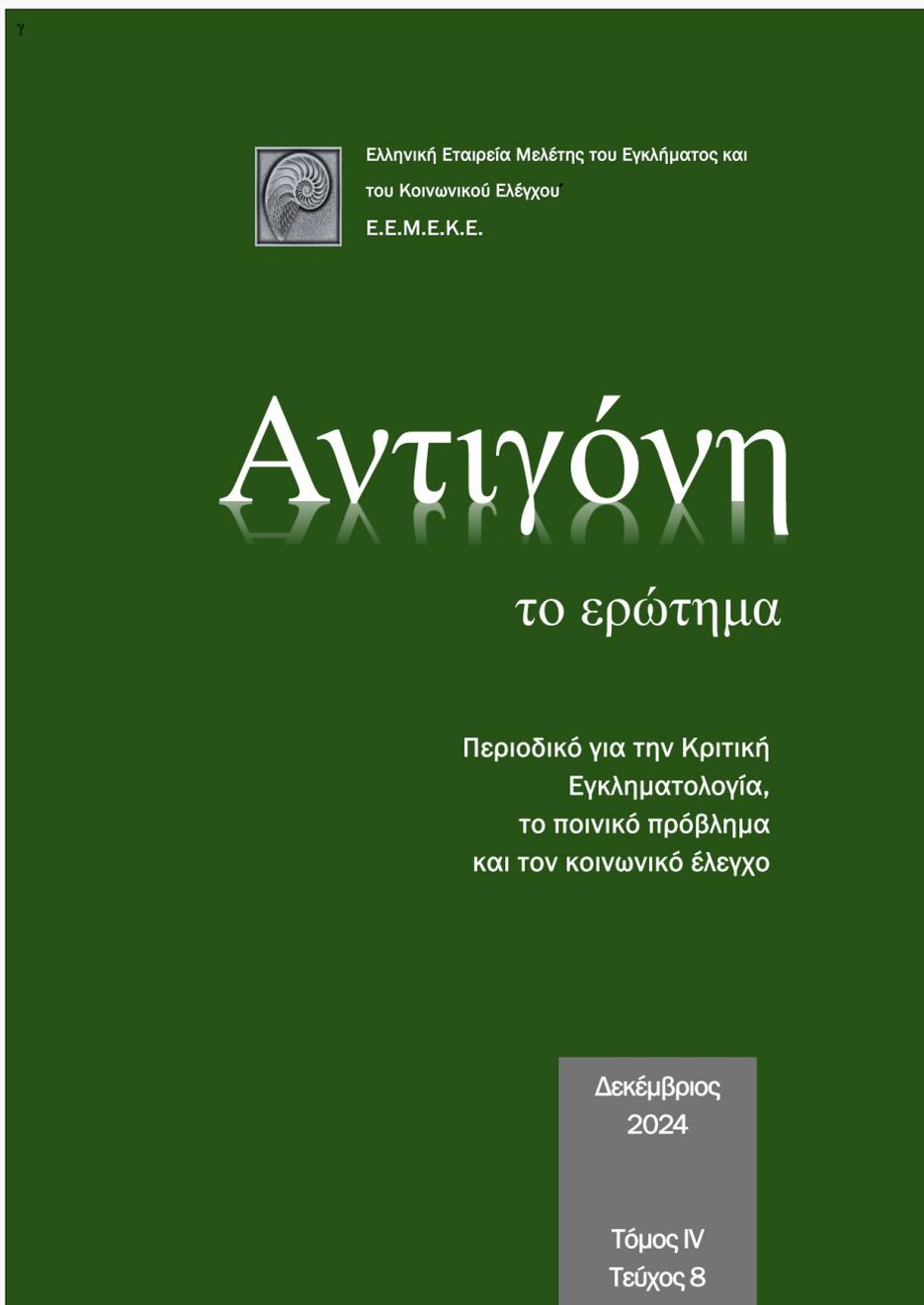

Αντιγόνη: το ερώτημα

Τόμ. 4, Αρ. 8 (2024)

Αντιγόνη: το ερώτημα, Δεκέμβριος 2024

Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος
και του Κοινωνικού Ελέγχου

Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε.

Αντιγόνη

το ερώτημα

Περιοδικό
για την Κριτική Εγκληματολογία,
το Ποινικό Πρόβλημα
και τον Κοινωνικό Έλεγχο

Δεκέμβριος

2024

Τόμος IV

Αρ. 8

Αντιγόνη, το ερώτημα

Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου (Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε.)

Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση για την Κριτική Εγκληματολογία,
το Ποινικό Πρόβλημα και τον Κοινωνικό Έλεγχο

Αντιγόνη, the question

Greek Society for the Study of Crime and Social Control (GRSSCSC)

Semi-annual Scientific Review on Critical Criminology, the Penal Problem and Social Control

Συντακτική Επιτροπή

Σοφία Βιδάλη, Μαργαρίτα Γασπαρινάτου, Στράτος Γεωργούλας, Όλγα Θεμελή, Νικόλαος Κ. Κουλούρης,
Χρήστος Κουρουτζάς, Γιώργιος Παπανικολάου, Ειρήνη Σταμούλη, Γιάννης Πέτσας

Επιστημονική Επιτροπή

Έφη Αβδελά, Ομ. Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Αθηνά Αθανασίου, Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Βασιλική Αρτινοπούλου, Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αλέξανδρος Κεσσόπουλος, Επίκ. Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Κώστας Κοσμάτος, Επίκ. Καθηγητής, Δ.Π.Θ., Μαρία Κρανιδιώτη, Επίκ. Καθηγήτρια, Ε.Κ.Π.Α., Γιώργος Νικολόπουλος, Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Χάρης Παπαχαλαράμπος, Αν. Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κύπρου (CY), † Στέφανος Παύλου, Καθηγητής, Δ.Π.Θ., Δήμητρα Σορβατζιώτη, Αν. Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Λευκωσίας (CY), Ελισάβετ Συμεωνίδου-Καστανίδου, Καθηγήτρια, Α.Π.Θ., Τόνια Τζαννετάκη, Επίκ. Καθηγήτρια, Ε.Κ.Π.Α., Δημήτρης Χριστόπουλος, Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Iñaki Rivera Beiras, Professor, University of Barcelona (SP), David Brotherton, Professor, City University of N.Y. (U.S.A.), George Rigakos, Professor, Carleton University (CA), Dina Siegel, Professor, Utrecht University (NL), René Van Swaaningen, Professor, Erasmus University (NL), Valeria Weis, Associate Professor, University of Buenos Aires (AR), Damian Zaitch, Associate Professor, Utrecht University (NL).

Επιστημονικοί συνεργάτες

Βίκυ Βασιλαντωνοπούλου, Άννα Κασάπογλου, Δημήτρης Κόρος, Δημήτρης Παρασκευόπουλος,
Μαρκέλα Σιταρά, Σοφία Σπυρέα, Αθανάσιος Χουλιάρας.

Επικοινωνία: Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε.: grsscsc@gmail.com

Υπεύθυνος επικοινωνίας: Για την Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε.: Ε. Σταμούλη

Γλωσσική επιμέλεια: Στέλιος Στεμνής

Σχεδιασμός – Επιμέλεια

Μοτίβο εκδοτική Α.Ε., Μεθώνης 71Α, 10683 Αθήνα, Τηλ. 2108222835, info@motibo.com

Κεντρική διάθεση

Το περιοδικό διατίθεται σε ηλεκτρονική μορφή αρχείων PDF και epub, από την ηλεκτρονική πλατφόρμα www.toposbooks.gr/contents/books2.php?bid=92&bcid=4

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση μέρους ή όλου του έργου, καθώς και η αναπαραγωγή ή μετάδοσή του με οποιοδήποτε οπτικοακουστικό, γραπτό ή άλλο μέσο χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη ή του συγγραφέα.

Ετήσια συνδρομή για pdf: Ιδιώτες: 36€ / Βιβλιοθήκες, Πανεπιστήμια: 60€

Τιμή τεύχους pdf: 20€

Τιμή άρθρου: 5€

Ετήσια συνδρομή για έντυπη μορφή: Ιδιώτες: 50€ / Βιβλιοθήκες, Πανεπιστήμια: 70€

Τεύχος 8 – 2024 • ISSN 2732-8600

8ο Τεύχος

Δεκέμβριος 2024

Εκδοτικό σημείωμα..... 5

ΑΡΘΡΑ-ΜΕΛΕΤΕΣ

ΠΡΑΣΙΝΗ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ: ΑΦΙΕΡΩΜΑ

- Σοφία Βιδάλη, Νικόλαος Κ. Κουλούρης, Γιώργος Παπανικολάου
Πράσινη Εγκληματολογία: Μία εισαγωγική θεώρηση 7
- Δήμητρα Καλαμπαλίκη
Πράσινη Εγκληματολογία: Μια απόπειρα περιήγησης στις θεωρητικές
προσεγγίσεις και τις ερευνητικές προεκτάσεις της..... 17
- Χρήστος Κουρούτζας, Φώτης Βλάχος
Πράσινα εγκλήματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης:
Μια ποιοτική έρευνα για την πυρηνική καταστροφή του Τσερνόμπιλ..... 40
- Ειρήνη Σταμούλη
Περιβαλλοντικές βλάβες, η πολιτική οικονομία της ανοχής και κοινωνική
διαμαρτυρία: Η προσέγγιση της Πράσινης Εγκληματολογίας..... 67

ΦΥΛΑΚΗ – ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ

- Δημήτρης Κόρος
Οι ενδοσωματικές έρευνες στις φυλακές ως διαρκής πρόκληση
για τα θεμελιώδη δικαιώματα και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια..... 97

ΝΕΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ: ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ - ΠΡΩΤΕΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

- Κωνσταντίνος Διαμαντής, Βερονίκη Λυκουρίνου, Ζωή Τσαρσαταλίδου
Η αποτύπωση της παραβατικότητας των ανηλίκων στον ελληνικό
ηλεκτρονικό Τύπο κατά το έτος 2023: Η διαμόρφωση της κοινής γνώμης
και η νομιμοποίηση των κρατικών πολιτικών αντιμετώπισης 135

Issue 8

December 2024

Editorial note.....	5
---------------------	---

ARTICLES-STUDIES

GREEN CRIMINOLOGY: SPECIAL EDITION

Sofia Vidali, Nikolaos K. Koulouris, Giorgios Papanicolaou Green Criminology: an introduction.....	7
Dimitra Kalampaliki Green Criminology: An attempt to navigate its theoretical approaches and research implications.....	17
Christos Kouroutzas, Fotis Vlachos Green Crimes in the risk society: a qualitative research on the Chernobyl nuclear disaster.....	40
Eirini Stamouli Environmental harms, the political economy of tolerance and social protest: The approach of Green Criminology.....	67

PRISON – TREATMENT OF PRISONERS

Dimitri Koros Intimate body searches in prisons as a constant challenge to fundamental rights and human dignity.....	97
--	----

NEW SCIENTISTS: PHD THESES – FIRST PUBLICATIONS

Konstantinos Diamantis, Veroniki Lykourinou, Zoi Tsarsitalidou The representation of juvenile delinquency in the greek online press in the year 2023: the shaping of public opinion and the legitimisation of state counter measures.....	135
--	-----

Εκδοτικό σημείωμα

Editorial Note

Το παρόν όγδοο τεύχος της *Αντιγόνης* είναι αφιερωμένο στην Πράσινη Εγκληματολογία και στα περιβαλλοντικά εγκλήματα, σε μια πρώτη προσπάθεια να καταγραφούν βασικές θεωρητικές τάσεις της σύγχρονης Κριτικής Εγκληματολογίας, να συστηματοποιηθούν ερευνητικά πορίσματα και να αναδειχθούν «διαρκή περιβαλλοντικά εγκλήματα» στη χώρα μας.

Έτσι, ένα εισαγωγικό κείμενο της Καθηγήτριας Σοφίας Βιδάλη θέτει τους βασικούς άξονες προσέγγισης και επίσης αναδεικνύει τη σχέση της Κριτικής με την Πράσινη Εγκληματολογία και το κρατικο-εταιρικό έγκλημα.

Το άρθρο της Δήμητρας Καλαμπαλίκη, με μεταπτυχιακές σπουδές στην Κοινωνική Πολιτική, επιχειρεί μια εισαγωγική επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας, καταγράφει ιδεολογικές προσεγγίσεις του συνολικού πεδίου της Πράσινης Εγκληματολογίας και εξετάζει το ευρύτερο πλαίσιο της πολιτικής οικονομίας, αναδεικνύοντας τον ρόλο των ισχυρών κοινωνικοοικονομικών παραγόντων στη δημιουργία και διαιώνιση οικολογικών εγκλημάτων και βλαβών, ενώ εξετάζει τα κύρια ερευνητικά εργαλεία που αξιοποιούνται στο πλαίσιο της Πράσινης Εγκληματολογίας.

Η έρευνα του Επίκουρου Καθηγητή Χρήστου Κουρούτζα και του κοινωνιολόγου Φώτη Βλάχου αναλύει μια από τις μεγαλύτερες πυρηνικές καταστροφές στην ιστορία της ανθρωπότητας, αυτήν του Τσερνόμπιλ. Προσεγγίζονται οι θεωρητικές προσεγγίσεις της Πράσινης Εγκληματολογίας και οι επιμέρους πτυχές των επιβλαβών συνεπειών των πυρηνικών καταστροφών στο περιβάλλον, στους ανθρώπους και ευρύτερα στις κοινωνίες. Σχεδόν τέσσερις δεκαετίες μετά από τα γεγονότα της 26ης Απριλίου 1986, η δημοσιευόμενη ποιοτική έρευνα αναδεικνύει, μέσω συνεντεύξεων, πτυχές βιωμάτων των διακινδυνεύσεων από την πυρηνική καταστροφή μέχρι σήμερα. Οι συγγραφείς καταλήγουν σε προτάσεις για έναν δημοκρατικό ανασχηματισμό της νεωτερικότητας σε επίπεδο λήψης αποφάσεων.

Η εργασία της Δρ. Ειρήνης Σταμούλη ασχολείται επίσης με τις ποικίλες πλευρές των θεωρητικών προσεγγίσεων της Πράσινης Εγκληματολογίας, εστιάζοντας στην Πράσινη Πολιτισμική Εγκληματολογία και στη σχέση της με την Κριτική Εγκληματολογία. Η μελέτη αξιοποιεί ως υπόθεση-παράδειγμα την περίπτωση μιας ρυπογόνου βιομηχανίας στην περιοχή του Πειραιά και διερευνά τη σημασία του περιβαλλοντικού ακτιβισμού στην ανάδειξη και τον έλεγχο των περιβαλλοντικών εγκλημάτων.

Ωστόσο, στο παρόν τεύχος δημοσιεύονται και άλλες εργασίες που αναλύουν προβλήματα που κατ' επανάληψη έχουν απασχολήσει τη δημόσια σφαίρα και αφορούν τη μεταχείριση των κρατουμένων και τις αναπαραστάσεις της εγκληματικότητας των ανηλίκων μέσα από τον Τύπο. Συγκεκριμένα:

Η μελέτη του Δρ. Δημήτρη Κόρου εξετάζει το ζήτημα των ενδοσωματικών ελέγχων σε κρατούμενους στο ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα. Μετά την καταγραφή του θεσμικού πλαισίου, εξετάζονται οι πρακτικές των ερευνών μέσα από μαρτυρίες κρατουμένων και επισκεπτών/τριών τους, και κυρίως μέσα από τις παρεμβάσεις της Επιτροπής του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Εξευτελιστικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας και του Συνηγόρου του Πολίτη. Στη συνέχεια, αναλύονται συγκεκριμένες κομβικές αποφάσεις του ΕΔΔΑ που άπτονται του θέματος και συστηματοποιούνται συμπεράσματα και προτάσεις με βάση τη νομολογία του ΕΔΔΑ και τις θέσεις διεθνών και εθνικών παρατηρητών και οργανισμών.

Τέλος, στο παρόν τεύχος συνεχίζεται η παράδοση της προώθησης νέων επιστημόνων με τη μελέτη των Κωνσταντίνου Διαμαντή, Βερονίκης Λυκουρίνου και Ζωής Τσαρσπαλίδου, πτυχιούχων Κοινωνικής Πολιτικής, για την αποτύπωση της παραβατικότητας των ανηλίκων στον ηλεκτρονικό Τύπο, με θεματική ανάλυση 415 δημοσιογραφικών άρθρων, με την οποία αναδεικνύεται η κατασκευή του φαινομένου από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης με όρους ηθικού πανικού, που οδηγεί σε όξυνση της καταστολής.

Η *Αντιγόνη*: το ερώτημα συνεχίζει την προσπάθεια που άρχισε τον Ιούνιο του 2021 φέρνοντας στο προσκήνιο θέματα που συνήθως δεν ελκύουν το ενδιαφέρον της εγκληματολογικής κοινότητας, όπως η Πράσινη Εγκληματολογία ή, αντιθέτως, βρίσκονται στην κεντρική σκηνή της εγκληματολογικής θεματολογίας, χωρίς όμως να εντάσσονται στο ευρύτερο πλαίσιο των κοινωνικοπολιτικών αναφορών και σηματοδοτήσεών τους, όπως η παραβατικότητα των ανηλίκων.

Η Συντακτική Επιτροπή

Πράσινη Εγκληματολογία: μια εισαγωγική θεώρηση

Σοφία Βιδάλη

Καθηγήτρια Εγκληματολογίας και Αντεγκληματικής Πολιτικής,
Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Νικόλαος Κ. Κουλούρης

Αναπληρωτής Καθηγητής, Ιδρυματικής και εξωιδρυματικής μεταχείρισης κρατουμένων,
Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής ΔΠΘ

Γιώργος Παπανικολάου

Αναπληρωτής Καθηγητής Criminology and Criminal Justice, Πανεπιστήμιο Northumbria

Green criminology: an introduction

Sofia Vidali

Professor in Criminology and Crime Policy, Department of Social Anthropology, Panteion University

Nikolaos K. Koulouris

Associate Professor in Penitentiary Policy, Department of Social Policy,
Democritus University of Thrace

Giorgios Papanicolaou

Associate Professor in Criminology and Criminal Justice, Law School, Northumbria University

Περίληψη

Το κείμενο είναι μια εισαγωγή στην Πράσινη Εγκληματολογία, την οποία προσεγγίζει ως επιμέρους ρεύμα της Κριτικής Εγκληματολογίας, και παρουσιάζει πολύ συνοπτικά βασικές θεωρήσεις της. Ειδικότερα, εξετάζεται η οπτική της πολιτικής οικονομίας στο πλαίσιο της Πράσινης Κριτικής Εγκληματολογίας και αναφέρεται στις σύγχρονες τάσεις διεθνώς για την εγκληματοποίηση της οικοκτονίας, αλλά και στα πρόσφατα γεγονότα ανθρωπογενών καταστροφών που έχουν συμβεί στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια.

Abstract

This paper is an introduction to Green Criminology, which it approaches as a sub-stream of Critical Criminology and presents very briefly its basic considerations. In particular, the perspective of political economy is examined in the context of

Green Critical Criminology and refers to contemporary international trends for the criminalization of ecocide, as well as to the recent events of man-made disasters that have occurred in Greece in recent years.

1. Εισαγωγή στο θέμα

Η Πράσινη Εγκληματολογία είναι μία τάση θεώρησης των εγκλημάτων όχι μόνο με βάση συγκεκριμένους δράστες, πράξεις και προσβαλλόμενα έννομα αγαθά, αλλά και υπό το πρίσμα της πρόκλησης βλάβης σε βάρος του περιβάλλοντος, του πλανήτη και των έμβιων όντων. Προκύπτει, έτσι, μια ιδιαίτερη κατηγορία εγκλημάτων, που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με τη βιολογική επιβίωση ανθρώπων, ζώων και κάθε έμβιου όντος, όπως και με τη διατήρηση και αναπαραγωγή του φυσικού περιβάλλοντος. Πρόκειται για μια σχετικά πρόσφατη τάση ανάλυσης, που προέκυψε αρχικά κατά τη δεκαετία του 1990, και έκτοτε αναπτύχθηκε διερευνώντας ζητήματα προσβολών κατά του περιβάλλοντος συνολικά, υπό διαφορετικές ειδικότερες οπτικές. Ο όρος «Πράσινη Εγκληματολογία» αποδίδεται στον Καθηγητή Nigel South, ο οποίος τον καθιέρωσε στο τέλος της δεκαετίας του 1980. Η τάση αυτή αναφέρεται και ως οικολογική εγκληματολογία –ecological criminology– (Seis, 2003), εγκληματολογία της διατήρησης των ειδών –conservation criminology– (Herbig & Joubert, 2006) και οικολογική-παγκόσμια εγκληματολογία –eco-global criminology– (White, 2009) και επίσης με άλλους όρους που υποδηλώνουν επιμέρους τάσεις ως προς τα κεντρικά ζητήματα και την έρευνα.

Όπως επισημαίνουν οι Ruggiero και South (2013: 360), η Πράσινη Εγκληματολογία ενδιαφέρεται για πρωτογενείς και δευτερογενείς βλάβες, αδικήματα και εγκλήματα που επηρεάζουν με καταστροφικό τρόπο το φυσικό περιβάλλον, τα διάφορα είδη (ανθρώπινα και μη) και τον πλανήτη. Ένα τέτοιο πλαίσιο, «πράσινο» ή «περιβαλλοντικά ευαίσθητο», εισάγει μια προοπτική που μπορεί να εμπλουτίζει με πληροφορίες τη θεωρία και την έρευνα (Ruggiero, South, ό.π.).

Σύμφωνα με τον A. Nurse (2017), η Πράσινη Εγκληματολογία συγκροτεί μια διεπιστημονική και πολυ-επιστημονική προσέγγιση για τα περιβαλλοντικά εγκλήματα και τις ευρύτερες περιβαλλοντικές βλάβες, υιοθετώντας μια ευρεία «πράσινη» οπτική κατά τη μελέτη των περιβαλλοντικών νόμων και της εγκληματικότητας, η οποία περιλαμβάνει εγκλήματα που επηρεάζουν το περιβάλλον και τη μη ανθρώπινη φύση. Μία κεντρική ιδέα της Πράσινης Εγκληματολογίας είναι, ότι τα συστήματα δικαιοσύνης πρέπει να υπερβούν ανθρωποκεντρικές έννοιες της ποινικής δικαιοσύνης και να εξετάζουν πώς μπορούν να παρέχουν προστασία και αποκατάσταση στο περιβάλλον και σε άλλα είδη (ό.π.). Έτσι, εντάσσονται στη συζήτηση ο τρόπος με τον οποίο τα συστήματα δικαιοσύνης αντιμετωπίζουν τα εγκλήματα κατά των ζώων και του περιβάλλοντος, ερευνάται η κρατική αποτυχία στην προστασία του περιβάλλοντος και οι εταιρικές παραβάσεις, όπως και οι επιβλαβείς για το περιβάλλον επιχειρηματικές πρακτικές (ό.π.).

Η Πράσινη Εγκληματολογία περιλαμβάνει μια ποικιλία θεωρητικών τάσεων που την προσδιορίζουν, εκ των οποίων ορισμένες εστιάζουν στην εν τη ευρεία εννοία δικαιοσύνη. Στο πλαίσιο αυτό, ο Rob White (White, 2008) διακρίνει τρεις θεωρητικές τάσεις που αφορούν τη δικαιοσύνη: δηλαδή, περιβαλλοντική δικαιοσύνη, οικολογική δικαιοσύνη, δικαιοσύνη των ειδών (environmental justice, ecological justice, species justice).

Η περιβαλλοντική δικαιοσύνη (environmental justice) αφορά την αξιολόγηση της ισότητας στην πρόσβαση και χρήση των περιβαλλοντικών πόρων και στον ρόλο των κοινωνικών και πολιτισμικών διαφορών και ανισοτήτων. Έτσι, θέτει δύο κυρίως ερωτήματα: «Ποιος έχει πρόσβαση στα οφέλη και τα κέρδη των φυσικών πόρων και γιατί;» και «ποιοι παράγοντες εμποδίζουν όλους τους ανθρώπους να μοιράζονται ισότιμα το περιβάλλον;» (Walters, 2010a).

Η οικολογική δικαιοσύνη (ecological justice), από την άλλη πλευρά, εστιάζει στη σχέση ή την αλληλεπίδραση μεταξύ των ανθρώπων και του φυσικού περιβάλλοντος, χωρίς να δίνει προτεραιότητα στους ανθρώπους: ισχυρίζεται ότι μια περιβαλλοντικά εστιασμένη οπτική που υποστηρίζει τη σημασία των ζωντανών πλασμάτων όσο και των άψυχων και μη αντικειμένων (όπως έδαφος, βράχοι, νερό, αέρας) παρέχει χρήσιμες γνώσεις για τον προσανατολισμό των αναπτυξιακών πολιτικών (Walters, 2010b).

Η δικαιοσύνη των έμβιων όντων και των φυσικών πόρων (species justice) τονίζει τη σημασία των δικαιωμάτων των μη ανθρώπινων όντων και υποστηρίζει ότι όλα τα έμβια όντα που υπάρχουν έχουν την ίδια σπουδαιότητα. Έτσι, η ίδια ύπαρξη ή η επιβίωση (και μάλιστα η ίδια η εξέλιξη) εξαρτάται από το ότι ένα είδος καταναλώνει ένα άλλο και αυτό συμβάλλει στην κριτική του τρόπου με τον οποίο δομούνται τα δικαιώματα. Κατά συνέπεια, μας επιτρέπει να αμφισβητούμε τις θεμελιώδεις παραδοχές υπό την επίδραση των οποίων δημιουργούνται και προστατεύονται τα δικαιώματα (Walters, 2010). Από αυτήν την άποψη, κάθε έμβιο ον έχει δικαίωμα να μην υπόκειται σε πόνο, φόβο κ.λπ.

Ανεξάρτητα από τυπολογίες και επιμέρους κατηγοριοποιήσεις των ερευνητικών τάσεων και ενδιαφερόντων, είναι γεγονός ότι η Πράσινη Εγκληματολογία διαφέρει από την παραδοσιακή Εγκληματολογία, καθώς θέτει ζητήματα που μέχρι σήμερα δεν υπήρχαν στην κοινωνική πραγματικότητα και στην πολιτική ατζέντα και, επίσης, διερευνά πεδία ασυνήθιστα για την παραδοσιακή Εγκληματολογία.

Αν και επιμέρους τομείς της Πράσινης Εγκληματολογίας, όπως είναι η *Εγκληματολογία της διατήρησης των ειδών* (conservation criminology) συνδέονται με την περιστασιακή πρόληψη του εγκλήματος, την περιβαλλοντική εγκληματολογία, την εστίαση στην εκτίμηση κινδύνων, που αντιστοιχούν σε πρότυπα αντιμετώπισης διαφορετικά από αυτά της Κριτικής Εγκληματολογίας (Lynch, Long, 2022: 261), οι θεωρητικές της καταβολές ταυτίζονται με την παράδοση των ριζοσπαστικών εγκληματολογικών σχολών σκέψης (φεμινισμός, μαρξισμός, κοινωνικός κονστρουξιονισμός) και την Κριτική Εγκληματολογία (Lynch, Long, ό.π., 2022).

Ο Καθηγητής Michael Lynch (2020), που είναι από τους πρώτους που έγραψε για την Πράσινη Εγκληματολογία, επισημαίνει ότι, αν και η Πράσινη Εγκληματολογία διερευνά ένα φάσμα εξαιρετικά σημαντικών παγκόσμιων προβλημάτων που έχουν προκληθεί από ανθρώπινες δραστηριότητες, είναι περιθωριοποιημένη στο πλαίσιο της Εγκληματολογίας. Υποστηρίζει ότι, αν και τα πράσινα εγκλήματα, όπως και τα εταιρικά και τα εγκλήματα του κράτους, αποδεικνύεται ότι προκαλούν πολύ μεγαλύτερη βλάβη και θυματοποίηση από ό,τι τα εγκλήματα του δρόμου, δεν αντιμετωπίζονται με ουσιαστικό τρόπο από την επιστημονική κοινότητα και επιπλέον οι κοινωνικοί επιστήμονες, ενώ αναφέρονται στις συνέπειες των πράσινων εγκλημάτων, δεν διερωτώνται γιατί συμβαίνουν οι βλάβες αυτές (ό.π.).

Όπως είναι ευνόητο, σύμφωνα και με τα παραπάνω, μία ποικιλία ανθρώπινων δραστηριοτήτων και ανθρωπογενών καταστροφών και βλαβών εντάσσεται στο πεδίο της Πράσινης Εγκληματολογίας. Εκτός από τις πυρκαγιές, η επέκταση των βιομηχανικών εγκαταστάσεων σε βάρος της αγροτικής γης και των περιοχών κατοικίας, η θαλάσσια ρύπανση εξαιτίας απορροής αποβλήτων ή ατυχημάτων ή εκβολής λυμάτων στη θάλασσα, η καταστροφή αγροτικών γαιών και η εμπορική εκμετάλλευσή τους, η διάνοιξη οδών και το μπάζωμα ρεμάτων, λιμνών και ποταμών, αλλά και η χρήση φυτοφαρμάκων, η υπεραλίευση, η καταστροφή της θαλάσσιας πανίδας, αποτελούν ορισμένες μόνο εκδοχές των πράξεων βλάβης κατά του περιβάλλοντος και των έμβιων όντων που συμβαίνουν «από» ή «υπό» την αιγίδα του κράτους, σε συνεργασία με τον ιδιωτικό τομέα, με το πρόσχημα ή το αιτιολογικό της ανάπτυξης. Πρόκειται για φαινόμενα και περιπτώσεις που όχι σπάνια συγκαλύπτουν άτυπες εξωθεσμικές διευθετήσεις σχέσεων εξουσίας και επιβλαβούς πλουτισμού (βλ. Βιδάλη, 2024).

Από αυτήν την άποψη, λοιπόν, η Πράσινη Εγκληματολογία ευθέως συνδέεται και με συγκεκριμένες εκδοχές, υποθέσεις και έρευνες για το εταιρικό και το κρατικό έγκλημα (Lynch, ό.π.). Κάθε τέτοια συσχέτιση περιλαμβάνει την εξέταση των εγκλημάτων των ισχυρών και ορισμούς του εγκλήματος που υπερβαίνουν το ποινικό δίκαιο και το ενδιαφέρον της ορθόδοξης Εγκληματολογίας για το έγκλημα του δρόμου. Ο Lynch υποστηρίζει ότι τα πράσινα εγκλήματα, σε αντίθεση με τα εγκλήματα του δρόμου, απειλούν την ίδια τη σταθερότητα του κόσμου στον οποίο ζούμε.

Έτσι, αν και διατυπώνεται πλειάδα θεωρήσεων σχετικά με τον προσδιορισμό, την επιστημολογική προσέγγιση και το εύρος έρευνας της Πράσινης Εγκληματολογίας, γίνεται δεκτό, ότι η προσέγγιση της πολιτικής οικονομίας του εγκλήματος είναι αυτή που φωτίζει τις συνολικές διαστάσεις των αιτίων των εγκλημάτων και βλαβών κατά του φυσικού περιβάλλοντος και των έμβιων όντων. Επομένως, είναι η Κριτική Εγκληματολογία αυτή στην οποία μπορεί να θεμελιώνεται η Πράσινη Εγκληματολογία (Lynch, Long, ό.π.), και ειδικότερα στη μαρξιστική παράδοση ανάλυσης, η οποία ενδιαφέρεται για το πώς κατανοείται η συνάντηση/διασταύρωση καπιταλισμού και φύσης. Στο πλαίσιο αυτό, υποστηρίζεται ότι είναι αναγκαίο να καταλάβουμε ότι ο καπιταλισμός εκμεταλλεύεται την εργασία της φύσης με τους ίδιους τρόπους που εκμεταλλεύεται την εργασία της εργατικής τάξης (Foster &

Clark, σε Lynch, Long, ό.π.). Επομένως, υποστηρίζει ο Lynch, οδηγούμαστε στη σκέψη ότι τα «πράσινα εγκλήματα» και η αδικία αποτελούν δομικό/συστατικό στοιχείο της οργάνωσης του καπιταλισμού, καθώς αποτελούν αναπόσπαστη έκφραση της άνισης κατανομής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής και όλες οι δομές (οικονομική, πολιτική, κοινωνική) οργανώνονται γύρω από αυτήν (βλ. σε Lynch, Long, 2022: 258 και την εκεί βιβλιογραφία).

2. Η πολιτική οικονομία της Πράσινης Εγκληματολογίας

Σήμερα, 30 περίπου χρόνια μετά την εμφάνισή της, η Πράσινη Εγκληματολογία έχει πλέον διαμορφώσει ένα ευρύ πεδίο έρευνας: Εκτός των άλλων, το γεγονός ότι η Πράσινη Εγκληματολογία ενδιαφέρεται για την προστασία τόσο του ανθρώπινου είδους όσο και όλων των έμβιων όντων και του φυσικού περιβάλλοντος (Lynch, 2020), διαμορφώνει μια νέα διάσταση της έννοιας του θύματος (Zahn, 1999). Έτσι, εκτός από τις οικολογικές βλάβες (π.χ. ρύπανση) και την εξήγηση της προέλευσής τους, το ενδιαφέρον εκτείνεται πλέον στους όρους θέσπισης και εφαρμογής της περιβαλλοντικής νομοθεσίας, στην περιβαλλοντική δικαιοσύνη (βλ. προηγ.), στη θυματοποίηση των έμβιων όντων και στον προσδιορισμό των πράσινων εγκλημάτων (Lynch, 2020). Όπως σχολιάζουν οι Ruggiero και South (2013: 361), η Πράσινη Εγκληματολογία επιβάλλει μια κλασική πια προσέγγιση των επιβλαβών φαινομένων –αυτήν του Edwin Sutherland– που αφορά τόσο το τρίπτυχο «πώς και γιατί θεσπίζονται οι νόμοι», «πώς και γιατί παραβιάζονται» και «πώς αντιμετωπίζουμε την παραβίασή τους», όσο και τη θέση ότι, εάν θέλουμε να κατανοήσουμε το έγκλημα, πρέπει να υπερβούμε τους νομικούς/επίσημους ορισμούς του. Έτσι, όπως εύστοχα έχει παρατηρηθεί από τη Margaret Zahn, η Πράσινη Εγκληματολογία, εκτός των άλλων, διαμορφώνει ένα νέο παράδειγμα, όπως ακριβώς συνέβη και με την ανακάλυψη του εγκλήματος του λευκού κολάρου από τον Sutherland (Zahn, 1999, σε Ruggiero South, 2013: 362).

Αναλυτικότερα, τα κύρια θέματα που πραγματεύεται η Πράσινη Κριτική Εγκληματολογία –εκτός από αυτά που προαναφέρθηκαν– περιλαμβάνουν επίσης τη ρύπανση, τη ρύθμιση της εταιρικής εγκληματικότητας και τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις της παραβιάσεις της υγείας και της ασφάλειας με επιβλαβείς για το περιβάλλον συνέπειες· το οργανωμένο έγκλημα και την επίσημη διαφθορά στη νόμιμη και παράνομη διάθεση απορριμμάτων και αποβλήτων· τις επιπτώσεις που έχουν οι επιχειρήσεις ένοπλης καταστολής/επιβολής του νόμου, οι στρατιωτικές επιχειρήσεις στο φυσικό περιβάλλον, στην παροχή νερού, στην ποιότητα του αέρα και τους ζωντανούς οργανισμούς (Birsman, South, 2013· Ruggiero, South, 2013: 362). Εξάλλου, υπό το πρίσμα της κοινωνίας της διακινδύνευσης και των νέων τεχνολογιών, έχουμε πλέον επίγνωση για την έκταση και τις συνέπειες των ζητημάτων αυτών (Ruggiero, South, 2013: 362), που δεν είναι εύκολο πλέον να αγνοηθούν.

Έτσι, η θέση για τη θεώρηση της Πράσινης Εγκληματολογίας υπό το πρίσμα της πολιτικής οικονομίας του εγκλήματος (βλ. και προηγ.), οδηγεί ακριβώς στην κατανόηση των νέων αυτών προβλημάτων. Συγκεκριμένα, οι Ruggiero και South (Ruggiero, South, 2013) συσχετίζουν τα εγκλήματα που ενδιαφέρουν την Πράσινη Εγκληματολογία με τον τρόπο ανάπτυξης στην καπιταλιστική κοινωνία και αναδεικνύουν τις συνέπειές της.

Μεταξύ άλλων, υποστηρίζουν (Ruggiero, South, 2013: 369, 370) ότι: **(α)** η ίδια η ανάπτυξη είναι εγκληματική, επειδή απεικονίζει την απληστία και την κερδοσκοπία με θετικό πρίσμα, και τις καθιστά βασικές αξίες της ατομικής και συλλογικής συμπεριφοράς· **(β)** η ανάπτυξη, όπως την έχουμε βιώσει, επιδεινώνει τις ανισότητες και την πώλωση του πλούτου και, επομένως, αυξάνει τη σχετική αποστέρωση, που είναι μια από τις κεντρικές μεταβλητές στην ανάλυση του εγκλήματος· **(γ)** η ανάπτυξη ως εκδήλωση του άκροεστου είναι μια μορφή παθολογίας· **(δ)** η πλήρης κατανόηση του περιβαλλοντικού εγκλήματος απαιτεί ανάλυση της παράνομης συμπεριφοράς συμβατικών εγκληματικών οργανώσεων, αλλά και των παράνομων πρακτικών που ακολουθούνται από νόμιμους οικονομικούς παράγοντες και πολιτικούς εκπροσώπους· **(ε)** πρέπει να δοθεί προσοχή στην ίδια τη λογική της οικονομικής ανάπτυξης, τη «δημιουργική καταστροφή» που ενθαρρύνεται από την απεριόριστη ανάπτυξη. Επομένως, καταλήγουν, μια ριζική κριτική της οικονομικής ανάπτυξης θα μπορούσε να είναι ένα βήμα προς την πρόληψη του περιβαλλοντικού εγκλήματος. Καμία άλλη επιβλαβής δραστηριότητα δεν απαιτεί παρόμοιες διεπιστημονικές προσπάθειες (ό.π.).

Η επίσημη απάντηση στα ζητήματα που θέτει η Πράσινη Εγκληματολογία έρχεται κατ' αρχάς μέσω της γνωστής επιστράτευσης του ποινικού δικαίου και της εγκληματοποίησης. Στο πλαίσιο αυτό, ήδη από το 2008, η Οδηγία 2008/99 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου προέβλεψε την προστασία του περιβάλλοντος μέσω του ποινικού δικαίου στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Έτσι, εγκληματοποιήθηκαν πράξεις και δραστηριότητες που αφορούν υλικά ή ιοντίζουσα ακτινοβολία, απόβλητα που προκύπτουν από τη λειτουργία μονάδας η οποία εκτελεί επικίνδυνες δραστηριότητες ή στην οποία αποθηκεύονται ή χρησιμοποιούνται επικίνδυνες ουσίες κ.λπ., δραστηριότητες σχετικές με πυρηνικά υλικά ή άλλες ραδιενεργές ουσίες. Επίσης, προσδιορίστηκε η προσβολή ειδών της άγριας χλωρίδας ή πανίδας και κάθε συμπεριφορά που προκαλεί την ουσιαστική υποβάθμιση οικολογικού ενδιαφέροντος εντός προστατευόμενης περιοχής, όπως και οι δραστηριότητες που καταστρέφουν τη στιβάδα του όζοντος (άρθρο 3). Η Οδηγία αυτή αναθεωρήθηκε το 2021 [(COM 2021) 851final] και η προβλεπόμενη σε αυτήν προστασία εμπλουτίστηκε το 2009 (2009/123/EK), ενώ το 2024 αντικαταστάθηκαν και οι ρυθμίσεις αυτές από την Οδηγία (ΕΕ) 2024/1203 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου. Δεν θα αναλυθεί εδώ το θεσμικό πλαίσιο που αναφέραμε, είναι όμως σαφές ότι από αυτό προκύπτει ένα συνεχές ενδιαφέρον της ΕΕ για την προστασία του περιβάλλοντος εν ευρεία έννοια.

Εκτός από επιμέρους διατάξεις που προστατεύουν έστω και ισχνά το περιβάλλον, ο ΟΗΕ και η Ευρωπαϊκή Ένωση εδώ και αρκετό καιρό συζητούν για τη θέσπιση ενός νέου εγκλήματος, της *οικοτοκτονίας* (ecocide). Πρόκειται για μία ιδιαίτερη εκδοχή περιβαλλοντικών εγκλημάτων που συνδέεται αρχικά με τους πολέμους και τις επιβλαβείς επιπτώσεις τους και περαιτέρω με ανεξάρτητες από πολέμους πρακτικές. Δηλαδή, περιλαμβάνει πολιτικές και επιχειρήσεις καταστροφής του φυσικού περιβάλλοντος και των ανθρώπων μέσα από ένοπλες ή άλλες εκστρατείες: αφορμή για την ανάδειξη των εγκλημάτων αυτής της κατηγορίας αποτέλεσαν οι πρακτικές που ακολούθησαν οι ΗΠΑ κατά τον Πόλεμο του Βιετνάμ, οι οποίες συνίσταντο σε συστηματικούς ψεκασμούς των δασών και αγροτικών περιοχών με ισχυρά ζιζανιοκτόνα, ώστε να καταστρέψουν τις δυνατότητες κάλυψης και τροφοδοσίας των Βιετκόγκ, πράγμα που οδήγησε σε εκτεταμένες καταστροφές των δασών και ευρύτερα του φυσικού περιβάλλοντος, καθώς και σε μακροχρόνιες βλάβες για την υγεία του πληθυσμού.

Η συζήτηση και τα σχετικά αιτήματα σήμερα αφορούν την προσθήκη στο Καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, που είναι αρμόδιο για την εκδίκαση εγκλημάτων πολέμου, γενοκτονίας, εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, επίθεσης, και του εγκλήματος της οικοτοκτονίας, κατ' αναλογία με τη γενοκτονία. Όπως υπογραμμίζει το Ίδρυμα «Σταματήστε την Οικοτοκτονία»: «Η συμπερίληψη της οικοτοκτονίας στο Καταστατικό της Ρώμης (το Καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου) θα προσθέσει ένα νέο έγκλημα στο διεθνές ποινικό δίκαιο. Αυτό το έγκλημα θα είναι το πρώτο που θα υιοθετηθεί από το 1945, όταν θεσπίστηκαν τα εγκλήματα αρμοδιότητας του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου. Η προσθήκη αυτή μπορεί να βασιστεί στο υπάρχον έγκλημα της σοβαρής βλάβης του περιβάλλοντος κατά τη διάρκεια ένοπλων συγκρούσεων, ενώ αντικατοπτρίζει το γεγονός ότι, σήμερα, η πλέον σοβαρή περιβαλλοντική ζημιά συμβαίνει σε περιόδους ειρήνης, μια κατάσταση που τώρα βρίσκεται εκτός δικαιοδοσίας του ΔΠΔ. Αυτός ο ορισμός της οικοτοκτονίας προσφέρει στα κράτη μέλη του Καταστατικού της Ρώμης την ευκαιρία να αντιμετωπίσουν τις τρέχουσες προκλήσεις.

Αφήνοντας για μια ειδική ανάλυση στο μέλλον τις διεθνείς θεσμικές διαστάσεις των περιβαλλοντικών εγκλημάτων, θα κλείσουμε αυτήν την εισαγωγή με την παράθεση περιστατικών που τα τελευταία 15 χρόνια απασχόλησαν την επικαιρότητα και τα δικαστικά χρονικά στη χώρα και δείχνουν ότι, πίσω από κάθε μεγάλη περιβαλλοντική καταστροφή στην Ελλάδα, βρίσκεται ένα σύστημα σχέσεων ιεραρχίας ή εξουσίας, οργανωσιακών προβλημάτων, κοινωνικών πρακτικών που συνδέεται με εταιρικές ή κρατικές πρακτικές, με την απουσία κοινωνικής πολιτικής σε όλα τα επίπεδα και με αιτίες που αποτελούν και δομικά χαρακτηριστικά του πολιτικού και κοινωνικού οικοδομήματος και κυρίως του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης της χώρας. Προκύπτει επομένως ένα νέο πεδίο έρευνας και για τη χώρα μας, που θα είναι εστιασμένο στα πράσινα εγκλήματα, υπό το πρίσμα της πολιτικής οικονομίας του εγκλήματος.

Χρονική περίοδος περιβαλλοντικής καταστροφής	Αποτίμηση
Δασικές πυρκαγιές 1983-2008.	Κάθε έτος, κατά μέσο όρο, εκδηλώνονται 1.465 δασικές πυρκαγιές, με 357 στρέμματα καμένης έκτασης ανά περιστατικό, δηλαδή καίγονται περίπου 523.000 στρέμματα δασικών και γεωργικών εκτάσεων. • Οι καμένες εκτάσεις της περιόδου 1983-2008 αντιστοιχούν στο 10,3% της συνολικής επιφάνειας της χώρας.
Καλοκαίρι του 2007: σειρά από δασικές πυρκαγιές σε πολλούς νομούς της Ελλάδας.	Είχαν ως αποτέλεσμα να χάσουν τη ζωή τους 84 άνθρωποι και να καούν 1.500 σπίτια και περισσότερα από 268.834 εκτάρια (περίπου 2.700 km ²) γης, 4,5 εκατομμύρια ελαιόδεντρα και 60.000 ζώα.
Ναυάγιο Sea Diamond/5.4.2007, προσάραξη/ πρόσκρουση σε ξέρα στον όρμο.	Το πλοίο δεν έχει ανελκυσθεί – υπήρξε ανεξέλεγκτη διαρροή πετρελαίου για μεγάλο διάστημα – συνεχείς καθαρισμοί.
Ναυάγιο Αγία Ζώνη/10.9.2017. Έκρηξη με δόλο.	Αγκυροβολημένο και φορτωμένο με 2.194 τόνους μαζούτι και 340 τόνους ντίζελ. Διέρρευσαν περίπου 500 τόνοι πετρελαιοειδών, οι οποίοι ρύπαναν τις ακτές της Αττικής από τη Σαλαμίνα μέχρι τη Γλυφάδα.
Μάνδρα Αττικής, Νοέμβριος 2017. Πλημμύρα στην ευρύτερη περιοχή λόγω της κακοκαιρίας «Ευριδίκης» που έπληξε τη χώρα.	24 νεκροί. Μπαζωμένα ρέματα, έλλειψη αντιπλημμυρικών έργων κ.λπ.
Πυρκαγιές, Ιούλιος 2018: Μάτι Αττικής και Κινέτα Αττικής.	Πυρκαγιά στο Μάτι: 104 νεκροί. Η φονικότερη πυρκαγιά στην ιστορία του ελληνικού κράτους. Στο Μάτι αποτεφρώθηκε επίσης όλη η περιοχή. Στην Κινέτα κάηκαν 65.000 στρέμματα.
Πυρκαγιά στον νομό Έβρου, Αύγουστος 2023.	Κάηκαν πάνω από 900.000 στρέμματα δάσους- θεωρείται η μεγαλύτερη δασική πυρκαγιά της 20ετίας. Σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι κλιματικές συνθήκες.
Κακοκαιρία Ντάνιελ – Πλημμύρες στη Θεσσαλία: 4-12 Σεπτεμβρίου 2023.	Καταστροφή του οδικού δικτύου, υπερχειλίση ποταμών, πτώση δένδρων, κατάρρευση γεφυρών – 17 νεκροί.
Εκτεταμένη μόλυνση στις ακτές της Αττικής (8.9.2023).	Βλ.: https://www.pakoe.gr/2023/09/08/sos-%CE%BC%CE%B5%CE%B3%CE%B1%CE%BB%CE%B7-%CE%BC%CE%BF%CE%BB%CF%85%CE%BD%CF%83%CE%B7-%CF%83%CF%84%CE%B9%CF%83-%CE%B8%CE%B1%CE%BB%CE%B1%CF%83%CF%83-%CE%B5%CF%83-%CF%84%CE%B7%CF%83-%CE%B1%CF%84%CF%84/ .
Πυρκαγιές στην Αττική, Αύγουστος 2024.	Ένας νεκρός. Από τις πλέον καταστροφικές πυρκαγιές. Κάηκαν περίπου 85.000 στρέμματα. Από το 2017 έχουν καεί περίπου 700.000 στρέμματα στην Αττική.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βιδάλη, Σ. (2025). «Κρατικο-εταιρικό έγκλημα και κοινωνική βλάβη στη μεταπολεμική Ελλάδα: ιστορίες οικονομικής ανάπτυξης». Στο Μ. Γασπαρινάτου, Ειρ. Σταμούλη. *Εγκλήματα των ισχυρών: Θεωρία και πραγματικότητα* (75-114). Αθήνα: Τόπος.
- Οδηγία 2009/123/ΕΚ, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 21ης Οκτωβρίου 2009 για τροποποίηση της οδηγίας 2005/35/ΕΚ σχετικά με τη ρύπανση από τα πλοία και τη θέσπιση κυρώσεων για παραβάσεις, 27.10.2009. (Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009L0123&from=GA>).
- Οδηγία (ΕΕ) 2024/1203 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 11ης Απριλίου 2024 σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος μέσω του ποινικού δικαίου και την αντικατάσταση των οδηγιών 2008/99/ΕΚ και 2009/123/ΕΚ, 30.4.2024. (Διαθέσιμο στη: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401203).
- Πρόταση Οδηγίας (COM 2021) 851final) του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος μέσω του ποινικού δικαίου και την αντικατάσταση της Οδηγίας 2008/99/ΕΚ, 15.12.2021.
- Τσαγκάρη, Κ., Καρέτσος, Γ., Προύτσος, Ν. (2011). *Οι πυρκαγιές της Ελλάδας 1983-2008*. WWF-Ελλάς και ΕΘΙΑΓΕ ΙΜΔΟ & ΤΔΠ. (Διαθέσιμο στο: <http://www.oikoskopio.gr/pyroskopio/pdfs/pyrkagies-ellada.pdf>).

Ξενόγλωσση

- Bertram, D. (2024). "Should Ecocide be an International Crime? It's Time for States to Decide", *European Journal of International Law Blog* (EJIL:Talk). (Available in: <https://www.ejiltalk.org/should-ecocide-be-an-international-crime-its-time-for-states-to-decide/>).
- Bierne, P. & South, N. (Eds.) (2007). *Issues in Green Criminology: Confronting Harms Against Environments, Humanity and Other Animals*. Cullompton, Willan.
- Brisman, A., South, N. (2013). "A green-cultural criminology: An exploratory outline". *Crime, Media, Culture*, 9(2): 115-135.
- Harding, R. (1983). "Nuclear energy and the destiny of mankind – some criminological perspectives". *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, vol. 16, no. 2: 81-92.
- Herbig, F. W. J. & Joubert, S. J. (2006). "Criminological semantics: conservation criminology – vision or vagary?". *Acta Criminologica*, vol. 19, no. 3: 88-103.
- Hillyard, P. & Tombs, S. (2007). "From crime to social harm". *Crime, Law and Social Change*, vol. 48, no. 1-2: 9-25.
- Lynch, M., J., Long, M. A. (2022). "Green Criminology: Capitalism, Green Crime and Justice, and Environmental Destruction". *Annual Revue of Criminology*, 5: 255-76.
- Lynch, M. J. (2020). "Green Criminology and Environmental Crime: Criminology That Matters in the Age of Global Ecological Collapse". *Journal of White Collar and Corporate Crime*, 1(1): 50-61. (Available in: <https://doi.org/10.1177/2631309X19876930>).
- Lynch, M. & Stretesky, M. (2010). "Global warming, global crime: A green criminological perspective". In R. White (Ed.). *Global Environmental Harm – Criminological Perspectives*. Cullompton, Willan.

- Muncie, J., Talbot, D. & Walters, R. (Eds.) (2010). *Crime: Local and Global*. Cullompton: Willan/Milton Keynes, The Open University.
- Nurse, A. (2017). "Green criminology: shining a critical lens on environmental harm". *Palgrave Commun* 3: 10. (Available in: <https://doi.org/10.1057/s41599-017-0007-2>).
- Pavlich, G. (2000). *Critique and Radical Discourses on Crime*. London: Ashgate.
- Ruggiero, V. & South, N. (2010). "Green Criminology". *Special Edition of Critical Criminology – An International Journal*, vol. 18, no. 4: 251-262.
- Ruggiero, V., South, N. (2013). "Green Criminology and Crimes of the Economy: Theory, Research and Praxis". *Critical Criminology*, 2013, 21: 359-373. DOI 10.1007/s10612-013-9191-6.
- Schwendinger, H. & Schewendinger, J. (1970). "Defenders of order or guardians of human rights?". *Issues in Criminology*, vol. 5, no. 2: 123-157.
- Seis, M. (2003). "Ecological blunders in US clean air legislation". *Journal of Human Justice*, vol. 10, no. 2: 22-42.
- Sollund, R. (2021). "Green Criminology: Its Foundation in Critical Criminology and the Way Forward". *The Howard Journal of Crime and Justice*, 60: 304-322. (Available in: <https://doi.org/10.1111/hojo.12421>).
- Sutherland, E. H. (1945). "Is 'White Collar Crime' Crime?". *American Sociological Review*, vol. 10, no. 2: 132-139.
- Tombs, S. & Whyte, D. (2010). "Crime, harm and corporate power". In J. Muncie, D. Talbot, & R. Walters (Eds.). *Crime: Local and Global* (137-172). Cullompton: Willan Publishing.
- Walters, R. (2010a). "Toxic atmospheres: air pollution and the politics of regulation". *Critical Criminology – An International Journal*, vol. 18, no. 4: 307-323.
- Walters, R. (2010b). *Eco Crime and Genetically Modified Food*. London, Routledge.
- White, R. (2008). *Crimes Against Nature: Environmental Criminology and Ecological Justice*. Cullompton: Willan Publishing.
- White, R. (Ed.) (2009). *Environmental Crime: A Reader*. Cullompton: Willan Publishing.

Πράσινη Εγκληματολογία: Μια απόπειρα περιήγησης στις θεωρητικές προσεγγίσεις και τις ερευνητικές προεκτάσεις της

Δήμητρα Καλαμπαλίκη

ΜΔΕ στην Ανάλυση & Εφαρμογή Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Green Criminology: An attempt to navigate its theoretical approaches and research implications

Dimitra Kalampaliki

MA graduate in Analysis & Implementation of Social Policy, Panteion University of Social and Political Sciences

Περίληψη

Η Πράσινη Εγκληματολογία (Green Criminology) αποτελεί μια θεματική ομπρέλα της Εγκληματολογίας που ερευνά τα εγκλήματα και τις βλάβες τα οποία επηρεάζουν την ανθρώπινη και μη ανθρώπινη ζωή, τα οικοσυστήματα και τη βιόσφαιρα, κυρίως μέσω κριτικής σκοπιάς. Το άρθρο επιχειρεί μια εισαγωγική επισκόπηση του πεδίου, συγκεντρώνοντας βασικές πληροφορίες και διαστάσεις για το εννοιολογικό πλαίσιο και τις τυπολογίες των οικολογικών εγκλημάτων. Καταγράφει τις οικο-φιλοσοφικές και τις βασισμένες στη δικαιοσύνη προσεγγίσεις, οι οποίες αντικατοπτρίζουν και τις όψεις της «πράσινης θυματοποίησης». Επιπλέον, εξετάζει το ευρύτερο πλαίσιο της πολιτικής οικονομίας, αναδεικνύοντας τον ρόλο των ισχυρών κοινωνικοοικονομικών παραγόντων στη δημιουργία και διαιώνιση οικολογικών εγκλημάτων και βλαβών. Τέλος, παρουσιάζει τα κύρια ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο της Πράσινης Εγκληματολογίας, καθώς και τους περιορισμούς που ανακύπτουν κατά την προσπάθεια υιοθέτησης μιας οικο-κεντρικής οπτικής στην πράσινη εγκληματολογική έρευνα.

Abstract

Green Criminology is a thematic umbrella of Criminology that explores crimes and harms that affect human and non-human life, ecosystems and the biosphere, mainly from a critical perspective. The article attempts an introductory overview of the field, gathering basic information and dimensions about the conceptual framework and typologies of ecological crimes. It documents eco-philosophical and justice-based approaches, which also reflect aspects of “green victimization”. In addition, it examines the broader context of political economy, highlighting the role of powerful socio-economic actors in creating and perpetuating ecological crimes and harms. Finally, it presents the main research tools used in the context of Green Criminology, as well as the limitations in adopting an eco-centric perspective within green criminological research.

1. Εισαγωγή

Περιβαλλοντική ρύπανση, οικολογική καταστροφή, υποβάθμιση του περιβάλλοντος, απώλεια βιοποικιλότητας, απειλή, εξαφάνιση ή εκμετάλλευση ζώων, κλιματική αλλαγή και κρίση· λέξεις κλειδιά που αξιοποιούνται για την περιγραφή των απειλών και προκλήσεων που βιώνουν τα οικοσυστήματα του πλανήτη και τα είδη που τα συγκροτούν και κατοικούν σε αυτά. Πίσω από τους γνωρίμους αυτούς όρους, κρύβονται, μεταξύ άλλων, εικόνες καμένων δασών, μολυσμένων ποταμιών, απογυμνωμένων βουνών, ζώων έγκλειστων σε εργαστήρια για πειράματα νευροεπιστήμης, άγονων εκτάσεων που έχουν εξαντληθεί από την υπερβολική καλλιέργεια ή τις εξορύξεις, κατεστραμμένων ακτών από την υπερπληθώρα πλαστικών, θολών αστικών πόλεων από την αιθαλομίχλη, δηλητηριασμένων υδροφόρων οριζόντων από τοξικά απόβλητα και απέραντων χωματερών. Το πεδίο της Πράσινης Εγκληματολογίας προσφέρει έναν λιγότερο δημοφιλή όρο για την αποτύπωσή τους, αναγνωρίζοντάς τες ως εικόνες *οικολογικού εγκλήματος*.

Τι θεωρείται οικολογικό έγκλημα; Ποιοι είναι οι δράστες, ποια είναι τα θύματα και σε τι συνίσταται η εγκληματική προσβολή και η θυματοποίηση; Ποιες δυναμικές επιδρούν στη δημιουργία και διαίωσή τους; Τι ρόλο διαδραματίζει η Εγκληματολογία στην κατανόησή τους; Με ποια εργαλεία μπορούν να μελετηθούν; Το παρόν άρθρο θα επιχειρήσει να απαντήσει στα ερωτήματα αυτά, εισάγοντας την αναγνώστρια ή τον αναγνώστη στην *Πράσινη Εγκληματολογία*. Στο πλαίσιο αυτό, θα αναφερθεί συνοπτικά το εννοιολογικό πλαίσιο και οι τυπολογίες των οικολογικών εγκλημάτων, οι διαφορετικές οικο-φιλοσοφικές και βασισμένες στη δικαιοσύνη προσεγγίσεις, οι όψεις θυματοποίησης, το πλαίσιο πολιτικής οικονομίας και ο ρόλος των ισχυρών, αλλά και τα διαθέσιμα ερευνητικά εργαλεία και οι περιορισμοί τους. Ως «προπαραδοχή» τίθεται

το γεγονός ότι συνιστά ένα εγχείρημα *συγκεντρωτικής καταγραφής βασικών πληροφοριών, μελετητών/τριών, και διαστάσεων* της υπό μελέτη θεματικής μέσω πληθώρας αγγλόφωνων βιβλιογραφικών πηγών, δίκως να αποκλείεται η ύπαρξη και άλλων σημαντικών μελετών που δεν περιλήφθηκαν στην παρούσα ανασκόπηση, όπως είναι ορισμένες εργασίες που εντάσσονται στην ελληνόγλωσση εργογραφία (π.χ. Γάκη, 2022· Γάκη, 2023· Παπανικολάου, 2020· Τσίγκανου, 2021). Οι τελευταίες δεν αγνοούνται ούτε υποβαθμίζεται η σημασία τους, αλλά δεν εμπίπτουν στον σκοπό της συγγραφής της παρούσας μελέτης και για τον λόγο αυτόν δεν γίνεται ειδική αναφορά σε αυτές.

2. Εννοιολογικές οριοθετήσεις και τυπολογίες

Η Πράσινη Εγκληματολογία (Green Criminology) αποτελεί μια θεματική ομπρέλα της Εγκληματολογίας που μελετά, κυρίως υπό κριτικό πρίσμα, «τα εγκλήματα και τις βλάβες που επηρεάζουν την ανθρώπινη και μη ανθρώπινη ζωή,¹ τα οικοσυστήματα και τη βιόσφαιρα» (Brisman & South, 2018: 1), αναδεικνύοντας τις αιτίες, τις συνέπειες αλλά και το πλαίσιο θυματοποίησης, (απο-)κατασκευής, αναπαράστασης, διαίωνισης και αντιμετώπισης των οικολογικών εγκλημάτων. Χαρακτηρίζεται από τη ρευστότητα του ως πεδίο, έχοντας πλείστες δυνατότητες διασύνδεσης με άλλους (καθιερωμένους και αναπτυσσόμενους) τομείς της Εγκληματολογίας.

Μια προσπάθεια πλήρους αποτύπωσης των θεματικών που πραγματεύεται η Πράσινη Εγκληματολογία ενέχει κινδύνους υπεραπλούστευσης, καθώς αποτελεί ένα διαρκώς εξελισσόμενο σώμα ερευνών, ανταποκρινόμενο στη δημιουργία και στον

1. Με τη φράση «human and non-human life» νοούνται όλα τα είδη ζώων (ανθρώπινα και μη). Η γλωσσολογική απόδοση του πεδίου των «ζώων» αποτελεί σημείο διαφωنيών που σχετίζονται με τα οικοφιλοσοφικά ρεύματα τα οποία επηρεάζουν το πεδίο της Πράσινης Εγκληματολογίας (βλ. Ενότητα 3). Η διάκριση σε «ανθρώπους» και «ζώα» κατακρίνεται από ορισμένους/ες αντισημιστές/τριες μελετητές/τριες ως παραπλανητική, μη συμπεριληπτική και ανθρωποκεντρική, καθώς δημιουργεί μια διχοτόμηση μεταξύ των ανθρώπων και όλων των άλλων ζωικών ειδών, τα οποία προσεγγίζονται ως μια ενοποιημένη και διαφορετική από τον άνθρωπο κατηγορία. Προς άμβλυση αυτής της συνθήκης, προτάθηκαν οι όροι «μη ανθρώπινα ζώα» (non-human animals) ή «ζώα εκτός από τον άνθρωπο» (animals other than human animals – AOTAs). Ωστόσο, και οι δύο ονομασίες εξακολουθούν να τοποθετούν τον άνθρωπο απέναντι όλων των άλλων ζώων ή ειδών (Sollund, 2021). Η φράση «άγρια φύση» (wildlife) επίσης έχει κατακριθεί (ό.π.), καθώς δημιουργεί άδηλα ένα απροσδιόριστο ή/και στερεοτυπικό σχήμα «άγριων και ήμερων ζώων», τα οποία επίσης διακρίνονται από τον άνθρωπο. Τέλος, η φράση «έμβια όντα» (living creatures) δύναται να παρουσιαστεί ως συμπεριληπτική πρόταση, αναφερόμενη σε καθετί που έχει «ιδιότητες και λειτουργίες που συνιστούν το βιολογικό φαινόμενο της ζωής» (Λεξικό Τριανταφυλλίδη). Ένας εγγενής περιορισμός της φράσης είναι ότι περιλαμβάνει, εκτός από τα ζώα και τα φυτά, τους μύκητες, τα βακτήρια και τους ιούς, που δεν απασχολούν ή απασχολούν περιορισμένα και συγκεκριμένα το αντικείμενο μελέτης της Πράσινης Εγκληματολογίας. (Σ.τ.Σ.)

ρυθμό κατανόησης των οικολογικών ζητήματων (Hall, 2017). Ωστόσο, για τους σκοπούς του παρόντος άρθρου, παρατίθενται ορισμένα στοιχεία που απαρτίζουν τον βιβλιογραφικό κορμό τού υπό μελέτη θέματος, όπως τα αίτια, το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο και η επικράτηση του οικολογικού εγκλήματος και της αντίστοιχης βλάβης, οι επιπτώσεις των οικολογικών βλαβών στα ανθρώπινα και μη ζώα ή έμβια όντα και στο οικοσύστημα, η αντιμετώπιση και η διαχείριση φυσικών καταστροφών και οικολογικών κινδύνων, τα όρια του νόμου στην αντιμετώπιση του οικολογικού εγκλήματος και της βλάβης, το οργανωμένο οικολογικό έγκλημα, ο ρόλος των μη κυβερνητικών οντοτήτων και των κοινωνικών κινημάτων, αλλά και οι διαμεσολαβημένες αναπαραστάσεις του οικολογικού εγκλήματος και της βλάβης (Brisman & South, 2018· Vincenzo & South, 2013· Hall, 2017).

Καταγράφεται πολυφωνία σχετικά με την εννοιολογική οριοθέτηση του πεδίου, καθώς όροι και ορισμοί πληθαίνουν σε περιεχόμενο, έκταση, προσέγγιση και οντολογική πρόσληψή του, με επικρατέστερο να προκρίνεται αυτός της Πράσινης Εγκληματολογίας. Ενδεικτικά παρατίθενται και άλλες, λιγότερο δημοφιλείς προτάσεις για την περιγραφή τού υπό μελέτη θεματικού πεδίου. Ο White διατύπωσε τον όρο *οικο-παγκόσμια εγκληματολογία* (eco-global criminology), αναδεικνύοντας τη διεθνική και παγκόσμια φύση των οικολογικών βλαβών, μέσω διεπιστημονικών οικολογικών εκτιμήσεων και κριτικών αναλύσεων (South, 2014· Heckenberg & White, 2020). Επίσης, εντοπίζεται η *Εγκληματολογία της προστασίας [του οικοσυστήματος]* (conservation criminology), που πραγματεύεται την ενσωμάτωση της εγκληματολογίας και της ποινικής δικαιοσύνης στη διαδικασία διατήρησης και διαχείρισης των φυσικών πόρων, εστιάζοντας στις επιπτώσεις και τον ρόλο του ανθρώπινου είδους (Sollund, 2021· βλ. Gibbs et al., 2010), και η *Εγκληματολογία του περιβάλλοντος*, η οποία ασχολείται με τα νομικά καθορισμένα περιβαλλοντικά εγκλήματα (ό.π., βλ. Hill, 2015· Lemieux, 2014).

Εναλλακτικές προτάσεις εντοπίζονται και ως προς τη διατύπωση των σχετικών εγκλημάτων, με κυρίαρχες το «περιβαλλοντικό» και «οικολογικό έγκλημα». Παρότι πολλές φορές χρησιμοποιούνται ως ταυτόσημοι ή συνώνυμοι όροι, το παρόν άρθρο προκρίνει τον όρο «οικολογικό έγκλημα», ως περισσότερο συμπεριληπτικό γλωσσολογικά² στις θεματικές που πραγματεύεται η Πράσινη Εγκληματολογία.

Ο Walters ορίζει το *οικολογικό έγκλημα* αναφερόμενος στους υφιστάμενους νομικούς ορισμούς του οικολογικού εγκλήματος, καθώς και στις κοινωνιολογικές αναλύσεις των οικολογικών βλαβών που δεν προβλέπονται απαραίτητα στον νόμο (Walters,

2. Ο όρος «οικολογία» δημιουργήθηκε το 1866 από τον Γερμανό βιολόγο Ερνστ Χέκελ, συνενώνοντας τις ελληνικές λέξεις «οίκος» και «λόγος», οριοθετώντας έτσι τη «μελέτη του φυσικού οίκου» (Odum & Barrett, 2005). Με άλλα λόγια, η οικολογία αποτελεί τη μελέτη της περιβαλλοντικής κατοικίας μας, περιλαμβάνει όλους τους οργανισμούς που βρίσκονται σε αυτήν, με έμφαση στο «σύνολο ή το μοτίβο των σχέσεων μεταξύ των οργανισμών και του περιβάλλοντός τους» (ό.π., αναφερόμενοι σε Merriam-Webster's Collegiate Dictionary, 10η έκδοση, S.v. «ecology»).

2010). Αναλυτικότερα, ο όρος *οικολογικές βλάβες*,³ αφορά επιζήμιες πρακτικές κατά του οικοσυστήματος και των ειδών του, οι οποίες δεν τυποποιούνται ως αξιόποινες πράξεις (Vincenzo & South, 2013). Η Πράσινη Εγκληματολογία, ωστόσο, δεν μελετά όλες τις μορφές βλαβών που σχετίζονται με το οικοσύστημα. Για τους Stretesky κ.ά., τα όριά της περιορίζονται στις πράξεις ή παραλείψεις που προκαλούν ή δύναται να προκαλέσουν σημαντική βλάβη στο οικοσύστημα, *για λόγους αύξησης ή διασφάλισης του συστήματος οικονομικής παραγωγής* (Stretesky et al., 2013). Με αυτό το δεδομένο, το ζήτημα της πολιτικής οικονομίας και της οικο-δικαιοσύνης τίθεται ως πυρήνας του υπό εξέταση θεματικού πεδίου.

Αναφορικά με την κατηγοριοποίηση των οικολογικών εγκλημάτων και βλαβών, διακρίνονται διαφορετικές τυπολογίες, με ενδεικτικές αυτές που βασίζονται στον τρόπο πρόκλησής τους ή στο θεματικό πεδίο με το οποίο σχετίζεται το εκάστοτε οικολογικό έγκλημα και η προκαλούμενη από αυτό βλάβη. Αρχικά, εντοπίζεται η ταξινόμηση σε *πρωτογενή εγκλήματα και πρωτογενείς βλάβες* (primary) που απορρέουν άμεσα από την καταστροφή και υποβάθμιση των πόρων της γης, και σε *δευτερογενή/είς* (secondary), περιγράφοντας εγκλήματα και βλάβες που συμβιώνουν ή εξαρτώνται από την προαναφερθείσα καταστροφή και τις προσπάθειες που καταβάλλονται για τη ρύθμιση ή την πρόληψή της (Carrabine et al., 2014). Η κατηγοριοποίηση δύναται να αναδιατυπωθεί απλοποιημένα και ως άμεση και έμμεση τέλεση περιβαλλοντικών εγκλημάτων και βλαβών.

Οι Carrabine et al. διακρίνουν τέσσερις πρωτογενείς ομάδες εγκλημάτων και βλαβών που προκαλούν ή/και προκύπτουν άμεσα από την καταστροφή και την υποβάθμιση των πόρων της γης: i) ατμοσφαιρική ρύπανση, ii) αποψίλωση των δασών, iii) μείωση των ειδών και η κακοποίηση των ζώων, iv) ρύπανση των υδάτων και εξάντληση των πόρων. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην πλειονότητα (αν όχι την πληρότητά τους) τα προαναφερθέντα έχουν αποτελέσει αντικείμενο νομοθετικών προσπαθειών, δίχως να στέφονται απαραίτητα με επιτυχία (Carrabine et al., 2009).

Τα δευτερογενή (ή συμβιωτικά) οικολογικά εγκλήματα δύναται να απορρέουν από την παραβίαση των κανόνων που επιχειρούν να ρυθμίσουν την οικολογική βλάβη, ή/και την εκμετάλλευση των συνθηκών που έπονται της οικολογικής βλάβης ή κρίσης.⁴ Σε αυτές συμπεριλαμβάνονται πολυάριθμες βλαπτικές πρακτικές που απορρέουν από κρατική ή/και εταιρική δραστηριότητα ή αμέλεια (South, 2014), στην οποία δύναται να διαμεσολαβούν και ομάδες οργανωμένου εγκλήματος. Ο ρόλος των «ισχυρών» στη δημιουργία και διαίωνιση οικολογικών εγκλημάτων θα συζητηθεί εκτενέστερα σε επόμενη ενότητα.

3. Οι προβληματισμοί αυτοί εντάσσονται και στο πεδίο της Ζημιολογίας (Zemiology), μέσω του οποίου επιχειρείται η κατανόηση ευρύτερων εξωνομικών επιβλαβών πρακτικών, και αμφισβητείται ο αποκλεισμός τους από την επίσημη διαδικασία τυποποίησης εγκληματικών πράξεων (Yar, 2012).

4. Για παράδειγμα, η περίπτωση της στεγαστικής κρίσης στη Νέα Ορλεάνη μετά τον τυφώνα Κατρίνα, όπου η μείωση των διαθέσιμων κατοικιών λόγω του τυφώνα προκάλεσε σημαντική αύξηση των τιμών των κατοικιών (βλ. Nobo & Pfeffer, 2012).

Επιπρόσθετα, ο White ανέπτυξε μια τριπλή τυπολογία, διακρίνοντας τα σχετικά εγκλήματα σε «καφέ», «πράσινα» και «λευκά», στην οποία μετέπειτα προστέθηκε και μια τέταρτη, «μπλε» κατηγορία. Τα «καφέ» αφορούν την αστική ζωή και τη μόλυνση, όπως ατμοσφαιρική ρύπανση, απόρριψη τοξικών αποβλήτων και ρύπανση υδάτινων λεκανών απορροής. Τα «πράσινα» πραγματεύονται τη διατήρηση των μη ανθρώπινων ειδών και των οικοσυστημάτων τους και τις προκλήσεις που προκύπτουν γι' αυτά, όπως καταστροφή οικοτόπων, απειλή ή εξάλειψη ειδών και παράνομη διακίνηση και αγοραπωλησία μη ανθρώπινων ζώων. Τα «λευκά» σχετίζονται με τις επιπτώσεις των νέων τεχνολογιών, όπως πειράματα σε μη ανθρώπινα ζώα, ηλεκτρονικά απόβλητα (e-waste) και διαφυγή γενετικά τροποποιημένων φυτών ή ζώων στο φυσικό περιβάλλον (White, 2008). Τέλος, τα «μπλε» αναφέρονται σε εγκλήματα και βλάβες εντός ή κατά μήκος του θαλάσσιου χώρου, όπως η παράνομη αλιεία και οι διαρροές πετρελαίου (Bueger & Edmunds, 2020).

Τέλος, στην παραπάνω προσπάθεια εννοιολογικής και γλωσσολογικής οριοθέτησης και διαμόρφωσης τυπολογιών της Πράσινης Εγκληματολογίας, αναγκαίο είναι να υπογραμμιστούν και οι προβληματισμοί που διατυπώνονται σχετικά με την ίδια την υπόστασή της, εγείροντας ερωτήματα για την ανάγκη ύπαρξης ενός διακριτού πεδίου μελέτης, το οποίο μπορεί να ενσωματωθεί στη μελέτη των εγκλημάτων λευκού κολάρου και του οργανωμένου εγκλήματος (Carrabine et al., 2009).

3. Οικο-φιλοσοφικές προσεγγίσεις

Ο τρόπος κατανόησης και μελέτης των ζητημάτων που πραγματεύεται η Πράσινη Εγκληματολογία χρωματίζεται, άμεσα ή έμμεσα, από τρεις βασικές οικο-φιλοσοφικές κατευθύνσεις: τον ανθρωποκεντρισμό, τον βιοκεντρισμό και τον οικοκεντρισμό.

3.1. Ανθρωποκεντρισμός

Η *ανθρωποκεντρική κατεύθυνση* (anthropocentrism) υιοθετεί τη «βιολογική, νοητική και ηθική ανωτερότητα του ανθρώπου έναντι άλλων ζωντανών και μη ζωντανών οντοτήτων» (Halsey & White, 1998: 349). Στο πλαίσιο αυτής της κατεύθυνσης, αναδεικνύεται η εργαλειοποιημένη θέαση της φύσης, προς οικειοποίηση, επεξεργασία και κατανάλωση για τη βέλτιστη ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών. Το ανθρώπινο είδος διακρίνεται από τα λοιπά είδη και το οικοσύστημα που κατοικούν, και η συμβιωτική σχέση ανάμεσα σε όλα τα μέλη των οικοσυστημάτων για τη μακροπρόθεσμη επιβίωσή τους παραγνωρίζεται.

Η επιρροή του ανθρωποκεντρισμού αντανακλάται στο τι προσλαμβάνεται ως παραγωγικό, ποιες καταστάσεις συντελούν στις κρίσεις, αλλά και τι (θα έπρεπε να) είναι κοινωνικά, πολιτικά, πολιτισμικά και οικολογικά σημαντικό, με τους κυρίαρχους

θεσμικούς μηχανισμούς να επικεντρώνονται σε δείκτες που εκφράζουν το επίπεδο της ανθρώπινης ευημερίας υπό στενούς οικονομικούς όρους (π.χ. ΑΕΠ) (Halsey & White, 1998). Έτσι, σε έναν ανθρωποκεντρικό κόσμο, το ενδιαφέρον για διάρθρωση συμπεριληπτικών δεικτών που μετρούν τον αντίκτυπο των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στη μη ανθρώπινη ζωή και φύση είναι περιορισμένο, εκτός αν επηρεάζει τα άμεσα οικονομικά συμφέροντα ή τις μακροπρόθεσμες οικονομικές προοπτικές. Στον ίδιο άξονα εντοπίζονται περιπτώσεις μέτρων ή πρωτοβουλιών για περιορισμό περιβαλλοντικών επιπτώσεων, οι οποίες ενεργοποιούνται κυρίως λόγω της επίδρασής τους στον ανθρώπινο πληθυσμό (ό.π.).

3.2. Βιοκεντρισμός

Στο πλαίσιο του *βιοκεντρισμού* (biocentrism), ο άνθρωπος δεν θεωρείται διαφορετικός από τα άλλα είδη, έχοντας την ίδια εγγενή ηθική αξία με άλλους οργανισμούς, όπως τα πουλιά, οι λύκοι και οι φάλαινες (Halsey & White, 1998). Ως ιδεολογική βάση τίθεται η «διατήρηση και πραγμάτωση όλων των ειδών» (ό.π.: 352). Στους κόλπους του βιοκεντρισμού εντοπίζεται και ο κοινωνικός δαρβινισμός, υπό την έννοια της εφαρμογής των δαρβινιστικών θέσεων για την επιβίωση του σθεναρότερου ατόμου, και στη σφαίρα των ανθρώπινων σχέσεων. Στη βάση αυτή εξηγούνται οι ιεραρχικές και άνισες ανθρώπινες σχέσεις, ενώ ορισμένα είδη βλαβών (π.χ. πρόωροι θάνατοι) δεν συνιστούν ηθικό πρόβλημα, καθώς μπορούν να ιδωθούν ακόμα και ως επωφελή για το σύνολο των έμβιων όντων, μειώνοντας τον ανθρώπινο πληθυσμό και δημιουργώντας ένα υγιέστερο περιβάλλον για τις περισσότερες μορφές ζωής (Halsey & White, 1998). Στην ακραία του μορφή, το οικο-φιλοσοφικό αυτό ρεύμα επικρίνεται ως μισανθρωπικό (Brisman & South, 2018).

3.3. Οικοκεντρισμός

Τέλος, εντοπίζεται η *οικοκεντρική προοπτική* (ecocentrism), η οποία αναδεικνύει τη *διαλεκτική σχέση* μεταξύ των ανθρώπινων και μη ειδών, και του οικοσυστήματος που τα περιβάλλει. Στο πλαίσιο αυτό, το ανθρώπινο είδος θεωρείται ως ισότιμο και αναπόσπαστο κομμάτι του φυσικού κόσμου, και υπόκειται σε οικολογικές επιταγές. Ο οικοκεντρισμός βασίζεται στην παραδοχή ότι, από τα είδη ζωής στον κόσμο μας, μόνο ο άνθρωπος έχει την ικανότητα να αναπτύσσει και να εφαρμόζει μεθόδους παραγωγής που συνοδεύονται από παγκόσμιες συνέπειες, και συνεπώς έχει εγγενώς τη ρητή ευθύνη να διασφαλίσει ότι οι εν λόγω μέθοδοι δεν υπερβαίνουν τα όρια του πλανήτη. Η οικοκεντρική προοπτική, λοιπόν, στοχεύει στην ελαχιστοποίηση των βλαβών και τη μεγιστοποίηση των ευκαιριών για την ευδοκίμηση όλων των έμβιων όντων (Halsey & White, 1998). Ακόμα, επιχειρεί την αναζήτηση σημείων ισορροπίας ανάμεσα στις δύο προαναφερθείσες προσεγγίσεις, αναγνωρίζοντας την ανάγκη παρεμβολής ή αξιοποίη-

σης της μη ανθρώπινης φύσης από τους ανθρώπους προς επιβίωση, συνοδευόμενη, ωστόσο, με μέριμνα για την ευημερία της, μέσω της ανάπτυξης οικολογικά βιώσιμων τρόπων ικανοποίησης των βασικών ανθρώπινων αναγκών (ό.π.).

Ενσωματώνοντας τις τρεις παραπάνω προσεγγίσεις στο πεδίο της μελέτης του οικολογικού εγκλήματος, παρατηρούμε ότι ο ανθρωποκεντρισμός θέτει στο προσκήνιο τις οικολογικές βλάβες που επηρεάζουν τον άνθρωπο και την επιβίωσή του. Η δεύτερη βιοκεντρική προσέγγιση δεν ξεχωρίζει τον άνθρωπο από το σύνολο των έμβιων όντων, και εστιάζει στις βλάβες που υφίστανται τα μη ανθρώπινα ζώα και το οικοσύστημά τους από τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Η τελευταία, οικοκεντρική προσέγγιση, ως μέση οδός των δύο πρώτων προσεγγίσεων, αναγνωρίζει την εγγενή αξία όλων των έμβιων όντων, αλλά και τον βαρυσήμαντο ρόλο του ανθρώπου στη δημιουργία οικολογικών βλαβών, ενώ αποτελεί *αφετηρία και πρίσμα της Πράσινης Εγκληματολογίας*. Αυτό θεωρείται και το στοιχείο που τη διαφοροποιεί από λοιπά εγκληματολογικά πεδία, τα οποία είναι εγγενώς ανθρωποκεντρικά, καθώς μελετούν εγκλήματα και βλάβες που απευθύνονται σε άτομα ή κοινότητες ανθρώπων (Hall, 2017).

4. Προσεγγίσεις με γνώμονα τη δικαιοσύνη

Οι διαφορετικές οντολογικές όψεις των οικολογικών εγκλημάτων μέσω του εκάστοτε προτιμώμενου οικο-φιλοσοφικού πρίσματος, οδηγούν σε διαφορετικές προσεγγίσεις με γνώμονα τη δικαιοσύνη, που δύναται να αποτελέσουν εφελτήριο ή περιεχόμενο προτάσεων πολιτικών και πρακτικών. Αυτές οι προσεγγίσεις αφορούν την περιβαλλοντική δικαιοσύνη, τη δικαιοσύνη των ειδών και την οικολογική δικαιοσύνη.

4.1. Περιβαλλοντική δικαιοσύνη

Καθοριστικό σημείο για τη διαμόρφωση της Πράσινης Εγκληματολογίας αποτέλεσε το ρεύμα και κοινωνικό κίνημα της *περιβαλλοντικής δικαιοσύνης* (environmental justice), που άνθισε τη δεκαετία του '80 στις ΗΠΑ. Η περιβαλλοντική δικαιοσύνη βασίστηκε στο κοινωνιολογικό, ακτιβιστικό, κινηματικό και προερχόμενο από τις κοινότητες (community-based) έργο, και σε εκστρατείες για την ίση προστασία όλων των ανθρώπων και των κοινοτήτων από τους νόμους και τους κανονισμούς για το περιβάλλον και τη δημόσια υγεία (Bullard, 1996). Το ρεύμα της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης ανέδειξε τις *δυσανάλογες επιπτώσεις οικολογικών κινδύνων που βιώνουν άτομα και κοινότητες βάσει της φυλής, της εθνικής καταγωγής ή του εισοδήματος*, τον αποκλεισμό τους από τη διαδικασία καθορισμού περιβαλλοντικών πολιτικών και λήψης αποφάσεων, και την ανισομερή εφαρμογή περιβαλλοντικών κανονισμών, απαιτήσεων, πρακτικών και δραστηριοτήτων στο έδαφος που κατοικούν (ό.π.). Κεντρικό σύνθημα του κινήματος περιβαλλοντικής δικαιοσύνης, ακόμα και σήμερα, αποτελεί το γεγονός ότι *τα άτομα*

που συμβάλλουν λιγότερο στην καταστροφή του πλανήτη, επωμίζονται δυσανάλογα τις δυσμενείς συνέπειές της. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η ύπαρξη ρυπογόνων βιομηχανιών και παράνομων ή μη χωματερών σε κοινότητες ιθαγενών ή σε περιοχές που κατοικούνται από άτομα που ανήκουν σε χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα (βλ. Pellow, 2004). Η περιβαλλοντική δικαιοσύνη διέπεται από ανθρωποκεντρισμό, θέτοντας τον άνθρωπο στο επίκεντρο των αναλύσεων των οικολογικών εγκλημάτων και βλαβών (Brisman & South, 2018).

4.2. Δικαιοσύνη των ειδών

Εμπνευσμένη από το βιοκεντρικό φιλοσοφικό ρεύμα, η *δικαιοσύνη των ειδών* (species justice) θέτει στο προσκήνιο τα δικαιώματα των μη ανθρώπινων ζώων. Ασκεί κριτική στον σπισισμό ή ειδισμό (speciesism), την αποτίμηση, δηλαδή, της ζωής ενός ζώου στη βάση του είδους του, αναδεικνύοντας τις πρακτικές, τις διακρίσεις, τη βία και τη θανάτωση που υφίστανται τα μη ανθρώπινα ζώα λόγω της προσλαμβανόμενης από τους ανθρώπους υποτέλειάς τους. Οι υποστηρικτές/τριες της προσέγγισης εντοπίζουν αυτήν την τυπολογία εκμετάλλευσης και σε άλλα κοινωνικά φαινόμενα, όπως ο σεξισμός και ο ρατσισμός (White, 2013). Στο πλαίσιο της ίδιας προσέγγισης, τα μη ανθρώπινα ζώα που υφίστανται εγκλήματα ή βλάβες από άμεσες ή έμμεσες ανθρώπινες δραστηριότητες προσλαμβάνονται ως θύματα, ενώ χρησιμοποιείται ο όρος *θηριοκτονία* (theriocide), καλύπτοντας όλες τις ποικίλες ενέργειες που προκαλούν τον θάνατο των μη ανθρώπινων ζώων, ως σημείο κατονομασίας και αναγνώρισης των δολοφονιών αυτών, προτρέποντας στον τερματισμό τους (Lie & Sollund, 2017).

4.3. Οικολογική δικαιοσύνη

Τέλος, στις βασικές προσεγγίσεις εντάσσεται και αυτή της *οικολογικής δικαιοσύνης* (ecological justice), βασισμένη στο ότι ο πλανήτης έχει τη δική του εγγενή αξία, με τους κατοίκους του να δικαιούνται μια ζωή δίχως κακοποίηση, βασανισμό και καταστροφή των βιοτόπων τους. Σε αντιστοιχία με το περιεχόμενο και τη θέση του οικοκεντρισμού, τοποθετείται ως μέση λύση των προαναφερθέντων. Στο πλαίσιο της οικολογικής δικαιοσύνης, αναγνωρίζεται πώς όλα τα οικολογικά ζητήματα είναι εγγενώς αλληλοσυνδεμένα, διασυστορικά και παγκόσμια, με τον άνθρωπο να διαδραματίζει τον ρόλο του –δυσνητικού– καταστροφέα ή προστάτη των οικοσυστημάτων και των ειδών που τα κατοικούν (White, 2013).

Συνοψίζοντας, οι παραπάνω οικοφιλοσοφικές και με γνώμονα τη δικαιοσύνη προσεγγίσεις παρουσιάζουν εναλλακτικούς αξιακούς κώδικες ως προς τη σχέση του ανθρώπου με το οικοσύστημα και τα είδη που το κατοικούν, και αναδεικνύουν διαφορετικές όψεις οικολογικών αδικιών. Παρότι μπορεί να προκύψουν διαφορές ανάμεσα σε ερευνήτριες/τές για την αποδοχή κάθε διαφορετικού πρίσματος, αξίζει να σημειω-

θεί ότι η χάραξη διαχωριστικών γραμμών κατά τη μελέτη οικολογικών εγκλημάτων και βλαβών στην πραγματικότητα ενέχει δυσκολίες. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η καλπάζουσα εξαφάνιση ειδών, η οποία είναι σε μεγάλο βαθμό συνυφασμένη με την υγεία των οικοσυστημάτων και το μέλλον της ανθρωπότητας (Brisman & South, 2018).

5. Θυματολογικές όψεις

Η εκάστοτε προσέγγιση στην Πράσινη Εγκληματολογία περιστρέφει τον προβολέα και στους διαφορετικούς αποδέκτες/τριες των οικολογικών εγκλημάτων και βλαβών, συνθήκη που αποτυπώνεται ως *Πράσινη Θυματολογία* (green victimology). Ειδικότερα, η Πράσινη Θυματολογία πραγματεύεται τις κοινωνικές διεργασίες και θεσμικές αντιδράσεις που αφορούν τα θύματα του οικολογικού εγκλήματος (White, 2015), και δύναται να εννοιοποιηθεί βάσει των τριών αλληλοεπικαλυπτόμενων πλαισίων δικαιοσύνης που προαναφέρθηκαν· η περιβαλλοντική δικαιοσύνη αντιλαμβάνεται τον άνθρωπο ως θύμα, αναδεικνύοντας τις ταξικές όψεις του ζητήματος, η δικαιοσύνη των ειδών θέτει τα μη ανθρώπινα ζώα και τα φυτά ως θύματα, και η οικολογική δικαιοσύνη προσεγγίζει το οικοσύστημα ως θύμα (White, 2018). Η έως τώρα βιβλιογραφία της Πράσινης Θυματολογίας επικεντρώνεται στη θυματοποίηση των ανθρώπων, κάτι που θεωρείται αναμενόμενο, λαμβάνοντας υπόψη το ενδιαφέρον που καταγράφεται στη δυναμική σχέση των ανθρώπων με τα οικολογικά εγκλήματα ως δράστες, θύματα και παρατηρητές (White, 2015).

Υπό μια οπτική, οι άνθρωποι δύναται να έχουν μια *διττή ιδιότητα* «δράστη-θύματος» οικολογικών εγκλημάτων ή βλαβών, θυματοποιούμενοι από μια βλαπτική πρακτική στην οποία εν γνώσει ή εν αγνοία τους συμβάλλουν. Η θέση αυτή συνδέεται με την παρατήρηση του Agnew για τις *συνηθισμένες πράξεις που συμβάλλουν στο οικολογικό έγκλημα*. Σε αυτές συγκαταλέγονται πράξεις που πραγματοποιούνται ευρέως και τακτικά από άτομα ως μέρος των συνηθισμένων δραστηριοτήτων τους, οι οποίες γενικά θεωρούνται αποδεκτές, ή ακόμα και επιθυμητές, παρότι συλλογικά έχουν σημαντικό αντίκτυπο στη μεγέθυνση των οικολογικών βλαβών (Agnew, 2013). Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η χρήση βενζινοκίνητου αυτοκινήτου για την πλειονότητα των μετακινήσεων, που επιτείνει τη ρύπανση του αέρα στα αστικά περιβάλλοντα (άμεση συνέπεια), και την εξαγωγή ορυκτών καυσίμων, που συντελεί στην υποβάθμιση του εδάφους και την απώλεια βιοποικιλότητας (έμμεση συνέπεια). Η προσέγγιση αυτή εντάσσει τις καθημερινές επιβλαβείς για το οικοσύστημα συμπεριφορές των ατόμων στις ευρύτερες πολιτικοοικονομικές διεργασίες και τους συσχετισμούς δύναμης, συνδέοντας αυτές τις διεργασίες και τους συσχετισμούς ιδίως με την προώθηση του καταναλωτισμού (Agnew, 2013). Παράλληλα, πράσινοι/ες μελετητές/τριες προκρίνουν την ενεργοποίηση ή διεύρυνση των ερευνών για τη θυματοποίηση των μη ανθρώπινων ζώων και των οικοσυστημάτων στα οποία κατοικούν.

6. Ιστορικές καταβολές της Πράσινης Εγκληματολογίας

Σημαντικό στοιχείο για την κατανόηση του πεδίου της Πράσινης Εγκληματολογίας είναι το πλαίσιο διαμόρφωσης και οι εγκληματολογικές και ερευνητικές καταβολές της. Αφετηριακά, ο όρος χρησιμοποιείται το 1990 από τον Michael J. Lynch, και αφορά τις «ποικίλες ταξικές αδικίες που διατηρούν μια άνιση κατανομή της εξουσίας, ενώ καταστρέφουν την ανθρώπινη ζωή, δημιουργούν πείνα, ξεριζώνουν και δηλητηριάζουν το περιβάλλον όλων των τάξεων, λαών και ζώων» (Lynch, 1990: 3). Ο Lynch, με τον όρο αυτόν, επιχειρήσε να εισαγάγει δυναμικά τις διεκδικήσεις του «πράσινου» κινήματος και των αντίστοιχων πολιτικών της δεκαετίας του '80 στην Κριτική Εγκληματολογία. Με αυτόν τον τρόπο, έθεσε τα θέματα της ρύπανσης της γης, του αέρα και του νερού, της αποψίλωσης των δασών, των τρόπων παραγωγής ενέργειας, της εταιρικής ευθύνης, του καταναλωτισμού και της κρατικής διαφθοράς (Lynch, 1990), για τα οποία ασκούσε πιέσεις το πράσινο κίνημα, με όρους εγκλήματος. Την ίδια δεκαετία, εντοπίζονται και άλλες μελέτες εγκληματολόγων που εισέφεραν στην ενδυνάμωση του πεδίου.

Παρότι σε αρκετές σύγχρονες μελέτες η Πράσινη Εγκληματολογία περιγράφεται ως ένα πρόσφατο θεματικό πεδίο της Εγκληματολογίας, είναι αναγκαίο να υπογραμμιστεί ότι η διατύπωση του ορισμού και η λεκτική περιχαράκωση του πεδίου δεν σηματοδότησαν την έναρξη του ενδιαφέροντος της Εγκληματολογίας για τα οικολογικά εγκλήματα και τις βλάβες που προκαλούνται από αυτά, αλλά βασίστηκαν και συνένωσαν δομικά στοιχεία που είχαν ήδη παραχθεί στο πεδίο της κοινωνιολογίας του εγκλήματος, της Εγκληματολογίας και της πολιτικής οικονομίας.

Θεμέλιο λίθο για τη διαμόρφωση των θεωρητικών βάσεων και εργαλείων της Πράσινης Εγκληματολογίας αποτέλεσε η Κριτική Εγκληματολογία, με τους θεμελιωτές/τρίες της να αναδεικνύουν τα εγκλήματα των ισχυρών, να εκθέτουν βλαπτικές πρακτικές εκτός νόμου και να ασκούν κριτική στο καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής (Sollund, 2021). Ακόμα, μεταξύ των θεωριών ή μελετών που άσκησαν μεγάλη επιρροή εντοπίζονται τα κείμενα του Wright Mills, το 1956, για τις σχέσεις εξουσίας και τις ελίτ, των Gresham Sykes και David Matza, το 1957, για τις τεχνικές εξουδετέρωσης των ευθυνών διάπραξης βλαπτικών πράξεων ή εγκλημάτων, του Edwin Sutherland, το 1939 (1961), για το έγκλημα λευκού κολάρου, της Rachel Carson, το 1962, για τους κινδύνους των φυτοφαρμάκων, του Herbert Marcuse, το 1964, σχετικά με τον καταναλωτικό καπιταλισμό και τις κοινωνικές νόρμες, και του Charles Reich, το 1970, σχετικά με την οικολογική συνείδηση και την κοινωνική δικαιοσύνη (Goyes & South, 2017).

Εγκληματολογικές έρευνες για την καταστροφή, το έγκλημα και τη θυματοποίηση, που σχετίζονται με το οικοσύστημα και τα είδη του, χρονολογούνται ήδη από τη δεκαετία του '70, πριν από την ονοματοδοσία του πεδίου. Ενδεικτικά αντικείμενα μελέτης αυτών των ερευνών αποτέλεσαν «το εταιρικό έγκλημα και οι επιπτώσεις του στο περιβάλλον και στην υγεία και την ασφάλεια στην εργασία, το οργανωμένο έγκλημα και η διαφθορά στη βιομηχανία απόρριψης τοξικών αποβλήτων, οι επιπτώ-

σεις της επιβολής του νόμου και των στρατιωτικών δυνάμεων στο περιβάλλον και στις κοινότητες, οι βλάβες που προκαλούνται στην επίγεια και υδάτινη άγρια ζωή, και συνακόλουθα η επιτήρηση τέτοιων αδικημάτων» (South, 1998: 218).

Ειδικότερα, οι Goyes και South, εντόπισαν ορισμένες μελέτες-σταθμούς, μέσω των οποίων πυροδοτήθηκαν έννοιες και προβληματισμοί που μελετώνται και διευρύνονται έως και σήμερα από τη σύγχρονη Πράσινη Εγκληματολογία. Ο κοινωνιολόγος Harvey Molotch στις ΗΠΑ μελέτησε το 1970 τη διαρροή υπεράκτιων κοιτασμάτων πετρελαίου στη Σάντα Μπάρμπαρα. Στα ευρήματά του εντοπίζονται οι διαμεσολαβημένες και προκατειλημμένες αναπαραστάσεις των μέσων ενημέρωσης για την οικολογική βλάβη, η επιφανειακή προσέγγιση των περιβαλλοντικών μελετών που ανατίθενται από τις εταιρείες και εκπονούνται από ακαδημαϊκούς, η απογοήτευση του κοινού από την επιστήμη και την τεχνολογία, η ελλιπής διάθεση ή άρνηση παροχής δημόσιων στοιχείων σχετικά με τους κινδύνους των γεωτρήσεων, οι βλάβες στη χερσαία και θαλάσσια ζωή, και στις ανθρώπινες κοινότητες, αλλά και η ελλιπής ανάλυση των σχετικών σχέσεων εξουσίας στις ΗΠΑ (ό.π., βλ. Molotch, 1970). Ο Tor Hundloe, καθηγητής Περιβαλλοντικής Επιστήμης και Διαχείρισης στην Αυστραλία, το 1978 εξέτασε κριτικά τον ρόλο και τις επιδιώξεις του περιβαλλοντικού δικαίου, διερωτώμενος αν αυτό προστατεύει το περιβάλλον ή διευκολύνει την εκμετάλλευσή του. Στη μελέτη του, διαπίστωσε την τροποποίηση των νομοθεσιών για το περιβάλλον για την απρόσκοπτη υλοποίηση των υφιστάμενων δραστηριοτήτων ή επικείμενων έργων (ό.π., βλ. Hundloe, 1978).

Ο Ελβετός νομικός Jean-Denis André, το 1980, κατέγραψε πρότερες συζητήσεις για το οικολογικό έγκλημα σε γαλλικά συνέδρια, έθεσε ζητήματα εννοιολόγησής του και πρότεινε επιχειρήματα για την αναγνώριση και μελέτη του (ό.π., βλ. André, 1980). Ο Σλοβένος εγκληματολόγος Janez Pečar, το 1981, περιέγραψε το περιβαλλοντικό έγκλημα ως προϊόν κρατικών ή/και εταιρικών δραστηριοτήτων. Καθώς το άρθρο του δεν μεταφράστηκε στα αγγλικά, δεν είχε διεθνή αναγνώριση (ό.π., βλ. Pečar, 1981). Το ίδιο έτος, ο Ισπανός Rodríguez Ramos μελέτησε την «Εγκληματολογία του Περιβάλλοντος», όπως την ονόμασε, μέσω του ρόλου του ισπανικού νομικού συστήματος στην προστασία του περιβάλλοντος, και διατύπωσε μια τριπλή τυπολογία για τους δράστες περιβαλλοντικών εγκλημάτων. Στο έργο του, το οικονομικό σύστημα παραγωγής θεωρείται η κύρια πηγή περιβαλλοντικής βλάβης (ό.π., βλ. Ramos, 1981).

Τέλος, η Βενεζουελάνα εγκληματολόγος Rosa del Olmo, εκπόνησε το 1987 μια καινοτόμο έρευνα για τον πόλεμο κατά των ναρκωτικών που διεξήχθη από τις ΗΠΑ κατά της παραγωγής μαρικουάνας και κοκαΐνης στη Λατινική Αμερική (ό.π.). Ως τρόπος αντιμετώπισης του ζητήματος επιλέχθηκε η απαγορευτική πολιτική και η εκρίζωση των φυτών από τα οποία παράγονταν τα ναρκωτικά στις χώρες προέλευσης: για τον σκοπό αυτό, εφαρμόστηκε ένας συνδυασμός τοξικών χημικών ουσιών που χρησιμοποιούνται ως ζιζανιοκτόνα, όπως γλυφοσάτη και παρακούατ. Παρά το γεγονός ότι το διάστημα εκείνο είχαν ήδη καταγραφεί οι βλαπτικές επιπτώσεις τους για τους ανθρώπινους πνεύμονες, το έδαφος και τη θαλάσσια ζωή, η χρήση τους ήταν ευρεία,

επηρεάζοντας την καλλιέργεια τροφίμων και προκαλώντας ακόμα και επισιτιστική κρίση (del Olmo, 1987). Μέσω της έρευνάς της, η del Olmo ανέδειξε το διακρατικό έγκλημα της «οικοκτονίας⁵», όπως το ονόμασε, με τη γη και τους κατοίκους της Λατινικής Αμερικής ως θύματα, το οποίο διευκολύνθηκε από την έλλειψη εγχώριων περιβαλλοντικών νόμων στις χώρες της περιοχής αυτής.

Εντούτοις, παρότι πολυάριθμες, οι εν λόγω έρευνες δεν αποτέλεσαν ένα συμπαγές ή συνδεδεμένο αφήγημα, λόγω της αυτοαναφορικότητάς τους, της έλλειψης εξωτερικού σχολιασμού ή της περιορισμένης γνώσης της γλώσσας στην οποία δημοσιεύθηκαν (Goyes & South, 2017). Οι βάσεις που έθεσαν οι μελέτες της «Πράσινης Εγκληματολογίας πριν από την Πράσινη Εγκληματολογία» (Goyes & South, 2017) ανέδειξαν πρώιμους και διαχρονικούς προβληματισμούς και διαστάσεις των οικολογικών βλαβών και εγκλημάτων.

7. Το πλαίσιο πολιτικής οικονομίας των οικολογικών εγκλημάτων και ο ρόλος των ισχυρών

Από τη δεκαετία του '70, η Κριτική Εγκληματολογία έθεσε την πολιτικοοικονομική διάσταση της τάξης και των ταξικών σχέσεων στο επίκεντρο των συζητήσεων για το έγκλημα και την ποινική δικαιοσύνη, υπογραμμίζοντας τη σημασία των σχέσεων ισχύος και αλληλεξάρτησης που αναπτύσσονται μεταξύ νόμου, κράτους και οικονομίας (Βιδάλη, 2022). Τα κριτικά ερωτήματα και οι παρατηρήσεις που διατυπώθηκαν έχουν διανθιστεί μέσω πληθώρας εγκληματολογικών μελετών, και η προσέγγιση της πολιτικής οικονομίας αποτελεί ένα από τα προεξέχοντα θεωρητικά πλαίσια για την κριτική ανάλυση εγκλημάτων και βλαβών.

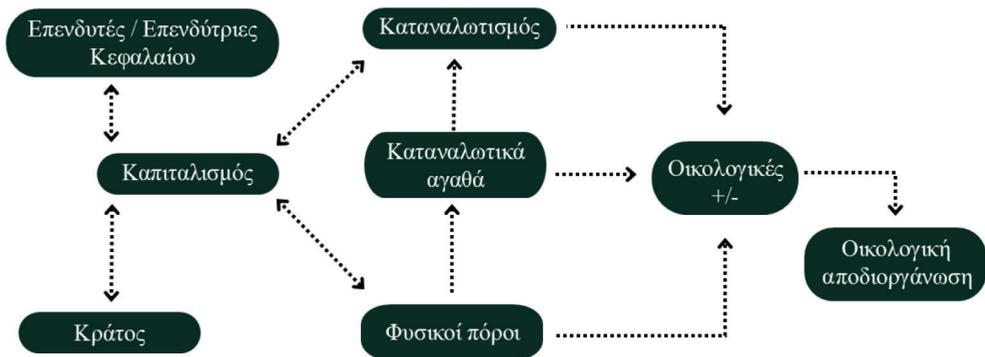
Στο πεδίο των οικολογικών εγκλημάτων και βλαβών, κεντρική θέση στη θεμελίωση της «πράσινης» πολιτικής οικονομίας αποτέλεσε η *θεωρία του τροχού της παραγωγής* (treadmill of production) του Schnaiberg⁶ (1980), η οποία ανέδειξε την άρρηκτη σχέση μεταξύ οικολογικής βλάβης και δομικής οργάνωσης και λειτουργίας του καπιταλισμού (Stretesky et al., 2013).

Συγκεκριμένα, αφετηρία της θεωρίας αποτελεί το γεγονός ότι ο καπιταλισμός χρειάζεται τη συνεχή οικονομική ανάπτυξη για τη διατήρησή του, η οποία τροφοδοτείται από τη συνεχή αύξηση του πληθυσμού των καταναλωτών/τριών, συνδυαστικά με την αυξανόμενη άντληση φυσικών πόρων που επεξεργάζονται και πωλούνται στην αγορά. Η άντληση φυσικών πόρων, ο μετασχηματισμός τους σε καταναλωτικά αγαθά και η μετέπειτα κατανάλωσή τους προκαλεί οικολογική αποδιοργάνωση, μέσω των

5. Οικοκτονία θεωρούνται οι παράνομες ή βλαπτικές πράξεις που διαπράττονται γνωρίζοντας ότι υπάρχει σημαντική πιθανότητα να προκληθεί σοβαρή και εκτεταμένη ή μακροχρόνια ζημία στο οικοσύστημα από τις πράξεις αυτές (Stop Ecocide, 2021).
6. Την οποία οι Stretesky κ.ά., το 2013, εισήγαγαν δυναμικά στον χώρο της Πράσινης Εγκληματολογίας.

παραθέντων απορριμμάτων, της παραγωγής τοξικών αποβλήτων, της αποψίλωσης των δασών κ.λπ. Ο όρος οικολογική αποδιοργάνωση χρησιμοποιείται, με ευρεία έννοια, για την περιγραφή οικολογικά αρνητικών αποτελεσμάτων που διαταράσσουν την οικολογική σταθερότητα και λειτουργία, όσο καιρό ο τροχός της παραγωγής διευρύνεται και επιταχύνεται. Έτσι, η απαίτηση του καπιταλισμού για διαρκή ανάπτυξη της οικονομίας οδηγεί σε διευρυμένη, αυξημένη και μη βιώσιμη οικολογική αποδιοργάνωση, με καταστροφικές συνέπειες για όλες τις μορφές ζωής (Gould et al., 2008).

Πίνακας 1. Τροχός της παραγωγής (Treadmill of Production – ToP), βασισμένος στην ερμηνεία της συγγραφέως.

Ο τροχός της παραγωγής ενσωματώνει το λεγόμενο «μεταβολικό ρήγμα» μεταξύ οικονομίας και οικολογίας, καθώς οι ιδεολογίες και πρακτικές που βασίζονται στο σχήμα παραγωγή και κατανάλωση εξασφαλίζουν τη συνεχή οικονομική ανάπτυξη εις βάρος των οικολογικών ορίων της γης (Stretesky et al., 2013). Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στον τρόπο με τον οποίο ο τροχός της παραγωγής γεννά οικολογική αποδιοργάνωση, μέσω οικολογικών αφαιρέσεων ή αντλήσεων (π.χ. εξόρυξη πετρελαίου και μετάλλων) και προσθηκών (όπως ρύπανση αέρα) (Lynch et al., 2019).

Η θεωρία αυτή προσιδιάζει στην –πιο προσφιλή για την Εγκληματολογία– θεωρία της *κοινωνίας της διακινδύνευσης* του Ulrich Beck (1992). Βάσει αυτής, οι σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες γεννούν πληθώρα νέων κινδύνων, άγνωστων σε σχέση με το παρελθόν, που κυρίως κατασκευάζονται μέσω των σύγχρονων τεχνολογιών. Με τη θέση αυτή, δεν παραγνωρίζονται οι κίνδυνοι του παρελθόντος, όπου ολόκληρες ομάδες –ανθρώπων και μη– ζώων εξαλείφονταν από μεγάλους σεισμούς, πλημμύρες ή λοιμούς⁷ (Carrabine et al., 2009). Ο Beck, ωστόσο, υποστηρίζει πως μέσω

7. Πριν από τον 16ο αιώνα καταγράφεται παγκόσμια εξαφάνιση ολόκληρων ειδών, ενώ μετακινήσεις μικροβίων οδήγησαν σε επιδημίες και μακροχρόνιες φυσικές κλιματικές αλλαγές. Έως τον 18ο αιώνα, η έναρξη της καπιταλιστικής ανάπτυξης προκάλεσε έλλειψη πόρων και υποβάθμιση γης μέσω ανθρωπογενών δραστηριοτήτων. Μετέπειτα, η καπιταλιστική εκβιομηχάνιση και αστικοποίηση οδήγησε σε εξάντληση πόρων, στην αστική ρύπανση του αέρα, του εδάφους και των υδάτων, στην αλλαγή του αγροτικού περιβάλλοντος και στην απώλεια δασών (Carrabine et al., 2009).

της άνθισης του βιομηχανικού κόσμου αναδύονται νέα είδη ανθρωπογενών και όχι φυσικών κινδύνων.

Θεωρεί ότι, μέσω της ανεξέλεγκτης παραγωγής των κινδύνων που οφείλονται στον εκσυγχρονισμό, η οποία πραγματοποιείται με καταστροφικές εντάσεις, δημιουργείται μια πολιτική που καθιστά τη Γη μη βιώσιμη. Βασική του διαπίστωση είναι πως «οτιδήποτε απειλεί τη ζωή σε αυτή τη Γη, απειλεί επίσης τα ιδιοκτησιακά και εμπορικά συμφέροντα εκείνων που ζουν από την εμπορευματοποίηση της ζωής και των απαιτήσεών της» (Beck, 1992: 39). Με τον τρόπο αυτόν, αναδεικνύεται η εγγενής αντίφαση ανάμεσα στα συμφέροντα του κέρδους και της ιδιοκτησίας, που ωθούν τη διαδικασία εκβιομηχάνισης, καθώς τα επιβλαβή απότοκά της θέτουν σε κίνδυνο και απαλλοτριώνουν τις ιδιοκτησίες και τα κέρδη, βραχυπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα.

Στον φαύλο κύκλο της οικονομικής μεγέθυνσης και των οικολογικών βλαβών εντοπίζονται κριτικές φωνές που τοποθετούνται σχετικά με τις συστηματικές αιτίες που συμπύκνουν με τα κίνητρα της καπιταλιστικής οικονομικής ανάπτυξης και του κέρδους, και εγείρουν ερωτήματα ως προς το κατά πόσο έννοιες όπως πρόοδος, ευημερία και οικονομική ανάπτυξη είναι πράγματι ορθές (Beck, 1992). Παρότι δεν αποτέλεσαν τις μοναδικές, οι προσεγγίσεις των Schnaiberg και Beck για τους οικολογικούς κινδύνους που παράγονται από το καπιταλιστικό σύστημα, έθεσαν στέρεες βάσεις για την ανάλυση της Πράσινης Εγκληματολογίας υπό πολιτικοοικονομική προοπτική (βλ. Lynch, 1990· Stretesky et al., 2013).

Για την ανάδειξη του ρόλου του κράτους και των εταιρειών στο οικολογικό έγκλημα, οι Stretesky et al., βασισμένοι στη θεωρία του Schnaiberg, διατύπωσαν τη θεωρία του *τροχού του εγκλήματος* (treadmill of crime), θεωρώντας το καπιταλιστικό σύστημα εγκληματογενές, υποστηρίζοντας ότι, ακόμα και με την ύπαρξη περιβαλλοντικών νόμων, τα οικολογικά εγκλήματα παραμένουν κανονικοποιημένα και εγγενή κομμάτια του πολιτικοοικονομικού συστήματος, καθώς δεν επιδιώκεται η αυστηρή τιμωρία ή αντιμετώπισή τους, υπό τον φόβο της επικείμενης επιβράδυνσης της οικονομικής ανάπτυξης (Stretesky et al., 2013). Έτσι, τα όποια πιθανά πρόστιμα επιβληθούν στους ισχυρούς παίκτες της διεθνούς οικονομίας, θεωρούνται απλώς το «κόστος της επιχειρηματικής δραστηριότητας» (Maume & Greife, 2023).

Σημαντική ήταν επίσης η συνεισφορά των Kramer και Michalowski στην κατανόηση του ρόλου των ισχυρών και του οικολογικού εγκλήματος, μέσω της μελέτης τους “Is Global Warming a State-Corporate Crime?”. Το καινοτόμο έργο επιχειρήσε να επανανοηματοδοτήσει την έννοια της κλιματικής αλλαγής ως *κρατικο-εταιρικό έγκλημα*,⁸ μέσω της μελέτης του τρόπου που οι πολυεθνικές εταιρείες, κυρίαρχα στη βιομηχανία

8. Οι Michalowski και Kramer ορίζουν το κρατικο-εταιρικό έγκλημα ως «παράνομες ή κοινωνικά επιζήμιες ενέργειες που προκύπτουν από μια αμοιβαία ενισχυτική αλληλεπίδραση μεταξύ (1) πολιτικών ή/και πρακτικών που επιδιώκουν τους στόχους ενός ή περισσότερων θεσμών πολιτικής διακυβέρνησης και (2) πολιτικών ή/και πρακτικών που επιδιώκουν τους στόχους ενός ή περισσότερων θεσμών οικονομικής παραγωγής και διανομής» (Michalowski & Kramer, 2006: 15).

ορυκτών καυσίμων, αλλά και τα εθνικά κράτη του παγκόσμιου Βορρά, λειτουργούν συντονισμένα, με τρόπους που, σκόπιμα και μη, προκαλούν ευρεία οικολογική και κοινωνική βλάβη.

Οι συγγραφείς διατυπώνουν πώς οι βλαπτικές συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, που αποτελεί το σωρευτικό αποτέλεσμα 200 ετών εκβιομηχάνισης, και κυρίως, της ραγδαίας επιτάχυνσης της κατανάλωσης ορυκτών καυσίμων κατά τον τελευταίο αιώνα,⁹ διαρθρώνονται θεμελιωδώς από τέσσερις μορφές κρατικο-εταιρικού εγκλήματος. Σε αυτές συγκαταλέγεται η *άρνηση της υπερθέρμανσης του πλανήτη ως αποτέλεσμα ανθρωπογενούς δραστηριότητας*, η *αποτυχία μετριασμού των φαινομένων*, μέσω των ανεπιτυχών προσπαθειών δραστηκής μείωσης της παραγωγής διοξειδίου του άνθρακα, ή της έλλειψης αυτών, που αμφότερα οδηγούν στη διατήρηση ή αύξησή του, και η *αποτυχία προσαρμογής*, που αφορά τις ανεπιτυχείς διαδικασίες προσαρμογής ή προετοιμασίας για την επιβίωση με τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, οι οποίες είτε βρίσκονται εν εξελίξει είτε έπονται αναπόφευκτα λόγω της προκληθείσας βλάβης, ο *αποκλεισμός προοδευτικών και οικολογικά δίκαιων προτάσεων* στην πολιτική σκηνή και η *αποτυχημένη διαχείριση των κοινωνικών συγκρούσεων* που προκύπτουν από την κλιματική αλλαγή, τις νεοφιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές και τον милитарισμό, οι οποίες επιτείνουν την οικολογική βλάβη, τη φτώχεια, τον εκτοπισμό και τις συγκρούσεις (Kramer & Michalowski, 2012· βλ. Parenti, 2011). Κοινός παρονομαστής των εν λόγω κρατικο-εταιρικών εγκλημάτων, είναι το γεγονός ότι διαπράττονται μέσω πράξεων ή παραλείψεων τους (Kramer & Michalowski, 2012).

Στο πεδίο των «ισχυρών» πρωταγωνιστών του οικολογικού εγκλήματος εντοπίζεται επίσης το *οργανωμένο έγκλημα*. Στο πλαίσιο του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού, και ιδίως τις τελευταίες δεκαετίες, το οικολογικό έγκλημα αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες μορφές οργανωμένης εγκληματικής δραστηριότητας, με «μαύρες» αγορές αξίας δισεκατομμυρίων να διευρύνονται ολοένα και περισσότερο. Η συνθήκη αυτή έχει ενεργοποιήσει το αυξημένο ενδιαφέρον των πράσινων εγκληματολόγων για τη διερεύνηση του ρόλου του οργανωμένου εγκλήματος, ιδίως με διεθνικές διαστάσεις. Ενδεικτικά παραδείγματα αποτελούν ομάδες της ιταλικής μαφίας που ενεπλάκησαν στη διακίνηση αποβλήτων (βλ. Vincenzo & South, 2013), κινεζικές τριάδες¹⁰ (triads) στο Χονγκ Κονγκ με εξειδίκευση στην προμήθεια προϊόντων από είδη που απειλούνται με εξαφάνιση και ομάδες οργανωμένου εγκλήματος στην Αφρική που συνδέονται με το παράνομο εμπόριο φυσικών ορυκτών (van Uhm & Siegel, 2019). Ακόμα, καταγράφεται

9. Επεξηγηματικά, «η αυξανόμενη κατανάλωση βιομηχανικών προϊόντων, που αποτελεί βασική αιτία της κλιματικής αλλαγής, τροφοδοτείται από τις εταιρείες που αποσκοπούν σε κέρδη και τα κράτη που επιδιώκουν τη λαϊκή αποδοχή. Έτσι, γνωρίζουμε επίσης ότι η επέκταση των υλικών κατανάλωσης, ως βασική κινητήρια δύναμη των αναπτυξιακών πολιτικών και των βιομηχανικών πρακτικών που δηλητηρίασαν και δηλητηριάζουν τον πλανήτη, υποστηρίζεται ευρέως στα έθνη του παγκόσμιου Νότου καθώς και στον παγκόσμιο Βορρά» (Kramer & Michalowski, 2012: 78).
10. Εγκληματικές οργανώσεις κινεζικής προέλευσης. (Σ.τ.Σ.)

η διαφοροποίηση του πεδίου δράσης των εγκληματικών οργανώσεων από «παράδοσιακές» εγκληματικές δραστηριότητες, όπως εμπορία ανθρώπων και ναρκωτικών, στο παράνομο εμπόριο φυσικών πόρων, όπως τροπική ξυλεία και εμπόριο απειλούμενων ειδών, κατ' αποκλειστικότητα ή και συνδυαστικά (van Uhm & Nijman, 2022).

Συμπερασματικά, το πρίσμα της πολιτικής οικονομίας στη μελέτη των οικολογικών εγκλημάτων παρέχει σημαντικά ευρήματα για το πλαίσιο, τις αιτίες, τους ισχυρούς δράστες και τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται ή υποθάλπεται το οικολογικό έγκλημα και η από αυτό προκαλούμενη βλάβη, αναδεικνύοντας τους ακανθώδεις περιορισμούς στην αντιμετώπισή του. Παράλληλα, ενσωματώνει τους τρόπους (απο)νοηματοδότησης των πράξεων αυτών ως φυσικές καταστροφές, αντί για εγκληματικές βλαπτικές πρακτικές, είτε μέσω της ελλιπούς τυποποίησης ή της έλλειψης τυποποίησής τους, είτε μέσω των κατασκευασμένων αναπαραστάσεων τους στη δημόσια σφαίρα (βλ. Natali, 2016).

8. Ερευνητικά εργαλεία, περιορισμοί και προοπτικές

Η συζήτηση σχετικά με την προσέγγιση και τις μεθόδους έρευνας των οικολογικών εγκλημάτων και βλαβών, στην οποία αντικατοπτρίζονται τα οντολογικά ζητήματα του πεδίου, βρίσκεται εν εξελίξει.

Όπως προαναφέρθηκε, η μελέτη των οικολογικών εγκλημάτων και βλαβών δύναται να γίνει υπό διαφορετικά πρίσματα, θέτοντας τα ανθρώπινα και τα μη ανθρώπινα ζώα, ή την αλληλένδετη σχέση τους και το οικοσύστημα στο επίκεντρο. Αφετηρία, στόχευση ή ευσεβής πόθος της Πράσινης Εγκληματολογίας, που ακολουθούνται στο παρόν άρθρο, είναι η υιοθέτηση της οικοκεντρικής, ή τουλάχιστον λιγότερο ανθρωποκεντρικής, προσέγγισης στη μελέτη των εγκλημάτων και βλαβών που την απασχολούν. Αυτό είναι και το στοιχείο που *διαφοροποιεί* την Πράσινη Εγκληματολογία από άλλα εγκληματολογικά πεδία ή προσεγγίσεις, που είναι εγγενώς ανθρωποκεντρικές. Για την οπτική αυτή απαιτείται ένα διεπιστημονικό πρίσμα, στο οποίο να αντανακλάται η διαλεκτική σχέση κοινωνικών, πολιτικών, οικονομικών και οικολογικών φαινομένων. Παρότι η διεπιστημονικότητα δεν είναι άγνωστη στη διαδικασία εκπόνησης εγκληματολογικών ερευνών, ιδίως υπό κριτικό πρίσμα, η οικοκεντρική προσέγγιση που επιχειρεί να υιοθετήσει η Πράσινη Εγκληματολογία συνοδεύεται από *ιδιόζουσες μεθοδολογικές προκλήσεις*.

Λαμβάνοντας υπόψη πως σημαντικός αριθμός εγκληματολογικών ερευνών πραγματεύεται εστιασμένα το οικολογικό έγκλημα ή τη βλάβη που αυτό προκαλεί ως προς τις επιπτώσεις στον άνθρωπο και την επιβίωσή του (π.χ. ανθρώπινες ασθένειες που προκαλούνται από τοξικά απόβλητα ή μολυσμένες τροφές), ένα μείζον ερώτημα που διατυπώνεται είναι το πώς αναπτύσσονται και χρησιμοποιούνται μέθοδοι και εργαλεία για την εφαρμογή ή ενίσχυση της οικοκεντρικής οπτικής στην εγκληματολογική

έρευνα. Με άλλα λόγια, πώς ενσωματώνεται η φωνή του οικοσυστήματος και των μη ανθρώπινων ζώων στην πράσινη εγκληματολογική έρευνα;

Προς απάντηση του ερωτήματος, εντοπίζονται ποιοτικές μεθοδολογίες που πλαισιώνουν το οικολογικό έγκλημα υπό το πρίσμα του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού και ποσοτικές μεθοδολογίες προς μια πιο «αντικειμενική» στάση (Hall, 2017). Το πλαίσιο της πολιτικής οικονομίας των οικολογικών εγκλημάτων και βλαβών αναδεικνύει την (ανα)κατασκευή τους μέσω των κοινωνικοοικονομικών και πολιτικών πιέσεων που ασκούνται για τη διεύρυνση του συστήματος παραγωγής, δίνοντας στον κοινωνικό κονστρουκτιβισμό κεντρική –αν όχι αποκλειστική– θέση σε μια πράσινη εγκληματολογική ερευνητική στρατηγική που επιδιώκει την ανάδειξη του πολιτικού, οικονομικού και κοινωνικού πλαισίου της οικολογικής βλάβης (ό.π.). Ωστόσο, κριτικές φωνές σημειώνουν πως η διαδικασία αυτή γίνεται σχεδόν αποκλειστικά μέσω μιας ανθρωποκεντρικής ματιάς, καθώς οι παραδοσιακές ποιοτικές προσεγγίσεις συχνά παρέχουν μόνο ανθρώπινες αντιλήψεις και αφηγήσεις για την οικολογική βλάβη (ό.π.).

Οι Stretesky κ.ά. προσεγγίζουν το οικολογικό έγκλημα με όρους οικολογικών προσθηκών και αφαιρέσεων, βάσει μετρήσιμων φαινομένων. Κατά την εκπόνηση των ερευνών τους, αντλούν εθνικά και διεθνή στοιχεία σχετικά με τη χρήση αυτοκινήτων, την παραγωγή πετρελαίου, τις εκπομπές άνθρακα και την παραγωγή ξυλείας (Stretesky et al., 2014). Αντίστοιχα παραδείγματα αποτελούν μηχανισμοί της ΕΕ, όπως το Σύστημα Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπών (ΣΕΔΕ), που είναι το μεγαλύτερο εργαλείο μέτρησης εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου στον κόσμο από κλάδους όπως η βιομηχανία, η παραγωγή ενέργειας και οι αερομεταφορές, και το πρόγραμμα Copernicus, για την παρατήρηση της Γης, που μετρά, μεταξύ άλλων, τις μεταβολές στη θερμοκρασία της Γης.

Ως προς αυτή τη θέση, κριτική ασκείται στη διαθεσιμότητα και το περιεχόμενο αντίστοιχων δεδομένων. Αρχικά, η ύπαρξη συγκεντρωτικών και προσβάσιμων δεδομένων για τα οικολογικά εγκλήματα, και τις προκαλούμενες από αυτά βλάβες, από θεσμικές και εναλλακτικές πηγές πληροφοριών είναι περιορισμένη. Στις εναλλακτικές ή εξω-θεσμικές πηγές συγκαταλέγονται δεδομένα υπηρεσιών προστασίας ζώων, δεδομένα μη κυβερνητικών οργανώσεων και δημοσιογραφικές έρευνες. Επιπλέον, η ποσότητα και η ποιότητα των συλλεγόμενων δεδομένων καθορίζεται από τους πόρους και την πολιτική ή οργανωσιακή προτεραιότητα που αποδίδεται στη συλλογή και τη διάδοση των δεδομένων. Έτσι, η ελλιπής ή κατακερματισμένη συλλογή δεδομένων επιτρέπει να αναπτύσσονται κενά στην κατανόηση και τη μελέτη οικολογικών εγκλημάτων σε διαφορετικές κλίμακες και χρονικά πλαίσια, και δυσχεραίνει την εκπόνηση συγκριτικών ή διεθνικών μελετών (White, 2009). Παράλληλα, οι αντιστάσεις στη συλλογή και διάθεση των δεδομένων μπορεί να συνοδεύονται από την άρνηση της βλάβης εκ μέρους των ατόμων που την παρήγαγαν ή την υποθάλπουν (Heckenberg & White, 2020).

Επιπρόσθετα, η κριτική που ασκείται στη χρήση ποσοτικών δεδομένων δεν είναι καινοφανής, και αφορά το γεγονός ότι αντίστοιχα δεδομένα, ακόμη και στις φυσι-

κές επιστήμες, ιδίως σε σχέση με την οικολογική βλάβη, απέχουν ιδιαίτερα από την «αντικειμενικότητα» (Hall, 2017, αναφ. σε Herrick, 2004). Ειδικότερα, υποστηρίζεται ότι η διαδικασία εκπόνησης ποσοτικών ερευνών επηρεάζεται σε σημαντικό βαθμό από τις στάσεις, αντιλήψεις, ιδεολογίες και προκαταλήψεις των ερευνητών/τριών που τις διεξάγουν, στα στάδια τόσο της συλλογής όσο και της ανάλυσης δεδομένων. Γι' αυτόν τον λόγο, θεωρείται πως τα δεδομένα «παράγονται» και όχι ότι «συλλέγονται». Η οπτική αυτή σχολιάζει πως η προσπάθεια αποφυγής του ανθρωποκεντρικού πρίσματος μέσω ποσοτικών δεδομένων, ενέχει εκ νέου ανθρωποκεντρισμό, με διαφορετικό, άδηλο και επιστημονικοφανή τρόπο.

Το ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι η θετικιστική προσέγγιση των ποσοτικών δεδομένων, η οποία έχει αποτελέσει εδώ και χρόνια πεδίο κριτικής από ερευνητές/τριες, επανεμφανίζεται στις κριτικές μελέτες της Πράσινης Εγκληματολογίας, στην προσπάθεια της ενσωμάτωσης της «φωνής» των μη ανθρώπινων ζώων και του οικοσυστήματος. Η επιχειρηματολογία των υποστηρικτών/τριών αυτής της θέσης είναι ότι τα εν λόγω μεγέθη δεν αποτελούν κοινωνικές κατασκευές, αλλά αδιαμφισβήτητα μεγέθη που αντικατοπτρίζουν το μέγεθος της οικολογικής βλάβης, και με τον τρόπο αυτόν φέρουν μια περισσότερο οικοκεντρική οπτική στην έρευνα. Έτσι, παρότι δεν μπορούμε να μεταφράσουμε τη γνώση των πτηνών που επηρεάζονται από την ανέγερση αιολικών πάρκων στους οικοτόπους τους, μέσω της θετικιστικής/ποσοτικής προσέγγισης είναι δυνατό να αντληθούν στατιστικές εκτιμήσεις για το μέγεθος του πληθυσμού και τον τρόπο που επηρεάζονται (Hall, 2017).

Όπως αναδεικνύεται από τις βάσιμες κριτικές που ασκούνται από τις δύο πλευρές, οι δύο προτεινόμενες, ποιοτικές και ποσοτικές, προσεγγίσεις παραπέμπουν σε έναν αμφίδρομο καθρέπτη, επιχειρώντας την αποφυγή ενός αναπόφευκτου εμποδίου, του ανθρωποκεντρισμού, ή την επίτευξη ενός ανεπίτευκτου στόχου, αυτού της καθολικής οικοκεντρικής προσέγγισης στην πράσινη εγκληματολογική έρευνα. Εάν αποδεχτούμε ότι οι τρόποι και τα εργαλεία συλλογής γνώσεων για τις εμπειρίες μη ανθρώπινων ζώων και φυτών είναι ιδιαίτερα περιορισμένα (Hall, αναφ. σε Daston & Mitman, 2005· Nagel, 1974· Chamovitz, 2013· Stone, 2010), τούτο μπορεί να εμφανίζεται ως μεθοδολογικός περιορισμός ή/και αφετηριακή παραδοχή των αντίστοιχων ερευνών, δεν θα έπρεπε ωστόσο να λειτουργεί ανασταλτικά στη διεξαγωγή τους. Έτσι, αυτή η εποικοδομητική συζήτηση επικροτεί τις προσπάθειες οικοκεντρικών προσεγγίσεων, αναγνωρίζοντας τα εγγενή και αναπόφευκτα ανθρωποκεντρικά στοιχεία της.

Στο πλαίσιο αυτό, ο Hall προτείνει την υιοθέτηση *μεικτών ερευνητικών μεθόδων*, συνδυάζοντας ποσοτικές και ποιοτικές μεθόδους συλλογής και ανάλυσης δεδομένων, με τις οποίες περιορίζεται η άκαμπτη εστίαση σε επιστημολογικές και οντολογικές ασυνέπειες. Στον άξονα αυτό εντοπίζονται ποιοτικές μέθοδοι που αξιοποιούν τη *βιωμένη εμπειρία* της οικολογικής βλάβης από τους κατοίκους των οικοσυστημάτων. Παρότι εξ ορισμού παραμένουν ανθρώπινες απόψεις, ορισμένα υποκατάστατα δύναται να αποτελέσουν οι *συνεντεύξεις και ομάδες εστίασης συζήτησης σε πληγείσες κοινότητες*

ή περιοχές και η λήψη συνεντεύξεων από εμπειρογνώμονες για ζητήματα οικολογικής υποβάθμισης ή δικαιωμάτων των μη ανθρώπινων ζώων (Hall, 2017). Για τη συμπεριληπτικότητα των δεδομένων προτείνεται, επίσης, η συνεργασία με δημοσιογράφους και οικολόγους ακτιβιστές/τριες ή ομάδες. Άλλες μεθοδολογικές προτάσεις έρχονται από το πεδίο των νέων τεχνολογιών. Ο Williams έθεσε ως παράδειγμα διαφοροποίησης των πηγών δεδομένων, κατά τη μελέτη της εφαρμογής του περιβαλλοντικού δικαίου, τη χρήση δορυφορικών εικόνων για την αποτύπωση της αύξησης των χωματερών με απορρίμματα (βλ. Williams, 2013).

Συνοψίζοντας, δεν υπάρχει συνταγή για την υπέρβαση του ανθρωποκεντρικού σκοπέλου στην πράσινη εγκληματολογική έρευνα. Οι διαφωνίες που διατυπώνονται για την αντιμετώπισή του, συγκλίνουν στην ανάγκη άμβλυνσης της ανθρωποκεντρικής ματιάς, προκρίνοντας την αναγνώριση της επιρροής της στο παραχθέν ερευνητικό υλικό. Τέλος, η συζήτηση αυτή υπογραμμίζει την ανάγκη αναγνώρισης της εγγενούς αξίας των μη ανθρώπινων ζώων σε αντίστοιχες έρευνες και την ενσωμάτωση των επιπτώσεων της βλάβης στο οικοσύστημα, ακόμα και εργαλειακά, σε περιπτώσεις που μελετάται η διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους τα απότοκα των βλαβών δύναται να επηρεάσουν τον άνθρωπο και τον νόμο (Hall, 2017).

9. Αντί επιλόγου

Η Πράσινη Εγκληματολογία αποτελεί ένα κατά βάση κριτικό θεματικό πεδίο της Εγκληματολογίας που προσφέρει όρους, τυπολογίες, φιλοσοφικά, θεωρητικά, πολιτικοοικονομικά και μεθοδολογικά πλαίσια και εργαλεία για την κατανόηση και μελέτη των οικολογικών εγκλημάτων και βλαβών κατά των οικοσυστημάτων και των στοιχείων που τα απαρτίζουν. Όπως εύστοχα διατύπωσε ο Vincenzo Ruggiero, η «Πράσινη Εγκληματολογία φαίνεται να συγκεντρώνει τις πλέον πετυχημένες στιγμές στην ιστορία του επιστημονικού πεδίου της Εγκληματολογίας (discipline): την εστίαση σε συμπεριφορές που είναι επιβλαβείς αλλά δεν θεωρούνται εγκληματικές, τον εντοπισμό ισχυρών δραστών, καθώς και την προσοχή στις αλληλεπιδράσεις, συμπεριλαμβανομένων αυτών μεταξύ ανθρώπινων και μη ανθρώπινων ζώων» (Ruggiero, στο Hall et al., 2018: 2).

Οι προκλήσεις που μελετώνται στο πλαίσιο της, φέρνουν στο προσκήνιο το κεντρικό ζήτημα της δικαιοσύνης στην οικολογική καταστροφή του πλανήτη και μας καλούν να επανεξετάσουμε την αλληλένδετη σχέση ανάμεσα στο περιρρέον κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό σύστημα, και στη δημιουργία και διαιώνιση οικολογικών βλαβών και εγκλημάτων.

«Η συζήτηση για τα ρυπογόνα και τοξικά στοιχεία στον αέρα, το νερό και τα τρόφιμα, καθώς και για την καταστροφή της φύσης και του περιβάλλοντος γενικότερα, εξακολουθεί να διεξάγεται αποκλειστικά ή κυρίαρχα με τους όρους και τους τύπους

της φυσικής επιστήμης. Παραμένει παραγνωρισμένο ότι σε αυτές τις επιστημονικές “φόρμουλες εξαθλίωσης” ενυπάρχει ένα κοινωνικό, πολιτισμικό και πολιτικό νόημα. Κατά συνέπεια, υπάρχει ο κίνδυνος μια περιβαλλοντική συζήτηση που διεξάγεται αποκλειστικά με χημικούς, βιολογικούς και τεχνολογικούς όρους να συμπεριλάβει ακούσια τον άνθρωπο στην εικόνα μόνο ως οργανικό υλικό. [...] Οι κοινωνικοί, πολιτιστικοί και πολιτικοί κίνδυνοι του εκσυγχρονισμού παραμένουν κρυμμένοι από αυτήν ακριβώς την προσέγγιση, και από αυτόν τον τρόπο» (Beck, 1992: 24).

Η τοποθέτηση του Beck, σχεδόν 40 χρόνια πριν, αντανακλά την αναγκαιότητα της εγκληματολογικής προοπτικής στη συζήτηση για το οικοσύστημα, διαδραματίζοντας έναν δυναμικό ρόλο στον αγώνα για την οικολογική δικαιοσύνη και τη βιωσιμότητα των κοινωνιών, των ειδών και του πλανήτη.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βιδάλη, Σ. (2022). *Εισαγωγή στην Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Γάκη, Ευ. (2022). «Από την Πράσινη Εγκληματολογία στην οικοκτονία και στα εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος στην Ελλάδα», *Εγκληματολογία*, 1-2: 92-104.
- Γάκη, Ευ. (2023). «Εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος και Πράσινη Εγκληματολογία», *Εγκληματολογία*, 1-2: 137-151.
- Παπανικολάου, Π. (2020). «Χαρτογραφώντας την πρόληψη των περιβαλλοντικών εγκλημάτων στον ελληνικό χώρο – Πτυχές, προβληματισμοί, προοπτικές», *Εγκληματολογία*, 1-2: 113-121.
- Τσίγκανου, Ι. (2021). «Θύματα του περιβάλλοντος ή το περιβάλλον ως θύμα;», *Εγκληματολογία*, 1-2: 33-41.

Ξενόγλωσση

- Agnew, R. (2013). “The ordinary acts that contribute to ecocide: A criminological analysis”. In N. South & A. Brisman (Eds.). *The Routledge International Handbook of Green Criminology* (1st ed.). Abidgton, Oxon: Routledge.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Brisman, A. & South, N. (2020). “The growth of a field”. In A. Brisman & N. South (Eds.). *Routledge International Handbook of Green Criminology* (2nd ed). London and New York: Routledge.
- Brisman, A. & South, N. (2018). “Green Criminology and Environmental Crimes and Harms”. *Sociology Compass*, 13(2): 1-12.
- Bueger, C. & Edmunds, T. (2020). “Blue crime: Conceptualising transnational organised crime at sea”. *Marine Policy*, 119: 1-8.
- Bullard, R. (1996). “Symposium: the legacy of American apartheid and environmental racism”. *St. John’s J. Legal Comment*, 9: 445-474.
- Carabiner, E., Cox, P., Fussey, P., Hobbs, D., South, N., Thiel, D. & Turton, J. (2014). *Criminology: A Sociological Introduction* (3rd ed.). London and New York: Routledge.

- Carrabine, E., Lee, M., South, N., Cox, P. & Plummer, K. (2009). *A Sociological Introduction* (2nd ed). London: Routledge.
- del Olmo, R. (1987). "Aerobiology and the war on drugs: A transnational crime". *Crime and Social Justice*, 30: 28-44.
- Gould, K., Pellow, D. N. & Schnaiberg, A. (2008). *The treadmill of production*. Paradigm Publishing.
- Goyes, D. R. & South, N. (2017). "Green Criminology Before 'Green Criminology': Amnesia and Absences". *Critical Criminology*, 25(2): 165-181.
- Hall, M. (2017). "Doing 'green criminology': methodologies, research strategies and values (or lack thereof?)". In M. Hall, J. Maher, A. Nurse, G. Potter, N. South & T. Wyatt (Eds.). *Greening Criminology in the 21st Century: Contemporary debates and future directions in the study of environmental harm*. London and New York: Routledge.
- Hall, M., Maher, J., Nurse, A., Potter, G., South, N. & Wyatt, T. (2017). *Greening Criminology in the 21st Century: Contemporary debates and future directions in the study of environmental harm*. London and New York: Routledge.
- Halsey, M. & White, R. (1998). "Crime, ecophilosophy and environmental harm". *Theoretical Criminology*, 2(3): 345-372.
- Heckenberg, D. & White, R. (2020). "Innovative approaches to researching environmental crime". In N. South & A. Brisman (Ed.). *Routledge International Handbook of Green Criminology* (2nd ed.). London and New York: Routledge.
- Kramer, R. C. & Michalowski, R. J. (2012). "Is global warming a state-corporate crime?". In R. White (Ed.). *Climate change from a criminological perspective*. Springer.
- Lie, M. S. & Sollund, R. (2017). "Specieism and theriocide". In A. Brisman, E. Carrabine & N. South (Eds.). *The Routledge Companion to Criminological Theory and Concepts*. Routledge.
- Lynch, M. (1990). "The greening of criminology: A perspective on the 1990s". *The Critical Criminologist*, 2(3): 1-4, 11-12.
- Lynch, M. J., Long, M. A. & Stretesky, P. B. (2019). *Green Criminology and Green Theories of Justice: An Introduction to a Political Economic View of Eco-Justice*. Palgrave MacMillan.
- Maume, M. & Greife, M. (2023). "Giving the green light: corporate environmental crimes, the treadmill of production, and environmental justice". *Crime Law Soc Change*, (79): 241-261.
- Michalowski, R. & Kramer, R. (2006). *State-corporate crime: Wrongdoing at the intersection of business and government*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Odum, E. P. & Barrett, G. W. (2005). *Fundamentals Of Ecology* (5th ed.). Cengage Learning.
- Sollund, R. (2021). "Green Criminology: Its Foundation in Critical Criminology and the Way Forward". *The Howard Journal of Crime and Justice*, 60(3): 304-322.
- South, N. (1998). "A Green Field for Criminology?". *Theoretical Criminology*, 2(2): 211-233.
- South, N. (2014). "Green Criminology: Reflections, Connections, Horizons". *International Journal for Crime Justice and Social Democracy*, 3: 5-20.
- Stop ecocide (2021). "Legal Definition of Ecocide". (Available in: <https://www.stopecocide.earth/legal-definition-of-ecocide>).
- Stretesky, P., Long, M. & Lynch, M. (2013). *The Treadmill of Crime: Political Economy and Green Criminology*. London: Routledge.
- van Uhm, D. P. & Nijman, R. C. (2022). "The convergence of environmental crime with other serious crimes". *European Journal of Criminology*, 19(4): 542-561.
- van Uhm, D. & Siegel, D. (2019). "Green Criminology and Organized Crime". In E. W. Plywaczewski & E. M. Guzik-Makaruk (Eds.). *Current Problems of the Penal Law and Criminology*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck.

- Vincenzo, R. & South, N. (2013). "Green Criminology and Crimes of the Economy: Theory, Research and Praxis". *Critical Criminology*, 21(3): 359-373.
- Walters, R. (2010). "Eco crime". In T. D. Muncie (Ed.). *Crime: Local and Global*. London and New York: Willan.
- White, R. (2008). *Crimes Against Nature: Environmental criminology and ecological justice*. Oxon, New York: Willan.
- White, R. (2009). "Researching transnational environmental harm: Ethical issues, technical problems & political dilemmas". *International Journal of Comparative & Allied Criminal Justice*, 33(2): 229-248.
- White, R. (2013). "The Conceptual Contours of Green Criminology". In R. Reece Walters, D. Solomon Westerhuis, T. Wyatt (Eds.). *Emerging Issues in Green Criminology*. New York: Palgrave Macmillan.
- White, R. (2015). "Environmental Victimology and Ecological Justice". In D. Wilson, S. Ross (Eds.). *Crime, Victims and Policy. Palgrave Studies in Victims and Victimology*. New York: Palgrave Macmillan.
- White, R. (2018). "Green victimology and non-human victims". *International Review of Victimology*, 24(2): 1-17.
- Yar, M. (2012). "Critical Criminology, Critical Theory and Social Harm". In S. Hall & S. Winlow. *New Directions in Criminological Theory*. London and New York: Routledge.

Πράσινα εγκλήματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης: Μια ποιοτική έρευνα για την πυρηνική καταστροφή του Τσερνόμπιλ

Χρήστος Κουρούτζας

Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνιολογίας της Διακινδύνευσης και της Αβεβαιότητας, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Φώτης Βλάχος

Κοινωνιολόγος, κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών ΠΜΣ «Έρευνα για την Τοπική Κοινωνική Ανάπτυξη και Συνοχή», Τμήμα Κοινωνιολογίας, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Green Crimes in the risk society: a qualitative research on the Chernobyl nuclear disaster

Christos Kouroutzas

Assistant Professor in Sociology of risk and uncertainty, University of Aegean

Fotis Vlachos

Sociologist, MA in Research on Local Social Development and Cohesion. Department of Sociology, School of Social Sciences. University of Aegean

Περίληψη

Η παρούσα συμβολή επιχειρεί να αναλύσει μια από τις μεγαλύτερες πυρηνικές καταστροφές στην ιστορία της ανθρωπότητας, αυτήν του Τσερνόμπιλ. Τόσο μέσα από τη βιβλιογραφική σύνθεση των κριτικών πράσινων εγκληματολογικών προσεγγίσεων με τις κοινωνιολογικές θεωρίες περί διακινδύνευσης και του αναστοχαστικού εκσυγχρονισμού, όσο και μέσα από την ανάλυση των παραγόμενων ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων μέσω πρωτογενούς εμπειρικής έρευνας, προσεγγίζονται πτυχές των επιβλαβών συνεπειών των πυρηνικών καταστροφών στο περιβάλλον, στους ανθρώπους και ευρύτερα στις κοινωνίες. Σχεδόν τέσσερις δεκαετίες μετά από τα γεγονότα της 26ης Απριλίου 1986, η παρούσα ποιοτική έρευνα αναδεικνύει, μέσω συνεντεύξεων, πτυχές της βίωσης των διακινδυνεύσεων από την πυρηνική καταστροφή και μέχρι σήμερα. Διαμέσου των ανωτέρω αναδεικνύεται συμπερασματικά η αναγκαιότητα προσανατολισμού προς έναν δημοκρατικό ανασχηματισμό της νεωτερικότητας σε

επίπεδο λήψης αποφάσεων. Ένας εκδημοκρατισμός μακριά από το νεοφιλελεύθερο κερδοσκοπικό πνεύμα, ο οποίος θα διασφαλίζει τη βιωσιμότητα μέσα στην ύστερη νεωτερική συνθήκη. Προς αυτή την κατεύθυνση, κρίνεται απαραίτητη η ανάγκη διαμόρφωσης μιας δημόσιας κοινωνιολογίας και εγκληματολογίας, οι οποίες, μεταξύ άλλων, θα «φωτίσουν» πτυχές της πολιτικής της κοινωνίας της διακινδύνευσης.

Λέξεις κλειδιά: αναστοχαστικός εκσυγχρονισμός, κοινωνία της διακινδύνευσης, Κριτική Πράσινη Εγκληματολογία, Τσερνόμπιλ.

Abstract

The present contribution attempts to analyze one of the greatest nuclear disasters in the history of humanity, that of Chernobyl. Through a bibliographic synthesis of critical green criminological approaches with sociological theories of risk and reflexive modernization, as well as through the analysis of qualitative research data produced through primary empirical research, aspects of the harmful consequences of nuclear disasters on the environment, on people, and more broadly on societies are approached. Almost four decades after the events of April 26, 1986, the present qualitative research, through interviews, highlights aspects of the experience of risks from the nuclear disaster to this day. Through the above, the necessity of a democratic reconfiguration of modernity at the level of decision-making is ultimately highlighted. A democratization away from the neoliberal profit-making spirit, which will ensure sustainability within the late modern condition. Towards this direction, the need to shape a public sociology and criminology is considered necessary, which, among other things, will “illuminate” aspects of the politics of the risk society.

Key words: *reflective modernization, risk society, critical green criminology, Chernobyl.*

1. Εισαγωγή

Η πυρηνική καταστροφή του Τσερνόμπιλ συγκεντρώνει το ενδιαφέρον σε επίπεδο κοινής γνώμης έως σήμερα, σχεδόν τέσσερις δεκαετίες αργότερα από τα γεγονότα της 26ης Απριλίου 1986. Το αποτύπωμα της καταστροφής σε επίπεδο υγείας και οι εξίσου τεράστιες συνέπειες αυτής στα οικοσυστήματα και στο τοπικό περιβάλλον διατηρούν ενεργούς τους επιστημονικούς και μη διαλόγους σχετικά με το Τσερνόμπιλ. Ωστόσο, πέραν από αυτό το έκδηλο επίπεδο συζήτησης, υπάρχει εξίσου μεγάλο ενδιαφέρον και για ένα δεύτερο επίπεδο σε σχέση με τον σύγχρονο ύστερο νεωτερικό τρόπο ζωής και τα διαμορφωτικά χαρακτηριστικά των σύγχρονων κοινωνιών. Στην παρούσα

συμβολή επιχειρείται μέσω της επισκόπησης της βιβλιογραφίας, αλλά και μέσα από τις συλλεχθείσες εμπειρικές αφηγήσεις, να ανοίξει ένας διάλογος για τις αυτο-διακινδυνεύσεις της νεωτερικότητας και τον κοινωνικό μετασχηματισμό που αυτές φέρουν (Beck, 2013: 53). Ένας μετασχηματισμός που εκφράζεται πάλι μέσα από τη βιομηχανία, η οποία τοποθετείται στο επίκεντρο των χρηματαγορών και των ροών κεφαλαίου. Πρόκειται στην ουσία για έναν ακόμη μετασχηματισμό ο οποίος, όπως και στη βιομηχανική κοινωνία, διαμορφώνει συνολικότερα τη μορφή και τη δομή της νεωτερικότητας, προσδιορίζοντας το βιοτικό και θεσμικό πλαίσιο της ύστερης νεωτερικότητας.

Κατά συνέπεια, η ραγδαία εκβιομηχάνιση σταματά να καθορίζει και να παράγει μόνο τον πλούτο και να διαμορφώνει τα ταξικά όρια των κοινωνιών, όπως στην κλασική βιομηχανική εποχή. Στο ύστερο νεωτερικό πλαίσιο, οι εντυπωσιακά υψηλοί ρυθμοί εκβιομηχάνισης παράγουν εκτός από τον πλούτο και κινδύνους. Οι κίνδυνοι ορίζονται ως οι πιθανότητες μη αναστρέψιμης φυσικής βλάβης μέσω συγκεκριμένων τεχνολογικών ή άλλων διαδικασιών. Αυτό πρακτικά σημαίνει πως ένα θεσμικό σύστημα παράγεται και αναπαράγεται λαμβάνοντας συνεχόμενα ρίσκα, τα οποία μάλιστα καλείται να διαχειριστεί, δημιουργώντας παράλληλα ένα παρατεταμένο καθεστώς αβεβαιότητας. Ως εκ τούτου, οι τεχνικοί εμπειρογνώμονες βρίσκονται σε μία εκπροοιμίου πλεονεκτική θέση, ώστε να ορίσουν ατζέντες και να επιβάλουν περιοριστικές προϋποθέσεις κατά τη διαμόρφωση των ρυθμιστικών διαδικασιών των κοινωνιών της διακινδύνευσης¹ (Beck, 1992).

Αυτή η ιδεολογική απαρχή σχετικά με την πολιτισμική διαμόρφωση της ύστερης νεωτερικότητας δημιουργεί νέα δεδομένα. Ουσιαστικά, προσφέρει στη μεγάλη επιχειρηματικότητα και την εγκληματικότητα των ισχυρών τόσο τη δυνατότητα όσο και τις προδιαγραφές, ώστε να προχωρά συστηματικά σε καταχρηστικές παρεμβάσεις στο φυσικό περιβάλλον, δημιουργώντας παράλληλα βλαπτικές συνέπειες στους ανθρώπους και στα οικοσυστήματα. Τόσο η επιτάχυνση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων όσο και η παράπλευρη ανάπτυξη του παγκόσμιου εμπορίου έχουν δημιουργήσει νέες αγορές και σκιώδεις οικονομίες (Walters, 2013). Με άλλα λόγια, στην ύστερη νεωτερικότητα, το φυσικό περιβάλλον γίνεται αντιληπτό ως μία εξαιρετική επενδυτική ευκαιρία, η οποία είναι μάλιστα σε θέση να αποφέρει υπέρογκα κέρδη στην εκάστοτε επιχειρηματική δραστηριότητα (Wolf, 2011: 499). Ως εκ τούτου, διαμορφώνεται ένα πλαίσιο εντός του οποίου το νεοφιλελεύθερο κερδοσκοπικό πνεύμα λαμβάνει ένα «εκσυγχρονιστικό» νομιμοποιητικό προσωπείο. Ένα προσωπείο άρρηκτα συνυφασμένο με την τεχνοκρατία και τις οικονομίες που υπόκεινται στην «εμπιστοσύνη».² Αυτή η

1. Σύμφωνα με τον Beck (2015: 48): «Η διακινδύνευση μπορεί να οριστεί ως ένας συστηματικός τρόπος αντιμετώπισης των κινδύνων και των ανασφαλειών που προκαλούνται και εισάγονται από τον ίδιο τον εκσυγχρονισμό».
2. Η εμπιστοσύνη, σύμφωνα με τον Giddens (2014: 62-67), αποτελεί τον δεσμό μεταξύ της πίστης και της πεποίθησης. Μιας πεποίθησης ότι οι προσδοκίες του κοινού για τη διασφάλιση των συμφερόντων και της ευημερίας τους δεν θα διαψευστούν.

συνθήκη αναφέρεται σε μια εργαλειακή ερμηνεία της αξιοπιστίας, η οποία με τη σειρά της μετατρέπεται σε βασικό συστατικό υψηλής πιστότητας και προβλεψιμότητας, μέσα στα πλαίσια της τενοκρατικής κουλτούρας (Van Loon, 2005: 56).

Η γενικότερη, λοιπόν, ιδεολογία του εκσυγχρονισμού φαίνεται να δημιουργεί ένα νέο πεδίο εγκληματογένεσης, στον απόηχο της εγκληματικότητας των ισχυρών. Αυτήν ακριβώς την ιδιαίτερη σε πρώτη ανάγνωση σύνδεση μεταξύ της αναστοχαστικότητας του εκσυγχρονισμού και των πράσινων εγκληματολογικών προσεγγίσεων επιχειρούμε να εξετάσουμε εκτενέστερα στην παρούσα συμβολή. Μέσα, λοιπόν, από τη βαθύτερη εξέταση των συλλεχθέντων εμπειρικών ποιοτικών δεδομένων από την πυρηνική καταστροφή του Τσερνόμπιλ, επιχειρούμε να εξετάσουμε το πώς οι νεωτερικοί αναστοχασμοί αναδεικνύουν πτυχές της πράσινης ισχυρής εγκληματικότητας μέσα από την κοινωνική βλάβη που προκαλούν.

2. Η αναστοχαστικότητα του εκσυγχρονισμού και οι διακινδυνεύσεις

Οι όροι του εκσυγχρονισμού και της νεωτερικότητας συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον των κοινωνικών επιστημών εδώ και αρκετές δεκαετίες. Σε πολλές περιπτώσεις, υπάρχει μία λανθασμένη ταύτιση των δύο αυτών εννοιών, σε μία προσπάθεια κερματισμού και εννοιολογικής συμπερίληψης. Η εννοιολογική της χρήση αποσκοπεί στη διάκριση του παρόντος ή, ακόμα καλύτερα, αναφέρεται για να τονώσει τη μεταφορά από το παλιό στο νέο (Habermas & Ben-Habib, 1981). Σύμφωνα με τον Giddens, η *νεωτερικότητα* εννοιολογικά αναφέρεται σε τρόπους ζωής και κοινωνικής οργάνωσης που επικράτησαν στην Ευρώπη και άσκησαν επιρροή σε παγκόσμια κλίμακα από τον 17ο αιώνα και μετέπειτα (Giddens, 2014: 27). Οι λέξεις κλειδιά που συνοδεύουν την εποχή της νεωτερικότητας είναι ο εκσυγχρονισμός και η τεχνολογία. Οι λέξεις αυτές αποτελούν κατά κάποιον τρόπο το εχέγγο της εν λόγω χρονικής περιόδου και ουσιαστικά είναι η γέφυρα μεταξύ νεωτερικής και προνεωτερικής εποχής (Naikoo et al., 2018: 1-3). Η σημειολογία της λέξης εκσυγχρονισμός αποτελεί μία άκρως θετικά φορτισμένη νότα στη συλλογική συνείδηση των κοινωνιών. Τις περισσότερες φορές, το σημαίνόμενο αυτής της λέξης παραπέμπει σε μεγάλα αστικά κέντρα, καινοτόμες τεχνολογίες και έναν βίο με ανέσεις, προσβάσεις, γεμάτο υλικά αγαθά. Παρ' όλα ταύτα, η νεωτερική συνθήκη διαχωρίζεται από τους σημαντικούς σύγχρονους κοινωνιολόγους σε δύο περιόδους. Κατά την πρώτη αυτή περίοδο, τα παραδοσιακά κράτη είναι σε θέση να εγγυηθούν στους πολίτες τους τη λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών και την οικονομική ανάπτυξη, δημιουργώντας ένα κλίμα σχετικής ασφάλειας. Αντιθέτως, κατά τη δεύτερη περίοδο, που προσδιορίζεται χρονικά από τα μέσα του 20ού αιώνα και έπειτα, τα κράτη δεν είναι σε θέση να ελέγξουν τις οικονομικές και οικολογικές απειλές, δημιουργώντας παράλληλα στο κοινό τους ένα κλίμα παρατεταμένης ανασφάλειας (Πεχτελίδης, 2015: 224-226).

Αυτή λοιπόν η παρατεταμένη συνθήκη οδηγεί στην ανάδυση μιας νέας όψης της νεωτερικότητας και του εκσυγχρονισμού πέρα από τα παραδοσιακά εν γένει χαρακτηριστικά τους. Μία συνθήκη με αναστοχαστικό χαρακτήρα. Όπως σημειώνει ο Βρετανός κοινωνιολόγος Anthony Giddens, αυτή η αναστοχαστικότητα της μοντέρνας κοινωνικής ζωής έγκειται στο γεγονός πως οι ήδη υπάρχουσες πρακτικές τίθενται σε μια διαδικασία διαρκούς αναδιαμόρφωσης και ανασυγκρότησης, υπό το πρίσμα της αύξουσας πληροφόρησης και της νέας εφαρμοσμένης γνώσης σχετικά με αυτές. Σύμφωνα με τον Giddens, το καθεστώς το οποίο ζούμε δεν είναι τόσο καπιταλιστικό όσο βιομηχανικό. Το χαρακτηριστικό δηλαδή της παρατεταμένης μεταβλητότητας των μοντέρνων κοινωνιών, σύμφωνα με τον Giddens, οφείλεται σε μία διεγερτική ώθηση ενός πολύπλοκου καταμερισμού εργασίας που υποτάσσει όλη την παραγωγική δύναμη στις ανθρώπινες ανάγκες, μέσα από τη βιομηχανική εκμετάλλευση του φυσικού περιβάλλοντος (Giddens 2014: 41). Σύμφωνα με τον Bauman, πρόκειται για μια διαδικασία έμμοιου και παρατεταμένου ψυχαναγκασμού, όπου στην ουσία ο μοντέρνος κόσμος, για χάρη του εκσυγχρονισμού, καλείται να λύνει συνεχώς νέα προβλήματα, καλύπτοντας έτσι με βραχυπρόθεσμες λύσεις τις παράπλευρες απώλειες που προκαλεί η επιτάχυνση της «προόδου» (Bauman, 2007: 103-105).

Στην πραγματικότητα, ο αναστοχαστικός εκσυγχρονισμός³ θέτει πάλι τη βιομηχανία στο επίκεντρο, μόνο που αυτή τη φορά αυτό συμβαίνει με διαφορετικούς όρους. Στον αναστοχασμό της βιομηχανικής κοινωνίας, η λογική της παραγωγής διακινδυνεύσεων υπερικχύει έναντι της λογικής παραγωγής του πλούτου (Beck, 2015: 33). Η προοπτική που ανοίγεται γύρω από τη διακινδύνευση μετέρχεται σε ένα υψηλότερο νοητικό επίπεδο που διευκολύνει και προωθεί, κατά κύριο λόγο σε επίπεδο κατανόησης, μια πολυ-συνθετική κοσμοθεωρία (Holmström, 2007). Αναφέρεται σε μία νεοφιλελεύθερου τύπου τεχνοκρατική αντίληψη ως προς τη ρυθμιστική διαδικασία των κοινωνιών, η οποία συμβαίνει στη βάση μιας συνάρτησης μεταξύ ρίσκου και οφέλους, και έχει ως συνέπεια, σε αυτό το πλαίσιο ένα σύνολο εμπειρογνομώνων να καθορίζει τόσο την πιθανότητα όσο και το μέγεθος των κινδύνων κι ένα άλλο σύνολο εμπειρογνομώνων να αξιολογεί το κόστος και τα οφέλη των διάφορων επιλογών και αποφάσεων (Lidskog & Sundqvist, 2013: 80, 86). Όπως σημειώθηκε παραπάνω, οι σημερινές διακινδυνεύσεις αποτελούν εγγενές χαρακτηριστικό των σημερινών κοινωνιών, εφόσον αποτελούν τον συστηματικό τρόπο αντιμετώπισης των κινδύνων και των ανασφαλειών που προκαλούνται και εισάγονται από την ίδια την εκσυγχρονιστική συνθήκη (Beck, 1992: 20· Beck, 2015: 48). Πρόκειται για μία αδιάκοπη διαδικασία προσπάθειας να ελεγχθεί και να ρυθμιστεί το ανεξέλεγκτο (Beck, 2002). Υπό αυτό το πρίσμα, οι κίνδυνοι κατασκευάζονται

3. Ο «αναστοχαστικός εκσυγχρονισμός» περιγράφει μια φάση όπου οι κοινωνίες συνειδητοποιούν τους πολύπλοκους κινδύνους της ανάπτυξής τους, απαιτώντας συνεχή αυτοαναστοχασμό. Αυτό αμφισβητεί την απλή πίστη στην πρόοδο που χαρακτήριζε την προηγούμενη φάση της νεωτερικότητας (Lash, 1993: 18-21).

προερχόμενοι κυρίως μέσα από το χρηματοοικονομικό πεδίο και την οικονομική ανάπτυξη. Επομένως, είναι πάντα ικανοί να μετατραπούν σε οικονομική αξία με τη μορφή νέων επιχειρηματικών ευκαιριών (Van Loon, 2005: 58). Ωστόσο, οι υπερβολές της παγκοσμιοποιημένης κατανάλωσης και του καπιταλισμού συνεχίζουν να παράγουν επιβλαβή απόβλητα που μολύνουν επαναλαμβανόμενα το περιβάλλον, με αποτέλεσμα η ραγδαία εκβιομηχάνιση των κοινωνιών να συνεχίζει να δημιουργεί ένα ανεξίτηλο ανθρώπινο αποτύπωμα με άμεσες και μακροπρόθεσμες περιβαλλοντικές συνέπειες (Walters, 2013: 281-284).

3. Η πράσινη εγκληματολογική προσέγγιση

Η πράσινη εγκληματολογική προσέγγιση αποτελεί μία ακόμα προέκταση της εγκληματολογικής μελέτης για το επιχειρηματικό και το κρατικο-επιχειρηματικό έγκλημα. Πολλές εγκληματικές ενέργειες των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων δεν επιβαρύνουν μόνο τα άτομα, αλλά εξίσου και το περιβάλλον. Στις περισσότερες περιπτώσεις, βέβαια, η βλάβη στο περιβάλλον και στον άνθρωπο αποτελεί μία αλληλένδετη διαδικασία, καθώς οντολογικά η ύπαρξη του ανθρώπου συναρτάται πλήρως με το περιβάλλον. Πρόκειται για μια συνθήκη «μπούμερανγκ»,⁴ κατά την οποία μία επερχόμενη περιβαλλοντική καταστροφή είναι ικανή να απειλήσει ακόμα και όσους την προκαλούν ή κερδίζουν από αυτή (Beck, 1992· Beck, 2015). Ως εκ τούτου, η ανθρωπότητα έρχεται αντιμέτωπη ολοένα και περισσότερο, τις τελευταίες δεκαετίες, με επικίνδυνες καταστάσεις όπως: υπερθέρμανση του πλανήτη, όξινη βροχή, ρύπανση του αέρα και των υδάτων. Όλα τα παραπάνω αποτελούν πραγματικές εκφάνσεις του αναστοχασμού των κοινωνιών της ύστερης νεωτερικότητας. Πρόκειται για τις «λανθάνουσες παρενέργειες» (Beck, 2015), οι οποίες κάνουν αισθητή την παρουσία τους κατά κύριο λόγο σε ανεπτυγμένα ή αναπτυσσόμενα οικονομικά και βιομηχανικά συστήματα, χωρίς όμως αυτό να είναι απαραίτητα δεσμευτικό αναφορικά με το χωροταξικό πλαίσιο (Eman et al., 2009: 575). Η εκσυγχρονιστική συνθήκη, λοιπόν, ανοίγει ένα νέο πεδίο όπου το περιβάλλον τίθεται στο επίκεντρο. Πρόκειται για ένα αποτύπωμα που αντιπροσωπεύει την ταχεία ανθρώπινη δραστηριότητα, όπου μαζί της έχουν προκύψει νέες εμπορικές ευκαιρίες, όχι μόνο για τις παγκόσμιες επιχειρήσεις, αλλά και για τα οργανωμένα εγκληματικά δίκτυα (Walters, 2013: 281). Παρ' όλο τον καταστροφικό και μη αναστρέψιμο από όλες τις απόψεις χαρακτήρα του, το περιβαλλοντικό έγκλημα είναι σήμερα μια από τις πλέον κερδοφόρες εγκληματικές δραστηριότητες και δεν αποτελεί καν έκπληξη το γεγονός ότι οργανωμένες εγκληματικές ομάδες έλκονται από τα υψηλά περιθώρια κέρδους. Το περιβάλλον λοιπόν σε ένα τέτοιο πλαίσιο αποτελεί μία εξαιρετική επενδυτική «ευκαιρία» για οργανωμένες εγκληματικές δραστηριότητες των οποίων

4. Περισσότερα για το «σύνδρομο μπούμερανγκ», βλ. Beck, 2015: 74-76.

τα εκτιμώμενα κέρδη ανέρχονται γύρω στα 20-30 δισεκατομμύρια δολάρια ετησίως (Walters, 2013: 281).

Υπό αυτή την οπτική γωνία, η παρέμβαση στους φυσικούς πόρους δημιουργεί την ανάγκη να ανοίξει ένας νέος ξεχωριστός διάλογος, ο οποίος θα συζητήσει συμπεριληπτικά υπό το κριτικό πρίσμα τις συνθήκες αυτές. Τόσο στην εγκληματολογία του λευκού κολάρου όσο και στην περιβαλλοντική δικαιοσύνη, οι εγκληματολόγοι άρχισαν να αναπτύσσουν ένα νέο πλαίσιο για την εξέταση των *πράσινων εγκλημάτων* (Wolf, 2011). Τα πράσινα εγκλήματα αποτελούν μία προέκταση του επιχειρηματικού εγκλήματος. Μια προέκταση, ωστόσο, κατά την οποία ο άνθρωπος, μέσω της δραστηριότητάς του, παράγει σοβαρή βλάβη προς το περιβάλλον. Κατά συνέπεια, αναδύεται ένα νέο πεδίο στην Κριτική Εγκληματολογία, που εστιάζει στη μελέτη του «*πράσινου εγκλήματος*» (“*Green Crime*”) (Wilson, 1999: 155). Εν ολίγοις, η ανάδυση της Πράσινης Εγκληματολογίας, σύμφωνα με τους Berine και South, εστιάζει στη μελέτη των διαφορετικών αφηγήσεων σχετικά με τη διερεύνηση των βλαβών που προκαλούνται από τους ανθρώπους, τα κράτη και τις εταιρείες κατά τις καθημερινές τους δραστηριότητες που αφορούν τη χρήση ή την παρέμβαση στους φυσικούς πόρους (Walters & Westerhuis, 2013: 279).

Ως όρος στην Εγκληματολογία, το «*πράσινο έγκλημα*» εισήχθη με επαναστατικό τρόπο στον επιστημολογικό διάλογο στις αρχές της δεκαετίας του '90, όταν ορισμένοι εγκληματολόγοι άρχισαν να γράφουν και να επικοινωνούν μια σειρά θεμάτων και προβληματισμών που αντανάκλασαν εμπλοκές του ανθρώπου με το περιβάλλον (Ruggiero & South, 2013: 359). Όπως στην πλειονότητα των περιπτώσεων της εγκληματικότητας των ισχυρών, έτσι και στα πράσινα εγκλήματα εντοπίζουμε τη θεμελιακή θεωρητική σύγκρουση των Sutherland και Tappan αναφορικά με τον τρόπο που θα πρέπει να διεξάγεται ο διάλογος σχετικά με το έγκλημα, καθώς τα πράσινα εγκλήματα ως επί το πλείστον βρίσκονται έξω από τα στενά όρια του ποινικο-κατασταλτικού συστήματος. Κατά συνέπεια, ο παραδοσιακός νομικός ορισμός του εγκλήματος ως παραβίαση του ποινικού νόμου, δεν εφαρμόζεται αυστηρά στα πράσινα εγκλήματα, καθώς σε πολλές περιπτώσεις δεν λογίζονται ως τέτοια από τον νομοθέτη (Lynch, 2019: 51). Παρ' όλα αυτά, την τελευταία δεκαετία, υπάρχει μία παγκόσμια τάση προς την ανάπτυξη πολιτικών και νομοθετικών ρυθμιστικών διαδικασιών για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος από πιθανές βλαπτικές καταστάσεις (Walters & Westerhuis, 2013: 280). Το εξαιρετικά ενδιαφέρον όμως στην Πράσινη Εγκληματολογία, ακόμα και σήμερα μετά από τριάντα χρόνια από την εμφάνισή της στον εγκληματολογικό διάλογο, είναι ότι δεν υπάρχει μία πλήρης-κοινή συμφωνία σε επιστημολογικά πλαίσια αναφορικά με τα χαρακτηριστικά που συγκροτούν το πράσινο έγκλημα. Παρατηρείται, λοιπόν, σε βιβλιογραφικό επίπεδο, μία συνύπαρξη ορισμών και προσεγγίσεων. Κατά συνέπεια, τα πράσινα εγκλήματα κατακερματίζονται σε τρεις διαφορετικές αποχρώσεις – υποκατηγορίες. Παραδείγματος χάριν, τα α) καφέ εγκλήματα, που αναφέρονται σε περιβαλλοντικές καταστροφές σε τοποθεσίες εντός του αστικού ιστού, β) τα

λευκά εγκλήματα, που περιλαμβάνουν βλάβες προς το περιβάλλον, οι οποίες είναι άρρηκτα συνυφασμένες με τις νέες τεχνολογίες, και, τέλος, τα γ) πράσινα εγκλήματα, που συγκεντρώνουν την προσοχή τους σε περιβαλλοντικές βλάβες που σχετίζονται με τη διατήρηση της άγριας ζωής και της φύσης. Ωστόσο, αυτός ο αδιαμφισβήτητος θεωρητικός πλουραλισμός περισσότερο δυσχεραίνει, στην πραγματικότητα, παρά ενισχύει την ανάπτυξη μιας εις βάθος κατανόησης του θέματος (Lynch, 2019: 52).

Ως συνέπεια όλων των παραπάνω, δημιουργείται η ανάγκη για την παραγωγή μιας ορολογίας, η οποία είναι ικανή να συμπεριλάβει όλες τις παραπάνω πτυχές, χωρίς την ίδια στιγμή να κατακερματίζεται σε αυτήν την εννοιολογική ομπρέλα. Σε μία πολύ ενδιαφέρουσα εννοιολογική αποσαφήνιση προχώρησε ο Rob White, προτείνοντας τον όρο της «περιβαλλοντικής εγκληματολογίας» (*“Environmental Criminology”*). Ωστόσο, ο White εν συνεχεία ανασκέυασε την εν λόγω ορολογία, χρησιμοποιώντας αυτόν της «οικολογικής παγκόσμιας εγκληματολογίας», (*“Eco-Global Criminology”*), έτσι ώστε να είναι εφικτή η συζήτηση στη βάση μιας προοπτικής παγκόσμιας κλίμακας, καθώς οι περιβαλλοντικές βλάβες έχουν την ικανότητα να μην περιορίζονται από τον χώρο και τον χρόνο (White, 2005: 276· Beck, 2006). Ωστόσο, ο όρος που εμπερικλείει τις υπάρχουσες προσεγγίσεις του περιβαλλοντικού εγκλήματος, καθώς και τις κοινωνιολογικές αναλύσεις αυτών, είναι αυτός που προτείνει ο Βρετανός εγκληματολόγος Reece Walters, δηλαδή της «Οικολογικής-Εγκληματολογίας» (*“Eco-Crime”*) (Ruggiero & South, 2013: 360). Το οικολογικό έγκλημα επεκτείνει τις υπάρχουσες χρήσεις του κυβερνητικού όρου «περιβαλλοντικό έγκλημα», για να συμπεριλάβει τις αδειοδοτημένες ή νόμιμες πράξεις οικολογικής υποβάθμισης που διαπράττονται από κράτη και επιχειρήσεις (Walters, 2010: 308).

Η Πράσινη Εγκληματολογία, όπως επικράτησε εν τέλει να αποκαλείται βιβλιογραφικά, έχει έντονα κοινωνιολογικό χαρακτήρα. Σαφέστατα, η περιβαλλοντική βλάβη αποτελεί προϊόν εγκληματικής σύμπραξης κράτους και επιχειρείν, όμως ακριβώς αυτές οι διαδικασίες είναι που της προσδίδουν παράλληλα και έναν πολιτικο-κοινωνικό χαρακτήρα. Άλλωστε, η σύνδεση μεταξύ της Πράσινης Εγκληματολογίας, των κοινωνικών κινημάτων και της ευρύτερης πολιτικής παραμένει έως σήμερα εξαιρετικά ισχυρή. Ο συγκεκριμένος εγκληματολογικός κλάδος αποτελεί ένα ευρύ πεδίο όπου μπορούν να συνυπάρξουν, υπό κριτικό πάντα πρίσμα, όλες οι κοινωνικές επιστήμες, αλλά και οι επιστήμες του περιβάλλοντος. Πρόκειται κατ’ ουσίαν για ένα ευρύτερο πλαίσιο μελετητών/τριών που έχουν κοινές ανησυχίες για θέματα που αφορούν την υπερθέρμανση του πλανήτη, την περιβαλλοντική υποβάθμιση ή τους ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς πυρηνικοποίησης του πλανήτη. Ο βασικός σκοπός της Πράσινης Εγκληματολογίας, ως προέκταση της Κριτικής Εγκληματολογίας, δεν είναι μόνο να αναδείξει και να περιγράψει τις κοινωνικές βλάβες ως αποτέλεσμα του εγκλήματος των ισχυρών. Σκοπός είναι η δημιουργία ενός επιστημονικού χώρου, ο οποίος θα είναι ικανός να εισέλθει κριτικά στον διάλογο και παράλληλα να έχει κομβικό ρόλο στον μετασχηματισμό της αντίληψης για τον σημερινό κόσμο. Με άλλα λόγια, σκοπός είναι να απορριφθούν ο

ακραίος καπιταλισμός και ο ακραίος καταναλωτισμός ως κορυφαίες αξίες της ύστερης νεωτερικής εποχής (Ruggiero & South, 2013: 360-336· Sollund, 2015: 2).

Η «πράσινη» εγκληματολογική προσέγγιση αποτελεί τη σύμπτυξη όλων των πτυχών της εγκληματικότητας των ισχυρών (Friedrichs, 2015: 42-43) με τον αναστοχαστικό εκσυγχρονισμό. Η σύνθεση των δύο διαφορετικών πεδίων πραγματοποιείται στη βάση μιας ύστερης νεωτερικής συνθήκης, κατά την οποία οι υπερβολές μιας ακραιφνούς παγκόσμιου τύπου κατανάλωσης ενός προηγμένου καπιταλιστικού συστήματος, συνεχίζουν αδιάκοπα να παράγουν επιβλαβή απόβλητα για το φυσικό περιβάλλον. Ουσιαστικά, η Πράσινη Εγκληματολογία εστιάζει την προσοχή της σε μια σειρά από βλάβες που προκαλούνται στα έμβια όντα, ως αποτέλεσμα των περιβαλλοντικών κινδύνων που οι άνθρωποι έχουν δημιουργήσει τόσο σε τοπικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο (Walters, 2013: 284· Lynch, 2019: 52). Υπό το πρίσμα αυτό, λαμβάνοντας μάλιστα υπόψιν ότι τα συγκεκριμένα εγκλήματα δεν κατέχουν οποιεσδήποτε χωροχρονικές οριοθετήσεις, έχουν την ικανότητα να επηρεάσουν όλες τις ισορροπίες μεταξύ των έμβιων όντων της οικολογικής αλυσίδας (White, 2005: 272). Αυτή η συνθήκη συμβάλλει πλήρως στο να συνειδητοποιήσουμε ότι όλα τα περιβαλλοντικά προβλήματα αποτελούν προέκταση των κινδύνων και των συνεπειών της ύστερης νεωτερικότητας (Ruggiero & South, 2013: 362). Επομένως, το πράσινο έγκλημα αποτελεί μία ακόμη έκφανση της κοινωνίας της διακινδύνευσης και της «ορθολογικότητας» των επιλογών σε ρυθμιστικό επίπεδο, οι οποίες έχουν απώτερο σκοπό τη μεγιστοποίηση κερδών. Παράλληλα, κατέχει χαρακτηριστικά «έντασης»⁵ και «μπούμερανγκ» (Giddens, 2014· Beck, 2015), που καθιστούν, αν μη τι άλλο, τη βλαπτικότητά του ως ένα φαινόμενο διαταξικό και υπερεθνικό (Beck, 2002).

3.1. Οικοκτονίες σε συνθήκες αναστοχαστικού εκσυγχρονισμού

Η «οικοκτονία» δεν αποτελεί μία πρόσφατη έννοια στον εγκληματολογικό διάλογο. Όπως αναφέρεται και βιβλιογραφικά, ο όρος αυτός δημιουργήθηκε με σκοπό τη συμπερίληψη στον εγκληματολογικό και νομικό χάρτη εκτεταμένων βλαβών ή γενικευμένων απωλειών οικοσυστημάτων σε συγκεκριμένες περιοχές και επικράτειες. Πρακτικά, αναφέρεται σε ενέργειες που έχουν ως αποτέλεσμα τον τερματισμό της όποιας «ειρηνικής» απόλαυσης μιας συγκεκριμένης περιοχής από τους κατοίκους της (Mehta & Mertz, 2015: 5· Lindgren, 2018: 526). Η οικοκτονία εισήχθη στον δημόσιο και επιστημονικό διάλογο από τον Galston, από τις αρχές της δεκαετίας του '70, μέσα από την επιθυμία του τελευταίου να περιγράψει τις καταστροφικές ανθρώπινες παρεμβάσεις στα οικοσυστήματα. Από την οντολογική της γένεση,

5. Η «ένταση» αναφέρεται στην παγκοσμιοποίηση της διακινδύνευσης υπό την έννοια του εκτεταμένου αριθμού ενδεχόμενων συμβάντων που είναι σε θέση να επηρεάσουν μεγάλες μάζες ανθρώπων και να αποτελέσουν συνολική απειλή για το ανθρώπινο είδος (Giddens, 2014: 176).

φαίνεται να αποτελεί μία προέκταση της *γενοκτονίας*.⁶ Κατ' ουσίαν, η κεντρική επιχειρηματολογία του Galston ήταν ότι όπως ακριβώς η καταστροφή των ανθρώπων και του τρόπου ζωής τους αποτελεί εγκληματική δραστηριότητα, το ίδιο θα πρέπει να ισχύει σε οποιαδήποτε αντίστοιχη καταστροφή του περιβάλλοντος. Τα ειδικότερα χαρακτηριστικά, λοιπόν, της οικοκτονίας αντανακλούν το ευρύτερο πλαίσιο μελέτης του κρατικο-επιχειρηματικού εγκλήματος. Μάλλον, για να είμαστε πιο ακριβείς, η οικοκτονία αποτελεί την ουσιαστική συνύπαρξη των πράσινων και κρατικο-επιχειρηματικών εγκλημάτων εν μέσω μιας ακραίας καπιταλιστικής επέκτασης (Lynch et al., 2021: 236-238). Ουσιαστικά, με τη χρήση του όρου οικοκτονία, η επιστημονική κοινότητα αποσκοπούσε στη δημιουργία ενός νομικού όρου, ο οποίος θα ήταν σε θέση να ενσωματώσει τόσο την πρόληψη όσο και την τιμωρία των οικολογικών εγκλημάτων και μορφών πολιτιστικής γενοκτονίας που συχνά ενσωματώνονται στην οικολογική καταστροφή (Lindgren, 2018: 534).

Στην πραγματικότητα, οι οικοκτονίες άρχισαν να απασχολούν ως φαινόμενα μόλις ο άνθρωπος ουσιαστικά σταμάτησε να προσαρμόζεται ο ίδιος στη φύση και έμαθε να προσαρμόζει την ίδια τη φύση στις δικές του ανάγκες (Ludwik, 1994: 934). Είναι, με άλλα λόγια, μία ακόμα έκφανση της αναστοχαστικότητας του εκσυγχρονισμού, με σαφή χαρακτηριστικά παρεμβατικότητας προς το φυσικό περιβάλλον. Στη συμβολή του Beck, αναλύονται εκτενώς με όρους διακινδύνευσης δύο από τις σημαντικότερες οικοκτονίες που διαπράχθηκαν κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, αυτές της Villa Parisi και του Bhopal (Beck, 1992: 43-44). Μέσω των ανωτέρω αναδεικνύεται η σχέση μεταξύ αναστοχαστικού εκσυγχρονισμού και οικοκτονίας. Είναι γεγονός πως ολάκερο το γεω-σύστημα δέχεται πολύ σοβαρές πιέσεις μέσω της ανθρώπινης δραστηριότητας στον σύγχρονο κόσμο, προκαλώντας έντονες και σημαντικές ρήξεις σε βασικές οικολογικές και γεωλογικές διεργασίες. Σύμφωνα με εκθέσεις του Κέντρου Ανθεκτικότητας της Στοκχόλμης, η ανθρωπότητα, για χάρη του μοντέρνου τρόπου ζωής που η ίδια έχει θεσπίσει, παραβιάζει τα τέσσερα από τα εννέα πλανητικά όρια, τα οποία είναι επιτακτικά για τη διατήρηση ενός ασφαλούς και ακέρατου χώρου λειτουργίας για τις γήινες διεργασίες. Τα όρια αυτά αφορούν στις κλιματικές ισορροπίες, τις αλλαγές στην ακεραιότητα της βιόσφαιρας, όπως η βιοποικιλότητα, τις διαταραχές στους κύκλους του φωσφόρου και του αζώτου και, τέλος, τις εδαφικές αλλαγές του συστήματος της γης. Όπως εύστοχα σχολιάζει ο Tim Lindgren, η πλειοψηφία της οικολογικής αστάθειας είναι ξεκάθαρο αποτέλεσμα της υπερκατανάλωσης των υπεραναπτυγμένων χωρών, οι οποίες καταναλώνουν περισσότερο

6. Ο όρος «γενοκτονία» αποτελεί μια αξιολογική έννοια. Αναφέρεται κατά βάση σε ένα σύνθετο φαινόμενο, το οποίο μπορεί να περιγραφεί συνεκτικά με διάφορες οπτικές. Έχει αποδειχθεί ότι μπορεί να τροποποιηθεί, με απρόβλεπτους τρόπους, υπό το πρίσμα νέων ιστορικών γεγονότων. Ωστόσο, τόσο τα Ηνωμένα Έθνη όσο και ο Lemkin προσδιορίζουν τη γενοκτονία με όρους που κάνουν ουσιοκρατικές υποθέσεις για την ανθρώπινη ταυτότητα. Κατά συνέπεια, η γενοκτονία δεν συνεπάγεται αποκλειστικά τη φυσική καταστροφή μιας εθνικής ή εθνοτικής ομάδας (Powell, 2007: 529, 540· Eichler, 2020: 105).

από το 80% της οικονομικής παραγωγής του πλανήτη, δηλαδή την πλειονότητα των διαθέσιμων πόρων, και κατά συνέπεια παράγουν το 90% των επικίνδυνων αποβλήτων στον πλανήτη (Lindgren, 2018: 528).

4. Τσερνόμπιλ: Ένα κρατικό – πράσινο έγκλημα

Από τη στιγμή που εισήχθη, η πυρηνική βιομηχανία είναι άρρηκτα συνυφασμένη με πληθώρα παραβιάσεων και «σκοτεινών» υποθέσεων (Beckman, 1992). Ωστόσο, σε οποιαδήποτε συζήτηση πραγματοποιούμε για το Τσερνόμπιλ, είναι εξίσου σημαντικό να κατανοούμε πρώτα το χωροχρονικό πλαίσιο όπου συμβαίνουν όλα τα γεγονότα. Η έκρηξη του Τσερνόμπιλ συνέβη σε συνθήκες σοβιετικού καθεστώτος, πράγμα που σημαίνει ότι δεν επικρατούν πλαίσια φιλελεύθερου καπιταλισμού και ελεύθερης οικονομίας. Άρα, ο ρόλος του «επιχειρείν» εδώ αναλαμβάνεται κατ' αποκλειστικότητα από το ίδιο το κράτος. Αυτό σημαίνει ότι, στην περίπτωση της καταστροφής του ατομικού σταθμού «Λένιν» στην περιοχή του Τσερνόμπιλ, συναντάμε μία συνθήκη που παραπέμπει στα ανάλογα ΡΟΤW, που εντοπίζονται κατά κύριο λόγο στην αμερικανική βιβλιογραφία (*publicly-owned treatment work*). Οι παραβιάσεις τέτοιου τύπου συμβάλλουν στην οικολογική αποδιοργάνωση μιας ευρείας περιοχής, δεδομένου πάντα ότι οι αδειοδοτημένες ή παράνομες εκπομπές σε εγκαταστάσεις που έχουν εγκριθεί από το κράτος, και εν προκειμένω είναι αντικείμενο εκμετάλλευσης από εκείνο, δημιουργούν οικολογική υποβάθμιση στην εκάστοτε περιοχή. Κατ' ουσίαν, η προσέγγιση αυτή, όπως αναφέρει και ο Lynch, αποτελεί μία νέα επανατοποθέτηση του πράσινου εγκλήματος μέσα σε μια μακρά παράδοση της εγκληματολογικής έρευνας για το κρατικό έγκλημα (Lynch et al., 2017: 1).

Γενικότερα, η έννοια του κρατικού εγκλήματος, όπως εισήχθη στον διάλογο από τον Chambliss, περιγράφει οντολογικά πράξεις οι οποίες προκαλούν βαριά βλάβη και πραγματοποιούνται από κρατικούς αξιωματούχους κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Στην περίπτωση του Τσερνόμπιλ, αναφερόμαστε ουσιαστικά σε μία εννοιολογική σύμπτυξη κατά την οποία προκαλείται βαριά βλάβη προς το φυσικό περιβάλλον και κατά συνέπεια στην ανθρωπότητα. Η βλάβη αυτή πραγματοποιείται (ενεργητικά) ή/και διευκολύνεται από το ίδιο το θεσμικό κράτος. Υπάρχει μία τάση στην εγκληματολογική θεωρία, στην οποία το κρατικό και το πράσινο έγκλημα τοποθετούνται υπό την ευρύτερη ομπρέλα του κρατικο-επιχειρηματικού εγκλήματος. Παρ' όλα ταύτα, η προοπτική συνδυασμού ιδεών από τα δύο αυτά πεδία μπορεί να συμβάλει στην ανάλυση και εξήγηση ορισμένων περιβαλλοντικών βλαβών που προέρχονται από κρατικές ενέργειες ή αδράνειας (Bradshaw, 2019).

Οι Moloney και Chambliss υποστηρίζουν την εν λόγω θεωρητική σύμπτυξη, καθώς θεωρούν πως τα δύο αυτά πεδία έχουν περισσότερα κοινά στοιχεία μεταξύ τους παρά διαφορές. Επιπλέον, έχουν την πεποίθηση πως τα δύο αυτά πεδία έχουν περισσότερα να προσφέρουν στον ακαδημαϊκό διάλογο, αν συζητηθούν από κοινού. Στην προσέγγισή τους, αυτή η διαδικασία είναι αποτέλεσμα της σύνδεσης μεταξύ του οικονομικού συστή-

ματος και της κοινωνικής σφαίρας μέσα από τις επιδράσεις που ασκούν οι οικονομικές σχέσεις, αλλά και οι σχέσεις εξουσίας μέσα στους θεσμούς (Moloney & Chambliss, 2013).

Στην περίπτωση του Τσερνόμπιλ, λοιπόν, μπορούμε να ισχυριστούμε πως όλα τα παραπάνω συμπλέκονται με έναν ιδιαίτερα εντυπωσιακό τρόπο. Για παράδειγμα, τόσο η σχεδίαση αντιδραστήρων τύπου RBMK⁷ όσο και η κατασκευή αυτών πραγματοποιείται από το ίδιο το σοβιετικό κράτος (Lederman, 1996). Επιπλέον, ανάλογο καθεστώς ίσχυε για τις ατομικές εγκαταστάσεις του σταθμού αλλά και για τη διοίκηση αυτού, καθώς πρόκειται για άτομα που ήταν μέλη του κομμουνιστικού κόμματος και διορίζονταν σε διοικητικές θέσεις απευθείας από τη Μόσχα (Leatherbarrow, 2019). Έτσι, λοιπόν, τόσο το εργοστάσιο ως χώρος όσο και τα άτομα που ήταν σε θέσεις διοίκησης και θέσεις ευθύνης κατά τις βάρδιες του σταθμού ήταν στενά συνδεδεμένα με το σοβιετικό καθεστώς. Το ξημέρωμα της 26ης Απριλίου 1986 διεξήχθη από το προσωπικό του εργοστασίου η δοκιμή ασφαλείας κατά την οποία η μονάδα θα τροφοδοτούσε με ρεύμα τον εαυτό της σε συνθήκες black out. Η συγκεκριμένη όμως δοκιμή όφειλε να είχε πραγματοποιηθεί τρία χρόνια νωρίτερα, καθώς πρόκειται για τον πλέον βασικό έλεγχο που απαιτείται ώστε να λάβει μία πυρηνική μονάδα άδεια ασφαλούς λειτουργίας. Στην περίπτωση όμως του Τσερνόμπιλ, η διοίκηση του σταθμού, από κοινού με τα αρμόδια υπουργεία, ενέκρινε δοκιμές που δεν είχαν πραγματοποιηθεί μέχρι τότε, δίνοντας παράλληλα την υπόσχεση πως αυτές θα πραγματοποιηθούν εν ευθέτω χρόνω (Leatherbarrow, 2019: 71-73).

Υπό αυτό το πρίσμα, η καταστροφή του Τσερνόμπιλ έχει τα χαρακτηριστικά ενός τυπικού κρατικού εγκλήματος, στο πλαίσιο του οποίου, μεταξύ άλλων, κρατικοί αξιωματούχοι προβαίνουν σε παράνομες και επιβλαβείς πράξεις κατά τη διάρκεια άσκησης των καθηκόντων τους. Το παρελθόν επίσης έχει δείξει ότι τα εγκλήματα που διαπράττονται από τα κράτη είναι ιδιαίτερος επιβλαβή (Neubacher, 2006: 794-Bradshaw, 2019: 140). Η καταστροφή του Τσερνόμπιλ έχει και ένα ακόμη εξαιρετικά ενδιαφέρον χαρακτηριστικό, δηλαδή τη σύμπραξη με πραγματικούς όρους του κρατικού εγκλήματος με την Πράσινη Εγκληματολογία. Η καταστροφή αυτή είχε ως αποτέλεσμα την άμεση και εξ ολοκλήρου καταστροφή ενός οικοσυστήματος για παραπάνω από έναν αιώνα. Παραπάνω από 150.000 άνθρωποι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την περιοχή για πάντα, ενώ παράλληλα δεκάδες χιλιάδες άνθρωποι έχασαν τις ζωές τους τα αμέσως επόμενα χρόνια ή εκτέθηκαν σε σημαντικά ποσοστά ακτινοβολίας (Cwikel et al., 1997· Alexakhin et al., 2007· Bromet, 2012). Μάλιστα, υπό μία πράσινη εγκληματολογική οπτική, η καταστροφή αυτή με τα χαρακτηριστικά τα οποία έχει, αποτελεί ένα έγκλημα λευκής απόχρωσης. Με άλλα λόγια, πρόκειται για ένα έγκλημα που πραγματοποιήθηκε υπό καθεστώς χρήσης και εφαρμογής υψηλής και επικίνδυνης τεχνολογικής δραστηριότητας (Lynch, 2019: 52).

7. Πυρηνικοί αντιδραστήρες σχάσης, σοβιετικού σχεδιασμού και παραγωγής. Περισσότερα για τους αντιδραστήρες τύπου RBMK, βλ. Afanasieva et al., 1993.

4.1. Το Τσερνόμπιλ και το οικολογικό αποτύπωμα της καταστροφής

Στις 26 Απριλίου του 1986, νωρίς τα ξημερώματα, ο τέταρτος αντιδραστήρας σοβιετικού τύπου RBMK εξερράγη στον ατομικό σταθμό «Λένιν» στην περιοχή του Τσερνόμπιλ, απελευθερώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο 50 εκατομμύρια κίουρί ραδιονουκλιδίων στην ατμόσφαιρα (Alexievich, 2005). Το εν λόγω γεγονός θεωρείται μέχρι και σήμερα η σημαντικότερη πυρηνική καταστροφή στη σχετική κλίμακα της ΙΑΕΑ (International Atomic Energy Agency) και συνολικά η μεγαλύτερη τεχνολογική καταστροφή στην Ιστορία της Ανθρωπότητας (Hasegawa, 2012· Longmuir & Agyarong, 2021). Οι συνέπειες της καταστροφής δεν είναι εύκολο να μετρηθούν και να αποτυπωθούν με αριθμητική ακρίβεια, καθώς η όποια ποσοτικοποιημένη απεικόνιση αδυνατεί να αναδείξει τις πτυχές της κοινωνικής βλάβης που προκλήθηκε. Ενδεικτικά, τα ραδιονουκλίδια γίνονται πηγή μόλυνσης των περιβαλλοντικών πόρων (νερό, πανίδα, δάση, γεωργικά προϊόντα) και κατ' επέκταση περιλαμβάνονται στις τροφικές αλυσίδες της βιολογικής ανακύκλωσης. Παραδείγματος χάριν, ένα μεγάλο ποσοστό της πρόσληψης ραδιοκαϊσίου των αγροτικών πληθυσμών της Ουκρανίας, της Ρωσίας και της Λευκορωσίας προήλθε από την κατανάλωση ψαριών του γλυκού νερού. Για τον λόγο αυτό, τα επόμενα χρόνια δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στη βελτίωση του εδάφους, ώστε να μειωθεί έτσι η μεταφορά ραδιονουκλιδίων, ιδιαίτερα στα φυτά που χρησιμοποιούνταν για την παραγωγή ζωοτροφών (Beresford et al., 2016). Αυτή η ενσωμάτωση των ραδιενεργών ουσιών στη βιολογική αλυσίδα και η μεταφορά της ραδιενέργειας στους πληθυσμούς που κατοικούσαν στα Ουκρανο-Λευκορωσικά σύνορα είχε ως αποτέλεσμα να εκκενωθεί μία έκταση της τάξης των 150.000 τ.μ. και να θεωρηθεί ως μη βιώσιμη από τη σοβιετική κυβέρνηση. Η συγκεκριμένη περιοχή είθιστα να αποκαλείται έκτοτε ως «Αποκλεισμένη Ζώνη» και οτιδήποτε προέρχεται από αυτήν θεωρείται εξαιρετικά επικίνδυνο και επιβλαβές για την ανθρώπινη υγεία (Alexakhin et al., 2007). Ακόμα και σήμερα, η αποκλεισμένη ζώνη εξακολουθεί να αποτελεί κατά τόπους ένα εξαιρετικά επικίνδυνο μέρος, παρότι τα τελευταία χρόνια φαίνεται να έχει μετατραπεί σε έναν προορισμό «σκοτεινού τουρισμού»⁸ στην περιοχή της εγκατάστασης του ατομικού σταθμού (Hryhorczuk, 2018· Urbanovicus, 2021). Παρ' όλα αυτά, μέσα από μία σειρά εμπειρικών μελετών πάνω στην πανίδα της αποκλεισμένης ζώνης του Τσερνόμπιλ, παρατηρείται ένα ευρύ φάσμα αναπτυξιακών, μορφολογικών και συμπεριφορικών συνεπειών, ως αποτέλεσμα της έκθεσης σε ραδιενεργούς ρύπους. Μερικά από τα πλέον ορατά σημεία της έκθεσης αποτελούν οι εμφανίσεις πλατιών κηλίδων στα φτερά των πτηνών και στο τρίχωμα των θηλαστικών (Mousseau & Moller, 2016: 255), γεγονός που πιστοποιεί το χρονικό και ανεπανόρθωτο εύρος της καταστροφής στα οικοσυστήματα.

8. Η έννοια του σκοτεινού τουρισμού αναλύει τη σχέση μεταξύ τουριστικών αξιοθέατων και του ενδιαφέροντος για τον θάνατο. Πρόκειται για τουριστικά ταξίδια σε προορισμούς που συνδέονται με αρνητικά συναισθήματα και συναντήσεις (Urbanovicus, 2021: 129).

Πριν το δυστύχημα, η «αποκλεισμένη ζώνη» ήταν κατά βάση μία αγροτική περιοχή με έκταση λίγο παραπάνω από 30 χλμ. και αφορούσε τις περιοχές γύρω από την πρώην πυρηνική εγκατάσταση. Από τις εν λόγω περιοχές, στα πλαίσια της εκκένωσης, υπολογίζεται ότι περίπου 150.000 άνθρωποι τις πρώτες μέρες της καταστροφής αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν για πάντα τα σπίτια και τις ζωές τους. Την περίοδο εκείνη πολλά παιδιά δεν πρόφτασαν καν να έρθουν στη ζωή, καθώς πολλές εγκυμονούσες οδηγήθηκαν σχεδόν υποχρεωτικά σε εκτρώσεις. Παράλληλα, κάποιες συνοπτικές αποτιμήσεις από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας εκτιμούν ότι σχεδόν 5 εκατομμύρια άνθρωποι εκτέθηκαν σε τουλάχιστον ήπια επίπεδα μόλυνσης από ραδιονουκλίδια (Cwikel et al., 1997· Bromet, 2012).

5. Η μεθοδολογία της ποιοτικής έρευνας

Η έρευνα αυτή ασχολείται με τη μεγαλύτερη πυρηνική καταστροφή της Ιστορίας, και αποσκοπεί να διερευνήσει και να αναλύσει τα γεγονότα της περιόδου αυτής με όρους πράσινου εγκλήματος μέσα σε συνθήκες κοινωνίας της διακινδύνευσης και της αβεβαιότητας. Ο σκοπός της είναι διττός, αφενός, να εξετάσει το οικολογικό αποτύπωμα και την κοινωνική βλάβη που προκάλεσε η πυρηνική καταστροφή του Τσερνόμπιλ στους πληθυσμούς της Ουκρανίας και, αφετέρου, να αναλύσει τον ρόλο του κράτους και τις ευθύνες που αυτό μπορεί να έχει κατά τη συντέλεση της καταστροφής, μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της κοινωνίας της διακινδύνευσης και της αβεβαιότητας.

Στη συγκεκριμένη ερευνητική συμβολή υιοθετείται εξ ολοκλήρου μία ποιοτική μεθοδολογική προσέγγιση, τόσο σε επίπεδο συλλογής όσο και ανάλυσης των δεδομένων. Οι ποιοτικές εφαρμογές, σε αντίθεση με τον τυποποιημένο και «κλειστό» χαρακτήρα των ποσοτικών εφαρμογών, αντιλαμβάνονται με διαφορετικό τρόπο την κοινωνική ζωή. Η κοινωνική ζωή στην ποιοτική προσέγγιση γίνεται αντιληπτή ως μία ρέουσα, δυναμική και πολυδιάστατη πραγματικότητα (Τσιώλης, 2011), μία πραγματικότητα στην οποία χωράνε παραπάνω από μία ερμηνείες αναφορικά με το εκάστοτε φαινόμενο. Μέσω των ποιοτικών εφαρμογών ο/η ερευνητής/τρια έχει τη δυνατότητα να εξερευνήσει ένα ευρύ φάσμα των κοινωνικών διαστάσεων και παρότι οι συμμετέχοντες/ουσες αποτελούν μία αντικειμενική πηγή δεδομένων, ο/η ερευνητής/τρια δεν επικεντρώνεται τόσο στη «συλλογή», όσο στην «παραγωγή» αυτών των δεδομένων (Mason, 2002). Άλλωστε, τα εν γένει χαρακτηριστικά της παρούσας έρευνας καλούν τα υποκείμενα αυτής να αφηγηθούν και να φέρουν στη μνήμη τους, με βάση συγκεκριμένο χρονολογικό άξονα, περιστατικά της βιωμένης εμπειρίας τους. Απώτερος σκοπός είναι, μέσα από τον αναστοχασμό, να αναδειχθούν επιπλέον πτυχές και διαστάσεις της μεγαλύτερης πυρηνικής καταστροφής στην ιστορία της ανθρωπότητας.

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της προσέγγισης, αφενός, η χρονική απόσταση από το ίδιο το γεγονός και η χιλιομετρική απόσταση από τον τόπο του συμβάντος, μας

οδηγούν σε ορισμένες αναγκαίες επιλογές αναφορικά με τη διαμόρφωση του δείγματος της έρευνας. Συγκεκριμένα, λόγω της αντικειμενικής αδυναμίας μετάβασης στην Ουκρανία και στην ευρύτερη περιοχή του Τσερνόμπιλ, το δειγματοληπτικό πλαίσιο οριοθετείται σε άτομα τα οποία ζουν στην Ελλάδα με την ιδιότητα των ατόμων που μετακινήθηκαν και είτε έχουν ζήσει τα γεγονότα από την Ουκρανία την περίοδο αυτή, είτε έχουν ικανοποιητική γνώση των γεγονότων μέσα από τις οικογενειακές και πολιτισμικές αφηγήσεις. Κατά συνέπεια, με βάση τα παραπάνω δεδομένα, το δειγματοληπτικό πλαίσιο της έρευνας αυτής διαμορφώνεται κατ' αποκλειστικότητα με τρόπο μη πιθανοτικό (Κάλλας, 2015). Αυτό σημαίνει πως η επιλογή πραγματοποιήθηκε με μη πιθανοτικές δειγματοληπτικές τεχνικές κατά την είσοδο στο πεδίο της έρευνας. Λόγω των εν γένει χαρακτηριστικών της προσέγγισης, υιοθετήθηκαν τεχνικές οι οποίες δεν δίνουν σε όλα τα υποκείμενα τη δυνατότητα να επιλεγούν ως συμμετέχοντες/ουσες. Έτσι, στην εν λόγω πρόταση κινηθήκαμε με μία από τις πλέον χαρακτηριστικές τεχνικές των μη πιθανοτικών μεθόδων δειγματοληψίας, τη δειγματοληψία με την τεχνική της χιονοσιβάδας (snowball). Κατά τη διαδικασία της χιονοσιβάδας, το κάθε άτομο που συμμετέχει στην ερευνητική διαδικασία συστήνει στον/στην ερευνητή/τρια και άλλα άτομα που έχουν παρόμοια χαρακτηριστικά συμβατά με το εκάστοτε δειγματοληπτικό πλαίσιο. Η τεχνική αυτή είναι εξαιρετικά χρήσιμη για περιπτώσεις σαν αυτή, όταν δηλαδή οι πληθυσμοί που επιθυμεί ο/η ερευνητής/τρια να μελετήσει είναι δύσκολο να εντοπιστούν με ευκολία στο κοινωνικό πεδίο (Κάλλας, 2015· Ίσαρη & Πουρκός, 2015).

5.1. Η παραγωγή και ανάλυση των δεδομένων

Η παραγωγή και η ανάλυση των δεδομένων αποτελεί το πλέον δυναμικό κομμάτι σε μία ποιοτική ερευνητική διαδικασία. Στην παρούσα προσέγγιση, επιλέξαμε η συλλογή των δεδομένων να πραγματοποιηθεί με τη μέθοδο της συνέντευξης, η οποία αποτελεί την πλέον διαδεδομένη μέθοδο στις ποιοτικές μεθόδους. Η ποιοτική συνέντευξη επιλέχθηκε καθώς δίνει έμφαση, μεταξύ άλλων, στις βιωμένες εμπειρίες, απόψεις, ερμηνείες και διαδράσεις των ανθρώπων ως σημαντικές διαστάσεις της εκάστοτε κοινωνικής πραγματικότητας. Όσον αφορά στο είδος της συνέντευξης, επιλέχθηκε η ημι-δομημένη. Η λογική πίσω από τη διεξαγωγή της ημι-δομημένης συνέντευξης έγκειται στην ευελιξία της μεθόδου λόγω της ανοικτότητας των ερωτήσεων, αλλά ακόμα περισσότερο στην ιδιαίτερη ικανότητά της να προσαρμόζεται πάντα στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του εκάστοτε συμμετέχοντος (Ίσαρη & Πουρκός, 2015: 96-97). Γεγονός που δίνει στα υποκείμενα της έρευνας, εν προκειμένω, τη δυνατότητα να αναπτύξουν διάδραση ως ερευνητής/τρια και ερευνόμενος/η δίχως περιορισμούς τις σκέψεις τους για ένα τόσο περίπλοκο θέμα όσο αυτό. Οι οδηγοί των ημι-δομημένων συνεντεύξεων, λοιπόν, έχουν σχεδιαστεί στη βάση των κεντρικών ερευνητικών ερωτημάτων, με τέτοιο τρόπο ώστε να έχουν μια ρευστή και ευέλικτη δομή και έτσι να επιτρέπουν τόσο στον ερευνητή/τρια

όσο και στον/στην ερευνώμενο/η να αναπτύσσουν μη αναμενόμενα θέματα (Mason, 2002: 62). Στη συγκεκριμένη ποιοτική εφαρμογή πραγματοποιήθηκαν έξι ποιοτικές ημι-δομημένες συνεντεύξεις, διάρκειας 35-45 λεπτών.

Η ανάλυση των συλλεχθέντων ποιοτικών δεδομένων πραγματοποιείται θεματικά, με τη χρήση της μεθόδου της θεματικής ανάλυσης. Η μέθοδος αυτή προβαίνει σε συστηματική οργάνωση, αναγνώριση και κατανόηση επαναλαμβανόμενων μοτίβων εντός του εκάστοτε συνόλου εμπειρικών δεδομένων. Η ειδοποιός διαφορά κατά τη διαδικασία της θεματικής ανάλυσης έγκειται στο γεγονός πως μέσω της ενεργής διαλογής της/του ερευνήτριας/ή με το εμπειρικό υλικό του, περισσότερο παράγονται τα τεκμήρια από τον ίδιο, παρά ανακαλύπτονται (Τσιώλης, 2017).

Επιπλέον, στην εφαρμογή αυτή έχει δοθεί σημαντική έμφαση σε ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας. Ένα τυπικό πεδίο έρευνας δεσμεύει τα μέλη του με πρωτόκολλα συνεργασίας, δημιουργώντας μεταξύ τους ισχυρούς δεσμούς ηθικής. Παράλληλα, αναπαριστά ένα σύνολο κοινωνικών σχέσεων (Σαββάκης, 2021). Στην παρούσα εφαρμογή, λήφθηκε υπόψιν τόσο η προφορική όσο και η γραπτή συγκατάθεση των υποκειμένων σχετικά με την εθελοντική συμμετοχή τους στην έρευνα και την καταγραφή των συνεντεύξεων, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να αποχωρήσουν από τη διαδικασία όποτε εκείνα επιθυμούσαν. Επιπλέον, δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή στη διατύπωση των ερωτημάτων, με σκοπό να αποφευχθεί οποιαδήποτε συναισθηματική φόρτιση που πιθανόν θα έφερνε τα υποκείμενα σε δύσκολη θέση κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων (Mason, 2011).

6. Ανάλυση ευρημάτων

6.1. Η Σοβιετική Ένωση και η αναστοχαστικότητα της νεωτερικότητας

Μέσα από συνομιλίες με τα υποκείμενα της έρευνας, το πρώτο ζήτημα που διαπιστώνεται, όταν εκείνα κάνουν ανάκληση του παρελθόντος, είναι η δυναμική με την οποία κινούνταν το (σοβιετικό) κράτος στην εποχή της αναστοχαστικότητας του εκσυγχρονισμού, κατά την οποία η βιομηχανία σταματά πια να παράγει τον πλούτο και να ορίζει τις δυναμικές μέσα στις κοινωνίες. Σε αυτήν τη φάση του μετασχηματισμού της, όμως, παράγει πλέον και διακινδυνεύσεις μέσα από τη διάχυση της ανθρώπινης γνώσης στο υλικό περιβάλλον. Για την ακρίβεια, η κοινωνική παραγωγή του πλούτου συνοδεύεται συστηματικά με τις διακινδυνεύσεις (Beck, 1992· Giddens, 2014· Beck 2015).

«Όχι, τέσσερις μονάδες ήταν στο Τσερνόμπιλ, άλλα τρία ήταν στην Ουκρανία. Η Ουκρανία ήταν η μόνη από τις χώρες της Σοβιετικής Ένωσης που είχε τόσα πολλά». (E)⁹

9. Τα παραθέματα που παρατίθενται αφορούν αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις που λήφθηκαν κατά την έρευνα.

«Η πόλη είναι εργατική πόλη. Έχουν πολλά εργοστάσια πετροκάρβουνα, χημικά, μεταλλουργικά». (Γ)

«Εμείς ξέραμε ότι έχουμε πάρα πολλά πυρηνικά εργοστάσια». (Τ)

Σε κάθε περίπτωση, αυτή η «επένδυση» στην πυρηνική τεχνολογία φέρεται να είχε διττή στοχοθεσία από τους Σοβιετικούς. Αφενός, συντελούσε στην ισχυροποίηση του καθεστώτος έναντι του γεωπολιτικού ανταγωνισμού του και, αφετέρου, παρείχε τη δυνατότητα στο κράτος να παραγάγει μεγάλες ποσότητες ενέργειας με ιδιαίτερα χαμηλά κόστη, τόσο για το ίδιο όσο και για τους πολίτες. Η συνάρτηση χαμηλό κόστος/μεγάλο όφελος είναι κεντρικής σημασίας σε σχέση με την ευρύτερη “win-win” ιδεολογία του εκσυγχρονισμού (Bäckstard, 2004).

«Από το 1968 μέχρι το 1990, άμα δεν κάνω λάθος, το ρεύμα ήταν τέσσερα λεπτά». (Γ)

6.2. Η βιωμένη εμπειρία της καταστροφής

Οι αφηγήσεις των υποκειμένων σχετικά με τις βιωμένες εμπειρίες τους από την πυρηνική καταστροφή αναδεικνύουν σε μεγάλο βαθμό τα εν γένει χαρακτηριστικά της ραδιενέργειας ως «αόρατης» διακινδύνευσης. Το σημαντικό με τις αόρατες διακινδυνεύσεις είναι ότι καθίστανται εκτός της αντιληπτικής ικανότητας και αισθητηριακής αντίληψης του ανθρώπου, καθώς το άτομο δεν μπορεί ούτε να τις αγγίξει, ούτε να τις μυρίσει και συνεπώς να τις δει (Skotnes et al., 2021), γεγονός που καθιστά τα άτομα περισσότερο εκτεθειμένα στον κίνδυνο. Άλλο ένα χαρακτηριστικό αυτών έγκειται στην αδυναμία του χωροταξικού της περιορισμού, καθώς δεν μένουν ποτέ σε μία γεωγραφική θέση (Beck, 2006· Beck, 2015).

«Εμείς πήγαμε στο Κίεβο, γιατί πήγαμε στην πεθερά μου βόλτα. Δεν θα το ξεχάσω ποτέ. Αυτό ήταν πριν την Πρωτομαγιά. 26 μπαμ, μπαμ και 28 ήμασταν στο Κίεβο. Περιμένουμε τρένο, γιατί εμείς έχουμε τεράστιο σιδηρόδρομο. Πάμε εκεί, περιμένουμε στο Κίεβο και άρχισε να με πονάει πάρα πολύ, τεράστιος πονοκέφαλος (...) Τε-ρά-στιος πονοκέφαλος! Και λέω του άντρα μου, “θα πεθάνω τώρα”. Αν δεν πάρω κάποιο χάπι, θα πεθάνω». (Λ)

«Αλλά αυτοί οι λεκέδες είναι σε όλη την Ουκρανία, γιατί μετράμε (...) Εμείς νομίζαμε ότι ήμασταν μακριά και τελικά μετά ξέραμε ότι αυτός ο λεκές ήταν στο χωριό του άντρα μου. Τι να πεις...» (μορφασμός απογοήτευσης). (Ν)

Επιπροσθέτως, η ραδιενέργεια ως αόρατη διακινδύνευση βασίζεται σε αιτιατές ερμηνείες, και άρα υπάρχει κατά κύριο λόγο μόνο με όρους επιστημονικής γνώσης σχετικά με αυτές. Αυτή η ελιτίστικη συνθήκη μετατρέπει τη ραδιενέργεια και γενικότερα τις διακινδυνεύσεις εξαιρετικά ανοιχτές ως προς τον κοινωνικό ορισμό τους. Έτσι, μπορούν αυτές να μεταβάλλονται, να μεγεθύνονται και να δραματοποιούνται κατά το δοκούν (Beck, 2015: 50). Στην περίπτωση των ατόμων που βίωσαν την πυρηνική καταστροφή του Τσερνόμπιλ, παρατηρούμε τη στοχευμένη υποβάθμιση της συνθήκης και τη γενικότερη επιβολή του αφηγήματος της κυβέρνησης προς τους πολίτες. Σύμφωνα

με τα υποκείμενα, αυτό εκφράστηκε μέσα από εκδηλώσεις κανονικότητας, απόκρυψη πληροφοριών προς τον πληθυσμό ή υποβάθμιση της έκτασης της καταστροφής.

«Αλλά δεν μας εμφανιζόταν ότι είναι καταστροφή, καθόλου, ε “κάτι έγινε”». (N)

«Δεν συζητιόταν, δεν είχαμε πληροφορίες, ούτε υπήρχε ίντερνετ για να μπορεί να διαδοθεί γρήγορα η πληροφορία». (O)

«Εγώ θυμάμαι Πρωτομαγιά εμείς πήγαμε στην παρέλαση, γιατί Πρωτομαγιά ήταν μεγάλη γιορτή για τη Σοβιετική Ένωση. Και θυμάμαι που μετά το σκεφτήκαμε, γιατί εκείνη τη μέρα έβρεξε». (E)

6.3. Το αποτύπωμα της καταστροφής και κοινωνική βλάβη

Όπως αναλύθηκε και στο θεωρητικό μέρος της παρούσας συμβολής, το αποτύπωμα της πυρηνικής καταστροφής του Τσερνόμπιλ γίνεται εμφανές σε δύο μεγάλα πεδία: το οικολογικό και το υγειονομικό. Σε πρώτη φάση, αυτός ο διαχωρισμός είναι απόλυτα τυπικός και χρησιμοποιείται για μία πρώτη οριοθέτηση της ανάλυσης, μιας και στην πραγματικότητα περιβάλλον και υγεία είναι στενά και αλληλένδετα μεταξύ τους πεδία. Σε πρώτη ανάγνωση, το αποτύπωμα σε επίπεδο οικοσυστήματος φαντάζει το πλέον ενδεικτικό αποτύπωμα της πυρηνικής καταστροφής του Τσερνόμπιλ. Το γεγονός, δηλαδή, ότι σε μία ζώνη ακτίνας 40 χλμ. όλα τα έμβια όντα σε επίπεδο κλωρίδας και πανίδας θα είναι μολυσμένα με υψηλά επίπεδα ραδιενέργειας για παραπάνω από έναν αιώνα, καθιστά την ευρύτερη περιοχή εξαιρετικά επικίνδυνη και απρόβλεπτη εξελικτικά για τα υπάρχοντα όντα στο μέλλον (Abbott et al., 2006· Alexakhin et al., 2007).

«Είναι κλειστή, κυκλοφορούν μόνο κάποια ζώα, τα οποία κάπου πρόσφατα έχω δει σε ένα ντοκιμαντέρ είναι παραμορφωμένα νομίζω». (O)

«Ναι (...) εκεί τώρα υπάρχουν ψάρια γίγαντες λένε, ναι είδα στο YouTube». (Γ)

Περισσότερο γνωστό είναι στο ευρύ κοινό το αποτύπωμα της καταστροφής σε υγειονομικό επίπεδο. Έτσι, λοιπόν, και τα υποκείμενα της έρευνας εντοπίζουν την εμφάνιση καρκίνων σχετικών με την έκθεση σε μεγάλα ποσοστά ακτινοβολίας, είτε στα πρώτα χρόνια μετά την καταστροφή είτε στα αμέσως επόμενα. Επιβεβαιωτικά σε αυτήν την πεποίθηση κινούνται και ορισμένες εκθέσεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (ΠΟΥ), συμφωνα με τον οποίο, η ραγδαία αύξηση νεοπλασματος του θυρεοειδούς αδένου, ιδίως στα παιδιά, μέσα στα επόμενα δέκα με δεκαπέντε χρόνια μετά την καταστροφή, έχει αναγνωριστεί ως σχετικό με το Τσερνόμπιλ γεγονός (Takamura & Yamashita, 2011: 83). Το γεγονός αναδεικνύει παράλληλα και μία κεντρική διάσταση της ραδιενέργειας ως διακινδύνευσης, την ικανότητά της δηλαδή να γίνεται αισθητή για χρόνια, επηρεάζοντας ουσιαστικά όσους είναι παρόντες κατά τη συντέλεση ενός πυρηνικού ατυχήματος, αλλά και τις μελλοντικές γενιές (Beck, 2015).

«Από ό,τι ξέρω για τους καρκίνους και τα παιδιά που γεννιόντουσαν με... Είχαν προβλήματα από μικρή ηλικία, αυτό, δεν ξέρω κάτι άλλο». (E)

«Μετά καρκίνοι, αυτό, και συνδεόταν με το Τσερνόμπιλ». (Ν)

«Και πέντε-έξι νέους ανθρώπους, αμέσως το πήρε. Εννοώ καρκίνος». (Λ)

Σε κάθε περίπτωση, η σύνθεση των δύο αυτών πεδίων δημιουργεί συνθήκες μιας ανεπανόρθωτης κοινωνικής βλάβης στις κοινότητες των πολιτών της Ουκρανίας αλλά και της Λευκορωσίας. Μία βλάβη, η οποία εντοπίζεται με όρους κοινωνικής αποδιοργάνωσης και διάρρηξης της τοπικότητας και των κοινωνικών δεσμών. Με άλλα λόγια, η βλάβη εντοπίζεται σε μία συνθήκη στην οποία οι διαδικασίες και οι ροές του κοινωνικού γίγνεσθαι που διατηρούν μια στοιχειώδη συνοχή στα εκάστοτε κοινωνικά σύνολα είτε διαταράσσουν είτε αποτυγχάνουν να διατηρήσουν τις δομές της οργανικής και της ανόργανης ύπαρξης των τελευταίων (Lasslett, 2010: 11).

«Αυτό είναι το γεγονός. Εντάξει, ήμουν σε μικρή ηλικία και... Δηλαδή τώρα μπορεί να το σκέφτομαι πώς. Όταν διαβάζεις, όταν βλέπεις στην τηλεόραση και τα λοιπά». (Ε)

«Τραύμα, ναι, τραύμα... Κρίμα τα παιδιά που πέθαναν εκεί, κατάλαβες, δεν γίνεται αλλιώς... (μορφασμός απογοήτευσης), αυτό είναι, μέχρι τώρα είναι». (Γ)

Μέσα από τον λόγο των υποκειμένων, η βλάβη εδώ αποτυπώνεται με πραγματικούς όρους σε τρία κύρια επίπεδα: ως βίαιη ερημοποίηση των περιοχών αυτών, ως απώλεια της ανθρώπινης ζωής και, τέλος, ως ένα συλλογικό πολιτισμικό και κοινωνικό τραύμα. Ερμνεύεται ως ένα θεμελιακό σοκ που διαπερνά τους πολιτιστικούς ιστούς στην κοινωνία της Ουκρανίας ακόμη και σήμερα. Επιπλέον, το πολιτισμικό τραύμα αντιμετωπίζεται ως ένας κρίκος στη συνεχή αλυσίδα των κοινωνικών αλλαγών (Sztompka, 2000).

7. Μια υπόθεση οικοκτονίας

Μία πρώτη ολιστική προσέγγιση σχετικά με την καταστροφή του Τσερνόμπιλ, μας οδηγεί σε μία διαπίστωση πως η καταστροφή αυτή εμπεριέχει σημαντικά χαρακτηριστικά οικοκτονίας. Καθώς, σε πρώτη ανάγνωση, χιλιάδες άνθρωποι εξαναγκάστηκαν σε άμεση φυγή από τους τόπους κατοικίας τους και ουσιαστικά οδηγήθηκαν βίαια σε μία παύση της διαμονής τους εκεί, σε περίοδο μάλιστα ειρήνης, πράγμα που στην ουσία αποτελεί και τον εννοιολογικό ορισμό της οικοκτονίας από τον Galston, όπως αναφέρθηκε παραπάνω (Lindgren, 2018). Ωστόσο, μέσα από την ένταση και την έκταση του γεγονότος, είναι σημαντικό να εξετάσουμε τη σχέση μεταξύ οικοκτονίας και γενοκτονίας, με αφορμή την καταστροφή του Τσερνόμπιλ. Όπως, λοιπόν, αναφέρεται στη συμβολή των Crook και Short, οι οικολογικές καταστροφές, ή εν προκειμένω οι οικοκτονίες, μπορούν να δημιουργήσουν συνθήκες γενοκτονίας, όταν απειλούν θεμελιωδώς την πολιτισμική και φυσική ύπαρξη της εκάστοτε κοινωνικής ομάδας που κατοικεί στην απειλούμενη περιοχή. Κατά αυτόν τον τρόπο, μία διαφανιόμενη οικολογική καταστροφή είναι σε θέση να αξιολογηθεί ως καταστροφή μιας κοινω-

νικής ομάδας, ενός πληθυσμού. Έτσι, λοιπόν, προκύπτει μία πρώτη σύνδεση μεταξύ οικοκτονίας και γενοκτονίας (Lynch et al., 2021: 239-240).

Συνοπτικά, οι οικοκτονίες οδηγούν σε μία σταδιακή εξάντληση των πόρων. Εάν τώρα δεχθούμε ότι το σύμπαν αποτελεί έναν ζωντανό οργανισμό, με την έννοια ότι όλοι οι οργανισμοί σε αυτό αποτελούν έμβια όντα, τότε η οικοκτονία είναι πράγματι γενοκτονία, όταν προκαλεί σημαντική βλάβη σε ανθρώπινους πληθυσμούς (Eichler, 2020: 107, 117). Στην περίπτωση του Τσερνόμπιλ, όλα αυτά συνθέτουν κατ' ουσίαν το γενικευμένο πλαίσιο της καταστροφής. Όπως διακρίνεται μέσα από τις αφηγήσεις, όλο το οικοσύστημα της περιοχής χαρακτηρίζεται ως εξαιρετικά επικίνδυνο και κατ' ουσίαν ως μη βιώσιμο. Παράλληλα, μέσα από τα «κινητικά» χαρακτηριστικά της ραδιενέργειας, οι χώρες που βρίσκονται γεωγραφικά κοντά στον πυρηνικό σταθμό βίωσαν επίσης τις συνέπειες της πυρηνικής καταστροφής. Έως το 2000 υπολογίζεται ότι είχαν χαθεί λόγω της ραδιενέργειας περίπου 300.000 άνθρωποι (Rahu, 2003). Επιπρόσθετα, στην επαρχία του Γκόμελ, που βρίσκεται πλησίον της αποκλεισμένης ζώνης, το ποσοστό θνησιμότητας υπερβαίνει εκείνο της γεννητικότητας κατά 20% (Αλεξίεβιτς, 2015: 20).

«Δεν κάνει εκεί να ζήσεις γιατί είναι πολύ ερημιά, ό,τι σπίτια ήταν εκεί δεν υπάρχουν (...) υπάρχουν κάποιοι άνθρωποι που σπάνια ζούνε εκεί, αλλά είναι σχεδόν, πως να το πω, φαντάσματα και οι πολυκατοικίες και τα πάντα είναι όλα παρατημένα». (Λ)

«Πολλοί δεν γυρίζαν πίσω, και ακόμα πιστεύω είναι κάτι κλειστό (...) δεν μπορείς να μπεις έτσι, να πας να κοιτάς». (Γ)

7.1. Ένα κρατικά παραγόμενο-διευκολυνόμενο πράσινο έγκλημα

Η πυρηνική καταστροφή του Τσερνόμπιλ, πέρα από τα αδιαμφισβήτητα οικοκτονικά χαρακτηριστικά της, εμπεριέχει έντονα και τον κρατικό παράγοντα στον εγκληματολογικό διάλογο σχετικά με τα γεγονότα. Όπως σημειώνουν τα υποκείμενα και όπως αναλύθηκε παραπάνω, τα γεγονότα αυτά διαδραματίζονται σε μία σοσιαλιστικού τύπου οικονομική οργάνωση, όπου το κράτος κατέχει κομβικό ρόλο στις διαδικασίες επιχειρηματικότητας. Κατά συνέπεια, δεν μπορούμε να συζητήσουμε τα γεγονότα με παραδοσιακούς όρους κρατικο-επιχειρηματικού εγκλήματος.

«Γιατί μέχρι τότε ήταν όλα κρατικά». (Ν)

Αυτό πρακτικά σημαίνει πως όλοι οι άνθρωποι που κλήθηκαν να λάβουν αποφάσεις εκείνη την ημέρα, είτε παραβίασαν εις γνώση τους όλα τα πρωτόκολλα ασφαλείας του σταθμού, είτε ήταν άτομα που μετείχαν ως μέλη του κυβερνώντος κόμματος, είτε λάμβαναν εντολές από μέλη του. Σε πρώτο χρόνο, όλα τα παραπάνω δεδομένα μάς οδηγούν σε μία προσέγγιση εγγύτερα στους όρους του κρατικού εγκλήματος. Μία προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία κρατικοί αξιωματούχοι προβαίνουν σε παράνομες και επιβλαβείς πράξεις κατά τη διάρκεια άσκησης των καθηκόντων τους (Neubacher, 2006: 794). Επιπλέον, σύμφωνα με τις αφηγήσεις,

υπήρξε μία επιπρόσθετη πίεση από το κράτος, η οποία εν τέλει οδήγησε στα γεγονότα της 26ης Απριλίου 1986.

«Δεν παίρνουμε συνήθως διαταγές από ανώτερους και οι ανώτεροι από τους ακόμα πιο μεγάλους; δεν ενημερώνουμε συνήθως για ό,τι κάνουμε σε μια απλή βιομηχανία;» (Ο)

«Μετά από χρόνια μάθαμε ότι αυτός που ήταν υπεύθυνος γι' αυτό το τεστ, ήθελε να πάρει θέση στη δουλειά, κάτι δηλαδή να προχωρήσει». (Ν)

«Έπρεπε να γίνει αυτό το, αυτό το τεστ. Και βιαζόταν να γίνει, ήταν να γίνει μία ώρα, αυτοί αργήσανε και επειδή έπρεπε να γίνει, αυτοί ξεκίνησαν και μετά βγήκε σφάλμα στα συστήματα, σε όλα (...) Και επειδή ήταν του συστήματος έπρεπε να γίνει δουλειά. Να γίνει η δουλειά, μετά γίνεται βιαστικά, μετά γίνεται λάθος ανθρώπινο και γίνεται μπαμ!» (Ε)

Με άλλα λόγια, μέσα από την πληροφόρηση των υποκειμένων προκύπτει πως η περίπτωση αυτή υποδηλώνει μια ρητή και διακριτή ενέργεια του κράτους για την προώθηση των οργανωτικών του στόχων, η οποία εν τέλει παραβιάζει τον νόμο και προκαλεί μεγάλη και εν προκειμένω ανεπανόρθωτη κοινωνική βλάβη (Kauzlarich et al., 2003). Το κράτος ουσιαστικά, μέσα από τη συνολική του στάση, κατέχει τον ρόλο του «διευκολυντή» στη συγκεκριμένη πυρηνική καταστροφή. Μία «διευκόλυνση» που, αν μη τι άλλο, αναδεικνύει τις επιδράσεις που ασκούν οι οικονομικές σχέσεις και οι σχέσεις εξουσίας μέσα στους θεσμούς, όπως πολύ εύστοχα σημειώνουν οι Moloney και Chambliss (2013: 319-321).

Επιπρόσθετα, εξαιρετική σημασία έχουν οι πεποιθήσεις των συμμετεχόντων/ουσών, στις οποίες κατ' ουσίαν αναδεικνύουν το πεδίο εγκληματογένεσης που διανοίγει η ίδια η ευρύτερη ιδεολογία του εκσυγχρονισμού. Δηλαδή, η πεποίθηση εκείνη κατά την οποία οι περιβαλλοντικοί στόχοι καθίστανται συναπτοί, εφικτοί και ουσιαστικά ταυτόσημοι με την οικονομική μεγέθυνση (Bäckstrand, 2004). Μία περίπτωση κατά την οποία η ίδια η ευρύτερη ιδεολογία της εκσυγχρονιστικής συνθήκης φέρεται να οδηγεί στη βίαιη εκμετάλλευση του φυσικού περιβάλλοντος.

«Πιστεύω ότι όντως καταπιέσανε πράγματα για να προχωρήσει και να έχουμε περισσότερη απόδοση σε ενέργεια». (Ο)

7.2. Η θέση της δικαιοσύνης

Οι διαδικασίες απόδοσης δικαιοσύνης στην υπόθεση του Τσερνόμπιλ αναδεικνύουν τις βασικές πτυχές της κριτικής εγκληματολογικής σκέψης, δηλαδή το κατά πόσο η δικαιοσύνη έχει τη δυνατότητα να παρεμβαίνει και να λειτουργεί αμερόληπτα σε υποθέσεις «δύσκολες» (Γεωργούλας, 2009: 98). Μέσα, λοιπόν, από τις αφηγήσεις των υποκειμένων αναφορικά με τη λειτουργία του σοβιετικού ποινικο-κατασταλτικού συστήματος, αναδύονται τα συνολικότερα κολλήματα της θεσμικής δικαιοσύνης στις υποθέσεις της εγκληματικότητας των ισχυρών. Το γεγονός, δηλαδή, ότι η δικαιοσύνη

λειτουργεί τιμωρητικά προς τους πιο ευάλωτους κρίκους αυτής της αλυσίδας, παρά στους ισχυρούς (Γεωργούλας, 2019).

«Έπρεπε τότε να τα βάλεις με τον Γιέλτσιν και τον δικό μας πρωθυπουργό (...) ποιος να τα βάλει μαζί τους; κανείς (...) ούτε δικαστικά ούτε τίποτα (...) κάνανε ό,τι θέλανε και ο κόσμος δεν μίλαγε». (Λ)

«Δικαιοσύνη νομίζω δεν είχε δυνατότητα να ψάχνει μέχρι... Ήτανε το σύστημα τέτοιο. Λόγω του καθεστώ. Αλλά η ερώτηση είναι, είναι δικαιοσύνη; Και τότε ήταν πολύ φρέσκο αυτό και τώρα μετά από 30 χρόνια δικαιοσύνη είναι...» (μορφασμός). (Ν)

8. Συμπεράσματα

Μέσα από την εμπειρική ανάλυση και τη θεωρητική επεξεργασία του παρόντος κειμένου, συνοπτικά καταλήγουμε σε δύο βασικά πεδία διαπιστώσεων. Το πρώτο πεδίο αφορά τον χαρακτήρα κανονικοποίησης, στα πλαίσια του νεωτερικού αναστοχασμού, ενός συνόλου διάφορων παραβιάσεων σε βάρος του περιβάλλοντος και των οικοσυστημάτων. Μία νομιμοποίηση η οποία σχετίζεται με το γεγονός ότι ο εκσυγχρονισμός, όπως πολύ εύστοχα σημειώνεται από τους Beck και Bäckstrand, αποτελεί μία διαδικασία που τοποθετείται ιδεολογικά στο πεδίο από τη σκοπιά του νικητή (Bäckstrand, 2004· Beck, 2015). Η περίπτωση του Τσερνόμπιλ, όπως είδαμε αναλυτικότερα κατά την ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων, έρχεται να αναδείξει τα χαρακτηριστικά «έντασης» (Giddens, 2014: 176) που συνοδεύουν μεγάλης έκτασης οικολογικά γεγονότα. Εντοπίζουμε, με άλλα λόγια, μία οικοκτονία με όρους τοπικότητας, η οποία όμως είναι σε θέση να αποτελέσει παράλληλα μία παγκόσμια απειλή, λόγω της «μετεγκατάστασης» (Beck, 2006) που χαρακτηρίζει συνολικά τις διακινδυνεύσεις και συγκεκριμένα τη ραδιενέργεια. Επομένως, το πράσινο έγκλημα, με τη μορφή οικοκτονίας του Τσερνόμπιλ, λαμβάνει ακόμα μεγαλύτερες διαστάσεις, μιας και σε λιγότερο από μία εβδομάδα από την έκρηξη αποτέλεσε ένα παγκόσμιο πρόβλημα (Αλεξίεβιτς, 2015: 21). Αυτό, λοιπόν, μας φανερώνει τις διαστάσεις ενός εγκλήματος κατά της ανθρωπότητας που μπορούν να λάβουν οι οικοκτονίες. Άλλωστε, η κεντρική ιδέα ενός εγκλήματος κατά της ανθρωπότητας αμφισβητεί το παραδοσιακό πρίσμα, στη βάση του οποίου ένα κράτος έχει το αποκλειστικό προνόμιο για τα εγκλήματα που διαπράττονται εντός της επικράτειάς του (May, 2006: 349). Έτσι, λοιπόν, για μια σειρά από λόγους που έχουν ήδη αναλυθεί στην παρούσα συμβολή, πλέον αρκετοί επιστήμονες προτείνουν να εισαχθούν οι οικοκτονίες και θεσμικά πλέον ως το τέταρτο έγκλημα κατά της ειρήνης, πλάι σε εκείνα της γενοκτονίας, των εγκλημάτων πολέμου και των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας (Gauger et al., 2012· Mehta & Mertz, 2015). Ωστόσο, κάτι τέτοιο φαντάζει ακόμα μακρινό σενάριο, καθώς μέχρι σήμερα μόλις δέκα χώρες σε παγκόσμια κλίμακα έχουν προσαρμόσει το νομοθετικό τους πλαίσιο ως προς την εγκληματοποίηση της οικοκτονίας (Eichler, 2020: 120).

Το δεύτερο πεδίο επαναφέρει τον διάλογο σε ένα περισσότερο κοινωνιολογικό πλαίσιο σχετικά με την πολιτική στις κοινωνίες της διακινδύνευσης, η οποία εν τέλει κατέχει τον πλέον κομβικό ρόλο στις συνθήκες αναστοχασμού της νεωτερικότητας. Οι διακινδυνεύσεις αποτελούν μία πολιτικοποιημένη διαδικασία. Εξαρτώνται, δηλαδή, από μία σειρά αποφάσεων που λαμβάνονται με άξονα τη βιομηχανία, και υπό αυτήν την έννοια ενέχουν μία πολιτική αναστοχαστικότητα. Όπως εντοπίστηκε μέσα από την ανάλυση του υλικού γύρω από τις βιωμένες εμπειρίες από την πυρηνική καταστροφή στο Τσερνόμπιλ, η ίδια η κοινωνία έρχεται αντιμέτωπη με τον εαυτό της και με τις αποφάσεις της. Αυτό πρακτικά σημαίνει πως οι πηγές του κινδύνου δεν προέρχονται, όπως είδαμε, από την άγνοια, αλλά, αντίθετα, από τη γνώση. Μια τέλεια γνώση, βασισμένη στην επιστημονική εμπειρογνωμοσύνη έναντι της φύσης και του φυσικού περιβάλλοντος (Beck, 2015, 315). Αυτή η συνθήκη διανοίγει έναν ακόμα φαύλο κύκλο. Η επιστήμη και η τεχνολογία δημιουργούν τόσες αβεβαιότητες, όσες παράλληλα καλούνται να επιλύσουν. Αυτές οι αβεβαιότητες δεν μπορούν να επιλυθούν με οποιονδήποτε απλό τρόπο, αλλά με περαιτέρω επιστημονική πρόοδο (Giddens, 1999: 4). Πρόκειται στην ουσία για μία κεντρική και δομική διαδικασία με όρους διαχείρισης ρίσκου. Αυτή η προσήλωση σε μακροοικονομικά μοντέλα αδυνατεί να εντοπίσει όλες τις εκφάνσεις του κινδύνου και των πιθανών απωλειών ως αποτέλεσμα των αποφάσεων, καθώς στο επίκεντρο παραμένει το κέρδος (Beck, 2013). Ουσιαστικά, πρόκειται για μία διαδικασία δημοκρατικής μοναρχίας, όπου το μη πολιτικό μετατρέπεται σε πολιτικό και το πολιτικό μετατρέπεται σε μη πολιτικό. Για τον λόγο αυτό, κρίνεται αναγκαίος ο δημοκρατικός ανασχηματισμός της νεωτερικότητας σε επίπεδο λήψης αποφάσεων. Ένας εκδημοκρατισμός μακριά από το νεοφιλελεύθερο πνεύμα της τεχνοοικονομικής καινοτομίας που θα αναδιαμορφώσει βιοτικά την ύστερη νεωτερική συνθήκη. Πρόκειται κατ' ουσίαν για έναν οραματισμό μιας οικολογικής εκδοχής του κράτους πρόνοιας (Beck, 2015: 329-330, 391-394). Προς αυτή την κατεύθυνση, κρίνεται απαραίτητη η ανάγκη διαμόρφωσης μιας δημόσιας κοινωνιολογίας και εγκληματολογίας, οι οποίες, μεταξύ άλλων, θα «φωτίσουν» πτυχές της πολιτικής της κοινωνίας της διακινδύνευσης (Adam et al., 2000· Franklin, 1997· Hossfeld et al., 2021· Βιδάλη, 2018: 26-27).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αλεξίεβιτς, Σ. (2015). *Τσερνόμπιλ. Ένα Χρονικό του Μέλλοντος*. Αθήνα: Πατάκης.
- Bauman, Z. (2007). *Ρευστός Φόβος*. Αθήνα: Πολύτροπον.
- Beck, U. (2013). Από τον Μακιαβέλλι στη Μερκιαβέλλι: Η Γερμανική Ευρώπη και Οι Στρατηγικές Εξουσίας της Κρίσης. Αθήνα: Πατάκης.
- Beck, U. (2015). *Κοινωνία της Διακινδύνευσης. Καθ' οδόν προς μια άλλη νεωτερικότητα*. Αθήνα: Πεδίο.

- Βιδάλη, Σ. (2018). «Οι αλήθειες του εγκληματολογικού λόγου: αντιφάσεις, περιορισμοί και προβλήματα στη θεώρηση του “εγκληματικού ζητήματος”». Στο Β. Αρτινοπούλου, Σ. Βιδάλη, Σ. Γεωργούλας, Ο. Θεμελή, Ν. Κ. Κουλούρης & Γ. Παπανικολάου (Επιμ.). *Εξουσίες, επιστημονική ουδετερότητα και εγκληματολογικός λόγος: 50 χρόνια Howard Becker “Whose side are we on?”*. Συμβολές στο πρώτο συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου (9-29). Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου.
- Γεωργούλας, Σ. (2009). *Παρέκκλιση Ανηλίκων. Θεωρητική, Ερευνητική προσέγγιση & Πολιτικές*. Αθήνα: ΚΨΜ.
- Γεωργούλας, Σ. (2019). «Από το Έγκλημα του Λευκού Κολάρου στο Κρατικό-Επιχειρηματικό Έγκλημα». Στο Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης, Χ. Παπαχαλαράμπους (Επιμ.). *Εγκλήματα των Ισχυρών: Διαφθορά, Οικονομικό και Οργανωμένο Έγκλημα* (41-63). Αθήνα: ΕΑΠ.
- Giddens, A. (2014). *Οι Συνέπειες της Νεωτερικότητας*. Αθήνα: Κριτική.
- Ίσσαρη, Φ., Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας*. Αθήνα: Κάλλιπος.
- Κάλλας, Γ. (2015). *Θεωρία, Μεθοδολογία και Ερευνητικές Υποδομές στις Κοινωνικές Επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.
- Leatherbarrow, A. (2019). *Τσερνόμπιλ 01:23:40. Όλη η Αλήθεια για το Δυστύχημα που Άλλαξε την Ιστορία*. Αθήνα: Οξύ.
- Mason, J. (2011). *Η Διεξαγωγή της Ποιοτικής Έρευνας*. Αθήνα: Πεδίο.
- Πεχτελίδης, Γ. (2015). *Κοινωνιολογία της Παιδικής Ηλικίας*. Αθήνα: Κάλλιπος.
- Σαββάκης, Μ. (2021). «Πεδίο Έρευνας και (Ανα)στοχαστικός Εαυτός: Μια Μνημονική Σχέση Επιστροφής». Στο Χ. Ζάχου, Μ. Θανοπούλου (Επιμ.). *Ο Ερευνητής και το Πεδίο: Μνημονικές Επιστροφές και Αναστοχαστικές Παρακαταθήκες* (159-178). Αθήνα: Παπαζήσης.
- Τσιώλης, Γ. (2011). «Η σχέση ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες από την πολεμική των “παραδειγμάτων” στις συνθετικές προσεγγίσεις;». Στο Μ. Δαφέρμος, Μ. Σαματάς, Μ. Κουκουριτάκης, Σ. Χιωτάκης (Επιμ.). *Οι κοινωνικές επιστήμες στον 21ο αιώνα: Επίμαχα θέματα και προκλήσεις* (56-84). Αθήνα: Πεδίο.
- Τσιώλης, Γ. (2017). *Θεματική Ανάλυση Ποιοτικών Δεδομένων*. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, ΠΜΣ «Επιστήμες της Αγωγής».

Ξενόγλωσση

- Abbott, P., Wallace, C., Beck, M. (2006). “Chernobyl: Living with risk and uncertainty”. *Health, Risk & Society*, 8(2): 105-121.
- Adam, B., Beck, U., van Loon, J. (Eds.) (2000). *The risk society and beyond: Critical issues for social theory*. London: Sage Publications Ltd.
- Afanasieva, A. A., Burlakov, E. V., Krayushkin, A. V. & Kubarev, A. V. (1993). “The Characteristics of the RBMK Core”. *Nuclear Technology*, 103(1): 1-9.
- Alexakhin, R. M., Sanzharova, N. I., Fesenko, S. V., Spiridonov, S. I., Panov, A. V. (2007). “Chernobyl Radionuclide Distribution, Migration and Environmental and Agriculture Impacts”. *Health Physics*, 418-426.
- Alexievich, S. (2005). “Voices from Chernobyl: The Oral History of a Nuclear Disaster”. *Normal, IL: Dalkey Archive Press*: 1389.
- Bäckstrand, K. (2004). “Scientization vs. Civic Expertise in Environmental Governance: Eco-feminist, Eco-modern and Post-modern Responses”. *Environmental Politics*, 13(4): 695-714.

- Beck, U. (1992). *Risk Society Towards a New Modernity*. London: Sage Publications Ltd.
- Beck, U. (2002). "The Terrorist Threat World Risk Society Revisited". *Theory, Culture & Society*, 19(4): 39-55.
- Beck, U. (2006). "Living in the World Risk Society". *Economy and Society*: 329-345.
- Beckman, P. R. (1992). "Sociology and Nuclear Weapons: A View from Outside". *Sociological Forum*, 7(1): 7-27.
- Beresford, N. A., Fesenko, S., Konoplev, A., Skuterud, L., Smith, T. J., Voigt, G. (2016). "Thirty years after the Chernobyl accident: What lessons have we learnt?". *Journal of Environmental Radioactivity*, 157: 77-89.
- Bradshaw, E. A. (2019). "Green State Crimes and Toxic Prisons: Synthesizing Environmental Harms at Intersection of the Military and Prison Industrial Complexes". In D. Rothe & V. Collins (Eds). *Explorations in Critical Criminology: Essays in Honor of William J. Chambliss* (139-155). The Netherlands: Brill Publishing.
- Bromet, E. J. (2012). "Mental health consequences of the Chernobyl disaster". *Journal of Radiological Protection*: 1-75.
- Cwikel, J., Abdelgani, A., Goldsmith, J. R., Quastel, M., Yvelson, I. I. (1997). "Two-Year Follow-up Study of Stress-Related Disorders among Immigrants to Israel from the Chernobyl Area". *Environmental Health Perspectives*, 105: 545-1550.
- Eichler, L. J. (2020). "Ecocide Is Genocide: Decolonizing the Definition of Genocide". *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, 14(2): 104-121.
- Eman, K., Mesko, G., Charles, B. F. (2009). "Crimes against the Environment: Green Criminology and Research: Challenges in Slovenia". *Journal of Criminal Justice and Security*, 11(4): 574-592.
- Franklin, J. (Ed.) (1997). *The Politics of Risk Society*. Oxford: Polity Press.
- Friedrichs, D. V. (2015). "Crimes of the powerful and the definition of crime". In G. Gregg Barak (Ed.). *The Routledge International Handbook of the Crimes of the Powerful* (39-49). London: Routledge.
- Gauger, A., Rabatel-Fernel, M. P., Kulbicki, L., Short, D., Higgins, P. (2012). "Ecocide is the 5th missing Crime Against Peace". *The Ecocide Project, Human Rights Consortium, School of Advanced Study, University of London*: 1-13.
- Giddens, A. (1999). "Risk and Responsibility". *The Modern Law Review*, 62(1): 1-10.
- Habermas, J., Ben-Habib, S. (1981). "Modernity versus Postmodernity". *New German Critique*, 22: 3-14.
- Hasegawa, K. (2012). "Facing Nuclear Risks: Lessons from the Fukushima Nuclear Disaster". *International Journal of Japanese Sociology*, 21: 84-91.
- Holmström, S. (2007). "Niklas Luhmann: Contingency, risk, trust and reflection". *Public Relations Review* 33: 255-262.
- Hossfeld, L., Kelly, E. B. & Hossfeld, C. (Eds.) (2021). *The Routledge International Handbook of Public Sociology (1st ed.)*. London: Routledge.
- Hryhorczuk, N. (2018). "Radioactive Heritage: The Universal Value of Chernobyl as a Dark Heritage Site". *Qualitative Inquiry*, 25(9-10): 1-9.
- Lash, S. (1993). "Reflexive Modernization: The Aesthetic Dimension". *Theory Culture Society*, 10(1): 1-23.
- Lasslett, K. (2010). "Crime or social harm? A dialectical perspective". *Crime, Law and Social Change*, 54(1): 1-19.
- Lederman, L. (1996). "Safety of RBMK Reactors: Setting the Technical Framework". In *Section in the IAEA Department of Nuclear Safety, International Atomic Energy Agency*: 10-17.

- Lidskog, R., Sundqvist, G. (2013). "Sociology of Risk". In S. Roeser, R. Hillebrand, P. Sandin, M. Peterson (Eds.). *Essentials of Risk Theory* (75-105). New York, London: Springer Dordrecht Heidelberg.
- Lindgren, T. (2018). "Ecocide, genocide and the disregard of alternative life-systems". *The International Journal of Human Rights*, 22(4): 525-549.
- Longmuir, C., Agyapong, V. I. O. (2021). "Social and Mental Health Impact of Nuclear Disaster in Survivors: A Narrative Review". *Behav. Sci.*, 11(113): 1-20.
- Luban, D. (2004). "A Theory of Crimes Against Humanity". *29 Yale J. Int'l L.*: 85-167.
- Ludwik, A. T. (1994). "Beyond Restoration – The Case of Ecocide". *Natural Resources Journal*, 34(4): 933-956.
- Lynch, M. J., Stretesky, B. B., Long, A. M. (2017). "State and green crimes related to water pollution and ecological disorganization: water pollution from publicly owned treatment works (POTW) facilities across US states". *Palgrave Commun*, 3(17070): 1-11.
- Lynch, M. J. (2020). "Green Criminology and Environmental Crime: Criminology That Matters in the Age of Global Ecological Collapse". *Journal of White Collar and Corporate Crime*, 1(1): 50-61.
- Lynch, M. J., Fegadel, A., Long, M. A. (2021). "Green Criminology and State-Corporate Crime: The Ecocide-Genocide Nexus with Examples from Nigeria". *Journal of Genocide Research*, 23(2): 236-256.
- Mason, J. (2002). *Qualitative Researching*. London: Sage Publications Ltd.
- May, L. (2006). "Crimes Against Humanity". *Ethics & International Affairs*, 20(3): 349-352.
- Mehta, S., Mertz, P. (2015). "Ecocide – A New Crime Against Peace?". *Environmental Law Review*, 17(1): 3-7.
- Moloney, C. J., Chambliss, W. J. (2013). "Slaughtering the Bison, Controlling Native Americans: A State Crime and Green Criminology Synthesis". *Crit. Crim*, 22: 319-338.
- Mousseau, T. A., Møller, A. P. (2016). "The Animals of Chernobyl and Fukushima". In V. L. Korogodina, C. E. Mothersill, S. G. Igne – Vechtomov, C. B. Seymour (Eds.). *Genetics, Evolution and Radiation* (251-266). London: Springer Nature.
- Naikoo, A. A., Thakur, S. S., Guroo, T. A., Lone, A. A. (2018). "Development of Society under the Modern Technology – A Review". *Scholedge International Journal of Business Policy & Governance*, 5(1): 1-8.
- Neubacher, F. (2006). "How Can it Happen that Horrendous State Crimes are Perpetrated? An Overview of Criminological Theories". *Journal of International Criminal Justice*, 4: 787-799.
- Powell, C. (2007). "What do Genocides kill? A relational conception of genocide". *Journal of Genocide Research*, 9(4): 527-547.
- Rahu, M. (2003). "Health effects of the Chernobyl accident: fears, rumors, and the truth". *European Journal of Cancer*, 39: 295-299.
- Ruggerio, V., South, N. (2013). "Green Criminology and Crimes of the Economy: Theory, Research and Praxis". *Crit Crim*, 21: 359-373.
- Skotnes, R. O., Hansen, K., Krovel, A. V. (2021). "Risk and Crisis Communication about Invisible Hazards". *Journal of International Crisis and Risk Communication Research*, 4(2): 413-438.
- Sollund, R. A. (2015). "Introduction: Critical Green Criminology – An Agenda for Change". In R. A. Sollund (Eds.). *Green Harms and Crimes. Critical Criminological Perspectives* (1-26). London: Palgrave Macmillan.
- Sztompka, P. (2000). "Cultural Trauma: The Other Face of Social Change". *European Journal of Theory*, 3(4): 449-466.
- Takamura, N., Yamashita, S. (2011). "Lessons from Chernobyl". *Fukushima J. Med. Sci.*, 57(2): 81-85.

- Urbonavicius, S. (2021). "Chernobyl: Analysis of Young Travellers' Motivations to Visit a Unique Dark Tourism Destination". *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 69(1): 129-139.
- Van Loon, J. (2005). "Part I Risk and Knowledge". In D. Rooney, G. Hearn, A. Ninan (Eds.). *Handbook on the Economy Knowledge* (54-66). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited Glemsanda House.
- Walters, R. (2010). "Toxic Atmospheres Air Pollution, Trade and the Politics of Regulation". *Crit. Crim.*, 18: 307-323.
- Walters, R. (2013). "Eco Mafia and Environmental Crime". In K. Carrington, M. Ball, E. O' Brien, J. Tauri (Eds.). *Crime, Justice and Social Democracy, International Perspectives* (281-294). London: Palgrave Macmillan.
- Walters, R., Westerhuis, D. (2013). "Green crime and the role of environmental courts". *Crime Law Soc Change*, 59: 279-290.
- Wilson, N. K. (1999). "Eco-Critical Criminology: An introduction". *CJPR*, 10(2/99): 155-160.
- White, R. (2005). "Environmental Crime in Global Context: Exploring the Theoretical and Empirical Complexities". *Current Issues in Criminal Justice*, 16(3): 271-285.
- Wolf, B. (2011). "'Green-Collar Crime': Environmental Crime and Justice in the Sociological Perspective". *Sociology Compass*, 5/7: 499-511.

Περιβαλλοντικές βλάβες, η πολιτική οικονομία της ανοχής και κοινωνική διαμαρτυρία: Η προσέγγιση της Πράσινης Εγκληματολογίας

Ειρήνη Σταμούλη

Δρ. Εγκληματολογίας, ΔΠΘ, Μέλος ΣΕΠ ΕΑΠ

Environmental harms, the political economy of tolerance and social protest: The approach of Green Criminology

Eirini Stamouli

Dr. of Criminology, Democritus University of Thrace (DUTH), Teaching Staff in Hellenic Open University (HOU)

Περίληψη

Η μελέτη πραγματεύεται τη θεωρητική προσέγγιση της Πράσινης Εγκληματολογίας και την ανάλυση μιας περίπτωσης «πράσινου εγκλήματος» στην Ελλάδα. Όπως προκύπτει από την πληθώρα μελετών και δημοσιεύσεων των τελευταίων χρόνων, η επιστήμη της Εγκληματολογίας έχει επικεντρώσει το ενδιαφέρον της στα πράσινα εγκλήματα και στις πολύπλοκες διασταυρώσεις τους με τη δικαιοσύνη και την οικολογική βιωσιμότητα. Στην ελληνόγλωσση εγκληματολογική βιβλιογραφία και έρευνα, τα παραπάνω ζητήματα δεν έχουν αναδειχθεί (πλην μερικών εξαιρέσεων), παρά τη διαχρονική και συστηματική παρουσία παράνομων και επιβλαβών για το περιβάλλον δραστηριοτήτων που συχνά τελούνται μέσα στο πλαίσιο των κρατικών-εταιρικών συμπράξεων. Κατ' επέκταση, η παρούσα μελέτη επιχειρεί να ανοίξει την επιστημονική συζήτηση και έρευνα σχετικά με τις περιβαλλοντικές βλάβες στην Ελλάδα και τον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η πολιτική κοινωνία (civil society), μέσω της δραστηριοποίησης των τοπικών κοινωνιών, στην ανάδειξη και στην πρόληψή τους.

Abstract

The study deals with the theoretical approach of green criminology and the analysis of a case of “green crime” in Greece. As can be seen from the wide range of studies and publications in recent years, criminology has focused its interest on green

crimes and their complex intersections with justice and ecological sustainability. In the context of Greek criminological literature and research, the above issues have not been unpacked (with a few exceptions) despite the long-standing and systematic presence of illegal and environmentally harmful activities that are often committed within the framework of state-corporate partnerships. As such, this study attempts to open up the scientific debate and research on environmental harms in Greece and the role that civil society can play through the activation of local communities in the field of environmental protection.

1. Εισαγωγή

Τις τελευταίες δεκαετίες, περιβαλλοντικά ζητήματα όπως η κλιματική αλλαγή και η απώλεια της βιοποικιλότητας έχουν αναδείξει τις σοβαρές επιπτώσεις των περιβαλλοντικών βλαβών και των (πράσινων) εγκλημάτων. Η επιστήμη της Εγκληματολογίας έχει επικεντρώσει το ενδιαφέρον της στα τελευταία και στις πολύπλοκες διασταυρώσεις τους με τη δικαιοσύνη και την οικολογική βιωσιμότητα, όπως αποτυπώνεται και από την πληθώρα μελετών και δημοσιεύσεων των τελευταίων χρόνων (Potter, 2010). Η συστηματική έρευνα και ανάλυση στο συγκεκριμένο πεδίο έχει οδηγήσει στη διαμόρφωση μιας αυτοτελούς επιστημονικής κατεύθυνσης, της λεγόμενης Πράσινης Εγκληματολογίας (Potter, 2010). Οι Beirne και South (2013: XIII) ορίζουν ως Πράσινη Εγκληματολογία τη μελέτη εκείνων των βλαβών κατά της ανθρωπότητας, του περιβάλλοντος και των ζώων, που διαπράττονται τόσο από ισχυρούς θεσμούς (π.χ. κυβερνήσεις, πολυεθνικές εταιρείες, στρατιωτικούς μηχανισμούς) όσο και από μεμονωμένα άτομα. Υπό την οπτική της, η περιβαλλοντική βλάβη, η εκμετάλλευση και η υποβάθμιση συνδέονται με ευρύτερα ζητήματα ανισότητας, παγκοσμιοποίησης, πολιτικής και εταιρικής εξουσίας. Η Πράσινη Εγκληματολογία συνιστά ένα επιστημονικό πεδίο-ομπρέλα (Cao & Wyatt, 2016: 415· South, Brisman & Beirne, 2013: 28) λόγω του διεπιστημονικού του χαρακτήρα και του έντονου ενδιαφέροντος που συγκεντρώνει, καθώς και της ευρείας ποικιλίας των θεμάτων που προσεγγίζει.

Ο όρος Πράσινη Εγκληματολογία εισήχθη τη δεκαετία του '90 από τον Michael Lynch (1990), με στόχο να ενταχθούν συστηματικά στη μελέτη της Κριτικής Εγκληματολογίας οι πολιτικοοικονομικές διαστάσεις των εγκλημάτων κατά του περιβάλλοντος και της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης, και να αναδειχθεί η σύνδεση των ζητημάτων προστασίας του περιβάλλοντος της εποχής με την πολιτική οικονομία του καπιταλισμού. Στη συνέχεια, ο Lynch επεξεργάστηκε περαιτέρω τον όρο (Frank & Lynch, 1992), καθώς η διεύρυνση της έννοιας του εγκλήματος πέρα από τους παραδοσιακούς νομικούς ορισμούς ήταν γενικότερα αναπόφευκτη, προκειμένου να συμπεριληφθούν δράσεις και πολιτικές που βλάπτουν τα οικοσυστήματα, τα μη ανθρώπινα είδη και τον πλανήτη. Τα επόμενα χρόνια, σε μια σειρά από εργασίες και έρευνες το πεδίο της μελέτης της

Πράσινης Εγκληματολογίας εκτείνεται και σε πράξεις που είναι μεν επιβλαβείς, αλλά δεν έχουν οριστεί τυπικά ως εγκλήματα (Beirne & South, 2007· Hillyard et al., 2004· Lynch & Stretesky, 2014· Sollund, 2008· South, 2008· Stretesky, Long & Lynch, 2013· Walters, 2010· White, 2013a, 2013b). Σηματοδοτήθηκε έτσι και «μια σαφής διάκριση από τη συμβατική, ή κομφορμιστική, Εγκληματολογία που εστιάζει (μόνο) στις πράξεις που ποινικοποιούνται, στην πρόληψη της εγκληματικότητας αυτών των πράξεων, στους μεμονωμένους δράστες και στην τιμωρία και όχι στις βίαιες δομικές αιτίες της βλάβης» (Sollund, 2021: 308).

Είναι γεγονός ότι η Πράσινη Εγκληματολογία δεν είναι ένα ομοιογενές πεδίο, ο βαθμός της κριτικής ανάλυσης διαφοροποιείται ανάλογα με τα ενδιαφέροντα του ερευνητή (Sollund, 2021· Thomson et al., 2019), γεγονός που έχει συντελέσει στη διαμόρφωση πλήθους επιμέρους τάσεων στο εσωτερικό της, όπως είναι η ριζοσπαστική Πράσινη Εγκληματολογία (Lynch & Stretesky, 2014· Stretesky, Long & Lynch, 2013), οικο-παγκόσμια εγκληματολογία (White, 2011), εγκληματολογία της διατήρησης (Gibbs et al., 2010), η εγκληματολογία των έμβιων όντων και του φυσικού πλούτου (ή αντισπισισμός) (Beirne, 1999· Sollund, 2019· White, 2013b: 23-4), η Πράσινη Εγκληματολογία του Νότου (Carrington, Hogg & Sozzo, 2016· Goyes, 2019· Vegh Weis, 2019), η Πράσινη Πολιτισμική Εγκληματολογία (Brisman & South, 2010, 2012, 2013). Η συνεχής ανάπτυξη της Πράσινης Εγκληματολογίας, είναι άμεσα συνυφασμένη με την ευρύτερη παγκόσμια ευαισθητοποίηση για τις περιβαλλοντικές κρίσεις και τις βαθιές επιπτώσεις τους στην κοινωνία και στα οικοσυστήματα. Κρίσιμα ζητήματα, όπως η κλιματική αλλαγή, η αποψίλωση των δασών, η λαθροθηρία των άγριων ζώων, η ρύπανση του αέρα και των υδάτων, η απώλεια της βιοποικιλότητας και η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, συγκεντρώνουν τις τελευταίες δεκαετίες έντονο πολιτικό και κοινωνικό ενδιαφέρον σε παγκόσμιο επίπεδο. Το ενδιαφέρον αυτό αντανακλάται και στην κινητοποίηση των διεθνών οργανισμών, όπως είναι τα Ηνωμένα Έθνη και η Ευρωπαϊκή Ένωση, και στις πρωτοβουλίες τους που δίνουν έμφαση στη βιωσιμότητα και την προστασία του περιβάλλοντος. Σε διεθνές επίπεδο, το επιστέγασμα των πρωτοβουλιών αυτών είναι η Συμφωνία του Παρισιού, που υπογράφηκε το 2016, βάσει της Σύμβασης – Πλαισίου των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC)¹ σχετικά με τη μείωση των εκπομπών αερίων, η οποία επίσης υπογράφηκε το 2016. Μακροπρόθεσμος στόχος της Συμφωνίας είναι η σταθεροποίηση της ανόδου της παγκόσμιας θερμοκρασίας μέσω της μείωσης των εκπομπών αερίων, το συντομότερο δυνατόν, και η αύξηση της ικανότητας των μερών να προσαρμοστούν στις αρνητικές επιπτώσεις της αλλαγής του κλίματος.

1. Η Σύμβαση – Πλαίσιο των ΗΕ για την κλιματική αλλαγή υπεγράφη από 154 χώρες και την Ευρωπαϊκή Ένωση τον Ιούνιο του 1992 στο Ρίο, κατά τη διάρκεια της Συνόδου Κορυφής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη. Η Ελλάδα επικύρωσε τη Σύμβαση με τον Νόμο 2205/1994 (ΦΕΚ 60/Α/15.4.1994) βλ. σχετ. <https://ypen.gov.gr/wp-content/uploads/legacy/Files/Klimatikiki%20Allagi/Symvasi%20Plaisio.pdf>.

Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, πολύ σημαντική πρωτοβουλία είναι η νέα Οδηγία 2024/1203 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για το περιβαλλοντικό έγκλημα, η οποία περιλαμβάνει έναν ολοκληρωμένο και επικαιροποιημένο κατάλογο περιβαλλοντικών αδικημάτων που αντιστοιχούν στις σοβαρότερες παραβιάσεις των περιβαλλοντικών υποχρεώσεων. Τα κράτη μέλη θα πρέπει να ενσωματώσουν στο ποινικό τους δίκαιο μέχρι το 2026 –μεταξύ άλλων– και νέες κατηγορίες παραβάσεων, όπως η παράνομη ανακύκλωση πλοίων, η παράνομη άντληση υδάτων, καθώς και σοβαρές παραβάσεις της νομοθεσίας για τις χημικές ουσίες και τον υδράργυρο. Η οδηγία προβλέπει την ευθύνη νομικών προσώπων (άρθρο 6 και 7) και τη θέσπιση ειδικών αδικημάτων με αυστηρότερες ποινές, όταν επιφέρουν εκτεταμένη και ουσιαστική ζημία ή καταστροφή του περιβάλλοντος (άρθρο 8), ενώ παρέχει συνδρομή στους υπερασπιστές του περιβάλλοντος στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (άρθρο 14).

Οι πρωτοβουλίες αυτές, αφενός, σχετίζονται με την κλιμάκωση των κρίσεων που απειλούν τα οικοσυστήματα και την ανθρώπινη υγεία, αφετέρου, όμως, είναι και το αποτέλεσμα της δράσης των περιβαλλοντικών κινημάτων. Είναι γενικά αποδεκτό ότι οι καταστροφικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και μία σειρά από ζητήματα που σχετίζονται άμεσα με αυτές, όπως είναι η χρήση γης, τα δικαιώματα στο νερό, η βιοασφάλεια, η παραγωγή και διανομή τροφίμων, θα συνεχίσουν να έχουν εκτεταμένες συνέπειες στην ποιότητα ζωής του παγκόσμιου πληθυσμού (White, 2013). Έτσι, γίνεται όλο και περισσότερο δύσκολος ο εντοπισμός των επιβλαβών και εγκληματικών συμπεριφορών που σχετίζονται με την περιβαλλοντική υποβάθμιση, ενώ ταυτόχρονα δημιουργούνται ολοένα και περισσότερες ευκαιρίες για παράνομη δράση από κρατικές και εταιρικές οντότητες (White, 2013).

Υπό αυτές τις συνθήκες, ο ρόλος των κοινωνικών και περιβαλλοντικών κινημάτων αποδεικνύεται ζωτικής σημασίας (Hasler et al., 2020). Ειδικότερα, η ακτιβιστική δράση έχει οδηγήσει στην αναγνώριση ότι οι περιβαλλοντικές βλάβες συχνά πλήττουν δυσανάλογα τις περιθωριοποιημένες κοινότητες, ιδίως σε περιοχές με χαμηλό εισόδημα, τους αυτόχθονες πληθυσμούς και τις χώρες του παγκόσμιου Νότου. Ζητήματα όπως οι κλιματικοί πρόσφυγες, η αναγκαστική μετανάστευση, οι συγκρούσεις πόρων, η εξαφάνιση των ειδών, η υπερ-εκμετάλλευση των φυσικών πόρων και λοιπές βλαπτικές δραστηριότητες οι οποίες σχετίζονται άμεσα με ισχυρές εταιρείες και κυβερνητικές πολιτικές που δίνουν προτεραιότητα στο κέρδος έναντι της οικολογικής βιωσιμότητας βρίσκονται –μεταξύ άλλων– στο επίκεντρο των κοινωνικών και περιβαλλοντικών κινημάτων.

Η Πράσινη Εγκληματολογία, αντλώντας τη θεωρητική οπτική της από τη Ριζοσπαστική (Stretesky, Long & Lynch, 2013) και την Κριτική Εγκληματολογία (Sollund, 2021), δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον πράσινο ακτιβισμό (Canning et al., 2023: 64). Η αποκάλυψη των περιβαλλοντικών εγκλημάτων και βλαβών, καθώς και η ανάλυση των αντιδράσεων σε αυτά (βλ. σχετ. Brisman et al., 2018), αποτελούν σημαντικά ζητήματα για την Πράσινη Εγκληματολογία. Στην παρούσα μελέτη, επιχειρείται να

ανοίξει η επιστημονική συζήτηση και έρευνα σχετικά με τις περιβαλλοντικές βλάβες στην Ελλάδα και στον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η πολιτική κοινωνία (civil society), μέσω της δραστηριοποίησης των τοπικών κοινωνιών, στην ανάδειξη και στην πρόληψή τους. Δηλαδή σε αυτό που ο Cohen (1988) ανέδειξε ως αναγνώριση της βλάβης ή της θυματοποίησης και αποτροπή της συγκάλυψης εγκλημάτων του κράτους. Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι μελέτες υπό το πρίσμα της Πράσινης Εγκληματολογίας όσο και η σχέση της τελευταίας με τον «πράσινο ακτιβισμό» αποτελούν ζητήματα που απουσιάζουν από την ελληνόγλωσση βιβλιογραφία και έρευνα, και ότι αυτό έρχεται σε αντίθεση με τη διαχρονική και συστηματική παρουσία παράνομων και επιβλαβών για το περιβάλλον δραστηριοτήτων, που συχνά τελούνται μέσα στο πλαίσιο των κρατικών-εταιρικών συμπράξεων, η παρούσα μελέτη επιχειρεί ταυτόχρονα να καλύψει ένα κενό στην ελληνική βιβλιογραφία.

Η μελέτη διερευνά τη θεωρητική προσέγγιση της Πράσινης Εγκληματολογίας και αναλύει μια περίπτωση «πράσινου εγκλήματος» στην Ελλάδα υπό το πρίσμα αυτής της προσέγγισης. Η μελέτη διαρθρώνεται σε τέσσερις ενότητες. Στην πρώτη ενότητα, επιδιώκεται μια εισαγωγική προσέγγιση στο επιστημονικό πεδίο της Πράσινης Εγκληματολογίας. Η δεύτερη ενότητα εστιάζει στην οπτική της Πράσινης Πολιτισμικής Εγκληματολογίας, δεδομένου ότι στο πλαίσιο της ανάλυσής της περιλαμβάνονται οι διαδικασίες κατασκευής των περιβαλλοντικών βλαβών, οι δομικές διαστάσεις τους, οι αναπαραστάσεις τους στον δημόσιο λόγο και στα ΜΜΕ, ενώ έμφαση δίνεται και στους τρόπους αντίδρασης και αντίστασης των κοινοτήτων σε αυτές. Στην τρίτη ενότητα, εξετάζεται το ζήτημα της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης και του πράσινου ακτιβισμού. Η τέταρτη και τελευταία ενότητα επιδιώκει να εξετάσει πώς διαπλέκονται τα ζητήματα των περιβαλλοντικών βλαβών, της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης και της προάσπισης του περιβάλλοντος στην Ελλάδα μέσα από την ανάλυση ενός παραδείγματος που αφορά τη λειτουργία μιας ρυπογόνας βιομηχανικής μονάδας στον οικιστικό ιστό της πόλης της Δραπετσώνας.

2. Η Πράσινη Εγκληματολογία: αντικείμενο μελέτης και επιμέρους κατευθύνσεις

Από την εμφάνιση των πρώτων μελετών Πράσινης Εγκληματολογίας και την καθιέρωση του όρου –βλ προηγ.– έως σήμερα, η μελέτη στο πεδίο αυτό έχει επεκταθεί σημαντικά, και σήμερα συνιστά έναν αυτοτελή τομέα συστηματικής έρευνας και ανάλυσης (Potter, 2010). Στο πλαίσιο της εξετάζονται οι «πρωτογενείς και δευτερογενείς βλάβες, τα αδικήματα και τα εγκλήματα που επηρεάζουν με επιζήμιο τρόπο το φυσικό περιβάλλον, τα διάφορα είδη (ανθρώπινα και μη) και τον πλανήτη» (Ruggiero & South, 2013: 360). Η προσέγγιση που ακολουθείται στηρίζεται στη ζημιολογία και στην άποψη ότι η Εγκληματολογία ως επιστημονικός κλάδος πρέπει να ασχολεί-

ται τόσο με τις νομικά τυποποιημένες βλάβες όσο και με τις βλάβες που δεν περιβάλλονται από θεσμική τυποποίηση. Η Πράσινη Εγκληματολογία χαρακτηρίζεται ως «επιστημονικό πεδίο-ομπρέλα» (Cao & Wyatt, 2016: 415· South, Brisman & Beirne, 2013: 28) λόγω του διεπιστημονικού του χαρακτήρα και του έντονου ενδιαφέροντος που συγκεντρώνει, καθώς και της ευρείας ποικιλίας των θεμάτων που προσεγγίζει.² Το πεδίο ανάλυσής της, όπως προαναφέρθηκε, διευρύνεται συνεχώς εξαιτίας της κλιματικής κρίσης (ενδεικτικά, Agnew, 2012a· White, 2018). Η Πράσινη Εγκληματολογία αξιοποιεί μια σειρά από μεθοδολογικά εργαλεία και θεωρητικές προσεγγίσεις, για να αναδείξει τις αιτιακές συνθήκες υπό τις οποίες προκύπτουν τα περιβαλλοντικά εγκλήματα και οι βλάβες, καθώς και τις συνέπειές τους. Το πλαίσιο ανάλυσής της εκτείνεται από το τοπικό έως το παγκόσμιο – και από το μικρο- έως το μακρο-, από ατομικά μεμονωμένα έως εταιρικά περιβαλλοντικά εγκλήματα και κρατικές σχετικές παραβάσεις, καθώς και στη συμβιωτική κρατικο-εταιρική παράνομη δραστηριότητα (Brisman & South, 2018: 132).

Έχει ενδιαφέρον στο πλαίσιο αυτό να αναφερθούν συνοπτικά οι διάφορες επιμέρους τάσεις και κατευθύνσεις που έχουν διαμορφωθεί στο εσωτερικό της Πράσινης Εγκληματολογίας. Η *οικο-παγκόσμια εγκληματολογία* (Eco-global Criminology) (White, 2011) επικεντρώνεται στη διεθνική και παγκόσμια φύση της περιβαλλοντικής βλάβης κατά των ανθρώπων, των οικοσυστημάτων και των ζώων (White, 2007: 24· White, 2011· Sollund, 2021). Η εγκληματολογία των έμβιων όντων και φυσικού πλούτου (ή αντισπισισμός) (Non-speciesist Criminology) (Sollund, 2019· White, 2013b: 23-24) αντλεί την έμπνευσή της από τη θεώρηση της οικολογικής δικαιοσύνης (White, 2013), αναγνωρίζει ότι θύματα εγκληματικών πράξεων δεν είναι μόνο οι άνθρωποι και ότι το πεδίο της βλάβης θα πρέπει να διευρύνεται, ώστε να περιλαμβάνει τόσο τις βλάβες στους ανθρώπους (παρούσες και μελλοντικές), όσο και τις βλάβες στα ζώα και στο περιβάλλον (Durrant, 2024). Η *Ριζοσπαστική Πράσινη Εγκληματολογία* (Radical Green Criminology) (Lynch & Stretesky, 2014· Stretesky, Long & Lynch, 2013) δίνει έμφαση στην πολιτική οικονομία και εξετάζει την επέκταση του καπιταλισμού και την επίδρασή του στο περιβαλλοντικό δίκαιο, το έγκλημα και τη δικαιοσύνη. Η *εγκληματολογία της διατήρησης των ειδών και φυσικών πόρων* (Conservation Criminology) (Gibbs et al., 2010) ακολουθεί έναν περισσότερο ανθρωποκεντρικό προσανατολισμό και στρέφει την προσοχή στη μέριμνα για τη διατήρηση και τη διαχείριση των «φυσικών πόρων», την επιβολή του περιβαλλοντικού νόμου, ενώ εστιάζει στα νομικά

2. Στο πλαίσιο της ανάλυσής της εντάσσονται εγκλήματα που σχετίζονται με τη γεωργία και τα τρόφιμα, την κακοποίηση/τα δικαιώματα των ζώων, πράσινα εγκλήματα σχετικά με τη ρύπανση του αέρα και του νερού, την κλιματική αλλαγή, τη λαθροθηρία και το λαθρεμπόριο κλωρίδας και πανίδας, την εταιρική αδιαφορία για τη βλάβη της ποιότητας της γης, του αέρα και του νερού, την κερδοσκοπία από συναλλαγές και πρακτικές που καταστρέφουν ζωές και που αφήνουν κληρονομιά ζημιών για τις επόμενες γενιές, τη βιοπειρατεία, παράνομες αγορές πυρηνικών υλικών κ.ά. (βλ. σχετ. Beirne & South, 2007).

περιβαλλοντικά εγκλήματα (White, 2013c). Εδώ, η κύρια έμφαση δίνεται στον έλεγχο του εγκλήματος μέσω των δραστηριοτήτων ρουτίνας και στην αποτελεσματικότητα του νομικού πλαισίου. Έτσι, προκύπτει μια σαφής σύνδεση με την Περιβαλλοντική (Environmental Criminology) Εγκληματολογία, η οποία επίσης ασχολείται με νομικά καθορισμένα εγκλήματα και επικεντρώνεται στους περιβαλλοντικούς παράγοντες και στην επίδρασή τους στις ευκαιρίες για διάπραξη εγκλημάτων, με στόχο να κατανοήσει πού, πότε και γιατί συμβαίνουν εγκλήματα και για να αναπτύξει στρατηγικές πρόληψης και παρέμβασης (Brantingham & Brantingham, 1991). Πρόκειται για επιστημονικό ρεύμα που εντάσσεται στο πλαίσιο της Θετικιστικής Εγκληματολογίας, δεδομένου ότι η Περιβαλλοντική Εγκληματολογία διερευνά τους περιβαλλοντικούς και χωρικούς παράγοντες (ο αστικός σχεδιασμός, ο φωτισμός κ.λπ.) που διευκολύνουν ή αποτρέπουν την εγκληματική συμπεριφορά, ενώ δίνει έμφαση στην περιστασιακή πρόληψη, στα ποσοτικά δεδομένα και στα τεχνολογικά εργαλεία (Wortley & Mazerolle, 2008).

Η Πράσινη Εγκληματολογία του Νότου (Goyes, 2023· Goyes, 2019· Carrington, Hogg & Sozzo, 2016) συνιστά μια θεωρητική προοπτική που εστιάζει στις σχέσεις Βορρά-Νότου, στη μελέτη των (νεο)αποικιακών βλαβών. Το πεδίο ανάλυσής της είναι πιο συγκεκριμένο σε σχέση με την Πράσινη Εγκληματολογία, δεδομένου ότι εξετάζει τις οικολογικές διακρίσεις και τη θυματοποίηση στον *παγκόσμιο Νότο*, καθώς και τις δομές και τις διαδικασίες που συνδέονται με τα περιβαλλοντικά εγκλήματα και βλάβες (Goyes, 2023: 7).

Ένα ακόμα πεδίο, το οποίο θα εξετάσουμε και πιο αναλυτικά στη συνέχεια της μελέτης αυτής, είναι η *Πράσινη Πολιτισμική Εγκληματολογία*, η οποία επικεντρώνεται στις πολιτισμικές και συμβολικές διαστάσεις των περιβαλλοντικών εγκλημάτων και βλαβών. «Πρόκειται για προοπτική που εξετάζει την εικόνα, το νόημα και την αναπαράσταση στη μελέτη του πράσινου ή περιβαλλοντικού εγκλήματος και του ελέγχου του» (Brisman, 2017: 6). Η Πράσινη Πολιτισμική Εγκληματολογία δίνει έμφαση στις πολιτισμικές αφηγήσεις και αναπαραστάσεις που επηρεάζουν τις αντιλήψεις του κοινού για την περιβαλλοντική βλάβη.

Άρρηκτα συνδεδεμένη με την Πράσινη Πολιτισμική Εγκληματολογία είναι η προοπτική της *Πράσινης Κονστρουκτιβιστικής Εγκληματολογίας*, η οποία δίνει έμφαση στη δυναμική των μέσων ενημέρωσης και της πολιτικής σχετικά με την παρουσίαση διαφόρων περιβαλλοντικών φαινομένων (Brisman, 2012). Με βάση αυτή την οπτική, η προσοχή στρέφεται στη «διαμεσολαβημένη κατασκευή του περιβάλλοντος και της περιβαλλοντικής βλάβης», καθώς και στους τρόπους με τους οποίους οι περιβαλλοντικές βλάβες γίνονται αντιληπτές (White, 2008: 32-53, σε Brisman, 2012: 43-44).

Όλα τα παραπάνω υπο-πεδία, όπως αναφέρθηκε, εμπίπτουν στην «ομπρέλα» της Πράσινης Εγκληματολογίας (White, 2013c) και οι επιμέρους ονομασίες τους έχουν πρακτικές εφαρμογές, υπό την έννοια ότι παρέχουν στον εκάστοτε αναγνώστη τη δυνατότητα να εντοπίζει τις αξιακές προσεγγίσεις και το επιστημολογικό πρίσμα των ερευνητών. Εκτός από ορισμένες κατευθύνσεις, όπως λ.χ. η Εγκληματολογία Διατή-

ρησης και η Περιβαλλοντική Εγκληματολογία, που αντικατοπτρίζουν σε μεγάλο βαθμό τη συμβατική Εγκληματολογία, αφού περιορίζουν τη μελέτη τους στους τυποποιημένους νομικούς ορισμούς του εγκλήματος και τη χρήση τεχνικών πρόληψης με βάση τη διαχείριση του κινδύνου (Gibbs et al., 2009), ο βασικός κορμός της Πράσινης Εγκληματολογίας έχει τις ρίζες του στην Κριτική Εγκληματολογία (Sollund, 2021). Διότι όπως προκύπτει στην πλειονότητά τους οι κατευθύνσεις της Πράσινης Εγκληματολογίας προωθούν ριζικές αλλαγές στην προοπτική ή την πρακτική της οικολογικής δικαιοσύνης (Gibbs et al., 2010) και ασκούν κριτική στους κυρίαρχους θεσμούς του σύγχρονου καπιταλισμού (Stretesky, Long & Lynch, 2014, σε White, 2018: 120). Η περιβαλλοντική βλάβη δεν μπορεί να διαχωριστεί από το οικονομικό πλαίσιο εντός του οποίου συμβαίνει και τις αντίστοιχες κρατικές δομές που το πλαισιώνουν. Η πολιτική οικονομία και οι έννοιες του οικονομικού εγκλήματος και του κρατικο-εταιρικού εγκλήματος αποτελούν βασικά εργαλεία ανάλυσης στις περισσότερες μελέτες της Πράσινης Εγκληματολογίας (Westerhuis, Walters & Wyatt, 2013). Για την ανάπτυξη της τελευταίας ήταν θεμελιώδης τόσο η κριτική της κατανάλωσης και του καπιταλισμού, η αμφισβήτηση των βασικών τυποποιημένων ορισμών της περιβαλλοντικής βλάβης, η επέκταση της έννοιάς της και η υπέρβαση του νομικού εγκλήματος (White, 2013), όσο και το θεωρητικό πλαίσιο ανάλυσης των εγκλημάτων των ισχυρών (Sollund, 2021), δηλαδή βασικά ζητήματα τα οποία έχει αναδείξει η Κριτική Εγκληματολογία.

Η σχέση Πράσινης και Κριτικής Εγκληματολογίας είναι αλληλεπιδραστική, υπό την έννοια ότι, αφενός, η Κριτική Εγκληματολογία παρέχει το πλαίσιο ανάλυσης στην Πράσινη Εγκληματολογία και, αφετέρου, η τελευταία έχει συνεισφέρει σημαντικά στη διεύρυνση του ανθρωποκεντρικού πεδίου ανάλυσης της Κριτικής Εγκληματολογίας. Η περιβαλλοντική κρίση, η κλιματική αλλαγή, η υπερ-εκμετάλλευση και το παράνομο εμπόριο ζώων, καθώς και μια σειρά άλλων ζητημάτων που έχουν σχέση με τη συνεχή υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος, αναδεικνύουν συνεχώς την ανάγκη να επεκταθεί το πλαίσιο ανάλυσης της Κριτικής Εγκληματολογίας και να συμπεριληφθεί και ο μη ανθρώπινος κόσμος, το φυσικό περιβάλλον και τα ζώα (Sollund, 2021: 14).

Στην ενότητα που ακολουθεί εξετάζεται πιο αναλυτικά η Πράσινη Πολιτισμική Εγκληματολογία, ένα υπο-πεδίο που έρχεται να συγκεράσει βασικές θέσεις της Πολιτισμικής και της Πράσινης Εγκληματολογίας, και ειδικότερα: α) δίνει ιδιαίτερη έμφαση στον τρόπο που κατασκευάζεται η περιβαλλοντική βλάβη και στις αναπαραστάσεις της, β) εξετάζει τις κουλτούρες άρνησης και κανονικοποίησης που πλαισιώνουν τα κρατικά και κρατικο-εταιρικά εγκλήματα, γ) εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο οι κοινότητες και τα περιβαλλοντικά κινήματα αντιστέκονται στα περιβαλλοντικά εγκλήματα των ισχυρών φορέων μέσω πολιτισμικών πρακτικών και διαμαρτυριών. Δηλαδή οι βασικές οπτικές της Πολιτισμικής Εγκληματολογίας, όπως η διαμεσολαβημένη δυναμική, το αμφισβητούμενο νόημα, το καθημερινό έγκλημα και η αντίσταση, συγκλίνουν με το εγχείρημα της Πράσινης Εγκληματολογίας, δηλαδή την ανάδειξη των περιβαλλοντικών βλαβών και την αλλαγή κατεύθυνσης για την αντιμετώπιση των προκλήσεων

της κλιματικής αλλαγής (Ferrell, Hayward & Young, 2015). Οι δύο κατευθύνσεις (Πολιτισμική και Πράσινη) συνιστούν πεδία ανάλυσης της Κριτικής Εγκληματολογίας (Brisman & South, 2013). Η σύγκλισή τους αντανακλάται στους κοινούς προσανατολισμούς τους, όπως είναι η εξέταση ενός ευρέως φάσματος κοινωνικών βλαβών και κοινωνικών συνεπειών (τυπικά «εγκληματικές» ή μη), η αντίθεση με τα συμβατικά όρια της Εγκληματολογίας, καθώς και η σύνδεση του αντικειμένου της μελέτης τους με ευρύτερα ζητήματα εξουσίας και ανισότητας και η πλαισίωσή τους με την κρίση της ύστερης νεωτερικότητας και του ύστερου καπιταλισμού.

3. Η Πράσινη Πολιτισμική Εγκληματολογία: η κοινωνική κατασκευή της βλάβης και εγκλήματα των ισχυρών

Η Πράσινη Πολιτισμική Εγκληματολογία επικεντρώνεται στις πολιτισμικές και συμβολικές διαστάσεις των περιβαλλοντικών εγκλημάτων και βλαβών. Ο Brisman τη χαρακτηρίζει ως «αναδυόμενη σειρά προοπτικών που συνδέονται με ευαισθησίες στην εικόνα, το νόημα και την αναπαράσταση στη μελέτη του πράσινου ή περιβαλλοντικού εγκλήματος και του ελέγχου του περιβαλλοντικού εγκλήματος» (2017: 66). Υπό το πρίσμα της, δίνεται επίσης έμφαση στις πολιτισμικές αφηγήσεις και αναπαραστάσεις που επηρεάζουν τις αντιλήψεις του κοινού για την περιβαλλοντική βλάβη. Εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο το περιβαλλοντικό έγκλημα, η βλάβη και η καταστροφή κατασκευάζονται και αναπαριστώνται στα ειδησεογραφικά μέσα ενημέρωσης. Επίσης, η *Πράσινη Πολιτισμική Εγκληματολογία* επικεντρώνεται στα πρότυπα κατανάλωσης, στον καταναλωτισμό, στην εμπορευματοποίηση της φύσης και στις σχετικές διαδικασίες της αγοράς: μέσα από τις εικόνες και τα «μηνύματα που ενισχύουν την επιδεικτική κατανάλωση, την εκμετάλλευση και τον ατομικισμό και που συμβάλλουν στην περιβαλλοντική υποβάθμιση» (Brisman & South, 2013: 117), μπορεί να εντοπίσει τις «βουλιμικές» πρακτικές (Young, 1999, 2007) που οδηγούν στη συνεχώς επιταχυνόμενη κατασπατάληση και υπερ-εκμετάλλευση των φυσικών πόρων (Ferrell, 2013· Ilan, 2019).

Περαιτέρω, η Πράσινη Πολιτισμική Εγκληματολογία εντάσσει στο πλαίσιο ανάλυσής της τα εγκλήματα των ισχυρών, όπως η σύμπραξη μεταξύ κρατικών και εταιρικών φορέων, που από κοινού παράγουν παράνομες και περιβαλλοντικά επιζήμιες πράξεις (Kramer & Michalowski, 2006), οι βλαπτικές πρακτικές των εταιρειών που προκαλούν περιβαλλοντική καταστροφή, (π.χ. η παράνομη απόρριψη τοξικών αποβλήτων, η αποψίλωση των δασών και η εκμετάλλευση των φυσικών πόρων), και προσπαθεί να αναδείξει πώς μέσα από τις αναπαραστάσεις της δράση των εταιρειών αυτών συχνά υποβαθμίζονται ή αγνοούνται οι βλαπτικές επιπτώσεις της. Σε αυτό το πλαίσιο περιλαμβάνονται και οι αναπαραστάσεις των «κλιματικών εγκλημάτων» (Kramer, 2020), δηλαδή οι σοβαρές βλάβες που οδήγησαν στην υπερθέρμανση του πλανήτη και την

κλιματική κρίση. Πρόκειται για αμοιβαία ενισχυόμενες επιδράσεις μεταξύ των πολιτικών και οικονομικών θεσμών (κρατικο-εταιρικά εγκλήματα) που, όπως υποστηρίζει ο Kramer, προκύπτουν σε τέσσερις μορφές: (1) εγκλήματα συνεχιζόμενης εξόρυξης και εκπομπής αερίων του θερμοκηπίου, (2) εγκλήματα πολιτικής παράλειψης, που σχετίζονται με τη μείωση αυτών των εκπομπών, (3) εγκλήματα που σχετίζονται με την κοινωνικά οργανωμένη άρνηση της κλιματικής αλλαγής, (4) εγκλήματα μιλιταριστικής δράσης για την προστασία και την εξασφάλιση των πηγών ενέργειας (Kramer & Bradshaw, 2020: 171).

Οι Twyman-Ghoshal, Patten & Ciaramella (2022) αναφέρουν ότι πλέον βιώνουμε τα αποτελέσματα αυτών των κρατικο-εταιρικών εγκλημάτων, των μακροχρόνιων απερίσκεπτων και παράνομων δραστηριοτήτων (π.χ. η αποψίλωση των δασών, η βιομηχανική ρύπανση και η εκκέρσωση της γης), που έχουν προκαλέσει το φαινόμενο του θερμοκηπίου, την καταστροφή των οικοσυστημάτων, τη μείωση της βιοποικιλότητας. Οι παράνομες αυτές δραστηριότητες εντάσσονται σε ένα πολύπλοκο σύστημα ισχυρών σχέσεων και εμφανίζουν την παρακάτω εναλλασσόμενη τυπολογία (Fussey & South, 2012· Kramer, 2020). Άλλοτε το κράτος έχει ενεργητικό ρόλο και προωθεί, προσελκύει ή διευκολύνει περιπτώσεις οργανωσιακής παρέκκλισης (state initiated-corporate crime). Άλλοτε πάλι το κράτος έχει παθητικό ρόλο, αποτυγχάνοντας να ελέγξει, να περιορίσει και να καταστείλει παράνομες πράξεις ή παραλείψεις. Στην περίπτωση αυτή, οι κρατικοί φορείς συστηματικά αποτυγχάνουν ή αμελούν να θέσουν όρια στην επιχειρηματική δράση, διευκολύνοντας έτσι παράνομες ή κοινωνικά επιβλαβείς πράξεις και παραλείψεις (state-facilitated corporate crime). Στον τύπο αυτό, εντάσσεται τόσο η απουσία ή αποχή νομοθετικής ρύθμισης όσο και η αδυναμία ή αναποτελεσματικότητα των αρχών επιβολής του νόμου να εφαρμόσουν τους υπάρχοντες κανόνες (βλ. για όλα Aulette & Michalowski, 1993· Michalowski & Kramer, 2006).

Εκτός από τα προαναφερθέντα, η ίδια η πολιτική για την κλιματική αλλαγή προσεγγίζεται υπό το πρίσμα του κρατικο-εταιρικού εγκλήματος. Ειδικότερα, οι Lynch, Stretesky και Burns, στη μελέτη του 2010, εξετάζουν μια σειρά από συμφωνίες, συνεργατικές πολιτικές και εταιρικές στρατηγικές για την κλιματική αλλαγή κατά τη διάρκεια της κυβέρνησης Μπους, που σχεδιάστηκαν για να ενισχύσουν τα συμφέροντα των εταιρειών ορυκτών καυσίμων. Το κράτος προώθησε τα εταιρικά συμφέροντα με πολλούς τρόπους και συγκεκριμένα: (1) με τη δημιουργία «κρατικά υποκινούμενων» πολιτικών που συχνά επηρεάζονταν, παρασκηνιακά και εκτός δημόσιου ελέγχου, από τις βιομηχανίες ορυκτών καυσίμων, (2) με τον διορισμό στελεχών και ηγετών ορυκτών καυσίμων και αντι-περιβαλλοντικών στρατηγικών σε καίριες κυβερνητικές θέσεις χάραξης πολιτικής, που θα τους επέτρεπαν άμεση πρόσβαση στην εφαρμογή πολιτικών που επηρεάζουν την υπερθέρμανση του πλανήτη, (3) με την υιοθέτηση πολιτικών που όχι μόνο επηρεάζονταν από τους κλάδους ορυκτών καυσίμων, αλλά οι οποίες, στην πραγματικότητα, συντάχθηκαν από παράγοντες της βιομηχανίας ορυκτών

καυσίμων (Lynch et al., 2010: 232-233). Έτσι, οι κρατικοί φορείς διευκόλυναν τα εταιρικά συμφέροντα με πολιτικές που έχουν περιβαλλοντικές συνέπειες και αντίκτυπο στην ανθρώπινη/δημόσια/περιβαλλοντική υγεία (Lynch et al., 2010: 215).

Ο τρόπος με τον οποίο διαμεσολαβούνται και αναπαράγονται από τα ΜΜΕ τα παραπάνω εγκλήματα έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την Πράσινη Πολιτισμική Εγκληματολογία. Με την εξέταση των πολιτισμικών και συμβολικών διαστάσεων της περιβαλλοντικής βλάβης και των ενεργειών των ισχυρών δρώντων, αποτυπώνονται οι κουλτούρες άρνησης και κανονικοποίησης που συνήθως καλύπτουν αυτά τα κρατικο-εταιρικά εγκλήματα. Σχετική έρευνα έδειξε ότι όχι μόνο δεν υπάρχει επαρκής κάλυψη της σχέσης κλίματος – εγκλήματος, αλλά και ότι όταν το θέμα συζητείται στα μέσα ενημέρωσης, είναι συχνά προβληματικό, δεν προσεγγίζεται κριτικά και οι πληροφορίες είναι συχνά παραπλανητικές (Twyman-Ghoshal, Patten & Ciaramella, 2022). Στο πλαίσιο αυτό, διαπιστώνεται και η στενή σύνδεση μεταξύ Πράσινης Πολιτισμικής Εγκληματολογίας και Οικολογικής Παγκόσμιας Εγκληματολογίας. Η τελευταία αναγνωρίζει ότι οι κοινωνικές κατασκευές είναι κοινωνικά διαμορφωμένες και, ως εκ τούτου, οι ερμηνείες μας για την περιβαλλοντική βλάβη διαμορφώνονται από τον τρόπο που παρουσιάζεται η περιβαλλοντική βλάβη από όσους κατέχουν θέσεις ισχύος και εξουσίας (White, 2017).

Στο πλαίσιο αυτό, η παραδοχή ότι η εκτίμησή μας για τις περιβαλλοντικές βλάβες και τα εγκλήματα είναι περιορισμένη και ελλιπής χωρίς την κατανόηση της κοινωνικής κατασκευής τους (Ferrell, Hayward & Young, 2015: 78), συνιστά κεντρική θέση της Πράσινης Πολιτισμικής Εγκληματολογίας. Τα πράσινα εγκλήματα, όπως συμβαίνει και με άλλα εγκλήματα, είναι κοινωνικές κατασκευές που επηρεάζονται από την κοινωνική θέση και τις σχέσεις εξουσίας στην κοινωνία (Lynch & Stretesky, 2003). Έρευνα έχει δείξει ότι οι χαρακτηρισμοί των πράσινων εγκλημάτων καθορίζονται –μεταξύ άλλων– από τις διαφοροποιήσεις των χρήσεων γης, π.χ. αγροτικών και αστικών χώρων (Brisman, 2014), καθώς και από τις παγκόσμιες σχέσεις Βορρά/Νότου (Goyes, 2016). Δεδομένου ότι αυτές οι κοινωνικές κατασκευές δεν αντικατοπτρίζουν επαρκώς τη ζημία που προκαλείται από την περιβαλλοντική υποβάθμιση, η έμφαση θα πρέπει να δοθεί στους εταιρικούς παράγοντες, στους ακτιβιστές της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης, στα κινήματα κ.λπ. που μπορούν να αναδείξουν το πρόβλημα.

Η Πράσινη Πολιτισμική Εγκληματολογία δείχνει επίσης αυξημένο ενδιαφέρον για τον τρόπο με τον οποίο οι κοινότητες και τα περιβαλλοντικά κινήματα αντιστέκονται στα περιβαλλοντικά εγκλήματα των ισχυρών φορέων μέσω πολιτισμικών πρακτικών και διαμαρτυριών (Brisman, 2014, 2015· Brisman & South, 2012, 2013, 2018). Στη μελέτη αυτών των αντιδράσεων, ο ρόλος του ακτιβισμού έχει συχνά κεντρικό ρόλο, διότι συχνά είναι η πίεση του κόσμου που έχει οδηγήσει στην αναγκασία ή στην αυστηρότερη νομοθετική μεταρρύθμιση και στην ποινικοποίηση των περιβαλλοντικά επιβλαβών πρακτικών (White, 2011). Η επόμενη ενότητα πραγματεύεται το ζήτημα της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης και του πράσινου ακτιβισμού, ζητήματα που τα

τελευταία χρόνια έχουν αρχίσει να απασχολούν την εγκληματολογική έρευνα. Τα συγκεκριμένα ζητήματα έχουν άμεση σύνδεση τόσο με τις διαδικασίες αποκάλυψης της βλάβης όσο και με τον χώρο στον οποίο εκδηλώνεται η τελευταία.

4. Περιβαλλοντική δικαιοσύνη και περιβαλλοντικός (πράσινος) ακτιβισμός

Ως περιβαλλοντική δικαιοσύνη ορίζεται η δίκαιη μεταχείριση και η ουσιαστική συμμετοχή όλων των ανθρώπων, ανεξάρτητα από τη φυλή, το χρώμα, την εθνική καταγωγή ή το εισόδημα, στην ανάπτυξη, στην εφαρμογή και στην επιβολή των περιβαλλοντικών νόμων, κανονισμών και πολιτικών (Stretesky et al., 2012). Μελέτες σχετικές με την περιβαλλοντική δικαιοσύνη εμφανίστηκαν ήδη από τη δεκαετία του 1970 και έδειξαν ότι η ατμοσφαιρική ρύπανση δεν κατανέμεται ομοιόμορφα στους αστικούς πληθυσμούς και ότι οι κάτοικοι με χαμηλό εισόδημα είναι πιθανότερο να εκτίθενται σε υψηλότερα επίπεδα ατμοσφαιρικής ρύπανσης (Asch & Seneca, 1978· Freeman, 1973). Στη συνέχεια, άλλες έρευνες συσχέτισαν τα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά με τους περιβαλλοντικούς κινδύνους (Anderton et al., 1994· Been, 1994· Bullard, 1990). Ήδη από το 1987, η δημοσίευση της περίφημης έκθεσης «Τοξικά απόβλητα και φυλή στις Ηνωμένες Πολιτείες», από την Επιτροπή για τη Φυλετική Δικαιοσύνη (βλ. Commission for Racial Justice, 1987), αποκάλυπτε ότι η φυλή ήταν ο σημαντικότερος παράγοντας που καθόριζε τον χώρο των εγκαταστάσεων τοξικών αποβλήτων στις ΗΠΑ και κατ' επέκταση διαμόρφωνε πολιτικές χρήσεις της γης (Chavis & Lee, 1987). Στη συνέχεια, ο Bullard (1990) έδειξε ότι οι φτωχές και έγχρωμες κοινότητες στις Ηνωμένες επηρεάζονται δυσανάλογα από τα περιβαλλοντικά προβλήματα της χώρας. Έκτοτε, εκτενής επιστημονική έρευνα τεκμηριώνει τους δυσανάλογους κινδύνους για την υγεία και το περιβάλλον που αντιμετωπίζουν οι λεγόμενες «κοινότητες περιβαλλοντικής δικαιοσύνης», δηλαδή κυρίως οι έγχρωμες κοινότητες, κοινότητες με χαμηλό εισόδημα, πληθυσμοί ιθαγενών που υφίστανται δυσανάλογες περιβαλλοντικές βλάβες και κινδύνους, σε σύγκριση με κοινότητες λευκών και εύπορων ατόμων (Mohai et al., 2009).

Οι Lynch και Stretesky (1998), που ήταν οι πρώτοι που ανέδειξαν το πρόβλημα της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης στο πλαίσιο της εγκληματολογικής βιβλιογραφίας, έχουν ασχοληθεί εκτενώς με τις δομικές διαστάσεις της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης. Με την έρευνά τους, ανέδειξαν ότι η εταιρική ρύπανση επηρεάζει άνισα τις μειονοτικές κοινότητες. Οι συγγραφείς προσεγγίζουν τη ρύπανση ως μία μορφή βίας και, σε μελέτες που ακολούθησαν, διαπίστωσαν ότι ακολουθείται μία πρακτική κατά την κατανομή της περιβαλλοντικής βλάβης (ρυπογόνες εγκαταστάσεις), δηλαδή ότι η βλάβη εντοπίζεται εκεί που συγκεντρώνονται κοινωνικά ευάλωτες ομάδες και κυρίως Αφροαμερικανοί και ισπανόφωνοι (Stretesky & Lynch, 1999· Stretesky &

Lynch, 2002), ότι τα υψηλά επίπεδα μόλυβδου φαίνεται να είναι άνισα κατανεμημένα στις ΗΠΑ (Stretesky, 2003· Stretesky & Lynch, 2001, 2004). Τέλος, φαίνεται ότι οι διαδικασίες επιβολής προστίμων για εταιρείες που παραβιάζουν περιβαλλοντικούς νόμους επηρεάζονται καθοριστικά από τα φυλετικά και ταξικά χαρακτηριστικά της κοινότητας (βλ. για όλα Lynch, Stretesky & Burns, 2004a, 2004b· Lynch, Stretesky & Long, 2015).

Σε παρόμοιες διαπιστώσεις κατέληξε και η έρευνα του Konisky (2009), ο οποίος συσχέτισε τις διαδικασίες ελέγχου και περιβαλλοντικής επιθεώρησης με κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά των ελεγχόμενων κοινοτήτων και κατέληξε στο ότι οι ελεγκτικοί υπάλληλοι διενεργούν λιγότερες επιθεωρήσεις και επιβάλλουν λιγότερα πρόστιμα σε περιοχές που συγκεντρώνονται φτωχοί πληθυσμοί. Επίσης, ενδείξεις ταξικών και φυλετικών ανισοτήτων στην επιβολή των παραβάσεων του νόμου περί καθαρού νερού διαπίστωσαν οι Konisky και Schario (2010). Σε παρόμοια αποτελέσματα σχετικά με τη σύνδεση κοινωνικο-δημογραφικών χαρακτηριστικών και δυνατότητας πρόσβασης σε ασφαλές πόσιμο νερό στις ΗΠΑ κατέληξε το NRDC (Natural Resources Defense Council) σε συνεργασία με την Environmental Justice Health Alliance for Chemical Policy Reform (EJHA)³ και την Coming Clean,⁴ σε μελέτη που αφορά τις σχετικές νομοθετικές παραβιάσεις από το 2016 έως το 2019 (Fedinick, Taylor & Roberts, 2019). Ειδικότερα, η μελέτη διαπίστωσε ότι το ποσοστό των παραβάσεων σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε πόσιμο νερό αυξήθηκε στις έγχρωμες κοινότητες, σε κοινότητες με χαμηλό εισόδημα, σε περιοχές με συνθήκες συνωσιτισμού, σε περιοχές που οι περισσότεροι κάτοικοι δεν έχουν ως μητρική την αγγλική γλώσσα και περιοχές με αραιή πρόσβαση σε μέσα μεταφοράς.

Οι παραπάνω μελέτες περιβαλλοντικής δικαιοσύνης αναδεικνύουν τη σχέση μεταξύ Κριτικής και Πράσινης Εγκληματολογίας (Lynch & Stretesky, 1998· Lynch & Michalowski, 2006). Διαπιστώνεται ότι οι φυλετικές και ταξικές προκαταλήψεις κατά την εφαρμογή του νόμου και τις διαδικασίες ποινικής δικαιοσύνης, που έχουν αναδείξει οι ριζοσπάστες εγκληματολόγοι, εντοπίζονται και υπό το πρίσμα της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης (Lynch et al., 2015). Οι ανισότητες αυτές εντοπίζονται και κατά τη διαδικασία θέσπισης του δικαίου, αφού οι βλάβες που επηρεάζουν τους κοινωνικά μειονεκτούντες είναι λιγότερο πιθανό να ποινικοποιηθούν από το κράτος (Lynch & Michalowski, 2006). Στο πλαίσιο αυτό, περιβαλλοντικές οργανώσεις που αναδεικνύουν τις επιπτώσεις των περιβαλλοντικών βλαβών και διεκδικούν την ποινικοποίησή τους, διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο (Stretesky, Shelley & Crow 2010).

Η Πράσινη Εγκληματολογία έχει αναγνωρίσει τον κομβικό ρόλο του ακτιβισμού και των κινημάτων (π.χ. Brisman et al., 2018· White, 2011) και στην αποκάλυψη της βλάβης, στον περιορισμό της επέκτασής της, αλλά και στην άσκηση πίεσης για τη θέσπιση των αναγκαίων νομοθετικών ρυθμίσεων και την ποινικοποίηση των περιβαλλοντικά

3. Διαθέσιμο στο: <https://ej4all.org/>.

4. Διαθέσιμο στο: <https://www.comingcleaninc.org/>.

επιβλαβών πρακτικών (South & Brisman, 2013· Lynch et al., 2017). Εντοπίζονται δύο γενικές τάσεις αναφορικά με την προσέγγιση του πράσινου ακτιβισμού, που αφορούν α) τη σημασία και τον ρόλο του ακτιβισμού στην επιβολή της περιβαλλοντικής νομοθεσίας, τη συμμόρφωση και τη ρύθμιση, καθώς και για την κινητοποίηση κοινωνικών κινημάτων συλλογικής ανησυχίας· β) τις παραστάσεις περί επικινδυνότητας, οι οποίες καλλιεργούνται σχετικά με τη δράση του ακτιβισμού, και η πρόσληψή του ως σοβαρή απειλή για τις εταιρείες και τις κυβερνήσεις που επιδιώκουν εξουσία και κέρδη μέσω της εκμετάλλευσης της βιοποικιλότητας και των φυσικών πόρων (Hasler et al., 2020: 518). Έτσι, για παράδειγμα, η έρευνα έχει δείξει ότι οι ακτιβιστές συχνά αποτελούν αντικείμενο εταιρικής κατασκοπείας και αστυνομικής παρακολούθησης (Lubbers, 2012).

Η Πράσινη Εγκληματολογία μπορεί να αλληλεπιδρά με τον πράσινο ακτιβισμό, διότι η εγκληματολογική έρευνα μπορεί να συνεισφέρει α) στην κατανόηση της περιβαλλοντικής θυματοποίησης (Ozygy, Jarrell & Bradshaw, 2020: 156-161), β) στην ανάδειξη των κρατικο-εταιρικών εγκλημάτων, ζητημάτων περιβαλλοντικής δικαιοσύνης και αδικίας, γ) στον εντοπισμό της επιλεκτικής λειτουργίας του νόμου τόσο κατά το στάδιο της διαμόρφωσης της περιβαλλοντικής νομοθεσίας όσο και κατά την εφαρμογή της. Επίσης, ο πράσινος ακτιβισμός εμπλουτίζει την εγκληματολογική έρευνα μέσα από τη «γνώση του κινήματος» (Sargin, 2023), δηλαδή τη γνώση που παράγεται από ακτιβιστές στα κοινωνικά κινήματα. Η τελευταία είναι ιδιαίτερα χρήσιμη γιατί είναι ενδεικτική του τρόπου λειτουργίας της υπάρχουσας κοινωνικοπολιτικής τάξης και της αντίστασης που μπορεί να γειρείται εναντίον της. Υπό αυτό το πρίσμα, ο Goyes (2016: 508) εισάγει την έννοια του «πράσινου εγκληματολογικού ακτιβισμού», που ορίζεται ως: η στάση όπου, μέσω της ενασχόλησης με την περιβαλλοντική, οικολογική ή σπισισμική δικαιοσύνη, η εγκληματολογική γνώση και δραστηριότητα τίθενται στην υπηρεσία εκείνων που έχουν θυματοποιηθεί με βάση την τάξη, τις κοινωνικές ομάδες, το φύλο, τη φυλή, την εθνικότητα ή την ηλικία κ.λπ.

Στην επόμενη ενότητα θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε το πώς συνδέονται οι περιβαλλοντικές βλάβες με τα κρατικο-εταιρικά εγκλήματα, την περιβαλλοντική δικαιοσύνη και τον πράσινο ακτιβισμό στην Ελλάδα, μέσα από την εξέταση μιας περίπτωσης περιβαλλοντικής βλάβης, η οποία αντανακλά αυτές τις όψεις.

5. Εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος στην Ελλάδα, η αποκάλυψη της βλάβης και ο ρόλος των κινημάτων

Στην Ελλάδα, η εγκληματολογική έρευνα για τις περιβαλλοντικές βλάβες, τα περιβαλλοντικά εγκλήματα και την πράσινη θυματοποίηση σχεδόν απουσιάζει, πλην μερικών εξαιρέσεων (βλ., μεταξύ άλλων, Βιδάλη, 2024· Γάκη, 2018· Παπανικολάου, 2018· Βουλνουλί, 2013). Αυτό το κενό της εγκληματολογικής βιβλιογραφίας και έρευνας έρχεται σε αντίθεση με τη διαχρονική παρουσία των περιβαλλοντικών εγκλημάτων

στην Ελλάδα: εμπρησμοί και εκτεταμένες πυρκαγιές, συστηματική ρύπανση/υποβάθμιση περιβάλλοντος, περιβαλλοντικές παραβιάσεις σε σχέση με τη μεταβολή αιγιαλού, παράνομη υλοτομία, παράνομη αλιεία, κακοποίηση ζώων, παράνομη μεταφορά και εναπόθεση αποβλήτων (βλ., μεταξύ άλλων, Council of Europe, 2018· Greenpeace, 2017· Ertnews, 2023). Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται και μια σειρά από πολιτικές που αφορούν τους αποκατακτισμούς δασικών περιοχών και τη νομοθεσία για τη χρήση γης, που φαίνεται να έχουν συμβάλει καθοριστικά στην υποβάθμιση του περιβάλλοντος στην Ελλάδα. Σε αρκετές περιπτώσεις, πρόκειται για επιβλαβείς και παράνομες δραστηριότητες που πραγματοποιούνται μέσα από κρατικο-εταιρικά σχήματα, των οποίων η επιβλαβής δραστηριότητα δύσκολα εντοπίζεται και αποκαλύπτεται. Αυτό αναδεικνύει η μελέτη της Βιδάλη (2024) για τις όψεις του κρατικο-εταιρικού εγκλήματος στην Ελλάδα κατά το διάστημα της μεταπολεμικής περιόδου έως το τέλος της δεκαετίας του 1970 και τις πολλαπλές και πολυεπίπεδες συνέπειές τους. Η συγγραφέας εντοπίζει μια σειρά από επιβλαβείς επιχειρηματικές δραστηριότητες στον Σκαρμαγκά και την Ελευσίνα κατά τον 20ό αιώνα, οι οποίες οδήγησαν σε εκτεταμένα και μη αναστρέψιμη καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος στη Δυτική Αθήνα.

Παρόμοιες όψεις μπορεί να εντοπίσει κανείς και σε αρκετές περιπτώσεις περιβαλλοντικών βλαβών και εγκλημάτων στην Ελλάδα. Οι τελευταίες συχνά αρχίζουν να αποκαλύπτονται και να συγκεντρώνουν το κοινωνικό ενδιαφέρον ύστερα από κινητοποίηση των τοπικών κοινωνιών και του πληθυσμού που υφίστανται τη βλάβη (Kousis, 2004· Close, 1999), αλλά και των κοινωνικών κινημάτων. Υπάρχουν περιπτώσεις όπου η κινηματική δράση ανέδειξε ή και σε έναν βαθμό εμπόδισε την επέκταση της περιβαλλοντικής βλάβης (Λυκεσάς, 2023). Μια τέτοια περίπτωση είναι οι κινητοποιήσεις και οι κοινωνικές αντιδράσεις της πλειονότητας του τοπικού πληθυσμού ενάντια στις εξορυκτικές δραστηριότητες συγκεκριμένης εταιρείας στις Σκουριές Χαλκιδικής λόγω των περιβαλλοντικών επιπτώσεών τους στο δάσος, στα ύδατα και στη δημόσια υγεία (Κουρούτζας, 2019). Η δράση των κοινωνικών κινημάτων, εκτός από την ανάδειξη των περιβαλλοντικών επιπτώσεων της μεταλλευτικής δραστηριότητας, έθεσε στο επίκεντρο τη συμβιωτική σχέση νομιμότητας και παρανομίας, και τις διεθνικές διαστάσεις των κρατικο-εταιρικών εγκλημάτων (Κουρούτζας, ό.π.: 124-125). Μια άλλη περίπτωση είναι η εγκατάσταση αιολικών πάρκων στα Άγραφα⁵ και οι σημαντικές αντιδράσεις από την τοπική κοινωνία, τις περιβαλλοντικές οργανώσεις και άλλους τοπικούς και υπερτοπικούς φορείς, οι οποίες ενσωματώθηκαν στην πρωτοβουλία Save Agrafa – «Δίκτυο Φορέων και Πολιτών για την προστασία των Αγράφων», που δημιουργήθηκε το 2018. Οι αντιδράσεις επικεντρώνονται κυρίως σε ζητήματα περιβαλλοντικής προστασίας, πολιτιστικής κληρονομιάς και οικονομικής

5. Η περιοχή των Αγράφων χαρακτηρίζεται από μεγάλη βιοποικιλότητα και θεωρείται μία από τις τελευταίες ανεπηρέαστες περιοχές της Ελλάδας με σχεδόν μηδενική ανθρώπινη διεύθυνση. Στα Άγραφα συναντάμε επτά από τις 42 κορυφές της Ελλάδας με υψόμετρο άνω των 2.000 μέτρων.

βιωσιμότητας. Η εγκατάσταση των αιολικών πάρκων στην οροσειρά των Αγράφων θα προκαλέσει καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος, συμπεριλαμβανομένων των δασών και των τοπικών οικοσυστημάτων. Επίσης, οι φωνές αντίδρασης υποστηρίζουν ότι η ανάπτυξη των αιολικών πάρκων θα αλλοιώσει το τοπίο και την αυθεντικότητα της περιοχής, επηρεάζοντας αρνητικά την ιστορική (Νιάλα, Βουτσικάκι) και πολιτιστική της ταυτότητα (Δίκτυο Φορέων και Πολιτών για την Προστασία των Αγράφων, 2023). Η πρωτοβουλία Save Agrafa καθώς και ο Δήμος Αγράφων έχουν καταθέσει προσφυγές στα δικαστήρια για την ακύρωση των σχετικών αδειών εγκατάστασης, ενώ υπάρχουν καταγγελίες για παρατυπίες και ελλείψεις στις διαδικασίες έγκρισης των έργων (Παπαγεωργίου, 2024· Σαραντής, 2022).

Μία ανάλογη περίπτωση, όπως αυτές που προαναφέρθηκαν, είναι η υπόθεση λειτουργίας μιας ρυπογόνου μονάδας εντός του οικιστικού ιστού στην περιοχή του Πειραιά (Δήμος Κερατσινίου-Δραπετσώνας), την οποία θα εξετάσουμε στη συνέχεια. Η συγκεκριμένη περίπτωση ανάγεται σε διαφορετικές θεωρήσεις της τάσης της Πράσινης Εγκληματολογίας και κυρίως αναδεικνύει το ζήτημα της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης.

5.1. Περιβαλλοντική δικαιοσύνη και κοινωνική διαμαρτυρία: η περίπτωση της Δραπετσώνας

5.1.1. Περιβαλλοντική μόλυνση με ιστορία

Από τα τέλη του 19ου αιώνα έως τα τέλη της δεκαετίας του 1960, η Δραπετσώνα υπήρξε ο πιο υποβαθμισμένος χώρος της πόλης του Πειραιά, «προσφέροντας στέγη στους κάθε φορά πιο αδύναμους –οικονομικά και κοινωνικά– κατοίκους του» (Κυραμαργιού, 2019: 19). Ειδικότερα, μετά το 1880 στην περιοχή άρχισαν να λειτουργούν μια σειρά από βιοτεχνικές και βιομηχανικές μονάδες, έγινε μεταφορά των ναυπηγείων, και η ίδρυση του Εργοστασίου Λιπασμάτων και άλλων επιχειρήσεων βαριάς βιομηχανίας στις αρχές του 20ού αιώνα καθόρισαν τη Δραπετσώνα ως το κέντρο της βιομηχανικής ανάπτυξης του Πειραιά, λόγω του μεγέθους των επιχειρήσεων αυτών. Παράλληλα με τις βιομηχανικές μονάδες στην ακτή, δίπλα στο λιμάνι και στις σιδηροδρομικές εγκαταστάσεις της εποχής, νέοι οικιστικοί πυρήνες δημιουργήθηκαν στα βορειοανατολικά της βιομηχανικής ζώνης στα τέλη του 19ου αιώνα. Οι εργαζόμενοι πληθυσμοί στις νέες μονάδες δημιούργησαν αυτοσχέδιους οικισμούς (παράγκες) (Κυραμαργιού, 2019: 47-48). Η Δραπετσώνα ήταν ιδανικό μέρος για να στεγάσει έναν «αόρατο» οικιστικό πυρήνα εργατών (Κυραμαργιού, 2019: 49). Καθώς το λιμάνι του Πειραιά έγινε περιοχή συγκέντρωσης των περιθωριοποιημένων πληθυσμών, η πλειοψηφία των προσφύγων από τη Μικρασιατική Καταστροφή έφτασε πρώτα εκεί. Οι πρόσφυγες έμειναν προσωρινά σε καταυλισμούς, μέχρι που κάποιοι από αυτούς μεταφέρθηκαν σε άλλες πόλεις ή γειτονιές. Ένα μεγάλο μέρος τους εγκαταστάθηκε μόνιμα στην περιφέρεια του Πειραιά, σχη-

ματίζοντας προσφυγικές γειτονίες. Ειδικότερα, στη Δραπετσώνα εγκαταστάθηκαν περισσότεροι από 25.000 πρόσφυγες, μετατρέποντας την περιοχή σε μια απέραντη παραγκούπολη και προκαλώντας μεγάλες κοινωνικές και αστικές μεταμορφώσεις. Η εγκατάσταση των προσφύγων δημιούργησε μια νέα αστική πραγματικότητα με ταξικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες. Συνέβαλε σε ένα νέο κύμα ανάπτυξης και βιομηχανικής μεγέθυνσης. Σταδιακά, ο Πειραιάς έγινε η μεγαλύτερη εργατική πόλη της Ελλάδας (βλ. σχετ. Κυραμαργίου, 2019).

5.1.2. Περιβαλλοντική βλάβη και αποβιομηχάνιση

Η συγκέντρωση ευάλωτων και κοινωνικά αποκλεισμένων πληθυσμών στη Δραπετσώνα συνοδεύτηκε από την περιβαλλοντική υποβάθμιση της περιοχής για δεκαετίες λόγω της βαριάς βιομηχανίας. Μια από τις μεγαλύτερες βιομηχανικές μονάδες ήταν το Εργοστάσιο Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων, η κατασκευή του οποίου ολοκληρώθηκε τον Οκτώβριο του 1910 και κυριάρχησε στην οικονομική ζωή της περιοχής για δεκαετίες (Μαϊστρου κ.ά., 2007). Το 1934, ο αριθμός των εργαζομένων του έφτασε τους 4.000, ενώ κατά τη δεκαετία του 1950 οι εργαζόμενοι ξεπερνούσαν τους 3.500. Το εργοστάσιο έκλεισε το 1999 και η λειτουργία του είχε ως αποτέλεσμα την απόθεση 10 εκατομμυρίων τόνων ραδιενεργών αποβλήτων φωσφογύψου (PG), σε ένα παλιό λατομείο ασβεστόλιθου, σε μια χωματερή του Σχιστού, πολύ κοντά στην κατοικημένη περιοχή κατά την περίοδο 1979-1989, με τα επίπεδα ραδιενέργειας να αυξάνονται πολλές φορές πάνω από τα ανώτατα όρια (Πανελλήνιο Κέντρο Οικολογικών Ερευνών, 2020). Σύμφωνα με στοιχεία της Ελληνικής Επιτροπής Ατομικής Ενέργειας (ΕΕΑΕ), στον Σχιστό στο τέλος της δεκαετίας του 2000 υπήρχαν συγκεντρώσεις ραδιενέργειας πολύ μεγαλύτερες από τα όρια ασφαλείας (Ra-226 580-1.180 Becquerel/kg, ενώ τα όρια ασφαλείας είναι μικρότερα από 100 Bq/kg) (βλ. και Καθημερινή, 2009). Εκτός από τη μόλυνση του υπεδάφους, τα ραδιενεργά υλικά μεταφέρονται σε γειτονικές περιοχές μέσω του υδροφόρου ορίζοντα και της αερομεταφερόμενης σκόνης (βλ. και TVXS, 2013).

Εκθέσεις έχουν δείξει ότι η παράκτια περιοχή της Δραπετσώνας είναι μια ιδιαίτερα μολυσμένη περιοχή, καθώς δέχεται εδώ και δεκαετίες ανεπεξέργαστα αστικά λύματα (τουλάχιστον μέχρι τη λειτουργία του βιολογικού καθαρισμού της Ψυττάλειας το 1994) και βιομηχανικά στερεά και υγρά απόβλητα, καθώς και υποπροϊόντα ναυτιλιακών δραστηριοτήτων. Τα πρότυπα κατανομής των επιβλαβών χημικών στοιχείων, η περιεκτικότητα σε οργανικό άνθρακα, οι τιμές των διάφορων δεικτών ρύπανσης (Igeo, PLI, RI, mCd και W) και οι κατευθυντήριες γραμμές ποιότητας ιζημάτων της Εθνικής Υπηρεσίας Ωκεανών και Ατμόσφαιρας δείχνουν ότι ο τομέας μπροστά από την ακτή της Δραπετσώνας (από την έξοδο του λιμανιού του Πειραιά έως τον προβλήτα της Δραπετσώνας) είναι εξαιρετικά μολυσμένος, με μεγάλη πιθανότητα να υποστεί σοβαρή και μόνιμη βλάβη η θαλάσσια ζωή (Kapsimalis et al., 2013· Δήμος Κερατσινίου-Δραπετσώνας, 2015).

Προς το τέλος του 20ού αιώνα, άρχισε η αποβιομηχάνιση και η περιβαλλοντική απορρύπανση της περιοχής. Το 1984, με προεδρικό διάταγμα, απαγορεύτηκε η επέκταση μεγάλων και μικρών βιομηχανιών στην Αττική και προβλέφθηκε ο εκσυγχρονισμός των εγκαταστάσεών τους. Το 1999, όλες οι δραστηριότητες στο εργοστάσιο Λιπασμάτων σταμάτησαν, σηματοδοτώντας και το τέλος της βιομηχανίας σε όλη την περιοχή. Την ίδια χρονιά και μετά το κλείσιμο του εργοστασίου Λιπασμάτων, το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ) προχώρησε στη δημιουργία σχεδίου μελέτης για την αξιοποίηση των 250 στρεμμάτων του βιομηχανικού συγκροτήματος, το οποίο περιελάμβανε χώρους εκπαίδευσης, έρευνας, αναψυχής, τουρισμού και πολιτισμού (Το Βήμα, 2008).

Ήδη στις αρχές του 21ου αιώνα, όλες οι βιομηχανίες της περιοχής αποτελούσαν παρελθόν, με εξαίρεση μια εταιρεία πετρελαιοειδών που διατηρούσε αποθήκες λιπαντικών, στην παραλιακή περιοχή της Δραπετσώνας. Η συζήτηση για την ανάπλαση της βιομηχανικής ζώνης και το δυναμικό κίνημα γειτονιάς για την προστασία του περιβάλλοντος και τη διαμόρφωση δημόσιων ελεύθερων χώρων, είχε ως αποτέλεσμα το 2017 τη δημιουργία ενός πολυλειτουργικού Πάρκου Λιπασμάτων· εκεί δημιουργήθηκε ένας πράσινος δημόσιος χώρος, με χώρους άθλησης και αναψυχής, προσβάσιμος από όλους τους πολίτες, οι οποίοι μέχρι τότε δεν είχαν πρόσβαση στη θάλασσα λόγω των βιομηχανικών εγκαταστάσεων (Τζαναβάρα, 2019· Σταμούλη, 2022).

5.1.3. Η διαρκής περιβαλλοντική βλάβη: ανοχή και συγκάλυψη(·)

Παρά τις προσπάθειες αποβιομηχάνισης και τη μερική ανάπλαση της περιοχής, η περιβαλλοντική υποβάθμιση συνεχίζεται με σημαντικές επιπτώσεις στη δημόσια υγεία και την ποιότητα ζωής του πληθυσμού της. Ήδη από το 2015, οι κάτοικοι της περιοχής άρχισαν να διαμαρτύρονται για έντονη δυσσομία που παράγεται στην περιοχή (Πέρρος, 2023). Μετά από έντονες κινητοποιήσεις και αιτήματα των κατοίκων για να εντοπιστεί η πηγή της δυσσομίας και να ελεγχθεί η σύσταση του αέρα και η επικινδυνότητά του για την ανθρώπινη υγεία, έγιναν σχετικές περιβαλλοντικές δειγματοληπτικές έρευνες από το ΕΚΕΦΕ Δημόκριτος, το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και το Εθνικό Αστεροσκοπείο. Οι έρευνες εκπονήθηκαν σε πέντε σημεία δειγματοληψίας στη Δραπετσώνα, μεταξύ των οποίων βρίσκονται σχολικές και αθλητικές εγκαταστάσεις (ΕΚΕΦΕ Δημόκριτος, 2020· ΑΠΘ, 2020· Εθνικό Αστεροσκοπείο Αθηνών, 2019).

Οι τρεις μελέτες (2019-2020) έδειξαν υψηλές συγκεντρώσεις βενζολίου (φυσικό συστατικό του πετρελαίου) που ξεπερνούν τη μέση τιμή του νόμιμου ορίου ποιότητας του αέρα (βλέπε και Το Βήμα, 2020) και που μπορεί να έχουν επιπτώσεις στον άνθρωπο μετά από χρόνια. Οι έρευνες έδειξαν επίσης ως πιθανή πηγή της έντονης και δυσάρεστης οσμής τα βιομηχανικά λύματα και την παρακείμενη βιομηχανική μονάδα επεξεργασίας πετρελαιοειδών (με ειδικότερο αντικείμενο την ανάμειξη και συσκευασία ορυκτελαίων, αποθήκευση και διακίνηση υγρών καυσίμων, επεξεργασία υγρών πετρελαιοειδών αποβλήτων), η εγκατάσταση της οποίας βρίσκεται σχεδόν στο μέσο των περιοχών δειγματοληψίας των ερευνών.

Με βάση αυτά τα δεδομένα, προκύπτει επομένως, πέρα από κάθε αμφιβολία, ότι είμαστε ενώπιον μιας περίπτωσης περιβαλλοντικής βλάβης/περιβαλλοντικού εγκλήματος, με σοβαρές επιπτώσεις στη δημόσια υγεία και στην ποιότητα ζωής. Παρά την αποβιομηχάνιση και τον «εξευγενισμό» της περιοχής, η ρυπογόνος μονάδα διαθέτει νόμιμη άδεια λειτουργίας, η οποία φαίνεται ότι έχει χορηγηθεί, και η διάρκειά της ανανεώνεται χρονικά από μια σειρά ευνοϊκών αποφάσεων και νομοθετικών ρυθμίσεων και ειδικότερα:

1. Το 2012, προβλέφθηκε από το Περιφερειακό Συμβούλιο Αττικής ότι θα ανακληθεί η Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (2012) «...όταν ξεκινήσει η ανάπλαση και η ανάπτυξη της περιοχής...», ενώ τα μέχρι τότε σχέδια ανάπλασης προέβλεπαν την παύση όλων των βιομηχανικών δραστηριοτήτων.

2. Το 2013, ανανεώθηκε η άδεια για την ανάμιξη, συσκευασία ορυκτελαίων και για την αποθήκευση και φόρτωση πετρελαίου από την Αποκεντρωμένη Διοίκηση Αττικής των Περιβαλλοντικών Όρων της βιομηχανικής μονάδας (αρ. απόφασης 229/2013).

3. Το ίδιο έτος (2013) εγκρίθηκε η τροποποίηση των Περιβαλλοντικών Όρων, ώστε να συμπεριληφθεί και η επεξεργασία των πετρελαϊκών αποβλήτων στις βιομηχανικές δραστηριότητες της εταιρείας (βλέπε και Τα Νέα, 2019). Η εταιρεία επί της ουσίας λαμβάνει άδεια για να διευρύνει το φάσμα των περιβαλλοντικά οχληρών δραστηριοτήτων, που μπορεί να διεξαγάγει στην περιοχή.

4. Το 2014, εκδόθηκε απόφαση του υπουργού Περιβάλλοντος (2014), βάσει της οποίας τροποποιήθηκε το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο του Δήμου Κερατσινίου-Δραπετσώνας, μετατρέποντας την περιοχή «ανάπλασης» σε περιοχή «μνητροπολιτικής παρέμβασης», όπου επιτρέπονται χρήσεις βιομηχανίας, βιοτεχνίας και τριτογενούς τομέα.

5. Το ίδιο έτος, με το Νέο Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθήνας – Αττικής (Ν. 4277/2014, ΦΕΚ Α' 156/01.08.2014), επικυρώθηκε ο χαρακτήρας της περιοχής ως πεδίου Μητροπολιτικής Παρέμβασης, καθώς και ο χαρακτηρισμός της ως «Λιμενική Βιομηχανική Ζώνη Δραπετσώνας-Κερατσινίου», επιτρέποντας βιομηχανικές και βιοτεχνικές χρήσεις.

6. Στις 21 Ιανουαρίου 2015 (ΥΠΕΚΑ, ΓΓΕΟΠΥ 2015), ελάχιστες μέρες πριν τις εθνικές εκλογές, εκδόθηκε υπουργική απόφαση με την οποία χορηγήθηκε στην εταιρεία «άδεια λειτουργίας στις εγκαταστάσεις ανάμιξης και συσκευασίας ορυκτελαίων, αποθήκευσης και διακίνησης υγρών καυσίμων, επεξεργασίας υγρών πετρελαιοειδών αποβλήτων».

7. Το 2015, επίσης, αλλάζουν οι χρήσεις γης στην περιοχή των Λιπασμάτων με νομοθετική ρύθμιση, του άρθρου 28 του Ν. 4342/2015, (ΦΕΚ Α' 143, 09.11.2015). Με τη ρύθμιση αυτή, ορίζεται ότι εκεί επιτρέπονται μόνο χρήσεις πολιτισμού, εκπαίδευσης, υγείας, αθλητισμού, πράσινου και αναψυχής. Με βάση αυτόν τον νόμο, οι βιομηχανικές εγκαταστάσεις ήταν υποχρεωμένες να αποχωρήσουν μέσα σε 12 χρόνια, μέχρι το 2027. Ωστόσο, αυτή η μεταβατική περίοδος λειτουργίας τέτοιων επιχειρήσεων επεκτάθηκε στα 20 χρόνια, με το άρθρο 70 του Ν. 4549/2018 (ΦΕΚ Α' 105/14.06.2018).

8. Το 2020 εγκρίθηκε από την Αποκεντρωμένη Διοίκηση Αττικής η τροποποίηση της Απόφασης Έγκρισης Περιβαλλοντικών Όρων λειτουργίας (ΑΕΠΟ) της εταιρείας στην

περιοχή της Δραπετσώνας Αττικής, έπειτα από θετική γνωμοδότηση του Υπουργείου Ναυτιλίας. Σύμφωνα με την τροποποίηση, η εταιρεία μπορεί να απορρίπτει στη θαλάσσια περιοχή τα λύματα που προκύπτουν από την επεξεργασία πετρελαιοειδών αποβλήτων σε έκτακτες περιπτώσεις ή σε περιπτώσεις αδυναμίας εξυπηρέτησης της μονάδας από το δίκτυο της ΕΥΔΑΠ (Κοινοβουλευτική Ερώτηση Ε-004563/2020).

Στην περίπτωση της Δραπετσώνας, η κινητοποίηση και οι αντιδράσεις της τοπικής κοινότητας (σύλλογοι, κάτοικοι, η δημοτική αρχή) ανέδειξε την περιβαλλοντική βλάβη και τον κίνδυνο για τη δημόσια υγεία (βλ., μεταξύ άλλων, και Δήμος Κερατσινίου-Δραπετσώνας, 2020· Τα Νέα, 2020· Το Βήμα, 2021). Υπάρχουν σχολεία που πρέπει να κλείνουν τις ημέρες που η μυρωδιά είναι πολύ έντονη. Η επίσημη θέση της πολιτείας είναι ότι δεν υπάρχει καμία απόδειξη ότι οι εν λόγω εκπομπές προέρχονται από τη μονάδα επεξεργασίας πετρελαιοειδών, αλλά εντάσσονται στο γενικότερο πλαίσιο της περιβαλλοντικής υποβάθμισης της περιοχής λόγω της εγγύτητας με το εμπορικό λιμάνι (Το Βήμα, 2020). Αυτή η επίσημη αφήγηση συνοδεύεται από τη συστηματική έλλειψη ελέγχων από τον αρμόδιο περιφερειακό φορέα, με την επίκληση της αδυναμίας διενέργειας ελέγχων⁶ (βλ. και Capital, 2020· Το Βήμα, 2020). Από την άλλη πλευρά, η εταιρεία αρνείται ότι η οσμή και η ρύπανση προέρχεται από τις εγκαταστάσεις της. Η Εισαγγελία Πειραιά έθεσε στο αρχείο τη δικογραφία που είχε σχηματίσει αυτεπαγγέλτως ύστερα από πληθώρα δημοσιευμάτων και τηλεοπτικών ρεπορτάζ που ανέδειξαν το πρόβλημα με τη δυσσομία και τη ρύπανση στην περιοχή της Δραπετσώνας, με το αιτιολογικό της ανεπάρκειας στοιχείων και συστηματικών ελέγχων που να συνδέουν τη δυσσομία και τη ρύπανση με τις εγκαταστάσεις της εταιρείας επεξεργασίας πετρελαιοειδών (βλέπε και in.gr, 2020⁷). Επιπλέον, είναι δύσκολο να

6. Σύμφωνα με την αναφορά του Δημάρχου Κερατσινίου-Δραπετσώνας προς τον Άρειο Πάγο, «το συμπέρασμα των ελέγχων του Σώματος Επιθεωρητών Περιβάλλοντος ρητά ανέφερε ότι «στερούνται οργάνων και εργαλείων για να πραγματοποιήσουν εξειδικευμένους ελέγχους». Επίσης, σύμφωνα με την κατάθεση της αρμόδιας διευθύντριας του Σώματος Επιθεωρητών Περιβάλλοντος, «η δυσσομία αποτελεί ερευνώσιμο ζήτημα για το οποίο απαιτείται διαδικασία ανάθεσης ερευνητικού έργου». (Το Βήμα, 2020). Επίσης, έγγραφο της Γενικής Διεύθυνσης Περιβαλλοντικής Πολιτικής του ΥΠΕΝ που αναφέρει ότι το δίκτυο του ΥΠΕΝ δεν μπορεί να καταγράψει ρύπους που σχετίζονται με οσμές, βλ. σχετ. <https://www.tovima.gr/2020/10/14/society/eftase-ston-areio-pago-to-perivallontiko-skandalo-tis-oil-one/>.
7. Όπως αναφέρεται: «Ειδικότερα ο Εισαγγελέας Πειραιά επιμένει ότι δεν υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις προς άσκηση ποινικής δίωξης [...] καθώς δεν εντοπίστηκε σύνδεση της οχληρής περιβαλλοντικής κατάστασης [...] με τη λειτουργία της τοπικής μονάδας αποθήκευσης – διακίνησης καυσίμων και επεξεργασίας αποβλήτων της εταιρείας. Μάλιστα, θεωρεί ότι η αιτία βρίσκεται στη συσσώρευση διαφόρων ρυπογόνων πηγών στην ευρύτερη περιοχή (εμπορικός και επιβατικός λιμένας, ναυπηγικές και επισκευαστικές δραστηριότητες πλοίων, τα έργα επέκτασης του λιμανιού που αναμοχλεύουν τα επιβαρυμένα σε μέταλλα θαλάσσια ιζήματα, οι εγκαταστάσεις της Ψυττάλειας κ.λπ.), που σε συνδυασμό με τη γεωμορφολογία της περιοχής, την άτακτη υπερδόμηση και το μέτωπο σε κλειστό κόλπο δημιουργούν την περιοδική δυσσομία στην περιοχή και όχι η λειτουργία της ως άνω ελεγχθείσας μονάδας». Βλ. σχετ. <https://www.in.gr/2020/08/28/apopsi/o-eisaggeleas-pou-den-eide-perivallontiko-egklima-sti-drapetsona/>.

αποδειχθεί η σύνδεση μεταξύ των επιπτώσεων στην υγεία και της παρουσίας υψηλής συγκέντρωσης βενζολίου, ακριβώς λόγω της έλλειψης τέτοιων μελετών.

Η περιβαλλοντική βλάβη στην περίπτωση της Δραπετσώνας αναδεικνύει τη σύνδεση μεταξύ πράσινων εγκλημάτων, περιβαλλοντικής δικαιοσύνης και της αντίδρασης από τα κάτω. Τα ζητήματα που αναδείχθηκαν προηγουμένως, στο θεωρητικό μέρος της μελέτης και τα θεωρητικά εργαλεία της Πράσινης Εγκληματολογίας παρέχουν το πλαίσιο ανάλυσης και ερμηνείας: μια ρυπογόνα μονάδα επεξεργασίας πετρελαιοειδών και υγρών αποβλήτων λειτουργεί εντός οικιστικού ιστού σε μια περιοχή που χαρακτηρίζεται από διαχρονική περιβαλλοντική υποβάθμιση και οι κάτοικοί της ανήκουν κυρίως στα χαμηλά και μεσαία οικονομικά στρώματα. Οι ευνοϊκοί όροι νομοθέτησης που αποτυπώθηκαν παραπάνω δείχνουν μια μακροχρόνια και προνομιακή μεταχείριση της βιομηχανικής μονάδας (εταιρείας) από την πλευρά του κράτους. Από τη μία πλευρά, οι κρατικοί φορείς, παρέχουν τη νομική βάση στον οικονομικό φορέα, δηλαδή την άδεια λειτουργίας (state-initiated corporate crime) και, από την άλλη, οι κρατικοί φορείς συστηματικά αποτυγχάνουν ή αμελούν να θέσουν όρια στην επιχειρηματική δραστηριότητα, διευκολύνοντας έτσι παράνομες ή κοινωνικά επιβλαβείς πράξεις και παραλείψεις (state-facilitated corporate crime) (Aulete & Michalowski, 1993· Matthews & Kauzlarich, 2000). Αυτός ο τύπος περιλαμβάνει τόσο την έλλειψη επαρκούς ρυθμιστικού πλαισίου και νομοθεσίας όσο και την αδυναμία ή αναποτελεσματικότητα των αρχών να επιβάλουν τους υφιστάμενους νόμους και κανόνες (Michalowski & Kramer, 2007).

Τα πράγματα φαίνεται να είναι πολύ πιο περίπλοκα, καθώς το εγκληματικό φαινόμενο προκύπτει ως αποτέλεσμα των σχέσεων, των αλληλεπιδράσεων και των αλληλεξαρτήσεων μεταξύ των οργανωτικών δομών του επιχειρηματικού κεφαλαίου και του κρατικού μηχανισμού. Αυτές οι διασυνδέσεις και αλληλεπιδράσεις δεν είναι στιγμιαίες αλλά χρόνιες, λειτουργούν σε πολλαπλά επίπεδα στη βάση κοινών στόχων και επιδιώξεων. Δεν πρόκειται για μια πράξη ή παράλειψη ή αμέλεια, πρόκειται για πολιτικές και πρακτικές μεταξύ οργανωτικών και θεσμικών πλαισίων (Σταμούλη & Γασπαρινάτου, 2024). Το βλαπτικό τους αποτέλεσμα δεν αποδεικνύεται εύκολα και οι παράνομες δραστηριότητες πλαισιώνονται από πρακτικές ουδετεροποίησης της ευθύνης και αδρανοποίησης των μηχανισμών ελέγχου, όπως λ.χ. είναι η άρνηση των επιβλαβών ενεργειών και επιπτώσεών τους (Cohen, 1988). Στην περίπτωση που εξετάσαμε εδώ, εντοπίζονται δύο «τεχνικές εξουδετέρωσης»: η άρνηση ευθύνης και η άρνηση της ζημίας/βλάβης. Και οι δύο τεχνικές εδράζονται στην έλλειψη επαρκούς και συστηματικής έρευνας και ελέγχων από τα αρμόδια όργανα επιθεώρησης και ελέγχου. Η περιβαλλοντική βλάβη και ο κίνδυνος για τη δημόσια υγεία στην περίπτωση της Δραπετσώνας άρχισε να αναδεικνύεται και να αποτυπώνεται στον δημόσιο λόγο λόγω της κινητοποίησης και των αντιδράσεων της κοινότητας και όχι λόγω της ενεργοποίησης των μηχανισμών τυπικού κοινωνικού ελέγχου, και αυτό αποτελεί μια πλευρά του ζητήματος που η Πράσινη Εγκληματολογία οφείλει να αναδείξει συστηματικότερα.

6. Αντί επιλόγου

Η μελέτη επιδίωξε να εξετάσει τις βασικές θεωρητικές και ερευνητικές εξελίξεις στο πεδίο της Πράσινης Εγκληματολογίας και να ανοίξει έναν διάλογο σε σχέση με τις περιβαλλοντικές βλάβες και τα πράσινα εγκλήματα στην Ελλάδα. Το ερευνητικό ενδιαφέρον που συγκεντρώνει η Πράσινη Εγκληματολογία αντανακλά μια ευρύτερη στροφή του κοινωνικού ενδιαφέροντος αλλά και της Κριτικής Εγκληματολογίας προς την προστασία του πλανήτη γενικότερα, ζήτημα στο οποίο δίνεται αύξουσα προσοχή. Μεταξύ άλλων, αυξάνεται η αναγνώριση ότι η περιβαλλοντική βλάβη συχνά πλήττει δυσανάλογα τους περιθωριοποιημένους πληθυσμούς (έκθεση σε υψηλότερα επίπεδα ρύπανσης και τοξικών αποβλήτων), «τους λιγότερο ισχυρούς ανθρώπους στο πρόσωπο της γης... που είναι αδύναμοι να αντισταθούν στην περιβαλλοντική παρέκκλιση των πολυεθνικών επιχειρήσεων» (Simon, 2000: 639). Επίσης, γίνεται όλο και περισσότερο εμφανές ότι πολλές περιβαλλοντικές βλάβες προκαλούνται στο πλαίσιο κρατικο-εταιρικών εγκλημάτων και πολιτικών που δίνουν προτεραιότητα στο κέρδος έναντι της προστασίας του περιβάλλοντος, της δημόσιας υγείας και της οικολογικής βιωσιμότητας. Όπως αναδείχθηκε στις προηγούμενες ενότητες, η Πράσινη Εγκληματολογία και μέσα από τις επιμέρους κριτικές κατευθύνσεις της (Πράσινη Πολιτισμική Εγκληματολογία, Πράσινη Ριζοσπαστική Εγκληματολογία κ.λπ.) παρέχει το θεωρητικό πλαίσιο ανάλυσης για τα ιδιαίτερα αυτά εγκλήματα των ισχυρών, υπερβαίνει τους περιορισμούς των νομικά τυποποιημένων εγκλημάτων και διερευνά τις περιβαλλοντικές ανισότητες. Ειδικά το ζήτημα των πολιτικών περιβαλλοντικής δικαιοσύνης αποτελεί ένα πεδίο έρευνας στο οποίο η Κριτική και ειδικότερα η Πράσινη Εγκληματολογία μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά.

Στην Ελλάδα, η απουσία της εγκληματολογικής έρευνας σε σχέση με την πράσινη εγκληματικότητα φανερώνει την ανάγκη διαμόρφωσης ενός πρόσφορου εδάφους συνάντησης της ακαδημαϊκής έρευνας και των κοινωνικών και περιβαλλοντικών κινημάτων. Αυτή την ανάγκη αντανακλά και η περίπτωση της Δραπετσώνας, η οποία δεν είναι μεμονωμένη, αλλά ενδεικτική για τον τρόπο και τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες παράγονται τα βλαπτικά για τις ανθρώπινες ζωές και το περιβάλλον αποτελέσματα της επιχειρηματικής δραστηριότητας και των κρατικών πολιτικών.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βιδάλη, Σ. (2024). «Κρατικό εταιρικό έγκλημα και κοινωνική βλάβη στη μεταπολεμική Ελλάδα: ιστορίες οικονομικής ανάπτυξης». Στο Μ. Γασπαρινάτου & Ε. Σταμούλη, *Εγκλήματα των Ισχυρών. Θεωρία και Πραγματικότητα* (75-114). Αθήνα: Τόπος.
- Γάκη, Ε. (2018). «Εισαγωγή στην Πράσινη Εγκληματολογία τον 21ο αιώνα». Ανάτυπο από το *ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ & ΔΙΚΑΙΟ*, τεύχος 3/2018.

- Κουρούτζας, Χ. (2019). «Το έγκλημα αποδίδει; Κρατικά – εταιρικά εγκλήματα στην Ελλάδα». Στο Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης & Χ. Παπαχαραλάμπους (2019). *Εγκλήματα των Ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα*. Αθήνα: ΕΑΠ.
- Κυραμαργιού, Ε. (2019). *Δραπετσώνα 1922-1967. Ένας κόσμος στην άκρη του κόσμου*. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.
- Μαϊστρου, Ε., Μαυροκορδάτου, Δ., Μαχαίρας, Γ., Μπελαβίλας, Ν., Παπαστεφανάκη, Λ., Πολύζος, Γ. (2007). *Ανώνυμη Ελληνική Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων (1909-1993), Λιπάσματα Δραπετσώνας*, Αθήνα.
- Παπανικολάου, Π. (2018). «Εγκλήματα Περιβαλλοντικά/Οικολογικά/Κατά του Περιβάλλοντος». Στο Κ. Δ. Σπινέλλη, Ν. Κουράκης & Μ. Κρανιδιώτη (Επιμ.). *Λεξικό Εγκληματολογίας* (3.130-3.180). Αθήνα: Τόπος.
- Παπανικολάου, Π. (2018). *Το Περιβαλλοντικό Θύμα*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Ξενόγλωσση

- Agnew, R. (2012). "It's the end of the world as we know it: The advance of climate change from a criminological perspective". In R. White (Ed.). *Climate Change from a Criminological Perspective* (13-26). New York: Springer.
- Anderton, D., Anderson, A., Oakes, J. & Fraser, M. (1994). "Environmental equity: The demographics of dumping". *Demography*, 31: 229-248.
- Asch, P. & Seneca, J. (1978). "Some evidence on the distribution of air quality". *Land Economics*, 54(3): 278-297.
- Aulette, J. R. & Michalowski, R. (1993). *Fire in Hamlet: A case study of a state-corporate crime*. New York, NY: Garland Publishing.
- Been, V. (1994). "Locally undesirable land uses in minority neighborhoods: Disproportionate siting or market dynamics?". *Yale Law Journal*, 103: 1383-1411.
- Beirne, P. (1999). "For a nonspeciesist criminology: animal abuse as an object of study". *Criminology*, 37, 117-148.
- Beirne, P. & South, N. (2014). "Special edition: Green criminology matters guest editors' introduction". *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 3(2): 1-4.
- Beirne, P. & South, N. (Eds.). (2007). *Issues in Green Criminology* (1st ed.). Willan. (Available in: <https://doi.org/10.4324/9781843926344>).
- Brantingham, P. J. & Brantingham, P. L. (1991). *Environmental Criminology*. Prospect Heights, IL: Waveland Press.
- Brisman, A. (2010). "A commentary on 'Toward a unified criminology: Integrating assumptions about crime, people, and society'". *Journal of Theoretical and Philosophical Criminology*, 2(2), 177-184.
- Brisman, A. (2012). "The cultural silence of climate change contrarianism". In R. White (Ed.). *Climate change from a criminological perspective* (41-70). New York, NY: Springer.
- Brisman, A. (2014). "Of Theory and Meaning in Green Criminology". *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 3(2): 21-34. (Available in: <https://doi.org/10.5204/ijcsd.v3i2.173>).
- Brisman, A. (2017). "On narrative and green cultural criminology". *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 6(2): 64-77.
- Brisman, A., McClanahan, B., South, N. & Walters, R. (2018). *Water, crime and security in the twenty-first century: Too dirty, too much, too little*. London: Palgrave Macmillan.

- Brisman, A. & South, N. (2010). "Green cultural criminology: Constructions of environmental harm, consumerism, and resistance to ecocide". In N. South & A. Brisman, *Routledge International Handbook of Green Criminology* (351-364). London, UK: Routledge.
- Brisman, A. & South, N. (2012). "Proposing a green-cultural criminology: a new perspective for 21st century criminology". In G. Meško, A. Sotlar & K. Eman, *Ecological Crime and Environmental Protection – Multidisciplinary Perspectives* (17-35). Ljubljana.
- Brisman, A. & South, N. (2013). "A green-cultural criminology: An exploratory outline". *Crime, Media, Culture*, 9(2): 115-135.
- Brisman, A. & South, N. (2013). "Conclusion: the planned obsolescence of planet Earth? How green criminology can help us learn from experience and contribute to our future". In N. South & A. Brisman, *Routledge International Handbook of Green Criminology* (409-417). London: Routledge.
- Brisman, A. & South, N. (2014). *Green Cultural Criminology: Constructions of Environmental Harm, Consumerism and Resistance to Ecocide*. London and New York: Routledge.
- Brisman, A. & South, N. (2015). "'Life stage dissolution', infantilisation and anti-social consumption: implications for de-responsibilisation, denial and environmental harm". *Young – Nordic Journal of Youth Research* 23(3): 209-221.
- Brisman, A. & South, N. (2017a). "Green cultural criminology, intergenerational (in)equity and 'life stage dissolution'". In M. Hall, J. Maher, A. Nurse, G. Potter, N. South & T. Wyatt (Eds.). *Greening Criminology in the 21st Century* (219-232). Surrey, UK: Ashgate.
- Brisman, A. & South, N. (2017b). "Consumer technologies, crime and environmental implications". In M. Maguire & T. Holt (Eds.). *The Handbook of Technology, Crime and Justice*. London and New York: Routledge.
- Brisman, A. & South, N. (2018). "Toward a green cultural criminology of the South". In *Routledge International Handbook of Green Criminology* (2nd ed.: 351-364). London, UK: Routledge.
- Brisman, A. & South, N. (2020). "A criminology of extinction: Biodiversity, extreme consumption, and the vanity of species resurrection". *European Journal of Criminology*, 17(6): 918-935.
- Brisman, A., South, N. & White, R. (Eds.). (2015). *Environmental crime and social conflict: Contemporary and emerging issues*. London, UK: Routledge.
- Bullard, R. D. (1900). *Dumping in Dixie: Race, Class, and Environmental Quality*. Colo.: Westview Press.
- Bullard, R. D. (2003). "Confronting Environmental Racism in the 21st Century". *Race, Poverty & the Environment*, 10(1): 49-52. (Available in: <http://www.jstor.org/stable/41554377>).
- Canning, V., Tombs, S. & Martin, G. (Accepted/In press). *The Emerald International Handbook of Activist Criminology*. Emerald Publishing Limited. (Available in: <https://doi.org/10.1108/978-1-80262-199-020231005>).
- Cao, A. & Wyatt, T. (2016). "The conceptual compatibility between green victimization and human security: A comprehensive agenda". *Handbook of Transnational Environmental Crime*: 415-435.
- Carrington, K., Hogg, R. & Sozzo, M. (2016). "Southern criminology". *British Journal of Criminology*, 56: 1-20.
- Close, D. H. (1999). "Environmental Movements and the Emergence of Civil Society in Greece". *Australian Journal of Politics & History*, 45: 52-64. (Available in: <https://doi.org/10.1111/1467-8497.00053>).
- Council of Europe (2018). Evaluation report on the eighth round of mutual evaluations 'The practical implementation and operation of European policies on preventing and combating environmental crime'. Report on Greece. (Available in: <https://stopwastecrime.gr/wp-content/uploads/2021/01/st14588.en18-Report-GREECE.pdf>).

- Durrant, R. (2024). "Expanding the Scope of Non-speciesist Green Criminology: An Eco-Justice Perspective on Human-Invertebrate Relations". In *Invertebrate Justice. Palgrave Studies in Green Criminology*. Palgrave Macmillan, Cham. (Available in: https://doi.org/10.1007/978-3-031-64443-6_5).
- Fedinick, K. P., Taylor, S. & Roberts, M. (2019). Report "Watered down Justice" NRDC, coming clean, EJHA. (Available in: <https://www.nrdc.org/sites/default/files/watered-down-justice-report.pdf>).
- Ferrell, J. (2013). "Tangled up in green: Cultural criminology and green criminology". In N. South & A. Brisman (Eds.). *Routledge international handbook of green criminology* (349-364). Abingdon, Oxon: Routledge.
- Ferrell, J., Hayward, K. & Young, J. (2015). *Cultural criminology: An invitation*. London, UK: SAGE Publications.
- Frank, N. K. & Lynch, M. J. (1992) (Eds.). *Corporate crime, corporate violence: a primer*. New York: Harrow and Heston.
- Freeman, M. (1973). "Income distribution and environmental quality". In A. Enthoven & M. Freeman (Eds.). *Pollution, Resources, and the Environment* (100-106). New York: W.W. Norton.
- Fussey, P. & South, N. (2012). "Heading toward a new criminogenic climate change: Climate change, political economy and environmental security". In R. White (Ed.). *Climate Change from a Criminological Perspective* (27-39). New York: Springer.
- Gibbs, C., Gore, M. L., McGarrell, E. F. & Rivers, L. (2010). "Introducing conservation criminology: towards interdisciplinary scholarship on environmental crimes and risks". *British Journal of Criminology*, 50: 124-44.
- Goyes, D. R. (2016). "Green Activist Criminology and the Epistemologies of the South". *Critical Criminology*, 24: 503-518. (Available in: <https://doi.org/10.1007/s10612-016-9330-y>).
- Goyes, D. R. (2023). "Southern Green Criminology: Fundamental Concepts". In: D. R. Goyes (Eds.). *Green Crime in the Global South. Palgrave Studies in Green Criminology*. Palgrave Macmillan, Cham. (Available in: https://doi.org/10.1007/978-3-031-27754-2_1).
- Hasler, O., Walters, R. & White, R. (2020). "In and Against the State: The Dynamics of Environmental Activism". *Critical Criminology*, 28: 517-531. <https://doi.org/10.1007/s10612-019-09432-0>.
- Hillyard, P., Pantazis, C., Tombs, S. & Gordon, D. (2004). *Beyond Criminology: Taking Harm Seriously*, London: Pluto Press.
- Ilan, J. (2019). "Cultural Criminology: The Time is Now". *Critical Criminology*, 27: 5-20.
- Kapsimalis, V., Talagani, P., Panagiotopoulos, I., Kaberi, H., Rousakis, G., Kanellopoulos, Th., Iliakis, S. & Hatzianestis, I. (2013). "Pollution Assessment of the Drapetsona Keratsini Coastal Seabed". *Bulletin of the Geological Society of Greece*, vol. XLVII, 2013. Proceedings of the 13th International Congress, Chania, Sept. 2013.
- Klein, N. (2015). *This Changes Everything: Capitalism vs. the Climate*. London: Penguin Books.
- Konisky, D. M. (2009). "Inequities in enforcement? Environmental justice and government performance". *J. Pol. Anal. Manage.*, 28: 101- 121. (Available in: <https://doi.org/10.1002/pam.20404>).
- Konisky, D. M. & Schario, T. (2010). "Examining Environmental Justice in Facility-Level Regulatory Enforcement". *Social Science Quarterly*, vol. 91(3):835-855. Southwestern Social Science Association.
- Kramer, R. C. (2016). "State crime, the prophetic voice and public criminology activism". *Critical Criminology: An International Journal*, 24(4): 519-532. (Available in: <https://doi.org/10.1007/s10612-016-9331-x>).

- Kousis, M. (2004). "Greece". In C. Rootes (Ed.). *Environmental Protest in Western Europe*. Oxford University Press, Oxford.
- Kramer, R. C. (2020). *Carbon criminals, climate crimes*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Kramer, R. C. & Michalowski, R. J. (2006). *State-corporate crime: Wrongdoing at the intersection of business and government*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Kramer, R. C. & Bradshaw, E. A. (2020). "Climate Crimes: The case of Exxon Mobil". In A. Brisman & N. South (Eds.). *Routledge International Handbook of Green Criminology* (2nd ed.): 167-186. Abingdon, Oxon, UK, and New York: Routledge.
- Lavelle, M. & Coyle, M. (1992). "Unequal protection: The racial divide in environmental law". *National Law Journal* 15(3): S1-S12.
- Lubbers, E. (2012). *Secret Manoeuvres in the Dark: Corporate and police spying on activists*. London: Pluto Press.
- Lynch, M. (1990). "The Greening of Criminology: A Perspective for the 1990s". *Critical Criminology*, 2: 3-12.
- Lynch, M., Burns, R. & Stretesky, P. (2010). "Global warming and state-corporate crime: the politicization of global warming under the Bush administration". *Crime, Law and Social Change*, 54(3): 213-239.
- Lynch, M., Long, M., Stretesky, P. & Barrett, K. (2017). *Green criminology: Crime, justice and the environment*. Berkley, CA: University of California Press.
- Lynch, M. J. & Michalowski, R. J. (2006). *A primer in radical criminology: Critical perspectives on crime, power, and identity*. 4th ed. Monsey, NY: Criminal Justice Press.
- Lynch, M. J. & Stretesky, P. B. (1999). "Clarifying the analysis of environmental justice: further thoughts on the critical analysis of environmental justice issues". *Critical Criminologist*, 95-98.
- Lynch, M. & Stretesky, P. (2003). "The Meaning of Green: Contrasting Criminological Perspectives". *Theoretical Criminology* 7: 217-238.
- Lynch, M. J. & Stretesky, P. B. (2014). *Exploring Green Criminology: Toward a Green Criminological Revolution*, Farnham: Ashgate.
- Lynch, M., Stretesky, P. & Long, M. (2010). "The effects of crime on community and environmental sustainability: A green criminology approach". *Crime, Law and Social Change*, 54(2): 211-229.
- Lynch, M., Stretesky, P. & Long, M. (2015). "Environmental Justice: A Criminological Perspective". *Environmental Research Letters*. Doi: 10.1088/1748-9326/10/8/085008.
- McNall, S. (2011). *Rapid climate change: Causes, consequences, and solutions*. New York: Routledge.
- Michalowski, R. & Kramer, R. (2006). *State-Corporate Crime. Wrongdoing at The Intersection of Business and Government*. Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey and London.
- Mohai, P., Pellow, D. & Timmons, F. (2009). "Environmental Justice". *Annual Review of Environment and Resources*, Volume 34: 405-430.
- Potter, G. (2010). "What is green criminology?". *Sociology Review*, 20(2): 20-23.
- Ruggiero, V. & South, N (2013). "Green Criminology of the Economy: Theory, Research, and Praxis". *Critical Criminology: An International Journal*, 21(3): 359-373. (Available in: <https://doi.org/10.1007/s10612-013-9191-6>).
- Sargin, A (2023). "Activists as Knowledge Producers: How Can Grassroots Activism Contribute to Green Criminological Scholarship?". V. Canning, G. Martin, & S. Tombs (Ed.). *The Emerald International Handbook of Activist Criminology* (Emerald Studies in Activist Criminology), Emerald Publishing Limited, Leeds:63-77. (Available in: <https://doi.org/10.1108/978-1-80262-199-020231005>).

- Simon, D. R (2000). "Corporate Environmental Crimes and Social Inequality". *American Behavioural Scientist*, 43: 633-645.
- Sollund, R. A. (Ed.) (2008). *Global Harms: Ecological Crime and Speciesism*. New York: Nova Science.
- Sollund, R. A. (2019). *The Crimes of Wildlife Trafficking: Issues of Justice, Legality and Morality*. Abingdon: Routledge.
- Sollund, R. (2021). "Green Criminology: Its Foundation in Critical Criminology and the Way Forward". *The Howard Journal of Crime and Justice*, 60: 304-322.
- Stretesky, P. B. (2003). "Environmental inequity and the distribution of air lead levels across US counties: implications for the production of racial inequality". *Sociological Spectrum*, 23: 91-118.
- Stretesky, P. B., O'Connor, S. T. & Crow, M. S. (2010). "Do Conservation Organizations Influence the Production of Natural Resource Violations?". *Organization & Environment: International Journal for Ecosocial Research*, 23: 398-416.
- Stretesky, P. B., Long, M. A. & Lynch, M. J. (2013). *The Treadmill of Crime: Political Economy and Green Criminology*. London: Routledge.
- Stretesky, P. B. & Lynch, M. J. (1998). "Corporate environmental violence and racism". *Crime, Law and Social Change*, 30(2): 163-184.
- Stretesky, P. B. & Lynch, M. J. (1999). "Environmental justice and the prediction of distance to accidental chemical releases in Hillsborough County", Florida. *Soc. Sci. Q.*, 80: 830-846.
- Stretesky, P. B. & Lynch, M. J. (2004). "The relationship between lead and crime". *Journal of Health and Sociological Behaviour*, 45: 214-229.
- Stretesky, P. B. & Lynch, M. J. (2012). "Environmental Justice". Oxford Handbook Topics in Criminology and Criminal Justice (2012; online edn, Oxford Academic, 2 June 2014). (Available in: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199935383.013.115>).
- South, N. (2008). "Nature, difference and the rejection of harm: expanding the agenda for green criminology". In R. Sollund (Ed.). *Global Harms. Ecological Crime and Speciesism* (187-200). New York: Nova Science.
- South, N. & Beirne, P. (1998). "Editors' Introduction". *Theoretical Criminology*, 2(2): 147-148. (Available in: <https://doi.org/10.1177/1362480698002002001>).
- South, N. & Brisman, A. (Eds.) (2013). *The Routledge international handbook of green criminology*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- South, N., Brisman, A. & Beirne, P. (2013). "A guide to a green criminology". In N. South & A. Brisman (Eds.). *The Routledge International Handbook of Green Criminology* (27-42). London: Routledge.
- South, N. & Wyatt, T. (Eds.) (2013). *Greening criminology in the 21st century: Contemporary debates and future directions*. Surrey, UK: Ashgate.
- Spitzer, S. (1975). "Toward a Marxian theory of deviance". *Social Problems*, 22(5): 638-651. (Available in: <https://doi.org/10.2307/799696>).
- Thomson, R. & Samuels, J. T. & Downs, L. (2019). "The branches of green criminology". In M. J. Lynch & S. F. Pires (Eds.). *Quantitative Studies in Green and Conservation Criminology: The Measurement of Environmental Harm and Crime* (1st ed.). Routledge. (Available in: <https://doi.org/10.4324/9780429453946>).
- Twyman-Ghoshal, A., Patten, E. & Ciaramella, E. (2022). "Exploring Media Representations of the Nexus Between Climate Change and Crime in the United States". *Critical Criminology*, 30(4): 799-820. (Available in: <https://doi.org/10.1007/s10612-022-09608-1>).
- Voulvoulj, A. (2013). "Environmental Criminality in Greece and Cyprus: Towards a Critical Green Criminology of the Eastern Mediterranean". *Sociology & Anthropology*, 1(1): 34-39. (Available in: <https://doi.org/10.13189/sa.2013.010104>).

- Walters, R., Westerhuis, D. & Wyatt, T. (2013). *Emerging Issues in Green Criminology: Exploring Power, Justice and Harm*. Palgrave: Macmillan.
- White, R. (2011). *Transnational environmental crime: toward an eco-global criminology*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- White, R. (2013). *Climate Change from a Criminological Perspective*. New York: Springer.
- White, R. (2013a). *Crimes Against Nature: Environmental Criminology and Ecological Justice*. Cullompton: Willan.
- White, R. (2013b). *Environmental Harm: An Eco-justice Perspective*. Bristol: Policy Press.
- White, R. (2013c). "The conceptual contours of green criminology". In: R. Walters, D. S. Westerhuis & T. Wyatt (Eds.). *Emerging Issues in Green Criminology*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- White, R. (2018). *Climate change criminology*. Bristol, UK: Bristol University Press.
- White, R. (2018). "Green victimology and non-human victims". *International Review of Victimology*, 24(2): 239-255. (Available in: <https://doi.org/10.1177/0269758017745615>).
- Wortley, R. & Mazerolle, L. (Eds.) (2008). *Environmental Criminology and Crime Analysis* (1st ed.). London: Willan. (Available in: <https://doi.org/10.4324/9780203118214>).
- Young, J. (1999). "Canibalism and bulimia: Patterns of social control in late modernity". *Theoretical Criminology*, Vol. 3(4): 387-407.
- Young, J. (2007). *The Vertigo of Late Modernity*. Sage Publ. Ltd.
- Zilney, L. A., McGurrin, D. & Zahran, S. (2006). "Environmental justice and the role of criminology: An analytical review of 33 years of environmental justice research." *Criminal Justice Review* 31(1): 47-62.

Δημοσιεύσεις στον Τύπο

- Capital (03.06. 2020). *Κ. Χατζηδάκης: Θα γίνουν και άλλοι έλεγχοι για τη λειτουργία της Oil One στη Δραπετσώνα*. (Διαθέσιμο στο: <https://www.capital.gr/epikairota/3458232/k-xatzidakis-tha-ginoun-kai-alloi-elegxoi-gia-ti-leitourgia-tis-oil-one-sti-drapetsona/>).
- Καθημερινή (08.02.2009). *Ραδιενεργά απόβλητα στο ΧΑΔΑ Σχιστού*. (Διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/society/348898/radienerga-apovlita-sto-chada-schistoy/>).
- Λυκεσάς, Α. (27.03.2023). *Οι Σκουριές είναι μια προδιαγεγραμμένη καταστροφή. Εφημερίδα των Συντακτών*. (Διαθέσιμο στο: https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/383507_oi-skoyries-einai-mia-prodiagegrammeni-katastrofi).
- Παπαγεωργίου, Δ. (10.09.2024). *Η εγκατάσταση ανεμογεννητριών στα καμένα είναι αντισυνταγματική και οδηγεί τα δάση σε αφανισμό*. Propaganda. (Διαθέσιμο στο: <https://m.propaganda.gr/stories/i-egkatastasi-anemogennitron-sta-kamena-einai-antisyntagmatiki-kai-odigei-ta-dasi-se-afanismo/>).
- Πέτρος, Δ. (11.09.2023). *Oil One: «Όχι στα καζάνια, ναι στη ζωή» – Κινητοποίηση ανήμερα του αγιασμού των σχολείων στη Δραπετσώνα*. (Διαθέσιμο στο: newspaper <https://www.in.gr/2023/09/11/greece/oil-one-oxi-sta-kazania-nai-sti-zoi-kinitopoiisi-animerato-agiasmou-ton-sxoleion-sti-drapetsona/>).
- Σαραντής, Τ. (05.08.2022). *Ο αγώνας για τα Άγραφα ανεβαίνει στην Καζάρμα*. Εφημερίδα των Συντακτών (Διαθέσιμο στο: https://www.efsyn.gr/periballon/354604_agonas-gia-ta-agrafa-anebainei-stin-kazarma).
- Σταμούλη, Ε. (03.11.2022). *Στη Δραπετσώνα πια δεν μυρίζει το γεράνι*. Εφημερίδα Εποχή. (Διαθέσιμο στο: <https://www.epohi.gr/article/45135/sth-drapetsona-pia-den-myrizei-to-gerani>).
- Συντακτική Ομάδα Ertnews (24.07.2023). *Περιβαλλοντικό έγκλημα που μετατρέπει την Αττική σε αποκαΐδια, κατήγγειλαν σωματεία και φορείς στη συγκέντρωση διαμαρτυρίας*. (Διαθέσιμο

- στο: <https://www.ertnews.gr/eidiseis/ellada/perivallontiko-egklima-pou-metatrapeitin-attiki-se-apokaidia-katiggeilan-somateia-kai-foreis-sti-sygkentrosi-diamartyrias/>).
- Τζαναβάρα, Χ. (06.07.2019). *Στην Δραπετσώνα έχουμε ζωή. Εφημερίδα των Συντακτών*. (Διαθέσιμο στο: https://www.efsyn.gr/arheio/mnimeia-tis-polis/202603_sti-drapetsona-ehoyme-zoi/).
- Το Βήμα (25.11.2008). *Τα Λιπάσματα είχαν τη δική τους Ιστορία*. (Διαθέσιμο στο: <https://www.tovima.gr/2008/11/25/culture/ta-lipasmata-eixan-ti-diki-toys-istoria/>).
- Το Βήμα (02.10.2020). *Δραπετσώνα: Το ΑΠΘ επιβεβαιώνει «Δημόκριτο» και Αστεροσκοπείο: Πηγή της δυσσομίας είναι η Oil One*. (Διαθέσιμο στο: <https://www.tovima.gr/2020/10/02/society/drapetsona-to-apth-epivevaionei-dimokrito-kai-asteroskopeio-pigi-tis-dysosmias-einai-i-oil-one/>).
- Το Βήμα (14.10.2020). *Έφτασε στον Άρειο Πάγο το περιβαλλοντικό σκάνδαλο της Oil One*. (Διαθέσιμο στο: <https://www.tovima.gr/2020/10/14/society/eftase-ston-areio-pago-to-perivallontiko-skandalo-tis-oil-one/>).
- Τα Νέα (03.10.2019). *Η Αλήθεια για τα λιπάσματα και η αγωγή Oil One κατά του δημάρχου Χρ. Βρεττάκου*. (Διαθέσιμο στο: <https://www.tanea.gr/2019/10/03/greece/h-alitheia-gia-ta-lipasmata-kai-i-agogi-oil-one-kata-tou-dimarchou-xr-vrettakou/>).
- TVXS (02.04.2013). *Ραδιενεργή γραφειοκρατία στο Σχιστό*. (Διαθέσιμο στο: <https://tvxs.gr/news/perivallon/schisto-radienergeia-kai-grafeiokratia/>).
- Χαραλαμπίδης, Λ. (28.08.2020). *Ο Εισαγγελέας που δεν είδε το περιβαλλοντικό έγκλημα στη Δραπετσώνα*. Το Βήμα. (Διαθέσιμο στο: <https://www.tovima.gr/2020/08/28/opinions/o-eisaggeleas-pou-den-eide-to-perivallontiko-egklima-sti-drapetsona/>).

Εκθέσεις, αποφάσεις, νομικά κείμενα

- ΑΠΘ, Τμήμα Χημείας (2020). *Αξιολόγηση υφιστάμενων μετρήσεων στους Δήμους Ελευσίνας και Κερατσινίου-Δραπετσώνας*. Τελική έκθεση. Ινστιτούτο Ερευνών Περιβάλλοντος και Βιώσιμης Ανάπτυξης. (Διαθέσιμο στο: https://keratsini-drapetsona.gr/images/pdf/perivallon-kathariotita/perivallon-polit_prostasia/1-ekthesh_apth.pdf).
- Δήμος Κερατσινίου-Δραπετσώνας (2015). *Πρακτικά 7ης Συνεδρίασης του Δημοτικού Συμβουλίου*, 9 Μαρτίου 2015. Αποφ. 70/2015. (Διαθέσιμο στο: <https://diavgeia.gov.gr/doc/6%CE%95%CE%A07%CE%A9%CE%95%CE%A3-%CE%96%CE%A78?inline=true>).
- Δήμος Κερατσινίου-Δραπετσώνας, Ανακοινώσεις (29.10.2020). *Φρένο σε νέα αδειοδότηση της Oil One*. (Διαθέσιμο στο: <https://keratsini-drapetsona.gr/index.php/keratsini-drapetsona-news-gr/keratsini-drapetsona-announcements-gr/10252-brake-in-new-oil-one-licensing>).
- Εθνικό Αστεροσκοπείο Αθηνών – Ινστιτούτο Ερευνών Περιβάλλοντος και Βιώσιμης Ανάπτυξης (2019). *Ετήσια Έκθεση Δραστηριότητας*. (Διαθέσιμο στο: <https://www.iersd.noa.gr/wp-content/uploads/2021/01/Ekthesis-Drastiriotiton-IEPBA-2019-1.pdf>).
- ΕΚΕΦΕ Δημόκριτος (2020). *Παρακολούθηση ποιότητας ατμόσφαιρας με εκπόνηση εξειδικευμένων χημικών αναλύσεων και χρήση υπολογιστικών εργαλείων προσομοίωσης διασποράς ρύπων και συνεισφοράς πηγών ρύπανσης στην ευρύτερη περιοχή των Δήμων Δραπετσώνας-Κερατσινίου και Ελευσίνας*. Παραδοτέο Π. 4. (Διαθέσιμο στο: <https://keratsini-drapetsona.gr/index.php/keratsini-drapetsona-news-gr/keratsini-drapetsona-announcements-gr/9994-p4-dhmokritou>).
- Κοινοβουλευτική ερώτηση-Ε-004563/2020/13.8.2020. *Τροποποίηση της Απόφασης Έγκρισης Περιβαλλοντικών Όρων λειτουργίας της μονάδας της Oil One στη Δραπετσώνα Αττικής*. (Διαθέσιμο στο: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2020-004563_EL.html#def1).

Οδηγία (ΕΕ) 2024/1203 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Απριλίου 2024, σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος μέσω του ποινικού δικαίου και την αντικατάσταση των οδηγιών 2008/99/ΕΚ και 2009/123/ΕΚ (Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:32024L1203>).

Πανελλήνιο Κέντρο Οικολογικών Ερευνών (2018). Σήμα Κινδύνου για τα Λιπάσματα της Δραπετσώνας. (Διαθέσιμο στο: <https://www.pakoe.gr/2020/09/24/%CF%83%CE%AE%CE%BC%CE%B1-%CE%BA%CE%B9%CE%BD%CE%B4%CF%8D%CE%BD%CE%BF%CF%85-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B1-%CE%BB%CE%B9%CF%80%CE%AC%CF%83%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B4%CF%81%CE%B1/>).

Toxic Wastes and Race in the United States: A National Report on the Racial and Socio-Economic Characteristics of Communities with Hazardous Waste Sites, United Church of Christ. (Available in: <https://www.ucc.org/wp-content/uploads/2020/12/ToxicWastesRace.pdf>).

U.S. Executive Order (EO) 12898, Federal Actions to Address Environmental Justice in Minority Populations and Low-Income Populations.

Λοιπές πηγές

Επιστολή Δικτύου Φορέων και Πολιτών στα δημοτικά συμβούλια Καρδίτσας, Μουζακίου, Αργιθέας και Λίμνης Πλαστήρα (08.2023). (Διαθέσιμο στο: <https://www.erastestwnagrafwon.gr/chartografontas-ton-agona/>).

Epa, United Nations Environmental Protection Agency. (Διαθέσιμο στο: <http://www.epagongcompliance/environmentaljustice/>).

Εραστής των Αγράφων. Ηλεκτρονική έκδοση. (Διαθέσιμο στο: <https://www.erastestwnagrafwon.gr/chartografontas-ton-agona/>).

Greenpeace Greece (2017). *Το Περιβαλλοντικό έγκλημα στη Σαλαμίνα συνεχίζεται*. (Διαθέσιμο στο: <https://www.greenpeace.org/greece/issues/klima/2715/to-periballontiko-egklhma-sthn-sala/>).

Πολιτιστικός Σύλλογος Βραγγιανών «Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος» (2022). «Η προστασία και ανάδειξη του ιστορικού μνημείου και του ιστορικού τοπίου στη Νιάλα», Επιστολή προς τη Διεύθυνση Νεώτερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς – ΥΠΠΟΑ.

ΥΠΕΚΑ, ΓΓΕΟΠΥ, Χορήγηση άδειας λειτουργίας στις εγκαταστάσεις ανάμειξης και συσκευασίας ορυκτελαίων αποθήκευσης και διακίνησης υγρών καυσίμων επεξεργασίας υγρών πετρελαιοειδών αποβλήτων της OIL ONE ABEE στη Δραπετσώνα Αττικής, 21.1.2015/ΑΠ 170368. (Διαθέσιμο στο: <https://elefsisport.gr/wp-content/uploads/2018/11/%CE%91%CE%94%CE%95%CE%99%CE%91-%CE%9B%CE%95%CE%99%CE%A4%CE%9F%CE%A5%CE%A1%CE%93%CE%99%CE%91%CE%A3-21-01-2015.pdf>).

The Environmental Justice Health Alliance for Chemical Policy Reform. (Διαθέσιμο στο: <https://ej4all.org/>).

www.vimapoliti. Gr. «Γιγαντώνεται το #save agrafa – Σήμερα συνέντευξη Τύπου στο κέντρο της Αθήνας για τα αιολικά». (Διαθέσιμο στο: <https://www.vimapoliti.gr/epikairotitia/agrafa/item/2931-gigantonetai-to-save-agrafa-simera-synentefksi-typou-sto-kentrotis-athinas-gia-ta-aiolika>).

Οι ενδοσωματικές έρευνες στις φυλακές ως διαρκής πρόκληση για τα θεμελιώδη δικαιώματα και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια

Δημήτρης Κόρος

Εντεταλμένος Διδάσκων στον Τομέα Ποινικών και Εγκληματολογικών Επιστημών,
Νομική ΔΠΘ, μέλος ΣΕΠ ΕΑΠ

Intimate body searches in prisons as a constant challenge to fundamental rights and human dignity

Dimitri Koros

School of Law DUTH, Teaching Staff Hellenic Open University

Περίληψη

Η μελέτη ασχολείται με το ζήτημα των ενδοσωματικών ελέγχων στο ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα. Αρχικά, καταγράφει το ελληνικό θεσμικό πλαίσιο και τις κατευθύνσεις και οδηγίες που δίνονται από τα διεθνή κείμενα σωφρονιστικής πολιτικής. Έπειτα, εξετάζει την πρακτική των ερευνών μέσα από μαρτυρίες κρατουμένων και επισκεπτών/τριών και κυρίως μέσα από τις παρεμβάσεις της Επιτροπής του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Εξευτελιστικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας και του Συνηγόρου του Πολίτη. Στη συνέχεια, προχωρά σε λεπτομερή παρουσίαση συγκεκριμένων κομβικών αποφάσεων του ΕΔΔΑ που άπτονται του θέματος και, τέλος, καταγράφει συμπεράσματα, κατευθύνσεις και προτάσεις τόσο γενικές όσο και επί ειδικών πτυχών, οι οποίες αντλούνται από τη νομολογία του ΕΔΔΑ και από τις θέσεις που εκφράζονται από οργανισμούς και θεσμούς υποστήριξης των δικαιωμάτων των κρατουμένων και αναμόρφωσης του σωφρονιστικού συστήματος και ιατρικές ενώσεις και οργανισμούς.

Abstract

The study discusses the issue of intimate body searches in the Greek prison system. First, the institutional framework is laid down, followed by the guidelines stemming

from international prison policy instruments. Second, the actual practical aspect of the searches is explored through prisoners' and visitors' testimonies and mainly through the interventions of the Council of Europe Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment and the Ombudsperson. In the next section, certain pivotal decisions of the European Court of Human Rights on the issue of intimate body searches are examined in detail. Finally, the study concludes by expressing directions and suggestions regarding the general legal framework and special aspects of the matter of concern, as the latter are drawn from ECHR's case law as well as the positions and principles expressed by organisations and institutions for the support of prisoners' rights and for the reformation of the penitentiary system and medical associations and organisations.

1. Εισαγωγή: το πρόβλημα των ενδοσωματικών ελέγχων στις φυλακές

Η ποινή κατά της ελευθερίας επηρεάζει αποφασιστικά όλες τις πτυχές της ζωής του έγκλειστου προσώπου. Κατά συνέπεια, δικαίως έχουν γραφτεί πολλά για τη ζωή στη φυλακή, την πειθαρχία, τις άδειες, την εργασία, την εκπαίδευση, την απεξάρτηση, τις απάνθρωπες συνθήκες κράτησης κ.ο.κ. Ένα ζήτημα, όμως, που δεν έχει απασχολήσει επαρκώς τη θεωρία, που προηγείται χρονικά των ανωτέρω συνεπειών της στέρησης της ελευθερίας, αλλά επαναλαμβάνεται καθ' όλη τη διάρκειά της, και άπτεται θεμελιωδών δικαιωμάτων και του πυρήνα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της ιδιωτικότητας, είναι αυτό της εισαγωγής των κρατουμένων στο κατάστημα κράτησης¹ και ειδικότερα του σταδίου των σωματικών και ενδοσωματικών ελέγχων. Μπορεί να ειπωθεί πως οι σωματικοί και ενδοσωματικοί έλεγχοι και τα σχετικά με την άσκησή τους ζητήματα (προϋποθέσεις, εγγυήσεις, πρακτική εφαρμογή κ.ο.κ.) αντανακλούν αυτό που έχει περιγραφεί στη βιβλιογραφία ως «βάθος της φυλάκισης», που επηρεάζεται από το ύψος της ποινής αλλά και από την επίδραση που έχουν στην αίσθηση αυτονομίας των κρατουμένων τα διάφορα μέτρα ασφαλείας στα οποία αυτοί και αυτές υπάγονται (Crew, 2021: 338). Στην ελληνική νομοθεσία, το θέμα ρυθμίζεται στο άρ. 23 παρ. 6 του Σωφρονιστικού Κώδικα και εξειδικεύεται στον Εσωτερικό Κανονισμό Λειτουργίας Γενικών Καταστημάτων Κράτησης τύπου Α' και Β', τον Εσωτερικό Κανονισμό Λειτουργίας των Ειδικών Καταστημάτων Κράτησης Νέων, στον Εσωτερικό Κανονισμό Λειτουργίας των Αγροτικών Καταστημάτων Κράτησης και στον Κανονισμό Ασφάλειας των Καταστημάτων Κράτησης.

Οι σωματικές και ενδοσωματικές έρευνες, στις οποίες υποβάλλονται οι κρατούμενοι και οι κρατούμενες κατά την είσοδό τους στο κατάστημα, την επιστροφή από άδεια,

1. Για τις διαδικασίες εισαγωγής των κρατουμένων στα καταστήματα κράτησης, βλ. ιδιαιτ. Δημόπουλος, 2021: 277-278.

μεταγωγή, ιατρική επίσκεψη κ.ο.κ., αντιμετωπίζονται ως απαραίτητα μέτρα ασφάλειας για την πρόληψη της εισόδου απαγορευμένων ή επικίνδυνων αντικειμένων ή ουσιών στις φυλακές (Lehtmetts & Pont, 2020: 60). Τα μέτρα έχουν επικριθεί ως πιθανώς εξευτελιστικά και ως εκ τούτου αμφιλεγόμενα, αλλά ταυτόχρονα χρησιμοποιούνται ευρέως σε παγκόσμιο επίπεδο (Daems, 2023: 2). Λόγω των κινδύνων που συνεπάγονται για τα θεμελιώδη δικαιώματα και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, θα πρέπει να αποτελούν το έσχατο μέτρο, στο οποίο θα καταφεύγουν οι αρχές όταν κρίνεται πως είναι απολύτως απαραίτητο, με απόλυτο σεβασμό της αξιοπρέπειας του ελεγχόμενου προσώπου. Οι σωματικές έρευνες διακρίνονται σε τρεις τύπους: α) στην ψηλάφηση του ντυμένου σώματος· β) στην έρευνα με γύμνωση – αφαίρεση κάποιων ή όλων των ρούχων του προσώπου για να πραγματοποιηθεί οπτική επιθεώρηση όλων των σημείων του σώματος, χωρίς σωματική επαφή. Στην έρευνα αυτή, οι διαδικασίες ποικίλλουν, αλλά συνήθως ζητείται από τους κρατούμενους και τις κρατούμενες να αφαιρέσουν τα ρούχα τους, ώστε οι διενεργούντες/σες την έρευνα να έχουν μια ανεμπόδιστη εικόνα όλων των σημείων του σώματος που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την απόκρυψη αντικειμένων. Μπορεί ακόμη να ζητηθεί να ανοίξουν το στόμα τους και να σκύψουν και να βήξουν· από τους άντρες μπορεί να ζητηθεί να ανασπώσουν το πέος και τους όρχεις τους, ενώ από τις γυναίκες μπορεί να ζητηθεί να ανοίξουν τα πόδια, προκειμένου να πραγματοποιηθεί επιθεώρηση της γενετήσιας περιοχής· γ) στην έρευνα των σωματικών κοιλοτήτων (πρωκτού ή/και κόλπου). Η έρευνα αυτή περιλαμβάνει την εξέταση της πυέλου και του ορθού, και είναι η περισσότερο επαχθής σωματικά και ψυχολογικά μέθοδος (Association for the Prevention of Torture & Penal Reform International, 2016: 1).

Στα καταστήματα κράτησης υψίστης ασφαλείας, οι σωματικές έρευνες με γύμνωση και τα άλλα διεισδυτικά μέτρα για τον έλεγχο της εισαγωγής παράνομων ουσιών και αντικειμένων λαμβάνουν χώρα σε περισσότερο συστηματική βάση (Reyes, 2006).² Στην ελληνική έννομη τάξη, καταστήματα υψίστης ασφαλείας προβλέφθηκαν για σύντομο χρονικό διάστημα,³ ενώ οι σαρωτικές τροποποιήσεις που επήλθαν στον Σωφρονιστικό Κώδικα με τον Ν. 4985/2022 έφεραν και πάλι το ζήτημα στο προσκήνιο με τα Σωφρονιστικά Καταστήματα Αυξημένης Ασφάλειας, τα οποία ανήκουν στα ειδικά σωφρονιστικά καταστήματα (άρ. 19 παρ. 1 και 3 ΣΚ). Σχετικά με το ζήτημα της ασφάλειας, προβλέπεται πως τα μέτρα για την επίτευξή της «...είναι ανάλογα προς το είδος των καταστημάτων» (άρ. 19 παρ. 5 ΣΚ), ενώ, σύμφωνα με το άρ. 11 παρ. 6 εδ. β' ΣΚ: «Τα αυξημένα μέτρα ασφαλείας των Σωφρονιστικών Καταστημάτων αυτής

2. Βλ. ιδιαίτ. την έρευνα της Shiekh (2004) αναφορικά με τη συστηματική κακομεταχείριση, που περιελάμβανε και εξευτελιστικούς ενδοσωματικούς ελέγχους σε μουσουλμάνους κρατούμενους, μετά το τρομοκρατικό χτύπημα της 11ης Σεπτεμβρίου 2001.
3. Αρχικά προβλέφθηκε η λειτουργία καταστημάτων κράτησης «τύπου Γ'», με το άρθρο 20 παρ. 1 του Ν. 3772/2009, έπειτα εισήχθησαν εκ νέου με τον Ν. 4274/2014 και καταργήθηκαν με το άρ. 1 του Ν. 4322/2015. Βλ. κριτική στο Κοσμάτος, 2014 και Κουλουρης, 2016.

της κατηγορίας τελούν υπό τον έλεγχο του δικαστικού λειτουργού του άρθρου 85 και δεν αποκλείεται να επηρεάζουν επί το αυστηρότερο τον τρόπο διαβίωσης μέσα σε αυτά, μη θιγομένης πάντως της τήρησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατά το εθνικό, ενωσιακό και διεθνές δίκαιο, συμπεριλαμβανομένων και των ειδικότερων κατευθύνσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης».⁴

Οι σωματικές –και δη οι ενδοσωματικές– έρευνες είναι, κατά τα ανωτέρω, πρακτικές που επιτείνουν την καταθλιπτική και καταπιεστική συνθήκη της φυλακής, που ούτως η άλλως χαρακτηρίζει αυτόν τον πατριαρχικό θεσμό αρσενικού γένους (Themeli, 2010). Κάποιες κατηγορίες κρατουμένων, όμως, όπως είναι οι γυναίκες, τα παιδιά, τα άτομα που ανήκουν στην ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητα (Vanliefde, 2023), τα άτομα με αναπηρίες ή και άτομα, τα οποία, εξαιτίας του θρησκευτικού-πολιτισμικού υπόβαθρού τους, είναι περισσότερο ευάλωτα σε καταχρηστικές πρακτικές που προσβάλλουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια (Association for the Prevention of Torture & Penal Reform International, 2016: 6). Ακόμη, σε έλεγχο μπορεί να υποβληθούν και επισκέπτες/τριες των κρατουμένων, καθώς και αυτοί/ές μπορούν να κριθούν ύποπτοι/ες για την εισαγωγή στη φυλακή παράνομων αντικειμένων, ζήτημα ιδιαίτερα λεπτό, όπως θα δούμε αργότερα, καθώς η προστασία της αξιοπρέπειας και της ιδιωτικότητάς τους είναι επιτακτικότερη (Association for the Prevention of Torture & Penal Reform International, 2016: 7)· τέλος, παρότι δεν γίνεται ιδιαίτερα λόγος γι' αυτό, έλεγχοι προβλέπονται και για τους εργαζόμενους και τις εργαζόμενες στη φυλακή (Association for the Prevention of Torture & Penal Reform International, 2016: 6), αν και όχι τόσο λεπτομερείς και διεισδυτικοί, παρότι μια απλή αναζήτηση στο διαδίκτυο αρκεί για να καταδείξει πως τα πολλά περιστατικά εισαγωγής ναρκωτικών και άλλων απαγορευμένων αντικειμένων στα σωφρονιστικά καταστήματα δεν αφορούν μόνο κρατούμενους αλλά και υπαλλήλους.

Το ζήτημα, λοιπόν, του ενδοσωματικού ελέγχου των κρατουμένων και των επισκεπτών τους αποτελεί ένα θέμα που άπτεται, από τη μια, της ασφάλειας στο κατάστημα κράτησης, της πρόληψης και της πάταξης του εγκλήματος και της προστασίας των κρατουμένων από την επαφή τους με ναρκωτικές ουσίες –ειδικά στο εξορισμού καταθλιπτικό περιβάλλον της φυλακής, το οποίο είναι συνυφασμένο με δεινά και στερήσεις που ευνοούν την απόσυρση και τις εξαρτήσεις– και, από την άλλη, του σεβασμού και της προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων και του πυρήνα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Οι δύο παραπάνω στόχοι δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως αντικρουόμενοι, αλλά να επιδιώκεται η εξισορροπημένη ικανοποίησή τους, καθώς σε κρίσιμες περιπτώσεις η «ζυγαριά» ευνοεί την επιδίωξη της ασφάλειας έναντι των δικαιωμάτων και την υποβολή των υποκειμένων δικαίου σε αντικείμενα άσκησης αντεγκληματικής πολιτικής. Η σύγκρουση αυτή έχει οδηγήσει τόσο στην κατάγνωση

4. Μια πρώτη κριτική βλ. στο Κοσμάτος, 2023. Για το ζήτημα των σωματικών και ενδοσωματικών ελέγχων σε καταστήματα υψίστης ασφαλείας, βλ. United Nations Office on Drugs and Crime, 2016.

ευθύνης του Δημοσίου για θάνατο κρατουμένων από ναρκωτικά σε σωφρονιστικό κατάστημα, λόγω πλημμελών ενεργειών της διοίκησης σχετικά με την αποτροπή της εισόδου τους σε αυτό (ΔΕφΠειρ 727/2016), όσο και σε σοβαρές παραβιάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων των κρατουμένων, όπως θα δούμε παρακάτω, με την ενδεικτική αναφορά σε συγκεκριμένες αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) που καταλογίζουν ευθύνη του κράτους που απορρέει από τα άρθρα 3 και 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ).

Σκοπός της μελέτης είναι η προσέγγιση βασικών πτυχών του ζητήματος των ενδοσωματικών ελέγχων στις ελληνικές φυλακές και η κριτική αποτύπωση θέσεων και προτάσεων σχετικά με αυτό το σύνθετο ζήτημα της σωφρονιστικής πραγματικότητας. Η μελέτη ξεκινά με την παράθεση του ελληνικού θεσμικού πλαισίου και των προβλέψεων των διεθνών κειμένων σωφρονιστικής πολιτικής. Στη συνέχεια, καταγράφεται η εφαρμογή του θεσμού μέσα από μαρτυρίες-καταγγελίες κρατουμένων και μέσα από τις παρεμβάσεις του Συνηγόρου του Πολίτη και της ΕΠΒ. Έπειτα, σταχυολογούνται βασικές αποφάσεις του ΕΔΔΑ που αποφαινόμενες επί καταγγελιών κρατουμένων και συγγενών κρατουμένων σχετικά με τη μεταχείρισή τους στο πλαίσιο ενδοσωματικού ελέγχου, υπό το πρίσμα των άρθρων 3 και 8 της ΕΣΔΑ. Τέλος, γίνεται μια απόπειρα να συνοψιστούν μερικές αρχές που θα πρέπει να διέπουν τη νομοθεσία και την πρακτική των σωματικών και ενδοσωματικών ελέγχων που δεν θα θυσιάζουν τα θεμελιώδη δικαιώματα ούτε θα συνεπάγονται απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση.

2. Το εθνικό νομικό πλαίσιο και τα διεθνή κείμενα σωφρονιστικής πολιτικής για τη διενέργεια των ενδοσωματικών ελέγχων

Σύμφωνα με το άρθρο 23 παρ. 6 ΣΚ,⁵ «Ο νεοεισερχόμενος υποβάλλεται σε έρευνα σωματική και των ατομικών ειδών του, η οποία διεξάγεται σε ιδιαίτερο χώρο και κατά τρόπο που δεν θίγει την αξιοπρέπεία του. Η έρευνα διενεργείται από δύο (2) τουλάχιστον υπαλλήλους του ίδιου φύλου με τον κρατούμενο ή στην περίπτωση που είναι διεμφυλικό πρόσωπο ερωτάται από τίνος φύλου υπάλληλο επιθυμεί να ελεγχθεί. Αν υπάρχει εύλογη αιτία που να δικαιολογεί ενδοσωματική ή ακτινολογική έρευνα, αυτή διενεργείται μόνο από ιατρό, κατά τους κανόνες της ιατρικής, μετά από εντολή του αρμόδιου δικαστικού λειτουργού». Σύμφωνα με τον Κανονισμό Ασφάλειας των Καταστημάτων Κράτησης (ΚΥΑ 104356/2014 – ΦΕΚ 3581/Β/31.12.2014): «Σε κάθε νεοεισερχόμενο ή επιστρέφοντα κρατούμενο γίνεται κατά την είσοδό του σωματική έρευνα και έλεγχος με ηλεκτρονικά μηχανήματα ανίχνευσης απαγορευμένων αντικει-

5. Όπως ισχύει σήμερα, με την προσθήκη της πρόβλεψης αναφορικά με τα διεμφυλικά πρόσωπα, με το άρθρο 25 Ν. 4985/2022.

μένων και ουσιών και εφαρμόζονται οι διατάξεις των άρθρων 10 και 24 των Εσωτερικών Κανονισμών» (άρ. 4 παρ. 3).⁶ Η εξειδίκευση της διαδικασίας γίνεται στους Εσωτερικούς Κανονισμούς των διαφορετικών κατηγοριών καταστημάτων κράτησης και τον Κανονισμό Ασφάλειας των Καταστημάτων Κράτησης. Έτσι, στο άρ. 10 παρ. 5 του Εσωτερικού Κανονισμού Λειτουργίας Γενικών Καταστημάτων Κράτησης τύπου Α' και Β' (Υ.Α. 58819/2003, ΦΕΚ Β' 463/17.04.2003), ορίζεται πως: «Ο κρατούμενος, κατά την είσοδό του στο κατάστημα κράτησης, υποβάλλεται σε έρευνα σωματική και προσωπικών ειδών. Εφόσον υπάρχουν υπόνοιες ότι ο συγκεκριμένος κρατούμενος φέρει απαγορευμένες ουσίες ή άλλα απαγορευμένα είδη στο κατάστημα κράτησης, επιτρέπεται, με εντολή του εισαγγελέα-επόπτη, η ενδοσωματική ή ακτινολογική έρευνα. Η έρευνα αυτή γίνεται μόνο από ιατρό, σύμφωνα με τους κανόνες της ιατρικής. Σε επείγουσες περιπτώσεις, όταν συναινεί ο κρατούμενος, εντολή για ενδοσωματική ή ακτινολογική έρευνα δίνεται από τον διευθυντή ή, σε απουσία του, από τον αρχιφύλακα και ενημερώνεται χωρίς καθυστέρηση ο εισαγγελέας-επόπτης»· ακόμη, κατά το άρ. 31 παρ. 25, οι κρατούμενοι/ες δικαιούνται: «Να ζητούν τη διενέργεια κάθε σωματικής έρευνας σε ιδιαίτερο χώρο από 2 υπαλλήλους του ίδιου φύλου και κατά τρόπο που να μη θίγει την αξιοπρέπειά τους»· κατά το άρ. 34, οι κρατούμενοι/ες υποχρεούνται: «Να συνεργάζονται με τους αρμόδιους υπαλλήλους κατά την υποβολή τους σε κάθε είδους έρευνα (τακτική, έκτακτη, σωματική και ατομικών ειδών)» (παρ. 5), «Να υποβάλλονται σε ιατρικές εξετάσεις, ακόμη και παρά τη θέλησή τους, αν υπάρχει υπόνοια μεταδοτικού νοσήματος ή διακίνησης ναρκωτικών που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο την υγεία των ιδίων ή λοιπών κρατουμένων. Αν παρά ταύτα αρνούνται, τίθενται σε προφυλακτική μόνωση ύστερα από γνωμάτευση ιατρού και απόφαση του Συμβουλίου Φυλακής, ή, σε έκτακτες περιπτώσεις, από τον διευθυντή και σε απουσία του από τον αρχιφύλακα, πάντοτε ύστερα από ενημέρωση ιατρού. Στις περιπτώσεις αυτές ενημερώνεται και το Συμβούλιο Φυλακής και πραγματοποιούνται ημερήσιες επισκέψεις ιατρού, ο οποίος συντάσσει σχετική αναφορά» (παρ. 13), «Να υποβάλλονται σε ενδοσωματική ή ακτινολογική έρευνα από ιατρό, ακόμη και παρά τη θέλησή τους α) αν υπάρχει εύλογη αιτία για απόκρυψη ναρκωτικών ουσιών ή άλλη αιτία που δικαιολογεί την έρευνα αυτή ή β) όταν διενεργείται ιατρική πράξη αναγκαία για την υγεία τους, πάντοτε ύστερα από εντολή του εισαγγελέα-επόπτη» (παρ. 14) και «Να τοποθετούνται, ύστερα από έγκριση του εισαγγελέα-επόπτη, σε ειδικούς χώρους προς ολιγοήμερη παρακολούθηση, έως τριών ημερών, η οποία μπορεί σε εξαιρετικές περιπτώσεις να παρατείνεται επί ένα τριήμερο, όταν εκτιμάται, βάσει συγκεκριμένων στοιχείων, ότι θα επιχειρήσουν να εισαγάγουν στο κατάστημα κράτησης απαγορευμένες ουσίες, τις οποίες έχουν αποκρύψει στο σώμα τους με τρόπο ώστε να μην είναι δυνατό αυτές α) να εντοπισθούν με σωματική έρευνα ή ακτινολογικό έλεγχο ή β) να αφαιρεθούν αφού εντοπισθούν. Καθ' όλη τη διάρκεια της παραμονής στους

6. Προφανώς εννοεί το άρ. 34 και όχι 24 του Εσωτερικού Κανονισμού.

χώρους παρακολούθησης λαμβάνεται μέριμνα για τη χρήση ειδικής τουαλέτας» (παρ. 15). Επίσης, ο αρχιφύλακας: «Επιβλέπει τη σωματική έρευνα κάθε κρατουμένου και προβαίνει σε τακτικές και έκτακτες έρευνες στους χώρους του καταστήματος» (άρ. 57 παρ. 6 περ. 3) και ο φύλακας: «Ενεργεί σωματική έρευνα στους κρατουμένους, σύμφωνα με τους σχετικούς νόμους και τον παρόντα κανονισμό» (άρ. 59 παρ. 3).

Σχετικά με τον έλεγχο των επισκεπτών/τριών, το άρ. 21 παρ. 15 προβλέπει πως: «Οι επισκέπτες ελέγχονται κατά την είσοδό τους από μαγνητικές πύλες και μηχανήματα ανίχνευσης απαγορευμένων ουσιών. Επισκέπτες που αποδεδειγμένα δεν επιτρέπεται να υποβληθούν σε αυτήν την έρευνα για λόγους υγείας υπόκεινται σε σωματικό έλεγχο από αρμοδίους υπαλλήλους του ίδιου φύλου με αυτούς» και το άρ. 7 του Κανονισμού Ασφάλειας ορίζει πως: «Οποιοσδήποτε εισέρχεται στο Κατάστημα υπόκειται σε έρευνα με ηλεκτρονικά μηχανήματα ανίχνευσης απαγορευμένων αντικειμένων και ουσιών ή και σε σωματική έρευνα, τηρουμένων των διατάξεων του άρθρου 21 παρ. 15 των Εσωτερικών Κανονισμών» (άρ. 5 παρ. 1), «Η σωματική έρευνα των επισκεπτών γίνεται, πέραν της περίπτωσης του άρθρου 21 παρ. 15 των Εσωτερικών Κανονισμών και όταν υπάρχουν βάσιμες υπόνοιες ή ισχυρές ενδείξεις απόπειρας εισαγωγής παράνομων ουσιών ή αντικειμένων, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τη διάπραξη αδικημάτων ή την προσβολή της ασφάλειας του Καταστήματος, πάντοτε όμως από αρμόδιους υπαλλήλους του ίδιου φύλλου, παρουσία του Διευθυντή ή του Αρχιφύλακα ή των νομίμων αναπληρωτών των. Γίνεται άμεσα σχετική ενημέρωση του εισαγγελέα-επόπτη» (παρ. 7) και «Από τους υπαλλήλους που πραγματοποιούν τις έρευνες συντάσσονται και υπογράφονται, σε ειδικό βιβλίο, σχετικά πρακτικά, στα οποία περιλαμβάνονται τα στοιχεία τους, τα στοιχεία του κρατουμένου και του επισκέπτη» (παρ. 11). Τέλος, για τον έλεγχο του προσωπικού ορίζεται πως «κατά την είσοδό του στο κατάστημα κράτησης υποβάλλεται σε ηλεκτρονικό ή άλλου είδους έλεγχο ανίχνευσης απαγορευμένων ουσιών και αντικειμένων» (άρ. 36 παρ. 2).

Σημειώνεται πως η ίδια διαδικασία προβλέπεται και αναφορικά με τους κρατούμενους σε Ειδικά Καταστήματα Κράτησης Νέων, βάσει του Εσωτερικού Κανονισμού Λειτουργίας των τελευταίων (Υ.Α. 62367/2005· ΦΕΚ Β΄ 889/30.06.2005 – ίδια αρίθμηση των σχετικών άρθρων), ενώ αναφορικά με τους κρατούμενους στα Αγροτικά Καταστήματα Κράτησης η πρόβλεψη του οικείου Εσωτερικού Κανονισμού Λειτουργίας (Υ.Α. 14088/2019· ΦΕΚ Β΄ 760/05.03.2019) στα άρ. 11 παρ. 5, 21 παρ. 15, 31 παρ. 24, 34 παρ. 13-15, 36 παρ. 2, 63 παρ. 6 περ. γ εδ. α΄ και 65 παρ. 3 διαφέρει επί της ουσίας από την ανωτέρω ρύθμιση ως προς α) την πρόβλεψη της διεξαγωγής της έρευνας σε ιδιαίτερο χώρο κατά τρόπο που δεν θίγει την αξιοπρέπεια του κρατουμένου (άρ. 11 παρ. 5 εδ. α΄), β) την πρόβλεψη ότι η έρευνα, «εφόσον δεν υπάρχει δυνατότητα ασφαλούς ακτινολογικού ελέγχου στο κατάστημα κράτησης ή μεταφοράς στο Νοσοκομείο Κρατουμένων Κορυθαλλού, γίνεται, εφόσον υπάρχει δυνατότητα μεταφοράς, σε πλησιέστερο νοσοκομείο και μόνο από γιατρό, σύμφωνα με τους κανόνες της ιατρικής» (άρ. 11 παρ. 5 εδ. δ΄), γ) την πρόβλεψη ότι, αν οι επι-

σκέπτες/τριες δεν επιτρέπεται να υποβληθούν σε ακτινολογικό έλεγχο, «υπόκεινται σε σωματική έρευνα από δύο αρμοδίους υπαλλήλους του ίδιου φύλου με αυτούς σε ιδιαίτερο χώρο και με τρόπο που δεν θίγει την αξιοπρέπειά τους. Αυτή η έρευνα περιορίζεται στην αφή και δεν επιτρέπεται η αφαίρεση ενδυμάτων. Σε κάθε περίπτωση, εάν υπάρξει εύρημα το οποίο ο επισκέπτης αρνείται να παραδώσει, ενημερώνεται ο Διευθυντής του καταστήματος, ο οποίος απαγορεύει την επίσκεψη. Εάν ο επισκέπτης επιμένει, ενημερώνεται ο εισαγγελέας-επόπτης που αποφασίζει σχετικά», δ) τη χρήση της αναφοράς του γιατρού για τους κρατούμενους που βρίσκονται σε προφυλακτική μόνωση σχετικά «ιδίως ως προς την ικανότητα και την καταλληλότητά τους για εργασία ή την ανάγκη μεταγωγής τους σε άλλο κατάστημα κράτησης» (άρ. 34 παρ. 13 εδ. γ') και ε) την πρόβλεψη η ακτινολογική έρευνα να διεξάγεται «πάντοτε ύστερα από εντολή του εισαγγελέα-επόπτη και εφόσον δεν υπάρχει δυνατότητα ασφαλούς ακτινολογικού ελέγχου στο κατάστημα κράτησης ή μεταφοράς στο Νοσοκομείο Κρατουμένων Κορυδαλλού, σε πλησιέστερο νοσοκομείο» (άρ. 34 παρ. 14 εδ. α'). Σχετικά με τα Σωφρονιστικά Καταστήματα Αυξημένης Ασφάλειας, δεν έχει θεσπιστεί προς το παρόν Εσωτερικός Κανονισμός που να διέπει τη λειτουργία τους (και άρα αυτά δεν έχουν συσταθεί ακόμα), όπως και για κανένα από τα καινούργια ειδικά καταστήματα που προβλέφθηκαν με το άρ. 19 παρ. 3 του Ν. 4985/2022.

Πέρα από το εθνικό επίπεδο, έχουν αναπτυχθεί διεθνή και περιφερειακά πρότυπα σχετικά με την καταφυγή στις μεθόδους σωματικών και ενδοσωματικών ερευνών, ενώ έχουν δημιουργηθεί μηχανισμοί επιτήρησης για τον έλεγχο της εφαρμογής του νομικού πλαισίου στην πράξη (Bernath, 2023: 47). Σύμφωνα με τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες (Σύσταση Rec(2006)2 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης), η διεξαγωγή ερευνών σε κρατούμενους/ες και επισκέπτες/τριες θα πρέπει να διέπεται από ένα λεπτομερές πλαίσιο, ενώ οι περιστάσεις υπό τις οποίες θα διεξάγονται έλεγχοι και η φύση των ελέγχων αυτών θα πρέπει να ρυθμίζονται στο εθνικό δίκαιο. Το προσωπικό που διενεργεί ελέγχους θα πρέπει να είναι εξειδικευμένο και ειδικά εκπαιδευμένο, ώστε να τελεί το έργο του με σεβασμό στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Επιπλέον, οι έρευνες θα πρέπει να διεξάγονται μόνο από άτομα του ίδιου φύλου, απαγορεύεται να διεξάγονται ενδοσωματικές έρευνες από το προσωπικό της φυλακής, ενώ ενδοσωματικές έρευνες μπορεί να διεξάγονται μόνο από γιατρό (Κανόνας 54.1-10, σε Κουλούρη, 2009: 88-89). Οι Κανόνες αναθεωρήθηκαν το 2020, χωρίς να έχει τροποποιηθεί το συγκεκριμένο πεδίο.

Αντίστοιχης φιλοσοφίας είναι και οι κατευθύνσεις των αναθεωρημένων Στοιχειωδών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων του ΟΗΕ (Κανόνες του Νέλσον Μαντέλα, 2015). Συγκεκριμένα, ορίζεται πως οι νόμοι και οι κανονισμοί σχετικά με τους ελέγχους σε κρατούμενους και στα κελιά θα είναι σύμφωνοι με τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το διεθνές δίκαιο και θα λαμβάνουν υπόψη τα διεθνή πρότυπα και τους διεθνείς κανόνες, λαμβανομένης υπόψη της ανάγκης διασφάλισης της ασφάλειας στη φυλακή. Οι έλεγχοι θα διενεργούνται με τρόπο που σέβεται την

εγγενή ανθρώπινη αξιοπρέπεια και την ιδιωτικότητα του ατόμου που υφίσταται τον έλεγχο, όπως και τις αρχές της αναλογικότητας, της νομιμότητας και της αναγκαιότητας (Κανόνας 50), ενώ δεν θα χρησιμοποιούνται για να παρενοχλήσουν, να εκφοβίσουν ή να εισβάλλουν αδικαιολόγητα στην ιδιωτικότητα των κρατουμένων. Με σκοπό τη λογοδοσία της διοίκησης και τον σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων, θα πρέπει να τηρείται ένα επαρκές αρχείο των ελέγχων –ιδιαίτερα όταν περιλαμβάνουν γύμνωση και έλεγχο των σωματικών κοιλοτήτων και των κελιών– όπου θα αναφέρονται οι λόγοι για τους οποίους έλαβαν χώρα, η ταυτότητα αυτών που τους πραγματοποιήσαν και τυχόν αποτελέσματα της έρευνας (Κανόνας 51).¹ ακόμα, οι Κανόνες ορίζουν πως οι διεισδυτικοί έλεγχοι, συμπεριλαμβανομένων των ελέγχων με γύμνωση και των ελέγχων των σωματικών κοιλοτήτων, θα πρέπει να λαμβάνουν χώρα μόνο όταν είναι απολύτως απαραίτητοι. Η διοίκηση της φυλακής θα πρέπει να ενθαρρύνεται να αναπτύσσει και να χρησιμοποιεί κατάλληλα μέσα εναλλακτικά των διεισδυτικών ελέγχων, οι οποίοι θα πρέπει να διεξάγονται με σεβασμό της ιδιωτικότητας και από εκπαιδευμένο προσωπικό, ίδιου φύλου με το ελεγχόμενο άτομο (Κανόνας 51.2).² οι έλεγχοι των σωματικών κοιλοτήτων θα πρέπει να διεξάγονται μόνο από εκπαιδευμένους/ες επαγγελματίες υγείας, άλλους/ες από αυτούς που είναι υπεύθυνοι/ες για την εξέταση και θεραπευτική μεταχείριση των κρατουμένων, ή, κατ' ελάχιστο, από προσωπικό που είναι επαρκώς εκπαιδευμένο από επαγγελματία υγείας σχετικά με τα πρότυπα υγιεινής, υγείας και ασφάλειας (Κανόνας 52.2).

Παρόμοια, οι Αρχές και οι Καλύτερες Πρακτικές για την Προστασία των Ατόμων τα οποία Στερούνται την Ελευθερία τους στην Αμερικανική Ήπειρο της Διαμερικανικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (2008) ορίζουν πως: «Οι σωματικές έρευνες στις οποίες υποβάλλονται τα πρόσωπα τα οποία στερούνται την ελευθερία τους, καθώς και οι επισκέπτες των χώρων κράτησης, θα διεξάγονται υπό συνθήκες επαρκούς υγιεινής από αρμόδιο, για τον σκοπό αυτό, προσωπικό του ίδιου φύλου και θα είναι συμβατές με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και τον σεβασμό στα θεμελιώδη δικαιώματα. Σε συνέπεια με όσα προαναφέρθηκαν, τα κράτη μέλη θα εφαρμόζουν εναλλακτικές μεθόδους για τη διενέργεια ερευνών μέσω της χρήσης τεχνολογικού εξοπλισμού ή και άλλων κατάλληλων τρόπων. Οι κολπικές και οι πρωκτικές έρευνες θα είναι απαγορευμένες διά νόμου».

3. Μαρτυρίες για ταπεινωτικούς ελέγχους και η κριτική της Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και του Συνηγόρου του Πολίτη

Οι μαρτυρίες-καταγγελίες, ιδίως γυναικών, που στο πρόσφατο παρελθόν είδαν το φως της δημοσιότητας, έκαναν λόγο για βαθύτατα ταπεινωτικούς, απαξιωτικούς και επικίνδυνους για την υγεία ενδοπρωκτικούς και ενδοκολπικούς ελέγχους, σε μέρη και

υπό συνθήκες που απείχαν από όσα ορίζει ο νόμος (π.χ. μη αποστειρωμένα εργαλεία που χρησιμοποιούνταν σε περισσότερες γυναίκες χωρίς να καθαρίζονται έπειτα από κάθε χρήση, χρήση καθαρτικών που είχαν προκαλέσει σε κάποιες περιπτώσεις έντονους πόνους)· οι έλεγχοι διενεργούνταν πολλές φορές από σωφρονιστικούς/ές υπαλλήλους, αστυνομικούς ή και μέλη της εξωτερικής φρουράς των φυλακών (ίδιου φύλου), με εξευτελιστική συμπεριφορά και μειωτικά σχόλια για όσες/ους υποβάλλονταν σε αυτήν την ταπεινωτική και επικίνδυνη διαδικασία (βλ. Σουμέλη, 2015· Λύκου, 2017· Σταματόγιαννη, 2017· Τσιροπούλου & Ρούμπου, 2017), ενώ αντίστοιχες μαρτυρίες έχουν καταγραφεί και για άνδρες κρατούμενους των ελληνικών φυλακών (Newsit, 2010).

Η Επιτροπή του Συμβουλίου της Ευρώπης (ΕΠΒ) έχει διαδραματίσει σπουδαίο ρόλο στη βελτίωση της μεταχείρισης και των συνθηκών κράτησης και έχει αναπτύξει ένα σώμα προτύπων που λειτουργεί ως τόπος αναφοράς για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της κακομεταχείρισης σε παγκόσμιο επίπεδο. Ένα θέμα που έχει απασχολήσει πολύ τον Οργανισμό είναι οι κίνδυνοι κακομεταχείρισης που συνεπάγονται οι σωματικοί και ενδοσωματικοί έλεγχοι (Bernath, 2023: 50). Αναφορικά με την πρακτική που έχει παρατηρηθεί και καταγραφεί από θεσμικά όργανα, ιδιαίτερη σημασία έχει η έκθεση της ΕΠΒ, έπειτα από την επίσκεψή της στην Ελλάδα από τις 27 Αυγούστου έως τις 9 Σεπτεμβρίου 2005, στην οποία εκφράζεται προβληματισμός για τη συστηματική υποβολή των κρατουμένων της Κλειστής Κεντρικής Φυλακής Γυναικών (Κορυδαλλός) σε εξονυχιστικούς σωματικούς ελέγχους, έπειτα από κάθε απουσία τους από τη φυλακή (έστω και αν συνοδεύονταν κατά τη διάρκεια αυτής)· για την Επιτροπή, αυτό συνιστά μια δυσανάλογη τακτική, η οποία συντελεί στην απαξίωση των υποβαλλόμενων σε αυτήν, και για τον λόγο αυτόν συνιστά να πραγματοποιείται κατ' εξαίρεση, στη βάση μιας εκτίμησης ρίσκου, και όχι συστηματικά. Επιπλέον, η ενδοσωματική εξέταση θα πρέπει να διενεργείται αποκλειστικά από επαγγελματία υγείας, ο οποίος είναι υπεύθυνος για την εξέταση και θεραπευτική μεταχείριση των κρατουμένων, και με τρόπο που δηλώνει απόλυτο σεβασμό στην αξιοπρέπειά τους. Τέλος, η Επιτροπή θορυβήθηκε ιδιαίτερα από τη συστηματική χορήγηση καθαρτικού σε όλες τις νεοαφικθείσες, με τοποθέτηση σε κελί απομόνωσης για πέντε μέρες, με παρακολούθηση του κελιού με τη χρήση κάμερας, πρακτική που θεωρεί εξευτελιστική, και για τον λόγο αυτό συνέστησε την άμεση κατάργησή της (CPT, 2005: 40, σκέψη 81).

Παρά τις συστάσεις της ΕΠΒ, η πρακτική συνεχίστηκε με όρους συστηματικής υποβολής των κρατουμένων σε εξονυχιστικούς σωματικούς ελέγχους. Σύμφωνα με το Υπόμνημα που υπέβαλε ο Συνήγορος του Πολίτη (ΣΤΠ) προς τη Διακομματική Επιτροπή της Βουλής των Ελλήνων για την εξέταση του Σωφρονιστικού Συστήματος της χώρας και των συνθηκών διαβίωσης των κρατουμένων (18.02.2009), η τότε πρακτική συνίστατο: α) στην αφαίρεση όλων των ενδυμάτων και των προσωπικών αντικειμένων κατά την είσοδο στο κατάστημα· β) στον εξονυχιστικό σωματικό και ενδοσωματικό έλεγχο (κολποσκόπηση και πρωκτοσκόπηση)· γ) στην κράτηση σε ειδικό

χώρο, δηλαδή στα κελιά που προορίζονται για την έκτιση της πειθαρχικής ποινής του περιορισμού σε κελί κράτησης, κατ' άρ. 69 ΣΚ· σχετικώς καταγγέλλθηκε από τις κρατούμενες με τις οποίες μίλησε η αντιπροσωπεία της Αρχής ότι στον χώρο βρισκόνταν περίπου έξι με οκτώ άτομα (ή και περισσότερα), τα οποία κοιμούνταν σε βρόμικα στρώματα χωρίς κρεβάτι, υπέφεραν από την υγρασία, την έλλειψη επαρκούς εξαερισμού, τη γενική έλλειψη καθαριότητας και την έλλειψη θέρμανσης· δ) στη χορήγηση καθαρτικών ουσιών· ε) στην παρακολούθηση με κάμερα της χρήσης της τουαλέτας, η οποία, μάλιστα, δεν πληροί τις ελάχιστες προϋποθέσεις υγιεινής· στ) στον ανεπαρκή προαυλισμό (Συνήγορος του Πολίτη, 2009: 26-27).

Σύμφωνα με τις διαπιστώσεις του ΣτΠ, ο έλεγχος διενεργείται αποκλειστικά σε χώρους απομόνωσης του καταστήματος κράτησης, υπό δυσμενείς και απαξιοτικές συνθήκες, χωρίς την παρακολούθηση γιατρού, είτε είναι διαθέσιμος ο απαραίτητος τεχνολογικός εξοπλισμός –συμπληρωματικά σε αυτόν– είτε δεν είναι. Η πρακτική λαμβάνει χώρα με όρους ρουτίνας και γενικευμένης διαδικασίας, ενώ αφορά τους κρατούμενους και τις κρατούμενες τόσο για αδικήματα περί ναρκωτικών όσο και για άσχετα με αυτά. Τα χαρακτηριστικά αυτά την καθιστούν δυσανάλογη προσβολή της αξιοπρέπειας των κρατουμένων, οι οποίοι/ες υποβάλλονται σε ταπεινωτική μεταχείριση. Επιπλέον, η σωφρονιστική διοίκηση αποφεύγει να αιτιολογεί ειδικά, ακόμη και να αναφέρει απλώς, τους λόγους που καθιστούν κάποιο κρατούμενο άτομο ύποπτο. Ακόμη, ο Συνήγορος ασκεί κριτική στην παράβλεψη της σύστασης της ΕΠΒ για την παύση της χορήγησης καθαρτικών και της παρακολούθησης με ηλεκτρονικά μέσα της ειδικής τουαλέτας –πτυχές της πρακτικής που συνιστούν έτι περαιτέρω επαχθή και ταπεινωτική μεταχείριση– ενώ κάνει μνεία και σε περιστατικά θανάτων κρατουμένων κατά τη διάρκεια της τριήμερης απομόνωσης, στοιχείο που καθιστά την οριοθέτηση της πρακτικής με βάση τους όρους του νόμου και της υποχρέωσης προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων ακόμη επιτακτικότερη (Συνήγορος του Πολίτη, 2009: 32-34).

Την ίδια κατάσταση συνάντησε και πάλι η αντιπροσωπεία της ΕΠΒ, σημειώνοντας ότι, παρά την υποτιθέμενη παύση των κολπικών ελέγχων από τον Μάιο του 2010, αναφέρθηκαν σχετικά περιστατικά κατά την επίσκεψη της 19-27 Ιανουαρίου 2011 (CPT, 2012). Κολπικοί έλεγχοι καταγγέλλθηκαν από κρατούμενες του Καταστήματος Κράτησης Γυναικών Ελεώνα Θήβας, οι οποίες διενεργούνταν από επισκέπτη γυναικολόγο, χωρίς να μπορέσει η αντιπροσωπεία να διαπιστώσει τη συχνότητα αυτών των ελέγχων. Σε περίπτωση άρνησης του ελέγχου, οι γυναίκες υποβάλλονταν σε κράτηση σε κελί απομόνωσης για αρκετές μέρες, υπό συνεχή επίβλεψη μέσω συστήματος επιτήρησης CCTV, ή συνοδεύονταν από σωφρονιστικό υπάλληλο σε κάθε επίσκεψη στην τουαλέτα (με ή χωρίς χορήγηση καθαρτικού, έπειτα από εντολή του γιατρού). Η ΕΠΒ εξέφρασε την ανησυχία της για τη συνεχιζόμενη πρακτική των κολπικών ελέγχων στη φυλακή Θήβας, οι οποίοι δεν δικαιολογούνταν πάντοτε από όρους απόλυτης αναγκαιότητας. Επιπλέον, ούτε στον Κορυδαλλό ούτε στη Θήβα τηρούνταν ένα ακριβές αρχείο για την καταγραφή κάθε περιστατικού κολπικού ελέγχου, των λόγων γι' αυτόν και την αναφορά στην εντολή

του/της εισαγγελέα-επόπτη, σύμφωνα με τους όρους του ΣΚ. Ο Οργανισμός καλεί την Ελλάδα να διασφαλίσει πως οι ενδοκολληκοί έλεγχοι θα διεξάγονται μόνο όταν αυτό είναι απολύτως απαραίτητο, έπειτα από εντολή του αρμόδιου εισαγγελέα-επόπτη, και πως αυτοί θα διατηρούνται κατάλληλα σε ειδικό αρχείο (παρ. 50).

Επίσης, η Επιτροπή επαναλαμβάνει ότι η χορήγηση καθαρτικών σε κρατούμενους και κρατούμενες εναντίον των οποίων υπάρχει υπόνοια περί μεταφοράς ναρκωτικών στη φυλακή είναι μια επικίνδυνη πρακτική που θα πρέπει να λήξει αμέσως. Τα καθαρτικά που χρησιμοποιούνται είναι διεγερτικά/ερεθιστικά, και όχι λιπαντικά, και έτσι θα μπορούσαν να προκαλέσουν το σκάσιμο της συσκευασίας των ναρκωτικών μέσα στο σώμα και, ως εκ τούτου, τον θάνατο του/της κρατούμενου/ης. Ένα άτομο εναντίον του οποίου υπάρχει υποψία μεταφοράς ναρκωτικών θα μπορούσε να τοποθετηθεί σε χωριστό κελί για 48 με 72 ώρες, χρόνος που είναι ικανός για τη φυσική αποβολή οποιουδήποτε ξένου αντικειμένου από το σώμα (παρ. 51).

Παρόμοια εικόνα σχηματίζει ο Οργανισμός έπειτα από την επίσκεψή του στη χώρα το 2013 (CPT, 2013), χωρίς να διαπιστώνει, όμως, μια ενιαία πρακτική: αναφορικά με την Κλειστή Κεντρική Φυλακή Γυναικών (Κορυδαλλός), παρατήρησε πως σε όσες κρατούμενες επέστρεφαν στη φυλακή, ανεξάρτητα από την αιτία απουσίας τους, διενεργούνταν ενδοσωματικοί έλεγχοι, ενώ δεν κατέγραψε κολλητικούς ελέγχους και χρήση καθαρτικών. Αντίθετα, στο Γενικό Κατάστημα Κράτησης Θεσσαλονίκης (Διαβατά), οι κρατούμενοι υποβάλλονταν συστηματικά σε διεισδυτικές διαδικασίες έρευνας, καθώς ελέγχονταν εξονυχιστικά με γύμνωση κάθε φορά που επέστρεφαν στη φυλακή και έπειτα τοποθετούνταν σε πειθαρχικό κελί για δύο ή περισσότερες μέρες. Οι γυναίκες υποχρεώνονταν σε βαθύ κάθισμα και να ουρήσουν. Έλεγχοι με γύμνωση πραγματοποιούνταν ακόμη και μετά την επιστροφή από τη λειτουργία στην εκκλησία που βρίσκεται εντός του καταστήματος κράτησης, αλλά έξω από τις πτέρυγες (παρ. 144). Επίσης, στο Κατάστημα Κράτησης Λάρισας, η αντιπροσωπεία της ΕΠΒ ενημερώθηκε πως συνεχιζόταν η χρήση καθαρτικών για τους κρατούμενους που τοποθετούνταν σε κελί απομόνωσης λόγω υποψιών περί προσπάθειας εισαγωγής ναρκωτικών στο κατάστημα (παρ. 145). Στην επίσκεψη που πραγματοποίησε η ΕΠΒ το 2021, κρατούμενες ανέφεραν ότι κατά την είσοδό τους στη φυλακή υποβάλλονταν σε σωματικό έλεγχο, εξαναγκαζόμενες να αφαιρέσουν όλα τους τα ρούχα και να σταθούν γυμνές ενώπιον ανδρών, οι οποίοι εξέταζαν αν έκρυβαν κάποιο αντικείμενο (παρ. 42 (CPT, 2021)).

Οι κολλητικοί έλεγχοι φαίνεται πως έχουν σταματήσει, τουλάχιστον να γίνονται συστηματικά, κάτι που έγινε σε μικρό χρονικό διάστημα μετά τις παρεμβάσεις της ΕΠΒ και του Συνηγόρου του Πολίτη, αλλά και σε μικρό χρονικό διάστημα μετά τον θάνατο της Κατερίνας Γκουλιώνη –κρατούμενης που αγωνίστηκε σθεναρά ενάντια στην πρακτική, αντιμετωπίζοντας για τη δράση της πειθαρχικές μεταγωγές και άλλες εκδικητικές ενέργειες–, η οποία βρέθηκε νεκρή (από υπερβολική δόση ηρωίνης, κατά την ιατροδικαστική εξέταση), δεμένη με χειροπέδες πισθάγκωνα, σε πλοίο κατά τη διάρκεια μεταγωγής της στη Δικαστική Φυλακή Νεάπολης (Τα Νέα, 2009· Left.gr, 2023). Την

ίδια διαπίστωση κάνει και η Υποεπιτροπή του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών κατά των Βασανιστηρίων και Άλλων Τρόπων Σκληρής, Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας, στην έβδομη περιοδική έκθεση που υποβλήθηκε στην Ελλάδα κατά το άρ. 19 της Σύμβασης του ΟΗΕ κατά των Βασανιστηρίων. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις της αντιπροσωπείας της, ο ενδοκολλητικός έλεγχος των γυναικών στα καταστήματα κράτησης γυναικών έχει σταματήσει να εφαρμόζεται, ενώ η επιθεώρηση λαμβάνει χώρα σε ξεχωριστό χώρο με τρόπο που δεν παραβιάζει την αξιοπρέπεια των υποβαλλόμενων στον έλεγχο· ειδικότερα, τα μαλλιά, τα αυτιά, το στόμα, η μύτη, οι μασχάλες και το στήθος εξετάζονται από το προσωπικό χωρίς ψηλάφηση ή κάποια άλλη σωματική επαφή (SPT, 2018, παρ. 26, σκέψη 199). Στην πραγματικότητα, δεν καταργήθηκαν ρητά, παρά τη σχετική αντίληψη του θέματος από μερίδα των μέσων ενημέρωσης,⁷ αλλά ανακοινώθηκε απόφαση του υπουργού Δικαιοσύνης, η οποία όριζε πως η διαδικασία στο εξής θα λάμβανε χώρα αποκλειστικά βάσει της διάταξης του άρ. 23 παρ. 6 ΣΚ, που θέτει τον ενδοσωματικό έλεγχο υπό την εγγύηση ότι αυτός διενεργείται μόνο από ιατρό και μόνο κατόπιν εντολής του εισαγγελέα. Είναι, βέβαια, εντυπωσιακό ότι η εφαρμογή του νόμου εξαρτήθηκε στη συγκεκριμένη περίπτωση από απόφαση του αρμόδιου υπουργού.

Στον βαθμό που μπορούμε να γνωρίζουμε, καθώς δεν υπάρχουν επαρκείς διαθέσιμες πληροφορίες για την πρακτική των ενδοσωματικών ελέγχων στις ελληνικές φυλακές τα τελευταία χρόνια από την Επιτροπή του Συμβουλίου της Ευρώπης ή τον Συνήγορο του Πολίτη, πέρα από τη μικρή αναφορά στην έκθεση της πρώτης για το 2021, διαφαίνεται πως οι πρακτικές αδιάκριτης υποβολής κρατουμένων σε ταπεινωτικούς ενδοσωματικούς ελέγχους έχουν ατονήσει, αλλά δεν έχουν σταματήσει (χωρίς να υπάρχει ενιαία πρακτική, καθώς αυτή διαφέρει από κατάσταση σε κατάσταση) –όπως προκύπτει από μαρτυρίες που έχουν δημοσιευτεί τα τελευταία έτη (Vice, 2022)– αν και οι κολπικοί έλεγχοι φαίνεται να είναι παρελθόν, ή να διενεργούνται σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Ενδιαφέρον έχει η περίπτωση κρατουμένου που καταγγέλλει πως δεν μεταφέρθηκε για να εμβολιαστεί κατά του Covid-19, όπως επίσης και στο νοσοκομείο για οφθαλμολογική εξέταση, επειδή αρνήθηκε να υποβληθεί σε γυμνό σωματικό έλεγχο, θεωρώντας πως το πολιτικό του υπόβαθρο ήταν ο λόγος της καταχρηστικής απαίτησης για έρευνα (The Press Project, 2022). Σε άλλη περίπτωση, σύζυγος κρατουμένου αναφέρει πως

7. «Στην απαγόρευση της κολπικής έρευνας σε γυναίκες κρατούμενες στις φυλακές της χώρας, προχώρησε, με απόφασή του, ο υφυπουργός Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων Απόστολος Κατσιφάρας» (Πρώτο Θέμα, 2010)· «Απαγορεύθηκε η ενδοσωματική έρευνα στις γυναίκες κρατούμενες, σύμφωνα με απόφαση του υφυπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων Απόστολου Κατσιφάρα» (TVXS, 2010). Αντίθετα, ορθά κατανοήθηκε η απόφαση από άλλη μερίδα του Τύπου ως συνέχιση της πρακτικής, αλλά μόνο από γιατρό: «Στο πάγιο αίτημα γυναικών κρατουμένων, αλλά και ευρωπαϊκών οργανισμών, που επισήμαιναν τον εξευτελιστικό τρόπο διενέργειας της ενδοσωματικής έρευνας στις γυναίκες κρατούμενες, απάντησε σήμερα το Υπουργείο Δικαιοσύνης. Σε απόφασή του επισημαίνει ότι πλέον η διαδικασία θα διενεργείται μόνο από γιατρό, μετά από εντολή δικαστικού λειτουργού και εφόσον υπάρχει εύλογη αιτία» (Τα Νέα, 2010).

της ζητήθηκε, ενώ ήταν εγκυμονούσα, να διέλθει από ειδικό μηχάνημα προκειμένου να ελεγχθεί, καθώς δεν υπήρχε διαθέσιμη γυναίκα υπάλληλος για να την ψηλαφίσει· όταν αυτή αρνήθηκε, καθώς η διαδικασία ήταν επικίνδυνη για το κυοφορούμενο, απειλήθηκε πως δεν θα καταφέρει να δει τον σύζυγό της· έπειτα από διαμαρτυρία της βρέθηκε εν τέλει γυναίκα υπάλληλος, η οποία την ψηλάφισε ελαφρά και της έδωσε την άδεια να περάσει (Vice, 2018). Σε πρόσφατο περιστατικό που είδε το φως της δημοσιότητας, κρατούμενοι των φυλακών Κορυδαλλού διαμαρτυρήθηκαν, καθώς αναφέρουν, πως «γυναίκες επισκέπτες τους υπέστησαν απρεπείς ελέγχους με ολική αφαίρεση των ρούχων τους από εξωτερικούς φρουρούς του σωφρονιστικού καταστήματος» (Τα Νέα, 2024).

Σε κάθε περίπτωση, η σχετική χαλάρωση που παρατηρείται και η μερική υιοθέτηση των συστάσεων του ΣτΠ και της ΕΠΒ δεν σημαίνει χωρίς άλλο τον ανεξίτητο σεβασμό των δικαιωμάτων των κρατουμένων, κάτι που προκύπτει από προβληματικές πρακτικές της διοίκησης (όπως αυτές που καταγράφηκαν παραπάνω και θα δούμε παρακάτω στην απόφαση του ΕΔΔΑ *Συριανός κατά Ελλάδας*), από τις διαφορετικές προσεγγίσεις του εκάστοτε καταστήματος κράτησης –ανάλογα και με τη δυναμική του, τη χωρητικότητά του, τον πληθυσμό που κρατείται εκεί κ.ο.κ.– και από το ίδιο το προβληματικό θεσμικό πλαίσιο, πτυχές του οποίου θα εξεταστούν κριτικά στα συμπεράσματα της παρούσας.

4. Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Δύο είναι οι βασικές πτυχές που θίγονται από τις πρακτικές ενδοσωματικών ελέγχων κρατουμένων, η προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας –αν κριθεί ότι η πρακτική συνιστά ταπεινωτική και εξευτελιστική μεταχείριση– και η προσβολή της ιδιωτικότητας (Γαλανού, 2011: 166 κ.ε.). Έτσι, κρίσιμο είναι να διερευνείται κατά πόσο μια εξέταση συνιστά απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση (άρ. 3 ΕΣΔΑ) ή υπάγεται στο πεδίο προστασίας του άρ. 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής), που καλύπτει μια ευρεία γκάμα πτυχών της ιδρυματικής διαβίωσης, όπως την παρακολούθηση της επικοινωνίας, την ηλεκτρονική παρακολούθηση, τις αναγκαστικές ιατρικές εξετάσεις και την υποχρεωτική θεραπεία.

Υπό το πρίσμα των δύο αυτών θεμελιωδών δικαιωμάτων, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει εκδώσει πλούσια νομολογία για τις πρακτικές ενδοσωματικών ελέγχων, μία από τις οποίες, μάλιστα, αφορά την Ελλάδα.⁸ Στην υπόθεση *Valasinas κατά Λιθουανίας* (απόφαση της 24.07.2001), ο προσφεύγων παραπονέθηκε, ανάμεσα σε άλλα ζητήματα θεμελιωδών δικαιωμάτων που έθιξε,

8. Για μια συνοπτική καταγραφή των θέσεων του Δικαστηρίου για τους ενδοσωματικούς ελέγχους, βλ. ιδ. Council of Europe/European Court of Human Rights, 2022.

πως σε μία περίπτωση υποβλήθηκε σε εξευτελιστικό σωματικό έλεγχο έπειτα από επίσκεψη συγγενούς του. Συγκεκριμένα, ανέφερε πως αναγκάστηκε να αφαιρέσει όλα του τα ρούχα ενώπιον υπαλλήλου άλλου φύλου, με σκοπό την ταπείνωσή του· αναγκάστηκε να κάνει «βαθύ κάθισμα», ενώ τα γεννητικά του όργανα και το φαγητό που έφερε στο επισκεπτήριο το συγγενικό του πρόσωπο ελέγχθηκαν από φύλακες που δεν φορούσαν γάντια (παρ. 26). Το ΕΔΔΑ έκρινε πως ενώ οι σωματικοί έλεγχοι με γύμνωση του υποβαλλόμενου σε αυτούς προσώπου μπορεί να είναι κατά περίπτωση αναγκαίοι για τη διασφάλιση της ευταξίας και την αποτροπή εγκλημάτων στη φυλακή, αυτοί θα πρέπει να διεξάγονται με τον ενδεδειγμένο τρόπο, κάτι που δεν έγινε στη συγκεκριμένη περίπτωση, η οποία μαρτυρούσε ξεκάθαρη έλλειψη σεβασμού στον προσφεύγοντα, προσβάλλοντας την ανθρώπινη αξιοπρέπειά του, κατά παράβαση του άρ. 3 της Σύμβασης (παρ. 117-118).

Στην υπόθεση *Iwancuk κατά Πολωνίας* (απόφαση της 15.11.2001), ο προσφεύγων είχε ζητήσει να ψηφίσει στις βουλευτικές εκλογές, όπως είχε δικαίωμα, οπότε και οδηγήθηκε στο γραφείο των σωφρονιστικών υπαλλήλων, όπου και του ζητήθηκε να γδυθεί προκειμένου να υποβληθεί σε σωματικό έλεγχο. Ο προσφεύγων συμμορφώθηκε, αρνούμενος ωστόσο να αφαιρέσει και το εσώρουχό του, οπότε και δέχθηκε σειρά απαξιωτικών και εξευτελιστικών σχολίων από τους φύλακες, ενώ έπειτα οδηγήθηκε πίσω στο κελί του χωρίς να μπορεί εν τέλει να ψηφίσει (παρ. 15). Το Δικαστήριο έκρινε πως η άσκηση του δικαιώματος ψήφου από υπόδικους κρατούμενους δεν θα έπρεπε να υποβάλλεται σε ειδικές συνθήκες πέραν αυτών που απαιτούν οι συνήθεις ανάγκες ασφάλειας της φυλακής, πολλώ δε μάλλον δεν μπορεί να προϋποθέτει τη γύμνωση του κρατουμένου ενώπιον ενός πλήθους σωφρονιστικών υπαλλήλων. Το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του την προσωπικότητα και τη φιλήσυχη συμπεριφορά του κρατουμένου κατά τη διάρκεια της κράτησής του, το γεγονός ότι δεν κατηγορούνταν για βίαιο έγκλημα και δεν είχε βεβαρημένο ποινικό μητρώο, θεωρώντας πως τα στοιχεία αυτά συνέτειναν στο συμπέρασμα ότι δεν υπήρχαν βάσιμοι λόγοι να πιστεύεται πως θα μπορούσε να συμπεριφερθεί βίαια κατά τη μεταφορά του, προκειμένου να ασκήσει το θεμελιώδες πολιτικό του δικαίωμα. Όμοια με την *Valasinas κατά Λιθουανίας*, θεωρεί πως η γύμνωση για τη διεξαγωγή σωματικού ελέγχου μπορεί να είναι αναγκαία κατά περίπτωση για τη διασφάλιση της ευταξίας και την πρόληψη ταραχών στη φυλακή, αλλά αυτή θα πρέπει να λαμβάνει χώρα με τον ενδεδειγμένο τρόπο· στη συγκεκριμένη περίπτωση, οι φύλακες κακοποίησαν λεκτικά και κοροΐδεσαν τον κρατούμενο, με σκοπό να του προκαλέσουν αισθήματα ταπείνωσης και κατωτερότητας, ενδείξεις, κατά το ΕΔΔΑ, μη σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειάς του, συνιστώντας παράβαση του άρ. 3 ΕΣΔΑ (παρ. 54-60).

Η συστηματική υποβολή κρατουμένων σε εξονυχιστικούς ενδοσωματικούς ελέγχους έχει απασχολήσει το ΕΔΔΑ σε μια σειρά αποφάσεών του. Ενδιαφέρουσα απόφαση που άπτεται της συγκεκριμένης πτυχής του προβλήματος είναι η *Van der Ven κατά Ολλανδίας*, της 04.02.2003. Στην υπόθεση αυτή, ο προσφεύγων, κρατούμενος σε

κατάστημα κράτησης υψίστης ασφαλείας, παραπονέθηκε, μεταξύ άλλων, και για τη συστηματική υποβολή του σε εξονυχιστικό σωματικό έλεγχο που, κατ' αυτόν, ήταν ταπεινωτική και παραβίαζε την ανθρώπινη αξιοπρέπειά του. Ανέφερε ότι γυμνωνόταν και υποβαλλόταν σε έλεγχο πριν από κάθε «ελεύθερο» επισκεπτήριο και μετά από αυτό, όπως και έπειτα από επισκέψεις στον γιατρό, τον οδοντίατρο και το κομμωτήριο της φυλακής. Για περίοδο τριάμισι ετών υποχρεωνόταν να υφίσταται έλεγχο με πλήρη γύμνωση και πρωκτικό έλεγχο, στα πλαίσια της εβδομαδιαίας επιθεώρησης του κελιού, ακόμη και αν κατά την εβδομάδα που είχε περάσει δεν είχε καμία επαφή με τον εξωτερικό κόσμο και παρά το γεγονός ότι μπορεί να είχε ήδη υποβληθεί σε έλεγχο, αν είχε προηγηθεί «ελεύθερο» επισκεπτήριο ή είχε επισκεφθεί τον γιατρό, τον οδοντίατρο ή το κομμωτήριο. Η διαδικασία αυτή προϋπέθετε ότι ο κρατούμενος γδυνόταν παρουσία του προσωπικού της φυλακής και υποβαλλόταν σε έλεγχο του πρωκτού του, αναγκαζόμενος να πάρει ντροπιαστικές στάσεις. Συνεπώς, αυτός ο εβδομαδιαίος έλεγχος πραγματοποιούνταν ως ρουτίνα και δεν βασιζόταν σε πραγματικές ανάγκες ασφάλειας ή στη συμπεριφορά του προσφεύγοντος (παρ. 9-25 και 37-41).

Το Δικαστήριο επισήμανε με έμφαση την υποβολή του προσφεύγοντος σε εξονυχιστικό έλεγχο με γύμνωση σε εβδομαδιαία βάση, επιπρόσθετα των άλλων αυστηρών μέτρων ασφαλείας μέσα στο κατάστημα κράτησης. Επιπλέον, ο κρατούμενος αντιμετώπιζε με σημαντική δυσκολία τα δεινά του εγκλεισμού υπό αυτές τις πολύ αυστηρές συνθήκες, κάτι που ήταν σε γνώση της διοίκησης της φυλακής, ενώ σε κανέναν έλεγχο καθ' όλη τη διάρκεια της κράτησής του δεν εντοπίστηκε κάποια παράνομη ουσία ή απαγορευμένο αντικείμενο. Τα στοιχεία αυτά, κατά το Δικαστήριο, οδήγησαν στο συμπέρασμα πως ο συστηματικός εξονυχιστικός σωματικός έλεγχος δεν δικαιολογούνταν βάσει των ισχυρισμών της κυβέρνησης και πως η πρακτική που κατήγγειλε ο προσφεύγων συνέτριψε την ανθρώπινη αξιοπρέπειά του και προκάλεσε αισθήματα απελπισίας και κατωτερότητας, οδηγώντας στον εξευτελισμό και την ταπείνωσή του. Κατά συνέπεια, για το ΕΔΔΑ, υπήρξε προφανής παραβίαση του άρ. 3 της ΕΣΔΑ (παρ. 61-63).

Επιπλέον, στη *Frérot κατά Γαλλίας* της 12.06.2007, το Δικαστήριο έκρινε πως η συστηματική υποβολή του κρατουμένου (καταδικασμένου σε ισόβια ως μέλους της ένοπλης οργάνωσης "Action Directe") σε σωματική έρευνα και ενδοσωματικό έλεγχο κάθε φορά που επέστρεφε στη φυλακή, με τρόπο ο οποίος ήταν ταπεινωτικός και απαξιωτικός, συνιστούσε απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση κατά το άρ. 3 της ΕΣΔΑ, οπότε και δεν προχώρησε στην εξέταση του ισχυρισμού του προσφεύγοντος για παραβίαση του άρ. 8 της Σύμβασης. Ο κρατούμενος βρισκόταν στη φυλακή για έξι χρόνια μέχρι να του ζητηθεί για πρώτη φορά να ανοίξει το στόμα του κατά τη διάρκεια σωματικού ελέγχου με γύμνωση· η άρνησή του είχε ως αποτέλεσμα να τιμωρηθεί πειθαρχικά με απομόνωση. Έπειτα από αρκετά παρόμοια περιστατικά, μεταφέρθηκε σε φυλακή υψηλής ασφαλείας, στην οποία επί δύο χρόνια αναγκαζόταν να υπομένει συστηματικούς ελέγχους, με υποχρέωση «να σκύψει και να βήξει» κάθε φορά που

αρνούνταν, του επιφυλασσόταν η πειθαρχική ποινή της απομόνωσης (παρ. 11 και 12). Το ΕΔΔΑ, ενώ δέχτηκε πως οι εξονυχιστικοί έλεγχοι με γύμνωση του προσφεύγοντος διενεργούνταν προκειμένου να αποσοβηθεί η τέλεση αξιόποινων πράξεων, θεώρησε προβληματικό το γεγονός ότι ο τρόπος της έρευνας διέφερε από φυλακή σε φυλακή (π.χ. ο προσφεύγων δεν υποβαλλόταν σε πρωκτικό έλεγχο σε κάθε κατάσταση), κάτι που οδήγησε στην κρίση ότι οι κρατούμενοι θα μπορούσαν να θεωρήσουν ότι τα μέτρα στα οποία υποβάλλονταν ήταν αυθαίρετα, καθώς η διοίκηση της εκάστοτε φυλακής είχε αξιοσημείωτη διακριτική ευχέρεια ως προς το πώς θα διενεργούνταν οι έλεγχοι για την εισαγωγή απαγορευμένων ουσιών ή αντικειμένων (παρ. 46). Για το Δικαστήριο, ο συνδυασμός του αισθήματος αυθαιρεσίας και των αισθημάτων κατωτερότητας και άγχους που συνήθως συνδυάζεται με αυτήν, όπως και το σοβαρό πλήγμα στην αξιοπρέπεια που επιφέρουν η υποχρέωση γδυσίματος ενώπιον άλλων ατόμων και η υποβολή σε οπτική εξέταση του πρωκτού, επιπρόσθετα των άλλων διεισδυτικών μέτρων που συνεπάγονται οι πλήρεις σωματικοί έλεγχοι, οδηγούν σε έναν βαθμό εξευτελισμού που ξεπερνάει το αναπόφευκτο και ως εκ τούτου ανεκτό υπό την έννοια του άρ. 3 της ΕΣΔΑ επίπεδο ταπείνωσης που είναι συνυφασμένο με τους σωματικούς ελέγχους. Ο εξευτελισμός του προσφεύγοντος, κατά την κρίση του Δικαστηρίου, έγινε ακόμη μεγαλύτερος από το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις η άρνησή του να συναινέσει στα μέτρα στα οποία υποχρεωνόταν να υποβληθεί, αντιμετωπιζόταν με την πειθαρχική του απομόνωση (παρ. 47).

Στην απόφαση *Roth κατά Γερμανίας* της 22.10.2020, ο προσφεύγων παραπονέθηκε για τη συστηματική υποβολή του σε ενδοσωματικούς ελέγχους που προσέβαλαν την αξιοπρέπειά του και δεν ήταν απαραίτητοι από την άποψη της αποτροπής της εισαγωγής ναρκωτικών στο κατάστημα. Συγκεκριμένα, το ΕΔΔΑ έκρινε πως οι έντεκα σωματικές έρευνες με γύμνωση του προσφεύγοντος, με επιθεώρηση του πρωκτού και εξαναγκασμό του να σταθεί σε ταπεινωτικές θέσεις, ήταν υπέρ το δέον διεισδυτικές, ενώ ήταν τυχαίες – καθώς ένας στους πέντε κρατούμενους υποβαλλόταν σε τέτοια μέτρα, χωρίς σαφή και ανακοινωμένα κριτήρια. Κάθε έλεγχος σε βάρος του προσφεύγοντος λάμβανε χώρα πριν από ή μετά από την επίσκεψη υπαλλήλων ή αξιωματούχων (π.χ. υπαλλήλων του τοπικού δικαστηρίου) και συνεπώς δεν σχετιζόταν με θεμελιωμένη υποψία σε βάρος του, δηλαδή δεν λαμβανόταν υπόψη η ατομική του διαγωγή ώστε να δικαιολογείται ο εξονυχιστικός έλεγχος (παρ. 70). Για το Δικαστήριο, η έλλειψη ενός νόμιμου σκοπού, η αυθαιρεσία και τα αισθήματα κατωτερότητας και άγχους που συναρτώνται με αυτήν, όπως και το σοβαρό πλήγμα στην αξιοπρέπεια λόγω της υποχρεωτικής γύμνωσης μπροστά σε υπαλλήλους και της υποβολής σε επιθεώρηση του πρωκτού, οδήγησαν, όμοια με την *Frérot κατά Γαλλίας*, σε ένα επίπεδο εξευτελισμού το οποίο υπερέβη την αναπόφευκτη ταπείνωση που προκαλεί η διαδικασία, συνιστώντας παράνομη προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας του προσφεύγοντος κατά το άρ. 3 της ΕΣΔΑ (παρ. 72). Επίσης, η απόρριψη από τα τοπικά δικαστήρια του αιτήματος του προσφεύγοντος για διορισμό δωρεάν δικηγόρου, προ-

κειμένου να αξιώσει αποζημίωση για τις παράνομες πράξεις που υπέστη –οι οποίες αναγνωρίστηκαν, πλην όμως θεωρήθηκε πως η αναγνώριση αυτή ήταν επαρκές μέτρο και κατά συνέπεια παρήλκε η διεκδίκηση από τον κρατούμενο χρηματικής ικανοποίησης–, συνιστά παραβίαση του διαδικαστικού σκέλους του ίδιου άρθρου (παρ. 79-82), ταυτόχρονα –και σε συνδυασμό– με παραβίαση του άρ. 13 ΕΣΔΑ (δικαίωμα πραγματικής προσφυγής).

Μια απόφαση του ΕΔΔΑ που αφορά τη χώρα μας είναι η *Συριανός κατά Ελλάδα*ς της 07.10.2021. Η υπόθεση αφορά κρατούμενο που προσέφυγε στο Δικαστήριο παραπονούμενος για τη μεταχείρισή του από τις διοικήσεις του Γενικού Καταστήματος Κράτησης Νιγρίτας και του Γενικού Καταστήματος Κράτησης Διαβατών, καθώς αρνήθηκε τέσσερις φορές να υποβληθεί σε ενδοσωματικό έλεγχο με γύμνωση, έπειτα από απουσίες του από το κατάστημα στο οποίο κρατούνταν, και ως εκ τούτου του επιβλήθηκαν ισάριθμες πειθαρχικές ποινές. Κατά των αποφάσεων του εκάστοτε Πειθαρχικού Συμβουλίου προσέφυγε στα τοπικά αρμόδια Συμβούλια Πλημμελειοδικών, που απέρριψαν τις προσφυγές του. Ο λόγος για τον οποίο ο κρατούμενος δεν επιθυμούσε να συμμορφωθεί με τον σωματικό έλεγχο με γύμνωση και επιθεώρηση του πρωκτού είναι γιατί θεώρησε τη διαδικασία ταπεινωτική και αχρείαστη, καθώς σε όλες του τις εξόδους από τη φυλακή συνοδεύταν από ισχυρές αστυνομικές δυνάμεις και είτε μετέβη στο Δικαστήριο ενώπιον του οποίου εκκρεμούσε η ποινική του υπόθεση για ελάχιστη ώρα, καθώς η τελευταία αναβλήθηκε, είτε κρατήθηκε στο Γενικό Κατάστημα Κράτησης Διαβατών για λίγες ημέρες χωρίς να έρθει σε επαφή με κανένα άτομο. Για τον λόγο αυτόν, ο προσφεύγων θεώρησε πως οι έλεγχοι στους οποίους απαιτήθηκε να υποβληθεί ήταν απατηλοί και είχαν σκοπό να τον εξευτελίσουν. Μάλιστα, ισχυρίστηκε πως οι διοικήσεις των καταστημάτων γνώριζαν πολύ καλά πως δεν είχε σχέση με τα ναρκωτικά και πως ο ίδιος δεν αρνήθηκε συνολικά τον έλεγχο, προτείνοντας να υποβληθεί σε ψηλάφηση και ακτινογραφία, η οποία, κατ' αυτόν, σεβόταν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Ο κρατούμενος αναφέρει πως οι υπάλληλοι έκαναν απαξιωτικά σχόλια, προσπαθώντας να μειώσουν το ηθικό του. Έπειτα από την άρνησή του σε κάθε περιστατικό, οδηγούνταν σε κελί απομόνωσης, προκειμένου να αποβάλει μόνος του τυχόν ουσίες ή αντικείμενα. Στον κρατούμενο επιβλήθηκαν, όπως αναφέρθηκε, οι πειθαρχικές ποινές του περιορισμού σε πειθαρχικό κελί και της μεταγωγής σε άλλο κατάστημα, οπότε και η απαίτηση για πρωκτική επιθεώρηση επαναλαμβανόταν, για να συναντήσει την άρνηση του κρατούμενου κ.ο.κ., μέχρι που ο ίδιος κατέφυγε σε απεργία πείνας, μετατάχθηκε στη Φυλακή Λάρισας, στην οποία δεν του ζητήθηκε να υποβληθεί εκ νέου στη διαδικασία της επιθεώρησης του πρωκτού, παρά μόνο σε έλεγχο με ψηλάφηση, όπως έγινε και σε επόμενη μεταγωγή του. Στους ισχυρισμούς του ενώπιον του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών, ο κρατούμενος ανέφερε πως ο έλεγχος με πρωκτοσκόπηση ήταν ταπεινωτικός και μη απαραίτητος, δεδομένης της δυνατότητας απομόνωσης, προκειμένου να αποβληθούν φυσικά τα τυχόν απαγορευμένα αντικείμενα, κάτι που μάλιστα είχε γίνει σε μία περίπτωση, καθώς πριν την

πειθαρχική του μεταγωγή στο ΓΚΚ Διαβατών είχε παραμείνει για αρκετές μέρες σε απομόνωση στο ΓΚΚ Νιγρίτας, χωρίς να έρθει σε επαφή με κανέναν. Αυτό συντέινει στο να θεωρήσει την υποβολή του σε πρωκτικό έλεγχο αυθαίρετη και ταπεινωτική μεταχείριση. Αξίζει να αναφερθεί πως η διοίκηση του ΓΚΚ Νιγρίτας απάντησε στον συνήγορό του πως η επιλογή της ακτινογραφίας δεν ήταν εφικτή, καθώς θα ήταν μια δαπανηρή διαδικασία για το κράτος, μιας και θα έπρεπε ο κρατούμενος να μεταφερθεί στο νοσοκομείο (παρ. 4-43).

Το Δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή του κρατουμένου σε σχέση με τις δύο πρώτες πειθαρχικές ποινές που του επιβλήθηκαν, καθώς η προσφυγή κατατέθηκε μετά την προθεσμία των έξι μηνών από την επικαλούμενη προσβολή των δικαιωμάτων του, σύμφωνα με το τότε ισχύον άρ. 35 παρ. 1 της Σύμβασης.⁹ Ο προσφεύγων θεώρησε πως τα τέσσερα περιστατικά, τα οποία ήταν πολύ κοντινά μεταξύ τους χρονικά, συνιστούσαν μία συνεχή κατάσταση καθώς, όπως ανέφερε, «οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι τον υπέβαλαν τέσσερις φορές σε ταυτόσημη ταπεινωτική μεταχείριση, και τούτο μέσα σε ένα χρονικό διάστημα πέντε μηνών, κατά τη διάρκεια του οποίου αυτός ουδέποτε αφέθηκε ελεύθερος» (παρ. 52). Το Δικαστήριο θεώρησε πως δεν υπήρχε μια συνεχής κατάσταση, αλλά τέσσερα συγκεκριμένα συμβάντα, και κατά συνέπεια θα έπρεπε για καθένα από αυτά να τηρηθεί η προθεσμία των έξι μηνών (παρ. 51-56). Επιπλέον, απέρριψε την προσφυγή όσον αφορά την τρίτη πειθαρχική διαδικασία, καθώς θεώρησε πως ο προσφεύγων δεν εξάντλησε τα εσωτερικά ένδικα μέσα για να εμποδίσει την παραβίαση της Σύμβασης, μιας και δεν θέλησε να επαναλάβει τους λόγους που τον οδήγησαν να αρνηθεί τον έλεγχο –οι οποίοι ήταν ίδιοι κάθε φορά– ενώπιον του Πειθαρχικού Συμβουλίου του ΓΚΚ Νιγρίτας, ενώ δεν κατέθεσε υπόμνημα για να υποστηρίξει την προσφυγή του ενώπιον του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών Σερρών (παρ. 57-62).

Όσον αφορά την τέταρτη πειθαρχική ποινή που επιβλήθηκε στον προσφεύγοντα, το Δικαστήριο έκρινε πως αυτή ήταν προβλεπόμενη στον νόμο και στόχευε σε έναν θεμιτό θεσμό (παρ. 77-78), οπότε εστίασε την κρίση του σχετικά με το κατά πόσο αυτή ήταν «αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία». Έτσι, σημείωσε πως «η μεταγωγή του πραγματοποιήθηκε χωρίς άλλους κρατούμενους μέσα στο όχημα και διήρκεσε πέντε ώρες περίπου, χρονικό διάστημα στη διάρκεια του οποίου αυτός είχε επαφή μόνο με τους φύλακές του και με σωφρονιστικούς υπαλλήλους. Το Δικαστήριο σημειώνει ως προς τούτο ότι οι αρμόδιες αρχές δεν ανέφεραν κανένα λόγο ο οποίος να δικαιολογεί την αναγκαιότητα της διενέργειας μιας έρευνας υπό αυτές τις συνθήκες, πολύ περισσότερο αφού, όπως προκύπτει από τον φάκελο, ο προσφεύγων δεν είχε

9. Το άρ. 35 τροποποιήθηκε με το άρ. 4 του 15ου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, ορίζοντας πως η προθεσμία από έξι μήνες γίνεται τέσσερις («Το Δικαστήριο δεν μπορεί να επιληφθεί προσφυγής παρά μόνο αφού εξαντληθούν τα εσωτερικά ένδικα μέσα, όπως αυτά νοούνται σύμφωνα με τις γενικώς παραδεδεγμένες αρχές του διεθνούς δικαίου και εντός προθεσμίας τεσσάρων μηνών από την ημερομηνία της τελεσιδικίας της εσωτερικής απόφασης»).

επαφή με άτομα κατά τις ώρες της απουσίας του» (παρ. 86), δεν είχε καταδικαστεί για λόγους σχετικά με τα ναρκωτικά ούτε είχε θεωρηθεί επικίνδυνος από τη διοίκηση του καταστήματος (παρ. 87). Κατά συνέπεια, θεώρησε πως η ποινή της μεταγωγής σε άλλο κατάστημα «ήταν μια βαριά ποινή που μπορούσε να έχει σοβαρές συνέπειες για έναν κρατούμενο ο οποίος παραμένει ήδη από καιρό μέσα σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα... ο ενδιαφερόμενος... τοποθετήθηκε σε έναν “θάλαμο υποδοχής”. Αν και το τελευταίο αυτό μέτρο δεν επιβλήθηκε μέσα στο πλαίσιο μιας πειθαρχικής διαδικασίας η οποία εισήχθη κατά του προσφεύγοντος, παραμένει γεγονός ότι επιβλήθηκε κατόπιν της άρνησής του να υποβληθεί σε μία σωματική έρευνα και ότι ήταν στενά συνδεδεμένο με την τελευταία» (παρ. 90). Κατά συνέπεια, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε πως «οι εθνικές αρχές δεν έδωσαν συναφείς και επαρκείς αιτιολογίες για να δικαιολογήσουν την επιβολή της πειθαρχικής ποινής στον προσφεύγοντα, ότι η ποινή δεν τελούσε σε αναλογία προς τον δικώμενο θεμιτό σκοπό και ότι η καταδίκη αυτή δεν ικανοποιούσε μία “επιτακτική κοινωνική ανάγκη” και δεν ήταν επομένως αναγκαία σε μία δημοκρατική κοινωνία», καταλήγοντας πως η Ελλάδα παραβίασε στη συγκεκριμένη περίπτωση το άρ. 8 της ΕΣΔΑ (παρ. 91-92).

Σχετικά με τους/τις επισκέπτες/τριες των κρατουμένων, ενδιαφέρον έχει η απόφαση *Wainwright κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (26.09.2006). Η υπόθεση αφορά μια μητέρα και τον γιο της που επισκέφθηκαν τον έτερο γιο της πρώτης προσφεύγουσας σε σωφρονιστικό κατάστημα, χωρίς να γνωρίζουν ότι ο διευθυντής του είχε αποφασίσει πως όλα τα πρόσωπα που θα επισκέπτονταν τον συγκεκριμένο κρατούμενο θα υποβάλλονταν σε σωματικό έλεγχο με γύμνωση, επειδή τον υποπτευόταν ότι διακινούσε ναρκωτικά στη φυλακή. Σε περίπτωση που αρνούνταν τον σωματικό έλεγχο, δεν θα μπορούσαν να επισκεφτούν τον συγγενή τους. Η μητέρα οδηγήθηκε σε ξεχωριστό χώρο όπου έβγαλε τα ρούχα της, πλην των εσωρούχων, ενώ ο γιος της υπαλλήλων, ενώ τα γεννητικά της όργανα και ο πρωκτός της επιθεωρήθηκαν οπτικά. Η γυναίκα θεώρησε πως, παρά τη διεξαγωγή του ελέγχου σε ξεχωριστό χώρο, υπήρχε οπτική επαφή με τη διαδικασία, και άρα με το ημίγυμνο σώμα της, από οποιονδήποτε κοιτούσε προς τον χώρο. Επιπλέον, της δόθηκαν έντυπα συναίνεσης για τη διεξαγωγή του ελέγχου μόνο έπειτα από την ολοκλήρωση της διαδικασίας (παρ. 7-13).

Ο γιος της πρώτης των προσφευγόντων, ο οποίος έπασχε από εγκεφαλική παράλυση και είχε ελλιπή πνευματική ανάπτυξη, οδηγήθηκε σε ξεχωριστό χώρο από δύο άντρες υπαλλήλους, οι οποίοι του ζήτησαν να αφαιρέσει πρώτα το πάνω μισό της ενδυμασίας του και έπειτα το κάτω μισό. Στο σημείο αυτό, αυτός άρχισε να κλαίει και να τρέμει. Οι φύλακες του ζήτησαν να ανοίξει τα πόδια του, οπότε και ένας υπάλληλος σήκωσε το πέος του και τράβηξε προς τα πίσω την ακροποσθία. Τέλος, και σε αυτόν χορηγήθηκε έντυπο συναίνεσης μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας, το οποίο όμως δεν ήταν σε θέση να κατανοήσει λόγω της κατάστασης της πνευματικής του υγείας και προς τούτο ζήτησε τη βοήθεια της μητέρας του, κάτι που συνάντησε την άρνηση των υπαλλήλων, οι οποίοι του εξήγησαν πως δεν θα μπορούσε να συναντήσει τον

αδερφό του αν δεν υπέγραφε, προκαλώντας την εξαναγκασμένη συμμόρφωσή του (παρ. 14-16).

Έπειτα από αυτήν την εμπειρία, η πρώτη των προσφευγόντων σταμάτησε για διάστημα τεσσάρων μηνών να επισκέπτεται τον γιο της και υποβλήθηκε σε παρακολούθηση από ψυχίατρο, ο οποίος θεώρησε πως η διαδικασία επέτεινε την ήδη υπάρχουσα κατάθλιψή της, ενώ ο ίδιος γιατρός βεβαίωσε πως ο παράλυτος γιος της υπέφερε από σύνδρομο μετατραυματικού στρες (PTSD) συνεπεία του ελέγχου στον οποίο υποβλήθηκε (παρ. 17-20).

Για το Δικαστήριο, το ενδημικό πρόβλημα των ναρκωτικών στις φυλακές και η υποψία της διοίκησης του συγκεκριμένου καταστήματος για τον κρατούμενο καθιστούσαν εύλογη την επιλογή της υποβολής των επισκεπτών συγκεκριμένων κρατουμένων σε σωματικό έλεγχο. Από την άλλη, μια πρακτική σοβαρής εισβολής στην ιδιωτική σφαίρα ανθρώπων που δεν ήταν καταδικασμένοι κρατούμενοι ή που δεν υπήρχε εναντίον τους εύλογη υποψία για κάποιο έγκλημα, θα έπρεπε να λαμβάνει χώρα με μέγιστη προσήλωση στις διαδικαστικές εγγυήσεις και με απόλυτο σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (παρ. 44). Ο δεύτερος των προσφευγόντων αποζημιώθηκε από το εθνικό δικαστικό σύστημα για την κακοποίηση που υπέστη, και ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ δεν ασχολήθηκε με αυτήν την πτυχή της προσφυγής. Κατά συνέπεια, το τελευταίο έκρινε πως, παρά την προφανή έλλειψη ευγένειας στη διεξαγωγή του ελέγχου, αυτός δεν ξεπέρασε το κατώφλι πέρα από το οποίο θα μπορούσε να κριθεί πως συνιστούσε παραβίαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, λόγω της αναγνώρισης από το βρετανικό κράτος της παράνομης μεταχείρισής του (παρ. 45-46). Αντίθετα, το Δικαστήριο θεώρησε πως αν και ο έλεγχος στον οποίο υποβλήθηκαν τα προσφεύγοντα πρόσωπα είχε θεμιτό σκοπό, δεν ήταν σύμφωνος με την αρχή της αναλογικότητας, δεδομένου του τρόπου με τον οποίο έγινε, και κατά συνέπεια αυτός δεν θα μπορούσε, σύμφωνα με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ για την προστασία της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, να θεωρηθεί «αναγκαίος σε μια δημοκρατική κοινωνία» (παρ. 48-49).

5. Συμπεράσματα, ειδικά θέματα και προτάσεις

5.1. Γενικές παρατηρήσεις

Η παραπάνω καταγραφή βασικών αποφάσεων του ΕΔΔΑ σχετικά με το θεμιτό της διενέργειας ενδοσωματικών ελέγχων σε κρατούμενους ή και επισκέπτες τους, υπό το πρίσμα των άρθρων 3 και 8 της ΕΣΔΑ, καθιστά ξεκάθαρο πως η εξουσία των σωφρονιστικών αρχών να ελέγχουν τη διάδοση απαγορευμένων ουσιών ή άλλων αντικειμένων στις φυλακές δεν είναι απόλυτη και συναντά συγκεκριμένα όρια. Έπειτα από κάποιες γενικές παρατηρήσεις βάσει της πραγμάτευσης που έγινε παραπάνω, θα προχωρήσουμε στην εξέταση επιμέρους πτυχών του προβλήματος, καταγράφοντας προτάσεις

που διατυπώνονται από φορείς υπεράσπισης δικαιωμάτων των κρατουμένων και αναμόρφωσης των σωφρονιστικών συστημάτων.

Η ΕΣΔΑ, σύμφωνα με τη διαμορφωθείσα νομολογία του ΕΔΔΑ, απαιτεί να μην υποβάλλεται ένα πρόσωπο σε εξευτελιστική και ταπεινωτική μεταχείριση, πέρα από ένα ανεκτό επίπεδο βίας και ταπείνωσης που είναι εγγενές στην εμπειρία της ποινής κατά της ελευθερίας του (άρ. 3 ΕΣΔΑ). Επιπλέον, υπό το φως του άρ. 8 της ΕΣΔΑ, το Δικαστήριο έχει νομολογήσει πως οποιαδήποτε επέμβαση στην ιδιωτικότητα του ανθρώπου πρέπει να έχει έναν νόμιμο σκοπό –την προστασία της ασφάλειας της κοινωνίας, την πρόληψη του εγκλήματος, την προστασία της υγείας και την προστασία των δικαιωμάτων των άλλων–, να είναι σύμφωνη με τον νόμο –δηλαδή να υπάρχει πρόβλεψη στον νόμο και αυτός να είναι προσβάσιμος και σαφής, για να αποφεύγονται οι καταχρηστικές πρακτικές– και να είναι «αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία», δηλαδή να ανταποκρίνεται σε μια «πιεστική κοινωνική ανάγκη» που απαιτεί την επέμβαση στην ιδιωτικότητα, η οποία θα πρέπει να είναι σχετική με τον επιδιωκόμενο σκοπό και επαρκής γι' αυτό, μέσα όμως στα πλαίσια της αναλογικότητας όσον αφορά την κρίση για το κατά πόσο είναι ικανοποιητική η σχέση μεταξύ του σκοπού και της δράσης που επιλέχθηκε. Τούτη η τελευταία προϋπόθεση επιτρέπει κάποιο περιθώριο διακριτικότητας στο ΕΔΔΑ, σχετικά με το πόσο αυστηρά επιθυμεί να εξετάσει την αιτιολόγηση του κράτους για την πρακτική (Murdoch, 2006: 239).

Οι θέσεις αυτές αντανακλώνται εν πολλοίς στους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες και σε άλλα κείμενα διεθνούς σωφρονιστικής πολιτικής που εξετάστηκαν ανωτέρω, αλλά και στην πραγμάτευση του θέματος από την επιστημονική κοινότητα, τον Συνήγορο του Πολίτη, οργανώσεις και οργανισμούς για την υποστήριξη των δικαιωμάτων των κρατουμένων και την αναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος, ιατρικές ενώσεις κ.ο.κ. Σύμφωνα με τον Συνήγορο του Πολίτη, στο Υπόμνημα στη Διακομματική Επιτροπή της Βουλής που αναφέρθηκε παραπάνω, η πρόληψη και αποτροπή της εισαγωγής ναρκωτικών ουσιών είναι μια θεμιτή αποστολή, η οποία όμως, λόγω του ότι θίγει σοβαρές πτυχές της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, θα πρέπει να πραγματοποιείται με τη μέγιστη επιμέλεια και με αποκλειστική προσήλωση στις προϋποθέσεις του νόμου. Έτσι, η Αρχή τονίζει τον εξαιρετικό χαρακτήρα των μέτρων ελέγχου των κρατουμένων προς διασφάλιση της ανίχνευσης απαγορευμένων ουσιών, όπως ορίζεται στις ανωτέρω διατάξεις του ΣΚ και των Εσωτερικών Κανονισμών, και υπό τις εγγυήσεις του εισαγγελέα-επόπτη του καταστήματος, αντίθετα από την τότε, τουλάχιστον, καταγεγραμμένη πρακτική του συστηματικού και αδιάκριτου ελέγχου όλων των νεοεισερχόμενων κρατουμένων και αυτών που επέστρεφαν από άδεια, μεταγωγή, επίσκεψη σε νοσοκομείο κ.ο.κ. Αντίθετα, για να είναι σύννομη η πρακτική θα πρέπει να λαμβάνει χώρα –τουλάχιστον ως προς τις περισσότερο επαχθείς πλευρές της– μόνο κατ' εξαίρεση, με αυστηρή τήρηση της αρχής της αναλογικότητας, μόνο εφόσον συντρέχουν κατά συγκεκριμένου κρατουμένου επαρκείς ενδείξεις που δικαιολογούν την υποβολή του σε αυτή, και υπό τη

διαδικαστική εγγύηση της έγκρισης από τον εισαγγελέα-επόπτη, όπως ορίζεται ανωτέρω (Συνήγορος του Πολίτη, 2009: 28).

Για τη Συκιώτου, η πρακτική των ενδοσωματικών ελέγχων θα πρέπει να επιτρέπεται κατ' εξαίρεση, δηλαδή είναι θεμιτή μόνο όταν κρίνεται απολύτως αναγκαία, εφόσον υπάρχουν σαφείς ενδείξεις ότι συγκεκριμένο κρατούμενο πρόσωπο φέρει απαγορευμένες ουσίες· όταν κρίνεται αναγκαίο να διενεργηθεί έλεγχος, θα πρέπει να διεξάγεται από υπάλληλο –αν είναι σωματικός– και από ιατρό –αν είναι ενδοσωματικός–, ενώ θα πρέπει στις περιπτώσεις των ανηλικών να παρίσταται και ψυχολόγος. Επιπλέον, θα πρέπει να δοθεί έμφαση στη διεξαγωγή ερευνών πρωτίστως με τη χρήση μηχανημάτων που επιτρέπουν την ανίχνευση των απαγορευμένων ουσιών, σύμφωνα με τους Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για τη μεταχείριση των κρατούμενων γυναικών και τα μη στερητικά της ελευθερίας μέτρα για τις γυναίκες δράστες εγκληματικών πράξεων (The Bangkok Rules)· σε αυτούς ορίζεται πως «Εναλλακτικές λύσεις, όπως ανιχνεύσεις (scans) με μηχανήματα πρέπει να υιοθετούνται, προκειμένου να αντικαταστήσουν τις ενδοσωματικές έρευνες και τις επεμβατικές σωματικές έρευνες, για να αποφεύγονται οι βλαβερές ψυχολογικές και ενδεχόμενες σωματικές επιπτώσεις των παραπάνω σωματικών ερευνών» (Κανόνας 20). Η ανυπαρξία τέτοιων μηχανημάτων στο ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα είναι προβληματική, καθώς δεν επιτρέπει την εφαρμογή της σχετικής πρόβλεψης του νόμου, δεικνύοντας μια εξευτελιστική και ταπεινωτική πρακτική (Συκιώτου, 2013: 31-34). Είναι γεγονός ότι, ακόμη και σήμερα, στα περισσότερα καταστήματα κράτησης δεν υπάρχουν τα απαραίτητα μηχανήματα και όταν αυτά υπάρχουν, πολλές φορές δεν λειτουργούν λόγω βλάβης και του κόστους που συνεπάγεται η συντήρησή τους (βλ. σχετικά τον ισχυρισμό της διοίκησης του ΓΚΚ Κράτησης Νιγηρίας στην απόφαση *Συριανός κατά Ελλάδας* παραπάνω).

Από την άλλη, και η υποβολή σε έλεγχο από ειδικά μηχανήματα θα πρέπει να περιορίζεται αποκλειστικά στις περιπτώσεις που αυτό είναι απαραίτητο. Συνεπώς, τίθεται το ερώτημα: θα μπορούσε μια τεχνολογία να αντικαθιστά μια εξευτελιστική πρακτική, επιτυγχάνοντας τον ίδιο σκοπό με αυτήν και ταυτόχρονα προστατεύοντας το άτομο από την προσβολή της αξιοπρέπειας και της ιδιωτικότητας (Tschanz, 2023: 244); Το ζήτημα έχει πολλές ενδιαφέρουσες και σημαντικές πτυχές, ωστόσο περιοριζόμαστε να αναφέρουμε τα εξής: σύμφωνα με το Prison Reform Trust, δεν θα πρέπει να υποβάλλονται σε σάρωση όλα τα άτομα που δεν μπορούν να σταθούν όρθια χωρίς βοήθεια λόγω αναπηρίας και όλα τα άτομα που έχουν γυναικεία αναπαραγωγικά όργανα. Επιπλέον, πριν τη σάρωση του σώματος, θα πρέπει το προσωπικό να έχει αξιολογήσει την ανάγκη για υποβολή σε έλεγχο και να έχει κρίνει ότι ο τελευταίος είναι δικαιολογημένος και αναλογικός του διερευνώμενου κινδύνου· αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να αξιολογηθούν τα ακόλουθα πέντε σημεία: α) να υπάρχουν πληροφορίες ή εύλογη υποψία ότι το άτομο έχει αποκρύψει σε εσωτερικά σημεία του σώματός του απαγορευμένα αντικείμενα, β) να μην υπάρχει άλλος τρόπος να ανιχνευτεί το παράνομο αντικείμενο, γ) ο κίνδυνος που συνεπάγεται η είσοδος παράνομου αντικειμένου

στο κατάστημα να είναι σπουδαιότερος από τις ανησυχίες για τη σωματική βλάβη που προκαλείται από την έκθεση στην ακτινοβολία, δ) να μην υπάρχουν λόγοι για να θεωρείται πως η έκθεση σε ακτινοβολία είναι δυσανάλογη και ε) να αποδεικνύεται πως η σάρωση δεν θα προκαλέσει την υπέρβαση του περιορισμού της ετήσιας επιτρεπόμενης δόσης των 700 μSv^{10} ανά άτομο (Prison Reform Trust, 2019: 6).

Τέλος, όσον αφορά τον αριθμό των μελών του προσωπικού που μπορεί να είναι παρόντα κατά τη διάρκεια του ελέγχου, σημειώνεται πως η επιδίωξη της ασφάλειας δεν καθιστά αναγκαία την παρουσία πολλών προσώπων· κανονικά ένα άτομο είναι επαρκές, εκτός αν κρίνεται αναγκαία η παρουσία δεύτερου, για λόγους ασφάλειας ή ως εγγύηση αποφυγής κακομεταχείρισης (Prison Reform Trust, 2019: 5).

5.2. Προβληματικές πτυχές της ελληνικής νομοθεσίας

Το εθνικό νομικό πλαίσιο, όπως παρατέθηκε παραπάνω, ορίζει συγκεκριμένη διαδικασία για την υποβολή ενός προσώπου σε σωματικό ή ενδοσωματικό έλεγχο. Πολύ θετική εξέλιξη, όπως αναφέρθηκε, είναι η προσθήκη στο άρ. 23 ΣΚ σχετικά με τα διεμφυλικά πρόσωπα, η οποία θεσπίζει δικαίωμα επιλογής του φύλου του ατόμου που θα διεξάγει την έρευνα. Τίθεται ωστόσο το ζήτημα, γενικά, κατά πόσο η θεσπισμένη διαδικασία είναι πράγματι δικαιοκρατική και σέβεται την αξιοπρέπεια των κρατουμένων. Σύμφωνα με το άρ. 23 παρ. 6 εδ. γ': «Αν υπάρχει εύλογη αιτία που να δικαιολογεί ενδοσωματική ή ακτινολογική έρευνα, αυτή διενεργείται μόνο από ιατρό, κατά τους κανόνες της ιατρικής, μετά από εντολή του αρμόδιου δικαστικού λειτουργού ΣΚ». Κατά το άρ. 10 παρ. 5 εδ. β' του Εσωτερικού Κανονισμού, η ενδοσωματική ή η ακτινολογική έρευνα επιτρέπεται με εντολή του εισαγγελέα, ενώ στο εδάφιο δ' ορίζεται πως: «Σε επείγουσες περιπτώσεις, όταν συναίνει ο κρατούμενος, εντολή για ενδοσωματική ή ακτινολογική έρευνα δίνεται από τον διευθυντή ή, σε απουσία του, από τον αρχιφύλακα και ενημερώνεται χωρίς καθυστέρηση ο εισαγγελέας-επόπτης». Είναι σαφές από τα ανωτέρω πως ο εγγυητικός ρόλος του εισαγγελέα-επόπτη, εν προκειμένω, είναι μόνο «στα χαρτιά», καθώς στη σωφρονιστική πράξη επιλέγεται, στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, η διενέργεια του ελέγχου με εντολή του αρχιφύλακα, σπανιότερα δε του διευθυντή (αν τούτο γίνεται ποτέ) και κατά συνέπεια η διαδικασία πάσχει όσον αφορά την προστασία του κρατουμένου προσώπου από αυθαίρετη μεταχείριση. Είναι επίσης ευνόητο πως η πρόβλεψη περί συναίνεσης του κρατουμένου δεν βρίσκει έρεισμα στη σωφρονιστική καθημερινότητα, καθώς είναι γνωστό ότι οι κρατούμενοι είτε αρνούνται τον έλεγχο είτε τον αποδέχονται χωρίς να γνωρίζουν τα δικαιώματά τους, και κατά συνέπεια η αδιαμαρτύρητη υπομονή μιας ταπεινωτικής διαδικασίας δεν ισοδυναμεί με συναίνεση, εφόσον τα κρατούμενα άτομα

10. Ένα मिलीज़ιберт (mSv) είναι ένα χιλιοστό του ζίβεργ. Το ζίβεργ είναι μονάδα μέτρησης της ποσότητας ενέργειας που μεταβιβάζει η ακτινοβολία στους ιστούς του σώματος.

δεν γνωρίζουν τη σχετική τους δυνατότητα. Κατά συνέπεια, η πρόβλεψη του Εσωτερικού Κανονισμού κατ' ουσίαν παρακάμπτει τον έλεγχο του/της εισαγγελέως και κανονικοποιεί την κατ' εξαίρεση μόνο εισαγγελική εμπλοκή στη διαδικασία.

Επιπλέον, σκόπιμο είναι να τονιστεί μια ακόμη αντίφαση του νομικού πλαισίου των ενδοσωματικών ελέγχων. Σύμφωνα με το άρ. 34 παρ. 13 εδ. β' του Εσωτερικού Κανονισμού: «Αν παρά ταύτα αρνούνται (σ.σ.: την υποβολή τους σε ενδοσωματικό ή ακτινολογικό έλεγχο), τίθενται σε προφυλακτική μόνωση ύστερα από γνωμάτευση ιατρού και απόφαση του Συμβουλίου Φυλακής, ή, σε έκτακτες περιπτώσεις, από τον διευθυντή και σε απουσία του από τον αρχιφύλακα, πάντοτε ύστερα από ενημέρωση ιατρού. Στις περιπτώσεις αυτές, ενημερώνεται και το Συμβούλιο Φυλακής και πραγματοποιούνται ημερήσιες επισκέψεις ιατρού, ο οποίος συντάσσει σχετική αναφορά». Κατ' αρχάς, δεν υπάρχει στην πράξη γνωμάτευση γιατρού για την προφυλακτική μόνωση του κρατουμένου ούτε και συνεδρίαση και απόφαση του Συμβουλίου Φυλακής, αλλά μόνο εντολή του διευθυντή ή του αρχιφύλακα, όπως διαφαίνεται από την έρευνα για την εφαρμογή του θεσμού. Επίσης, πρέπει να σημειωθεί το γεγονός ότι προβλέπεται η ανέξοδη για το κατάστημα και συμβατή με την υποχρέωση προστασίας της αξιοπρέπειας του κρατουμένου δυνατότητα απομόνωσής του, προκειμένου να αποβάλει ο οργανισμός μόνος του τυχόν απαγορευμένες ουσίες ή απαγορευμένα αντικείμενα, και κατά συνέπεια είναι αντιφατική η υποχρέωση του κρατουμένου (κατά την παρ. 14 του άρ. 34) να υποβληθεί σε ενδοσωματική ή ακτινολογική έρευνα, όπως και η πειθαρχική αντιμετώπιση όσων αρνούνται να υποβληθούν σε ταπεινωτικές διαδικασίες – που, όπως αναλύθηκε αμέσως παραπάνω, δεν εφαρμόζονται όπως προβλέπει ο νόμος. Μάλιστα, η παρ. 15 του άρ. 34 ορίζει ξεκάθαρα την υποχρέωση του κρατούμενου προσώπου να υποβληθεί στη διαδικασία της προφυλακτικής μόνωσης, εφόσον αυτή διαταχθεί. Δημιουργείται, λοιπόν, η εξής απορία: εφόσον τα κρατούμενα άτομα υποχρεούνται να δέχονται την ολιγοήμερη τοποθέτησή τους σε προφυλακτική μόνωση, που εγγυάται καλύτερα αποτελέσματα και είναι περισσότερο συμβατή με την αξιοπρέπειά τους, γιατί θα πρέπει να υποχρεωθούν να υποβληθούν σε ενδοσωματικό ή ακτινολογικό έλεγχο;

5.3. Ο ρόλος των γιατρών στους ενδοσωματικούς ελέγχους κρατουμένων

Το ζήτημα της συμμετοχής ή μη γιατρών κατά τη διενέργεια των σωματικών και ενδοσωματικών ελέγχων είναι ιδιαίτερα σημαντικό, έχει δε προκαλέσει αρκετούς προβληματισμούς από ηθικής και δεοντολογικής άποψης. Κατ' αρχάς, οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι δεν θα πρέπει να διενεργούν ενδοσωματικούς ελέγχους, καθώς αυτοί αποτελούν εισβολή σε σωματική κοιλότητα του κρατούμενου προσώπου, κάτι που είναι ασύμβατο με τα καθήκοντα και τις αρμοδιότητές τους (Prison Reform Trust, 2019: 3). Από την άλλη, όσον αφορά τη διενέργεια σωματικών ελέγχων από ιατρό, η κεντρική κριτική που

ασκείται είναι ότι δεν υπάρχει ένας έγκυρος λόγος για τη συμμετοχή ιατρικού προσωπικού σε σωματικές και ενδοσωματικές έρευνες, οι οποίες έχουν αποκλειστική στόχευση την ασφάλεια του καταστήματος και όχι την υγεία των κρατουμένων (Association for the Prevention of Torture & Penal Reform International, 2016: 5). Οι έρευνες των σωματικών κοιλοτήτων δεν είναι ιατρικές πράξεις, καθώς δεν λαμβάνουν χώρα προς όφελος της υγείας των κρατουμένων, επομένως δεν υπάρχει λόγος ένας γιατρός ή οποιοδήποτε μέλος του νοσηλευτικού προσωπικού να συμμετάσχει σε αυτές, καθώς δεν έχουν σχέση με τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα των γιατρών (Reyes, 2006: 12, 17). Σύμφωνα με τους Σακελλιάδη, Παπαδόδημα, Λέων και Σπηλιοπούλου (2008: 569), η σωματική έρευνα δεν θα πρέπει να γίνεται από γιατρό, αλλά από επαρκώς εκπαιδευμένο ένστολο προσωπικό του ίδιου φύλου με το ερευνώμενο άτομο. Η συνεργασία γιατρών σε διαδικασίες που εξυπηρετούν αποκλειστικά τις ανάγκες ασφάλειας του καταστήματος ενδέχεται να επηρεάσει την εμπιστοσύνη των ασθενών τους προς αυτούς (Lehtmetts & Pont, 2020: 60-61). Σύμφωνα με τις Αρχές Ιατρικής Δεοντολογίας σχετικά με τον ρόλο του προσωπικού υγείας, ιδίως των γιατρών, για την προστασία των φυλακισμένων και κρατουμένων από τα βασανιστήρια και άλλη σκληρή, απάνθρωπη ή ταπεινωτική μεταχείριση ή τιμωρία (1982), αποτελεί παραβίαση της ιατρικής δεοντολογίας «η συμμετοχή σε οποιαδήποτε διαδικασία καταναγκασμού ενός φυλακισμένου ή κρατουμένου, εκτός αν αυτή η διαδικασία είναι σύμφωνα με αμιγώς ιατρικά κριτήρια αναγκαία για την προστασία της φυσικής ή ψυχικής υγείας ή της ασφάλειας του ίδιου του φυλακισμένου ή κρατουμένου, των συντρόφων του ή των φυλάκων του, και δεν εκθέτει σε κανένα κίνδυνο για τη φυσική ή ψυχική του υγεία» (αρχή 5) (βλ. ιδ. το κείμενο σε Πιτσελά, 2003: 422-426). Στις οδηγίες της Βρετανικής Ιατρικής Εταιρείας και της Ένωσης Ιατροδικαστών καθίσταται σαφές ότι δεν θεωρείται αποδεκτό για τους/τις γιατρούς να εμπλέκονται σε εξαναγκαστές ενδοσωματικές έρευνες, εκτός από τις περιπτώσεις που το κρατούμενο άτομο έχει συναινέσει ή όταν διακινδυνεύει η ζωή του (Reyes, 2006: 17). Μάλιστα, ο ρόλος του/της γιατρού στις φυλακές είναι η προστασία της υγείας των κρατουμένων και άρα είναι υποχρέωση ενός/μίας γιατρού, όταν γνωρίζει ότι κρατούμενο άτομο εξαναγκάζεται σε ενδοσωματική έρευνα – η οποία ισοδυναμεί με κακομεταχείριση – να την προλάβει (Reyes, 2006: 12). Επιπλέον, οι γιατροί που εργάζονται στις φυλακές θα πρέπει να γνωρίζουν ότι συχνά οι έλεγχοι των σωματικών κοιλοτήτων λαμβάνουν τη μορφή της σκόπιμης παρενόχλησης από φύλακες που συστηματικά ξεχωρίζουν άτομα και τα υποβάλλουν σε ελέγχους με γύμνωση και ενδοσωματικές έρευνες, ως μορφή τιμωρίας για (πραγματική ή προσχηματική) ανυπακοή (Reyes, 2006: 18).

Το 1993, η Παγκόσμια Ιατρική Ένωση υιοθέτησε μια Δήλωση για τις Σωματικές Έρευνες σε Κρατούμενους, η οποία αναθεωρήθηκε τελευταία φορά το 2016.¹¹ Σε αυτήν τονίζεται, μεταξύ άλλων θέσεων και συστάσεων, ότι οι ενδοσωματικές έρευνες

11. Διαθέσιμη στο <https://www.wma.net/policies-post/wma-statement-on-body-searches-of-prisoners/>.

είναι σοβαρές επιθέσεις στην ιδιωτικότητα και την αξιοπρέπεια και θα μπορούσαν να είναι επικίνδυνες για τη σωματική και ψυχική υγεία (θέση 12), ότι η υποχρέωση του γιατρού να παρέχει ιατρική βοήθεια στα κρατούμενα πρόσωπα μπορεί να τεθεί σε κίνδυνο από τη συμμετοχή του/της στις διαδικασίες ασφάλειας της φυλακής, και για τον λόγο αυτό θα πρέπει τα πρόσωπα που διενεργούν τους σωματικούς ελέγχους να είναι διαφορετικά από αυτά που παρέχουν υπηρεσίες υγείας (θέση 6), ότι οι αναγκαστικές εξετάσεις δεν είναι ηθικά αποδεκτές και οι γιατροί θα πρέπει να απέχουν από αυτές· αν τα κρατούμενα άτομα συναινούν στην έρευνα των σωματικών τους κοιλοτήτων, ο/η γιατρός θα πρέπει να διασφαλίζει την πρότερη πλήρη ενημέρωσή τους (θέση 10). Τέλος, διατυπώνει μια σειρά συστάσεων προς τις κυβερνήσεις: α) η έρευνα των σωματικών κοιλοτήτων θα πρέπει να αποτελεί έσχατο μέσο, και για τον λόγο αυτό θα πρέπει να χρησιμοποιούνται σε κανονική βάση εναλλακτικές μέθοδοι, όπως οι υπέρηχοι και άλλα τεχνολογικά μέσα, β) το βαθύ κάθισμα ενώπιον καθρέφτη για την εξέταση του πρωκτού είναι μια ταπεινωτική διαδικασία με αμφισβητούμενα αποτελέσματα και θα πρέπει να απαγορευτεί, γ) αν θα πρέπει να ελεγχθεί μια σωματική κοιλότητα, αυτό θα πρέπει να γίνει με σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, από άτομο που έχει επαρκείς ιατρικές γνώσεις για να τη διενεργήσει και θα είναι ίδιου φύλου με το ελεγχόμενο, δ) η υπεύθυνη για τον έλεγχο αρχή θα πρέπει να διασφαλίσει τον σεβασμό της ιδιωτικότητας και της αξιοπρέπειας του ατόμου, ε) η συμμετοχή γιατρού στην έρευνα σωματικών κοιλοτήτων θα πρέπει να γίνεται κατ' εξαίρεση· στις περιπτώσεις αυτές το καθήκον έρευνας θα πρέπει να διαχωρίζεται από την παροχή υπηρεσιών υγείας (θέση 12).

Κατά τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, οι γιατροί και το νοσηλευτικό προσωπικό της φυλακής δεν θα πρέπει να διενεργούν σωματικούς ελέγχους, τεστ αίματος ή ούρων, ή οποιαδήποτε άλλη εξέταση, εκτός από εξετάσεις για ιατρικούς λόγους, με τη συναίνεση του ατόμου. Οι κοιλικές, πρωκτικές και άλλες διεισδυτικές στο σώμα έρευνες δεν θα πρέπει να είναι μέρος των υποχρεώσεων του προσωπικού υγείας της φυλακής. Όταν, κατ' εξαίρεση, λαμβάνει χώρα τέτοιου είδους εξέταση, θα πρέπει να καλείται προς τούτο εξωτερικός γιατρός, οι έρευνες θα πρέπει να γίνονται με μια προκαθορισμένη διαδικασία που θα ευνοεί τη λογοδοσία, και με τρόπο που είναι συμβατός με την εγγενή ανθρώπινη αξιοπρέπεια (World Health Organization, 2007: 36-37).

Επίσης, ένας έλεγχος με γύμνωση ή μια έρευνα των σωματικών κοιλοτήτων θα πρέπει να αποφεύγεται αν υπάρχει περίπτωση να προκαλέσει τραυματισμό στο πρόσωπο που ερευνάται (Association for the Prevention of Torture & Penal Reform International, 2016: 3). Τέλος, είναι ανάγκη το μη ιατρικό προσωπικό που διενεργεί έρευνες των σωματικών κοιλοτήτων να είναι εκπαιδευμένο τουλάχιστον σχετικά με την ανατομία του ανθρώπινου σώματος –ανδρικού και γυναικείου– έτσι ώστε οι έρευνες να προκαλούν όσο το δυνατόν λιγότερο τραύμα. Το προσωπικό οφείλει να γνωρίζει τις ψυχολογικές συνέπειες της πρακτικής στα κρατούμενα άτομα (Reyes, 2006: 15).

5.4. Ενδοσωματικός έλεγχος γυναικών και ευάλωτων ομάδων κρατουμένων

Όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή, οι ερευνώμενες πρακτικές αποτελούν ιδιαίτερα επαχθείς και διεισδυτικές διαδικασίες, για κάποιες δε κατηγορίες κρατουμένων είναι περισσότερο ταπεινωτικές και επικίνδυνες για τη σωματική και ψυχική υγεία, αλλά και δυνάμενες να καταστούν προσβολή λόγω θρησκευτικού ή πολιτισμικού υποβάθρου. Επίσης, επισημαίνεται ο κίνδυνος να χρησιμοποιούνται οι σχετικές έρευνες με σκοπό τον εξευτελισμό, την καταπίεση και τη στοχοποίηση συγκεκριμένων ομάδων (Association for the Prevention of Torture & Penal Reform International, 2016: 7).

Για τις γυναίκες, η εμπειρία του σωματικού και ενδοσωματικού ελέγχου μπορεί να είναι επανατραυματική λόγω σεξουαλικής κακοποίησης στο παρελθόν (Association for the Prevention of Torture & Penal Reform International, 2016: 4),¹² αλλά και λόγω φόβου για πιθανή θυματοποίηση από τη διαδικασία. Η φεμινίστρια νομικός Amanda George αποκαλεί τους σωματικούς ελέγχους με γύμνωση των γυναικών «σεξουαλική επίθεση από το κράτος» (George, 1993: 31-33). Από τη σκοπιά των γυναικών, το αίτημα για διεξαγωγή των ελέγχων με τρόπο που θα σέβεται την αξιοπρέπειά τους είναι ακατανόητο: σύμφωνα με μαρτυρίες, το αίσθημα της ταπείνωσης και του τραυματισμού που έπονται κάθε ενδελεχούς σωματικού ελέγχου είναι πολύ έντονο, γι' αυτό και το πάγιο αίτημα των φεμινιστικών στρατηγικών είναι η κατάργησή τους (Carlton & Russell, 2018: 80, 122, 137 κ.ε.)· οι έλεγχοι σε γυναίκες συνιστούν μια επίσημη, σχεδιασμένη, έμφυλη στρατηγική που έχει σκοπό την πειθάρχηση των γυναικών κρατουμένων και συμβάλλει στην επιδείνωση της ψυχικής υγείας των υποβαλλόμενων σε αυτούς, οδηγώντας ακόμη και σε απόπειρες αυτοκτονίας, ενώ η αποτυχία να γίνει αντιληπτή η πρακτική των συστηματικών ενδοσωματικών ελέγχων ως συστημική σεξουαλική βία είναι συνυφασμένη με τη γενική αντίληψη, που βλέπει το έγκλημα και τη βία αποκλειστικά ως ατομικό χαρακτηριστικό που δεν σχετίζεται επ' ουδενί με το κράτος και τους εκπροσώπους του (McCulloch & George, 2009: 108, 109, 115). Ο Ειδικός Εισηγητής του ΟΗΕ για τη Βία κατά των Γυναικών θεωρεί πως το απρεπές άγγιγμα των γυναικών κατά τη διάρκεια ελέγχου που διενεργείται από άνδρες συνιστά σεξουαλική παρενόχληση (United Nations, Economic and Social Council, 1999, παρ. 55, 58). Ειδικότερες πρακτικές, όπως η αφαίρεση του ταμπόν και ο συνδυασμός των σωματικών ελέγχων με γύμνωση και με τον έλεγχο ούρων, είναι ιδιαίτερα εξευτελιστικές και υποβαθμίζουν την αίσθηση αυτονομίας των γυναικών (McCulloch & George, 2009: 113). Το Παναμερικανικό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην υπόθεση *Miguel Castro-Castro Prison κατά Περού* της 25.11.2006¹³ έκρινε πως η επιθεώρηση του αιδοίου με δάχτυλο, η

12. Σύμφωνα με έρευνες, το μεγαλύτερο μέρος των έγκλειστων γυναικών έχουν βιώσει στο παρελθόν βία – σεξουαλική, σωματική, λεκτική, ψυχολογική (Θεμελή, 2022: 158).

13. Διαθέσιμη στο https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_160_ing.pdf.

οποία διενεργήθηκε ταυτόχρονα από αρκετούς κουκουλοφόρους υπαλλήλους, με πολύ απότομο τρόπο, «συνιστούσε σεξουαλικό βιασμό, ο οποίος λόγω των αποτελεσμάτων του αποτελούσε βασανιστήριο» (παρ. 312). Για το Δικαστήριο, «ο σεξουαλικός βιασμός δεν σημαίνει κατ' ανάγκη μια μη συναινετική σεξουαλική κολπική σχέση, όπως παραδοσιακά θεωρείται. Ως σεξουαλικός βιασμός πρέπει ακόμα να θεωρείται μια πράξη κολπικής ή πρωκτικής διείσδυσης, χωρίς τη συναίνεση του θύματος, με τη χρήση άλλων μερών του σώματος του δράστη ή με αντικείμενα» (παρ. 10).

Ακόμη, δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να ζητείται από τις γυναίκες να υποβάλονται σε βαθύ κάθισμα ή σε οπτική εξέταση της γενετήσιας περιοχής ή του πρωκτού (Prison Reform Trust, 2019: 3). Τέλος, όταν λαμβάνει χώρα σωματική έρευνα με γύμνωση από υπάλληλο ίδιου φύλου, θα πρέπει να είναι ξεκάθαρο ότι κανένα άλλο μέλος του προσωπικού, διαφορετικού φύλου, δεν θα είναι παρόν στον ίδιο χώρο (Reyes, 2006: 8).

Όσον αφορά τα παιδιά, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο Εσωτερικός Κανονισμός Λειτουργίας των Ειδικών Καταστημάτων Κράτησης Νέων δεν προβλέπει κάτι διαφορετικό σε σχέση με τη διαδικασία που ορίζεται για τους/τις ενήλικους, κάτι που γεννά προβληματισμούς σχετικά με τη δυνατότητα υποβολής ανηλίκων σε ενδοσωματικούς και ακτινολογικούς ελέγχους. Δεν είναι γνωστό το αν είναι συνηθισμένοι οι σωματικοί έλεγχοι με γύμνωση, όμως ο Εθνικός Μηχανισμός Πρόληψης των Βασανιστηρίων και της Κακομεταχείρισης σημειώνει στην έκθεση για το 2018: «Στο Κατάστημα Κράτησης Κορίνθου (ανήλικοι), ελλείπει ειδική αίθουσα, το ανοικτό επισκεπτήριο πραγματοποιείται σε χώρο πλησίον του θυρωρείου, ο οποίος μπορεί να επιθεωρείται από έναν φύλακα και τον θυρωρό, χωρίς να εμποδίζεται καθόλου η οπτική επαφή, ενώ μετά το πέρας του, προκειμένου να αποτραπεί η εισαγωγή απαγορευμένων ειδών, οι κρατούμενοι υποβάλλονται σε σωματικό έλεγχο με πλήρη γύμνωση, η οποία δεν επιβάλλεται βάσει εξατομικευμένων ενδείξεων ή πληροφοριών, αλλά γενικευμένα σε όλους και σε όλα τα ανοικτά επισκεπτήρια (συγγενείς, συνήγοροι). Πρόκειται συγκεκριμένα για ένα ειδικώς διαμορφωμένο δωμάτιο με ιατρικό κρεβάτι εξέτασης, όπου λαμβάνει κάθε φορά χώρα ο σωματικός έλεγχος με την αφαίρεση των ενδυμάτων και εσωρούχων, κυρίως μετά το πέρας των ανοικτών επισκεπτηρίων, καθώς και μετά την επάνοδο των ανηλίκων κρατουμένων από εκδρομές» (Εθνικός Μηχανισμός Πρόληψης των Βασανιστηρίων και της Κακομεταχείρισης, 2019: 23-24).

Για τον Αμερικανικό Δικηγορικό Σύλλογο, ο σωματικός έλεγχος με γύμνωση των ανηλίκων αποτελεί κρατικά επιβαλλόμενο τραύμα (American Bar Association, 2021), ενώ για την Επιτροπή για την Υπεράσπιση των Δικαιωμάτων του ίδιου του Παιδιού, η διαδικασία είναι «μειωτική, απάνθρωπη, αναξιοπρεπής, εξευτελιστική, τρομακτική, δυσάρεστη, ντροπιαστική, αποκρουστική, σηματοδοτώντας την εξαχρείωση και την υποταγή» (Children Rights Litigation Committee of the American Bar Association's Section of Litigation & the New York Civil Liberties Union, 2021: 2). Σύμφωνα με το Διεθνές Κέντρο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, η διαδικασία ενδοσωματικού ελέγχου των ανηλίκων θα πρέπει να καταργηθεί, καθώς είναι τραυματική και απάνθρωπη, όπως και

αχρείαστη και αναποτελεσματική, καθώς υπάρχουν ασφαλέστερες και περισσότερο αποτελεσματικές εναλλακτικές (Human Rights Law Center, x.x.).

Σχετικά με τα διεμφυλικά άτομα, σύμφωνα με το Prison Reform Trust, θα πρέπει να υπάρχει εκ των προτέρων συμφωνία με τη διοίκηση της φυλακής για τον τρόπο με τον οποίο θα διεξάγονται οι σωματικές έρευνες (Prison Reform Trust, 2019: 5). Όπως είδαμε παραπάνω, το άρ. 23 ΣΚ τροποποιήθηκε, ορίζοντας πως τα διεμφυλικά άτομα ερωτώνται σχετικά με το φύλο του προσώπου που επιθυμούν να τα ελέγξει.

Όσον αφορά την επιρροή του πολιτισμικού υποβάθρου στη διαδικασία, οι άνδρες κρατούμενοι που δεν επιθυμούν, για θρησκευτικούς ή πολιτισμικούς λόγους, να ελέγχονται από γυναίκες, θα πρέπει να μπορούν να ελέγχονται αποκλειστικά από άνδρες. Γενικά, η διαδικασία θα πρέπει να δείχνει απόλυτο σεβασμό στο θρησκευτικό και πολιτισμικό υπόβαθρο του υποβαλλόμενου σε αυτή προσώπου. Ομοσπονδιακό Δικαστήριο στις ΗΠΑ αποφάνθηκε πως ο σωματικός έλεγχος μουσουλμάνου κρατουμένου από τρανς άντρα φύλακα, έπειτα από άρνηση του πρώτου λόγω προσβολής της θρησκείας του, δεν είναι θεμιτός και δεν θα πρέπει να επαναληφθεί (Pink News, 2022). Τυχόν ενδύματα που έχουν θρησκευτικές συνδηλώσεις ή λειτουργίες θα πρέπει να ερευνώνται με σεβασμό. Η αφαίρεσή τους θα πρέπει να επιτρέπεται μόνο αν υπάρχει ένδειξη από τα ανιχνευτικά μηχανήματα που έχουν προηγουμένως χρησιμοποιηθεί και για τον χρόνο που είναι απαραίτητος για τον έλεγχο (Prison Reform Trust, 2019: 4).

Τέλος, σχετικά με τα άτομα με αναπηρίες ή τραυματισμούς, οι διαδικασίες θα πρέπει να είναι προσαρμοσμένες σε αυτά. Το άτομο που πρόκειται να υποβληθεί σε έλεγχο θα πρέπει να ερωτάται πρώτα αν πονάει· αν το προσωπικό δεν γνωρίζει πώς να διενεργήσει τον έλεγχο, λόγω τραυματισμού ή αναπηρίας, θα πρέπει να πάρει συμβουλές από υγειονομικό προσωπικό. Αν το πρόσωπο δεν μπορεί να σταθεί όρθιο για μεγάλο χρονικό διάστημα λόγω ηλικίας ή κατάστασης της υγείας, θα πρέπει να μπορεί να καθίσει για όσον χρόνο είναι αναγκαίος κατά τη διάρκεια της έρευνας. Σε περίπτωση που το άτομο χρησιμοποιεί αναπηρικό αμαξίδιο, τότε θα πρέπει να μεταφερθεί σε ένα άλλο, προκειμένου το δικό του να υποβληθεί σε έλεγχο, ενώ σε περίπτωση τεχνητού μέλους, επιδέσμου ή γύψου ή άλλου ιατρικού προϊόντος που καθιστά τον έλεγχο πιο δύσκολο, ή αν θεωρείται πως τα αντικείμενα αυτά χρησιμοποιούνται για την απόκρυψη απαγορευμένων ειδών ή ουσιών, το προσωπικό θα πρέπει να λάβει συμβουλές από υγειονομικό προσωπικό σχετικά με το αν το αντικείμενο μπορεί να αφαιρεθεί· αν αυτό πράγματι συμβεί, θα πρέπει να γίνει εκτός κοινής θέας (Prison Reform Trust, 2019: 4).

5.5. Σωματικοί και ενδοσωματικοί έλεγχοι επισκεπτών/τριών

Αναφορικά με τους/τις επισκέπτες/τριες, όπως αναλύθηκε παραπάνω (καταγγελλόμενες κακές πρακτικές στις ελληνικές φυλακές και απόφαση του ΕΔΔΑ *Wainwright κατά Ηνωμένου Βασιλείου*), πρέπει να τονιστεί πως και αυτοί/ές είναι ευάλωτοι/ες στη θυματοποίησή τους από τις προβληματικές διαδικασίες ελέγχου κατά την επί-

σκηψη κρατουμένων. Η οικογένεια των κρατουμένων έχει χαρακτηριστεί «παράπλευρη απώλεια» της ποινικής καταστολής, και τα παιδιά ειδικότερα θεωρούνται «αθέατα θύματα» (Θεμελή, 2010: 611). Για τους λόγους αυτούς, γίνεται λόγος για την ανάγκη αντιμετώπισης της οικογένειας των κρατουμένων ως φορέα δικαιωμάτων, με σκοπό την ενίσχυση της ευάλωτης θέσης των μελών της, τα οποία βιώνουν τα δεινά της φυλακής από τη δική τους σκοπιά (ειδικά δε όσον αφορά τα παιδιά, των οποίων τα συμφέροντα θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη σε όλα τα στάδια της ποινικής διαδικασίας) (Αλοσκόφης, 2021: 61, 70). Στο ζήτημα των σωματικών ελέγχων, τονίζεται πως οι διαδικασίες θα πρέπει αναγνωρίζουν πως οι επισκέπτες/τριες δεν είναι κρατούμενοι/ες και ότι η υποχρέωση προστασίας της ασφάλειας της φυλακής θα πρέπει να σταθμίζεται με το δικαίωμα των επισκεπτών/τριών στην ιδιωτικότητα και σύμφωνα με τις κατευθύνσεις του Στοιχειωδών Κανόνων του ΟΗΕ (Κανόνας 60). Οι διαδικασίες θα πρέπει να σέβονται τις ανάγκες των παιδιών, των γυναικών, των ηλικιωμένων και άλλων ευάλωτων ομάδων. Η Επιτροπή Δικαιωμάτων του Παιδιού συστήνει μέτρα για να εξασφαλίζεται ότι το πλαίσιο των επισκέψεων θα σέβεται την αξιοπρέπεια και την ιδιωτικότητα του παιδιού και ενθαρρύνει τα κράτη να διασφαλίσουν ότι τα δικαιώματα των παιδιών θα λαμβάνονται υπόψη όσον αφορά τη διαχείριση ζητημάτων ασφάλειας για τους κρατούμενους γονείς τους (UN Committee on the Rights of the Child, 2011, παρ. 38-39). Επίσης, οι Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για τη μεταχείριση των κρατούμενων γυναικών και τα μη στερητικά της ελευθερίας μέτρα για τις γυναίκες δράστες εγκληματικών πράξεων (The Bangkok Rules), ορίζουν πως οι επισκέψεις σε φυλακές που περιλαμβάνουν παιδιά, θα πρέπει να λαμβάνουν χώρα σε περιβάλλον που τις καθιστούν θετική εμπειρία (Κανόνας 28).

Οι Στοιχειώδεις Κανόνες του ΟΗΕ ορίζουν πως η είσοδος των επισκεπτών σε ένα κατάστημα προϋποθέτει τη συναίνεση του/της επισκέπτη/τριας να ελεγχθεί· η συναίνεση μπορεί να αρθεί οποτεδήποτε, κάτι που θα επιφέρει την απαγόρευση της επίσκεψης· οι έλεγχοι και οι διαδικασίες εισόδου δεν θα πρέπει να είναι εξευτελιστικές και θα πρέπει να διέπονται από αρχές τουλάχιστον εξίσου προστατευτικές των δικαιωμάτων με τους Κανόνες 50 και 52. Οι έρευνες σε σωματικές κοιλότητες θα πρέπει να αποφεύγονται και δεν θα πρέπει ποτέ να πραγματοποιούνται σε παιδιά (Κανόνας 60).

6. Επιλογικά: τα εγγενή δεινά της φυλακής και οι ενδοσωματικές έρευνες ως πρόκληση για τα ανθρώπινα δικαιώματα

Η σχέση του θεσμού της φυλακής με τα δικαιώματα είναι μια σχέση περίπλοκη, καθώς ο ποινικός εγκλεισμός είναι ένας μηχανισμός εξ ορισμού επικίνδυνος για τα τελευταία (Κουλούρης, 2004), λόγω των αντικρουόμενων στοχεύσεων της αντεγκληματικής πολιτικής και των υποχρεώσεων σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η υπο-

βολή σε ποινή κατά της ελευθερίας, σύμφωνα με τη φιλελεύθερη κατεύθυνση του συνολικού ποινικο-κατασταλτικού συστήματος, συνεπάγεται αποκλειστικά τη στέρηση αυτής στον χώρο και τον χρόνο, με σεβασμό των λοιπών δικαιωμάτων, στον βαθμό που δεν προϋποθέτουν την ελεύθερη διαβίωση προκειμένου να ασκηθούν. Τούτη η αρχή αποκρυσταλλώνεται στο άρ. 4 παρ. 1 του Σωφρονιστικού Κώδικα, το οποίο ορίζει πως οι κρατούμενοι δεν στερούνται κατά την έκτιση της ποινής κανενός άλλου δικαιώματος πλην αυτού της προσωπικής ελευθερίας· το δικαίωμα αυτό μάλιστα δεν υπόκειται σε απόλυτη στέρηση, καθώς κάτι τέτοιο θα αποτελούσε σκληρή και απάνθρωπη μεταχείριση, κατά παράβαση του άρ. 2 παρ. 1 Σ για το απαραβίαστο της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και του άρ. 3 της ΕΣΔΑ που απαγορεύει την υποβολή του προσώπου σε εξευτελιστική ή ταπεινωτική μεταχείριση ή ποινή. Κατά συνέπεια, η ελευθερία του κρατουμένου στον χρόνο και στον χώρο πρέπει να αφήνεται κατά ένα μέρος της τουλάχιστον άθικτη (Αλεξιάδης, 2001: 369).

Στην αντίληψη αυτή για το περιεχόμενο της ποινής κατά της ελευθερίας έχει ασκηθεί κριτική ότι αγνοεί τη σωματική της διάσταση και την εγγενή πειθαρχική της φύση, η οποία επιδρά στο περιεχόμενο της ιδρυματικής διαβίωσης και στη μεταχείριση των κρατουμένων, ενώ επηρεάζει την απόλαυση θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών, πέρα από τις προβλέψεις της ποινικής και σωφρονιστικής νομοθεσίας, στοχεύοντας στην παραγωγή πειθήνιων σωμάτων (Foucault, 1989). Για την Αρχιμανδρίτου, «... ενώ η emphatic αναφορά στο ότι η ποινή της φυλάκισης αποτελεί “μόνο” στέρηση της ελευθερίας απο-νομιμοποιεί τη χρήση βίας ως επίσημη πρακτική διαχείρισης των κρατουμένων, η μυωπική εμμονή μόνο σε αυτή τη διάσταση αφαιρεί από την έκτιση της ποινής το βιωμένο από τον κρατούμενο, πραγματικό της περιεχόμενο» (Αρχιμανδρίτου, 2012: 239). Ο νόμος δεν αγνοεί τη σωματική βία, αλλά την αντιμετωπίζει αποκλειστικά ως μέρος της διοικητικής πρακτικής, ένα μη δυνάμενο να ρυθμιστεί από αυτόν μέγεθος· αυτή η συνθήκη είναι εγγενές χαρακτηριστικό της ποινής κατά της ελευθερίας και έχει καταγραφεί ήδη από το 1958 ως «δεινά της φυλακής» (pains of imprisonment), περιγράφοντας τις στέρσεις και τα βάσανα που προκαλεί η φυλακή στα έγκλειστα πρόσωπα, τα οποία βιώνονται ως μη θεσμικά προβλεπόμενος πόνος (Sykes, 2007: 63 κ.ε.), ο οποίος επιδιώκεται να βιωθεί ως τέτοιος (Christie, 1981: 5). Η πειθαρχία βρίσκεται στο γενετικό υλικό της φυλακής, επιδρώντας καταλυτικά στην εμπειρία της ποινής και στον βαθμό απόλαυσης θεμελιωδών δικαιωμάτων και στην προστασία από αυθαίρετες πρακτικές της σωφρονιστικής διοίκησης (Κόρος, 2021: 148 κ.ε.). Οι σωματικοί και ενδοσωματικοί έλεγχοι, όμως, είναι σωματική βία που ορίζεται και περιγράφεται στον νόμο· οι συνεχείς παραβιάσεις, όμως, του θεσμικού πλαισίου, αλλά και οι προβληματικές πτυχές αυτού, όπως αναδείχθηκαν παραπάνω, καθιστούν ξεκάθαρο πως ο νόμος δεν είναι από μόνος του αρκετός για να εξαλείψει τη δομική βία των ολοπαγών, σύμφωνα με Goffman (1994), ιδρυμάτων.

Η παραδοχή αυτή, βέβαια, αποτελεί μια κριτική προσέγγιση στον θεσμό της φυλακής και δεν υπονοεί ότι η νομική κατοχύρωση και προστασία των δικαιωμάτων των

κρατουμένων με τα εργαλεία του νομικού συστήματος είναι ανώφελη. Η θέση των κρατουμένων στο σωφρονιστικό σύστημα θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως «πραγματική συνθήκη άσκησης των συνταγματικών δικαιωμάτων των υπό εγκλεισμό διοικουμένων» (Χατζή, 1995: 298-299), με εργαλεία τις εγγυήσεις του θεσμικού οπλοστασίου για την προστασία των κρατουμένων, υπό το πρίσμα της ανωτέρω κατοχύρωσης των ορίων της ποινής φυλάκισης αποκλειστικά ως προς το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία για τον χρόνο που ορίζεται από την ποινική και τη σωφρονιστική νομοθεσία. Συνεπώς, είναι αναγκαία για τη διασφάλιση της αξιοπρέπειας και των θεμελιωδών δικαιωμάτων των κρατουμένων και των επισκεπτών τους η παρατήρηση της πρακτικής των σωματικών και ενδοσωματικών ελέγχων σχετικά με την τήρηση της αρχής της νομιμότητας, της αρχής της αναγκαιότητας και της αρχής της αναλογικότητας (Bernath, 2023: 52-58).

Η φυλακή, παρά την εγγενή της αδυναμία να επιτύχει τους επίσημους καταστατικούς της σκοπούς, συνεχίζει να αποτελεί το βασικό εργαλείο στο ποινικο-κατασταλτικό οπλοστάσιο και τη βασική επιλογή του νομοθέτη για την αντιμετώπιση της εγκληματικότητας. Αντί ο θεσμός να ελαχιστοποιείται, με σκοπό να μειωθεί η κοινωνική βλάβη που συνεπάγεται η κυριαρχία του (Σιταρά, 2021: 61, 70), αυταρχικοποιείται και επεκτείνεται (Κουλούρης, 2022), μέσα από μια αντεγκληματική πολιτική ασφαλειοποίησης, ποινικού λαϊκισμού και αλόγιστης ποινικοποίησης. Στα πλαίσια μιας τέτοιας ποινικο-σωφρονιστικής συγκυρίας, η παρούσα μελέτη αισιοδοξεί πως πρόσθεσε τεκμηριωμένα επιχειρήματα για τη βελτίωση της νομικής και πραγματικής κατάστασης των κρατουμένων (και των επισκεπτών/τριών τους) και τη θωράκισή τους από παράνομη και αυθαίρετη μεταχείριση στα πλαίσια διαδικασιών που είναι δυνητικά επικίνδυνες για τα θεμελιώδη δικαιώματά τους.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αλεξιάδης, Σ. (2001). *Σωφρονιστική* (4η έκδοση). Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Αλοσκόφης, Ου. (2021). «Οικογένεια και φυλακή: τα πολλαπλά πρόσωπα της οικογένειας του κρατουμένου», *Αντιγόνη-το Ερώτημα. Περιοδικό για την Κριτική Εγκληματολογία, το Ποινικό Πρόβλημα και τον Κοινωνικό Έλεγχο*, 2(3): 54-83.
- Αρχιμανδρίτου, Μ. (2012). *Η φυλάκιση ως τρόπος κράτησης και ως μορφή έκτισης της ποινής*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Γαλανού, Μ. (2011). *Σωφρονιστική μεταχείριση και δικαιώματα των τελούντων υπό κράτηση προσώπων*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Δημόπουλος, Χ. (2021). *Σωφρονιστική*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Διαμερικανική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (2008). «Οι Αρχές και οι Καλύτερες Πρακτικές για την Προστασία των Ατόμων τα οποία Στερούνται την Ελευθερία τους στην Αμερικανική Ήπειρο (εγκριθείσες από την Επιτροπή κατά τη διάρκεια της 131ης τακτικής

- της συνεδρίασης, η οποία διήρκεσε από την 3η έως τη 14η Μαρτίου 2008)». Washington DC: Διαμερικανική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, στο A. Coyle (2012). *Η διοίκηση των φυλακών: Μια θεώρηση υπό το πρίσμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων* (μτφρ. Ν. Βαρβατάκος, επιστημονική επιμέλεια Ν. Κουλούρης). Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Εθνικός Μηχανισμός Πρόληψης των Βασανιστηρίων και της Κακομεταχείρισης (2019). *Ετήσια Ειδική Έκθεση OPCAT 2018*.
- Foucault, M. (1989). *Επιτήρηση και Τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής*. Αθήνα: Κέδρος (μτφρ. Ι. Ράλλη & Κ. Χατζηδήμου).
- Goffman, E. (1994). *Άσυλα: Δοκίμια για την κοινωνική κατάσταση των ασθενών του ψυχιατρείου και άλλων τροφίμων*. Αθήνα: Ευρύαλος (μτφρ. στα ελληνικά από τον Ξ. Κομνηνό).
- Θεμελή, Ο. (2010). «“Όταν η μαμά λείπει σε ταξίδι για δουλειές”: Οι συνέπειες του εγκλεισμού στα παιδιά των κρατουμένων». Στον *Τιμητικό Τόμο Καλλιόπης Σπινέλλη: Εγκληματολογικές Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις* (611-628). Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Θεμελή, Ο. (2022). «Η φυλακή δεν είναι γένους θηλυκού: Η έμφυλη διάσταση του εγκλεισμού». Στο Μ. Γ. Βαρβούνης, Γ. Κ. Κατσαδώρος & Α. Γ. Καπανιάρης (Επιμ.). *Άνθρωποι, Φύλα, Ταυτότητες, Πολιτισμοί. Λαογραφικές και έμφυλες προσεγγίσεις* (153-164). *Τιμητικός Τόμος για τη Μαρία Γκασούκα*, Αθήνα: Γκόννη.
- Κόρος, Δ. (2021). *Η πειθαρχία και τα όριά της στην ελληνική φυλακή*. Αθήνα: Νήσος.
- Κοσμάτος, Κ. (2014). «Ξαναγράφοντας τον Σωφρονιστικό Κώδικα: Παρατηρήσεις στις διατάξεις του Ν. 4274/2014 “Ρυθμίσεις Ποινικού και Σωφρονιστικού Δικαίου και άλλες διατάξεις” σχετικά με τα καταστήματα κράτησης “τύπου Γ”», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 7/2014: 602-609.
- Κοσμάτος, Κ. (2023). «Τα Σωφρονιστικά Καταστήματα Αυξημένης Ασφάλειας, μετά την τροποποίηση του Σωφρονιστικού Κώδικα με τον Ν. 4985/2022», *Εγκληματολόγοι-Ενημερωτικό Δελτίο της Ελληνικής Εταιρείας για τη Μελέτη του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου*, 11: 4-6.
- Κουλούρης, Ν. (2004). «Τα δικαιώματα των κρατουμένων: “Ηχοι σιωπής στην πολυσύχναστη ερμηιά”». Στο Μ. Τσαπόγας & Δ. Χριστόπουλος (2004) (Επιμ.). *Τα δικαιώματα στην Ελλάδα, 1953-2003: Από το τέλος του εμφυλίου στο τέλος της μεταπολίτευσης* (410-429). Αθήνα: Καστανιώτης.
- Κουλούρης, Ν. (2009). *Η κοινωνική επανένταξη της φυλακής*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Κουλούρης, Ν. (2016). «Ο ακρωτηριασμός των σωφρονιστικών θεσμών και η επιστροφή στη σωφρονιστική “κανονικότητα”: Ο σύντομος βίος των φυλακών “υψίστης ασφαλείας” στην Ελλάδα». Στο Μ. Γασπαρινάτου (εκδ. Επιμ.). *Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε Εποχή Κρίσης. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη* (2.468-2.495). Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Κουλούρης, Ν. (2022). «“Ίσως δεν έχουμε και τόσες φυλακές”: Οι (πρόχειροι) σχεδιασμοί μιας (επεκτατικής) σωφρονιστικής πολιτικής», *Art of Crime*, 12: 199-267.
- Left.gr (2023). «Είμαι η Κατερίνα Γκουλιώνη, έχω όνομα, αυτή είμαι κι έχω να πω πολλά». [Διαθέσιμο στο: <https://left.gr/news/eimai-i-katerina-gkoylion-i-eho-onoma-ayti-eimai-ki-eho-na-po-polla> (τελευταία πρόσβαση 22.06.2024)].
- Lehtmets, A. & Pont, J. (2020). *Υγειονομική περίθαλψη στα καταστήματα κράτησης και ιατρική δεοντολογία. Εγχειρίδιο για τους εργαζομένους στον τομέα της υγειονομικής περίθαλψης και το προσωπικό των καταστημάτων κράτησης με αρμοδιότητα την ευημερία των κρατουμένων*. Συμβούλιο της Ευρώπης.
- Λύκου, Χ. (2017). «Είμαστε γυναίκες και δεν γουστάρουμε να σκύβουμε μπροστά σε κανέναν. Ο κολπικός έλεγχος των κρατουμένων είναι βιασμός και μας αφορά όλους!», *Provocateur*. [Διαθέσιμο στο: <https://www.provocateur.gr/prisma/15259/eimaste-gynaikes-kai-den-goystaroyme-na-skyboyme-mprosta-se-kanenan/> (τελευταία πρόσβαση 22.06.2024)].

- Τα Νέα (2009). *Πολέμησε τον εξευτελισμό*. [Διαθέσιμο στο: <https://www.tanea.gr/2009/03/20/greece/polemise-ton-ekseytelismo/> (τελευταία πρόσβαση 22.06.2024)].
- Τα Νέα (2010). *Μόνο από γιατρό η ενδοσωματική έρευνα των γυναικών κρατουμένων*. [Διαθέσιμο στο: <https://www.tanea.gr/2010/09/03/greece/mono-aro-giatro-i-endoswmatiki-ereyna-twn-gynaikwn-kratoymenwn/> (τελευταία πρόσβαση 22.06.2024)].
- Τα Νέα (2024). *Καταγγελίες στον Κορυδαλλό για «απρεπείς ελέγχους» σε γυναίκες – επισκέπτες κρατουμένων*. [Διαθέσιμο στο: <https://www.tanea.gr/2024/02/04/greece/kataggelies-ston-korydallo-gia-aprepeis-elegchous-se-gynaikes-episkeptes-kratoymenon/> (τελευταία πρόσβαση 22.06.2024)].
- Newsit (2010). *Γρεβενά: Συνεχίζεται η απεργία πείνας στις φυλακές*. [Διαθέσιμο στο: <https://www.newsit.gr/topikes-eidhseis/grevena-synexizetai-i-apergia-peinas-stis-fylakes/2060720/> (τελευταία πρόσβαση 22.06.2024)].
- Πιτσελά, Α. (2003). *Διεθνή κείμενα σωφρονιστικής πολιτικής*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκουλας.
- Πρώτο Θέμα (2010). *Τέλος στην κολπική έρευνα γυναικών κρατουμένων*. [Διαθέσιμο στο: <https://www.protothema.gr/greece/article/79507/telos-sthn-kolpikh-ereyna-gynaikon-kratoymenon/> (τελευταία πρόσβαση 22.06.2024)].
- Σακελλιάδης, Ε., Παπαδόδημα, Σ., Λέων, Γ. & Σπηλιοπούλου, Χ. (2008). «Η άσκηση της Ιατρικής σε σωφρονιστικά καταστήματα. Νομικές και δεοντολογικές απόψεις», *Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής*, 25(5): 566-576.
- Σιταρά, Μ. (2021). «Απο-φυλακοποίηση: Αρχές και δράσεις για τη σταδιακή ελαχιστοποίηση της υλικής και άυλης φυλακής ως προϋπόθεση μείωσης της κοινωνικής βλάβης», *Αντιγόνη-το Ερώτημα. Περιοδικό για την Κριτική Εγκληματολογία, το Ποινικό Πρόβλημα και τον Κοινωνικό Έλεγχο*, 1(2): 29-55.
- Σουμέλη, Β. (2015). «Να τελειώνουμε πια με τον ενδοσωματικό έλεγχο στις φυλακές!», *Φύλο Συκής*. [Διαθέσιμο στο: <https://www.fylosykis.gr/na-teleionoume-ria-ton-endosomatiko-elegcho-stis-fylakes/> (τελευταία πρόσβαση 22.06.2024)].
- Σταματόγιαννη, Κ. (2017). «Γδύσου, γύρνα, σκύψε, βήξε», *The Press Project*. [Διαθέσιμο στο: <https://thepressproject.gr/gdusou-gurna-skupse-bikse/> (τελευταία πρόσβαση 22.06.2024)].
- Συκιώτου, Α. (2013). *Το σχέδιο του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα. Εξορθολογποίηση του σωφρονιστικού μας συστήματος*; Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Συνήγορος του Πολίτη (2009). «Ενδοσωματικός έλεγχος κρατουμένων – Υπόμνημα προς τη Διακομματική Επιτροπή της Βουλής των Ελλήνων για την εξέταση του Σωφρονιστικού Συστήματος της χώρας και των συνθηκών διαβίωσης των κρατουμένων (25-34)». Στο Β. Καρύδης, Ε. Φυτράκης (2011) (Επιμ.). *Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα: Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Τσιροπούλου, Τ. & Ρούμπου, Ν. (2017). «Δικαιώματα στο κελί», *ThePressProject*, 19.11.2017. [Διαθέσιμο στο: <https://thepressproject.gr/dikaiomata-sto-keli/> (τελευταία πρόσβαση 22.06.2024)].
- The Press Project (2022). «Μου στερούν το δικαίωμα στην ιατροφαρμακευτική περίθαλψη επειδή δεν δέχθηκα τον γυμνό σωματικό έλεγχο». [Διαθέσιμο στο: <https://thepressproject.gr/mou-steroun-ton-empvoliasmo-epaidi-den-dechthika-ton-gymno-somatiko-elegcho/> (τελευταία πρόσβαση 22.06.2024)].
- TVXS (2010). *Απαγορεύθηκε η κολπική έρευνα στις γυναίκες κρατούμενες*. [Διαθέσιμο στο: <https://tvxs.gr/life-plus/life/apagoreythike-i-kolpiki-ereyna-stis-gynaikes-kratoymenes/> (τελευταία πρόσβαση 22.06.2024)].
- Vice (2022). «Ήμουν σε κόμα για τρεις μήνες» – Ο Παναγιώτης μιλά για τη φυλακή και τις σκληρές καταστάσεις που έζησε. [Διαθέσιμο στο: <https://www.vice.com/el/article/xgyyjk/> (τελευταία πρόσβαση 22.06.2024)].

hmoyn-se-kwma-gia-treis-mhnes-o-panagiwths-mila-gia-th-fylakh-kai-tis-sklhres-katastaseis-poy-ezhse (τελευταία πρόσβαση 22.06.2024)].

Vice (2018). *Η σύζυγος ενός κρατουμένου περιγράφει τον «Γολγοθά» του επισκεπτηρίου στις ελληνικές φυλακές*. [Διαθέσιμο στο: <https://www.vice.com/el/article/bj49y3/h-syzygos-enos-kratoymenoy-perigrafai-ton-golgo8a-toy-episkepthrioy-stis-ellhnikes-fylakes> (τελευταία πρόσβαση 22.06.2024)].

Χατζή, Χ. (1995). «Η φυλάκιση ως ειδική σχέση εξουσίας: Δικαιώματα υπό σκιά», *Το Σύνταγμα*, 2: 287-299.

Ξενόγλωσση

American Bar Association (2021). *Strip-Searching Children Is State-Imposed Trauma*. [Available in: https://www.americanbar.org/groups/crsj/publications/human_rights_magazine_home/empowering-youth-at-risk/strip-searching-children-is-state-imposed-trauma/ (retrieved on 22.06.2024)].

Association for the Prevention of Torture & Penal Reform International (2016). *Body searches Addressing risk factors to prevent torture and ill-treatment*. [Available in: <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2016/01/factsheet-4-searches-2nd-v5.pdf> (retrieved on 22.06.2024)].

Bernath, B. (2023). “Strip Searches: A Risky Practice That Needs to Be Monitored”. In T. Daems (Ed.). *Body Searches and Imprisonment* (45-65). Cham: Palgrave Macmillan.

Carlton, B. & Russell, E. (2018). *Resisting Carceral Violence. Women’s Imprisonment and the Politics of Abolition*. Cham: Palgrave Macmillan.

Children Rights Litigation Committee of the American Bar Association’s Section of Litigation & the New York Civil Liberties Union (2021). *Preventing Strip Searches of Children and Youth: A Guide for Advocates*. [Available in: https://www.americanbar.org/content/dam/aba/publications/litigation_committees/childrights/strip-search-tool-kit-national-edition.pdf (retrieved on 22.06.2024)].

Christie, N. (1981). *Limits to Pain: The Role of Punishment in Penal Policy*. Ed. 2007. Eugene, Oregon: Wipf and Stock Publishers.

Crew, B. (2021). “The depth of imprisonment”. *Punishment & Society*, 23(3): 335-354.

Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2006). *Report to the Government of Greece on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 27 August to 9 September 2005*. Strasbourg: Council of Europe.

Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2012). *Report to the Government of Greece on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 19 August to 29 January 2011*. Strasbourg: Council of Europe.

Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2014). *Report to the Greek Government on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 4 to 16 April 2013*. Strasbourg: Council of Europe.

Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2022). *Report to the Greek Government on the ad hoc visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment*

or Punishment (CPT) from 22 November 2021 to 1 December 2021. Strasbourg: Council of Europe.

- Council of Europe/European Court of Human Rights (2022). *Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights*. Strasbourg, European Court of Human Rights, Chapter H (Searches and control). [Available in: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Prisoners_rights_ENG (retrieved on 22.06.2024)].
- Daems, T. (2023). "Body Searches as Contested Control Measures". In T. Daems (Ed.). *Body Searches and Imprisonment* (1-6). Cham: Palgrave Macmillan.
- George, A. (1993). "Strip searches. Sexual assault by the state". *Alternative Law Review*, 18(1): 31-33.
- Human Rights Law Center (xx). *Explainer: Routine strip searching of kids in prisons*. (Available in: <https://www.hrlc.org.au/reports-news-commentary/2020/12/22/explainer-routine-strip-searching-of-kids-in-prisons>).
- MucCulloch, J. & George, A. (2009). "Naked Power. Strip Searching in Women's Prisons". In P. Scratton & J. MucCulloch (Ed.). *The Violence of Incarceration* (107-123). New York: Routledge Publishing.
- Murdoch, J. (2006). *The treatment of Prisoners: European standards*. Council of Europe: Council of Europe Publishing.
- Pink News (2022). *Trans male prison guard banned from strip-searching Muslim inmate, court rules*. [Available in: <https://www.thepinknews.com/2022/09/28/trans-prison-guard-muslim-inmate-isaac-buhle-rufus-west/> (retrieved on 22.06.2024)].
- Prison Reform Trust (2019). *Searching the Person*. [Available in: <https://prisonreformtrust.org.uk/wp-content/uploads/2020/12/14-Searching-of-the-person-info-sheet.pdf> (retrieved on 22.06.2024)].
- Reyes, H. (2006). *Body searches in detention*. International Committee of the Red Cross. [Available in: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/body_searches_in_detention.pdf (retrieved on 22.06.2024)].
- Shiekh, I. (2004). "Abuse in American Prisons". *Muslim World Journal of Human Rights*, 1(1), art. 4.
- Subcommittee on Prevention of Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2018). *Seventh periodic report submitted by Greece under article 19 of the Convention pursuant to the optional reporting procedure, due in 2016*.
- Sykes, G. (2007). *The society of captives: A study of a maximum security prison*. Princeton: Princeton University Press.
- Themeli, O. (2010). "Women and the Pains of Imprisonment: Does Gender Matter?". In A. Renshaw & E. Suárez (Ed.). *Violent Crime and Prisons: Population, Health Conditions and Recidivism* (227-238). Nova Publishers.
- Tschanz, A. (2023). "'There's a Tech for That': Balancing Dignity and Security in Carceral Settings Through Alternative Technology Devices". In T. Daems (Ed.). *Body Searches and Imprisonment* (241-264). Cham: Palgrave Macmillan.
- UN Committee on the Rights of the Child (2011). *Report and Recommendations of the Day of General Discussion on 'Children of Incarcerated Parents'*.
- United Nations, Economic and Social Council (1999). *Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences, Ms. Radhika Coomaraswamy, in accordance with Commission on Human Rights resolution 1997/44 – Report of the mission to the United States of America on the issue of violence against women in state and federal prisons*.

United Nations Office on Drugs and Crime (2016). *Handbook on the Management of High-Risk Prisoners*. New York: United Nations.

Vanliefde, A. (2023). "Body Searches and Vulnerable Groups: Women and LGBTQI+ People in Prison". In T. Daems (Ed.). *Body Searches and Imprisonment* (101-129). Cham: Palgrave Macmillan.

World Health Organization (2007). *Health in prisons – A WHO guide to the essentials in prison health* (edited by Lars Møller, Heino Stöver, Ralf Jürgens, Alex Gatherer & Haik Nikogosian). Copenhagen: WHO.

Νομολογία

[Όλες οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ που αναλύονται σε αυτό το κεφάλαιο αντλήθηκαν από την ιστοσελίδα του Δικαστηρίου (<https://www.echr.coe.int/>)].

ΔΕφΠειρ 727/2016 (Αστική ευθύνη Δημοσίου – Σωφρονιστικοί υπάλληλοι – Ναρκωτικές ουσίες – Ιδιαίτερο καθήκον – Συντρέχον πταίσμα – Αιτιώδης σύνδεσμος – Ψυχική οδύνη – Κριτήρια). *Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου*, τ. 2/2016: 233-234.

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, *Valasinas κατά Λιθουανίας* (απόφαση της 24.07.2001).

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, *Iwanucik κατά Πολωνίας* (απόφαση της 15.11.2001).

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, *Van der Ven κατά Ολλανδίας* (απόφαση της 04.02.2003).

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, *Wainwright κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση της 26.09.2006).

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, *Frérot κατά Γαλλίας* (απόφαση της 12.06.2007).

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, *Roth κατά Γερμανίας* (απόφαση της 22.10.2020).

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, *Συριανός κατά Ελλάδας* (απόφαση της 07.10.2021).

Παναμερικανικό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, *Miguel Castro-Castro Prison κατά Περού* (απόφαση της 25.11.2006). [Διαθέσιμη στο https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_160_ing.pdf (τελευταία πρόσβαση 22.06.2024)].

Η αποτύπωση της παραβατικότητας των ανηλίκων στον ελληνικό ηλεκτρονικό Τύπο κατά το έτος 2023: Η διαμόρφωση της κοινής γνώμης και η νομιμοποίηση των κρατικών πολιτικών αντιμετώπισης

Κωνσταντίνος Διαμαντής

Απόφοιτος Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης

Βερονίκη Λυκουρίνου

Απόφοιτη Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης

Ζωή Τσαρσπαλίδου

Απόφοιτη Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης

The representation of juvenile delinquency in the greek online press in the year 2023: the shaping of public opinion and the legitimisation of state counter measures

Konstantinos Diamantis

Postgraduate student at Social Policy Democritus University of Thrace

Veroniki Lykourinou

Postgraduate student at Social Policy Democritus University of Thrace

Zoi Tsarsitalidou

Postgraduate student at Social Policy Democritus University of Thrace

Περίληψη

Το φαινόμενο της παραβατικότητας των ανηλίκων είναι ένα ζήτημα που απασχολεί διαχρονικά την εγκληματολογική και δημοσιογραφική κοινότητα. Τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα, και ειδικά μετά την πανδημία του Covid-19, τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης προβάλλουν την παραβατικότητα των ανηλίκων ως αυξανόμενη, εκτός ελέγχου και ως κάτι που χρήζει άμεσης αντιμετώπισης. Με αφετηρία αυτήν τη διαπίστωση, η παρούσα έρευνα επικεντρώνεται στον τρόπο με τον οποίο αποτυπώνεται

στον ελληνικό ηλεκτρονικό Τύπο η βίαιη ανήλικη παραβατικότητα και στοχεύει σε μία θεωρητική προσέγγιση του φαινομένου υπό το πρίσμα της θεωρίας του Stanley Cohen περί ηθικών πανικών. Μέσα από τη θεματική ανάλυση 415 δημοσιογραφικών άρθρων, επιχειρείται η ανάδειξη των τρόπων με τους οποίους το συγκεκριμένο φαινόμενο παρουσιάζεται, αναπαράγεται και εν τέλει κατασκευάζεται από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, οδηγώντας σ' έναν φαύλο κύκλο ηθικού πανικού, που οξύνει την αστυνόμευση και τα κατασταλτικά μέτρα, οδηγώντας σε στιγματισμό και περαιτέρω εμπλοκή των ανηλίκων με το ποινικο-κατασταλτικό σύστημα. Η μελέτη εστιάζει, μεταξύ άλλων, στον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται το φαινόμενο της παραβατικότητας ανηλίκων, το προφίλ των δραστών, ο ρόλος της αστυνομίας και η διαδικασία θέσπισης μέτρων αντιμετώπισης.

Abstract

The phenomenon of juvenile delinquency is an issue that has been of long-standing concern to the criminological and journalistic community. In recent years in Greece, and especially after the pandemic of Covid-19, the mass media have been presenting juvenile delinquency as increasing, out of control and in need of immediate intervention. Starting from this finding, this research focuses on the way in which violent juvenile delinquency is portrayed in the Greek online press and aims at a theoretical approach to the phenomenon in the perspective of Stanley Cohen's theory of moral panics. Through the thematic analysis of 415 journalistic articles, it attempts to highlight the ways in which this phenomenon is presented, reproduced and ultimately manufactured by the mass media, leading to a vicious cycle of moral panic, which increases policing and repressive measures, leading to stigmatization and further involvement of juveniles with the criminal-suppressive system. The study focuses, among other things, on the way in which the phenomenon of juvenile delinquency is presented, the profile of delinquents, the role of the police and the process of introducing countermeasures.

1. Εισαγωγή

Η αποκλίνουσα συμπεριφορά υπήρξε ανέκαθεν ένα διαχρονικό ζήτημα που απασχολεί κάθε οργανωμένη κοινωνία. Η διαφορετικότητα, είτε εκδηλώνεται σε πράξεις είτε σε αντιλήψεις, συχνά αντιμετωπίζεται με φόβο και καχυποψία. Αυτό πολλές φορές μπορεί να οδηγήσει σε ρήξεις της κοινωνικής συνοχής, καθώς το «διαφορετικό» συχνά θεωρείται απειλή. Ωστόσο, η έννοια της απόκλισης δεν είναι απόλυτη. Αντίθετα, συνδέεται με ένα συγκεκριμένο πλαίσιο κανόνων και αξιών, που καθορίζουν το τι θεωρείται

φυσιολογικό και τι αποκλίνουν. Αυτό το πλαίσιο δεν είναι στατικό, αλλά μεταβάλλεται ανάλογα με τον χρόνο, τον τόπο και τις συνθήκες (Βιδάλη & Κουλούρης, 2012: XVII).

Στην κοινωνιολογία, τα κοινωνικά προβλήματα, όπως η αποκλίνουσα συμπεριφορά, έχουν τόσο αντικειμενικές όσο και υποκειμενικές διαστάσεις (Thio & Taylor, 2011: 8). Η αντικειμενική διάσταση αφορά την πραγματική κατάσταση και τις επιπτώσεις που προκύπτουν από αυτήν. Για παράδειγμα, η παραβατικότητα μπορεί να προκαλέσει σοβαρές κοινωνικές και οικονομικές δυσλειτουργίες. Ωστόσο, η ύπαρξη ενός φαινομένου δεν αρκεί από μόνη της για να χαρακτηριστεί ως κοινωνικό πρόβλημα. Πρέπει επίσης να αναγνωρισθεί ως τέτοιο από την κοινή γνώμη. Η υποκειμενική διάσταση αφορά την ερμηνεία και την αποδοχή ενός προβλήματος, η οποία διαφέρει από κοινωνία σε κοινωνία και από εποχή σε εποχή (Zhang, Davies & Zhai, 2024). Ο κοινωνιολόγος Herbert Blumer (1971: 298-306) υποστηρίζει ότι ένα κοινωνικό πρόβλημα αποκτά υπόσταση μόνο όταν η κοινωνία το αναγνωρίσει και το αντιμετωπίσει ως τέτοιο. Δραστηριότητες και ιδιότητες που κάποτε θεωρούνταν αποκλίνουσες μπορεί να είναι αποδεκτές σε μια άλλη εποχή ή κοινωνία. Για παράδειγμα, συμπεριφορές που θεωρούνταν αποκλίνουσες στην αρχαιότητα μπορεί σήμερα να είναι απολύτως φυσιολογικές. Κατά συνέπεια, η αποκλίνουσα συμπεριφορά δεν μπορεί να γίνει κατανοητή χωρίς την κατανόηση του κοινωνικού πλαισίου στο οποίο εμφανίζεται. Η ανθρώπινη εμπειρία και οι κοινωνικές αναπαραστάσεις χαρακτηρίζονται από τεράστια ποικιλομορφία. Οι σημασίες της αποκλίνουσας συμπεριφοράς είναι, επομένως, πολυδιάστατες και ευμετάβλητες (Βιδάλη & Κουλούρης, 2012: 8).

Ένα από τα πιο έντονα κοινωνικά ζητήματα που έχει απασχολήσει τις τελευταίες δεκαετίες είναι η αποκλίνουσα συμπεριφορά των ανηλίκων. Ήδη από το 1933, στην Ελλάδα, έγιναν οι πρώτες νομοθετικές προσπάθειες για τη ρύθμιση της παραβατικότητας των ανηλίκων, αναδεικνύοντας τη σοβαρότητα του ζητήματος (Κουράκης, 2012: 8). Τα τελευταία χρόνια, τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης προβάλλουν μια σημαντική αύξηση στην παραβατικότητα των ανηλίκων. Ταυτόχρονα, παρουσιάζεται και μία άνοδος σχετικά με τη χρήση ναρκωτικών και τη βία. Αυτά τα φαινόμενα δεν αποδίδονται από τους ειδικούς που τοποθετούνται στις εφημερίδες απλώς ως μεμονωμένα περιστατικά, αλλά θεωρούνται σημάδια μιας βαθύτερης κοινωνικής κρίσης, η οποία επιτείνεται από τις ταχύτερες αλλαγές στις κοινωνικές δομές και τις διαπροσωπικές σχέσεις.

Η κάλυψη αυτών των θεμάτων από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης παίζει κρίσιμο ρόλο στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης (Pearson, 1983). Τα μέσα ενημέρωσης συχνά διογκώνουν τα γεγονότα, ενισχύοντας τους φόβους του κοινού, δημιουργώντας συνθήκες έκτακτης ανάγκης. Οι υπερβολικές και μερικές φορές δραματοποιημένες αναφορές των ΜΜΕ διαμορφώνουν μια εικόνα της νεολαίας ως «απειλητικής», «επιθετικής» και «επικίνδυνης», κάτι που ενισχύει τα στερεότυπα και πυροδοτεί αυστηρά μέτρα κοινωνικού ελέγχου (Gordon, Kendall et al., 1997: 17). Μαζικές αστυνομικές επιχειρήσεις, για παράδειγμα, μπορεί να προκύψουν ως αντίδραση σε τέτοιες αναφορές, συχνά χωρίς να είναι ανάλογες με τα ίδια τα γεγονότα που καταγράφονται (Finnane, 1994: 7-26).

Η εξέλιξη της παραβατικότητας των ανηλίκων στην Ελλάδα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς αποκαλύπτει τις διαδικασίες κατασκευής ενός κοινωνικού προβλήματος μέσα από την προβολή του στα μέσα ενημέρωσης (Gordon, Kendall et al., 1997: 21). Πέρα από την ανάλυση των πραγματικών στοιχείων και δεδομένων, είναι σημαντικό να εξετάσουμε πώς η προβολή αυτή επηρεάζει όχι μόνο την κοινή γνώμη, αλλά και τις πολιτικές αποφάσεις. Η ένταση της δημοσιότητας γύρω από τα θέματα αυτά συχνά οδηγεί σε δυσανάλογες πολιτικές αντιδράσεις, οι οποίες δεν απαντούν πάντα στις βαθύτερες αιτίες του προβλήματος (Gordon, Kendall et al., 1997: 19).

Η εξέταση της σχέσης μεταξύ των ΜΜΕ, της κοινής γνώμης και των πολιτικών αποφάσεων σε σχέση με την ανήλικη παραβατικότητα είναι κρίσιμη για την κατανόηση του πώς η κοινωνία αντιδρά σε φαινόμενα αποκλίνουσας συμπεριφοράς. Στην παρούσα μελέτη θα διερευνηθεί πώς τα ΜΜΕ παρουσιάζουν το φαινόμενο της ανήλικης παραβατικότητας και πώς αυτή η παρουσίαση επηρεάζει τη διαμόρφωση της κοινωνικής αντίληψης και των πολιτικών δράσεων.

2. Θεωρητική οπτική και ερευνητικά ερωτήματα

Θεωρητική αφετηρία της μελέτης αποτελεί η θεωρία του ηθικού πανικού όπως την ανέπτυξε ο Stanley Cohen στο έργο του *Folk Devils and Moral Panics: the creation of the mods and rockers* (Cohen, 1980). Παράλληλα, αντλούμε θεωρητικές αναφορές από την κοινωνιολογία της παρέκκλισης, όπως η έννοια του «ηθικού» από το έργο του Becker *Outsiders*, ο ρόλος των «εργολάβων ηθικής» (Becker, 1966: 147-162), καθώς και η έννοια του «πανικού» από τη θεωρία του Smelser περί συλλογικής συμπεριφοράς (Smelser, 1962). Ως εκ τούτου, η ανάλυση των δεδομένων δεν γίνεται από μία αιτιολογική προσέγγισή του, αλλά εστιάζει στην κοινωνική αντίδραση που παράγεται για την αντιμετώπισή του, στο μέτρο που νοηματοδοτεί και το ίδιο το φαινόμενο, παράγει λόγους, αντιλήψεις και πολιτικές για την πρόσληψη και αντιμετώπισή του.

Πιο συγκεκριμένα, η μελέτη προσεγγίζει το φαινόμενο της ανήλικης παραβατικότητας μέσα από το πρίσμα της κοινωνικής κατασκευής του εγκλήματος. Βασική θέση της προσέγγισης αυτής, που αντλεί από τη θεωρία της συμβολικής διαντίδρασης του George Herbert Mead, αποτελεί η διαπίστωση ότι δεν υπάρχει αντικειμενική πραγματικότητα, καθώς τόσο η ανθρώπινη δράση όσο και οι κοινωνικές σχέσεις, αλλά ακόμα και η πρόσληψη του ίδιου του εαυτού πραγματοποιούνται μέσα από μία αναστοχαστική διαδικασία νόησης και ερμηνείας του εξωτερικού και εσωτερικού κόσμου. Τα κοινωνικά φαινόμενα, δηλαδή, προσλαμβάνονται από τα κοινωνικά υποκείμενα διά της νόησης, μέσω της ερμηνείας που τους αποδίδεται. Οι νοητικές διεργασίες των ατόμων πραγματοποιούνται με τη χρήση της γλώσσας, που συνιστά ένα κοινωνικά προσδιορισμένο σύστημα συμβόλων (Λαμπροπούλου, 1997: 9). Έτσι, τα σύμβολα αποτελούν κύρια προϋπόθεση για την επικοινωνία μεταξύ ατόμων και ομάδων και

επομένως ορίζουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο νοηματοδοτούνται οι πράξεις και τα εξωτερικά γεγονότα (Lippmann, 1988: 31). Η συμβολική αυτή κατανόηση του περιβάλλοντος από το άτομο πραγματοποιείται κατά την κοινωνικοποίησή του και ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για τον καθορισμό του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβάνεται τις πράξεις του και αυτές των άλλων (Ritzer, 2000: 242-245). Σύμφωνα με τον Mead, η ικανότητα της ανθρώπινης σκέψης διαμορφώνεται στο πλαίσιο της κοινωνικής διαντίδρασης, όπου κατά την αλληλεπίδραση αυτή μαθαίνονται οι έννοιες, τα σύμβολα και τα νοήματα. Η ανθρώπινη δράση κατά συνέπεια πραγματοποιείται σε συνάρτηση με την ορισμένη κοινωνική πραγματικότητα που καθορίζεται από τα σύμβολα αυτά. Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο το κάθε άτομο ξεχωριστά ερμηνεύει τα νοήματα που παράγονται μέσα από αυτή τη διαλεκτική σχέση, υπόκειται στην ίδια του την κρίση. Έτσι, υπάρχει η δυνατότητα μεταβολής των νοημάτων σε μία διαδικασία διαντίδρασης με τον εαυτό και λήψης προσωπικών αποφάσεων και επιλογών (Γασπαρινάτου, 2020: 131). Επομένως, τα κοινωνικά σύνολα συγκροτούνται από αυτά τα αλληλένδετα πρότυπα δράσης και διαντίδρασης (Ritzer, 2000: 248). Βάσει των παραπάνω σκέψεων ξεκίνησε η συσχέτιση της κοινωνικής κατασκευής της πραγματικότητας και των νοημάτων που παράγονται με το «έγκλημα» και πώς αυτό ορίζεται, ερμηνεύεται και επομένως κατασκευάζεται κοινωνικά.

Σε έναν κόσμο όπου οι άνθρωποι δεν έχουν άμεση εμπειρία με τις περισσότερες εξελίξεις, τα μέσα ενημέρωσης διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στην παροχή πληροφοριών. Οι πολίτες αναζητούν από τα μέσα «πληροφορίες που μπορούν να εμπιστευτούν και να αξιοποιήσουν» (Strömbäck, 2005: 339). Ωστόσο, οι ειδήσεις δεν αποτελούν απλώς μια αντικειμενική αντανάκλαση της πραγματικότητας, αλλά είναι το αποτέλεσμα δημοσιογραφικών επιλογών που μπορούν να προκαλέσουν συστηματικές στρεβλώσεις στην κάλυψη των γεγονότων. Αυτές οι στρεβλώσεις είναι πιθανό να οδηγήσουν σε προκαταλήψεις που πηγάζουν από την οργάνωση του συστήματος, οι οποίες μπορούν να εκδηλωθούν με τρεις βασικούς τρόπους: την επιλογή των ειδήσεων, τις πηγές που χρησιμοποιούνται και τις τεχνικές αφήγησης ή τα πλαίσια που επιλέγονται (Strömbäck, 2008). Η δημοσιογραφική διαδικασία, με στόχο την προσέλευση κοινού ή την τήρηση συγκεκριμένων αφηγηματικών δομών, μπορεί να συμβάλει σε αυτές τις μεροληψίες.

Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας διαμορφώνεται μέσω συλλογικών κοινωνικών αντιλήψεων, οι οποίες ενισχύονται από την κοινωνική επεξεργασία. Η κοινωνική επεξεργασία περιλαμβάνει μια σειρά από παράγοντες, όπως η πολιτική, ο πολιτισμός, η κοινωνικοποίηση, η ιστορία, τα μέσα ενημέρωσης, η λογοτεχνία και η θρησκεία. Καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας, οι κυβερνητικές πολιτικές και τα μέσα μπορούν να αναγνωρίσουν, να νομιμοποιήσουν ή να ανασχηματίσουν κοινωνικές κατασκευές, καθορίζοντας ποιες καταστάσεις ή πληθυσμιακές ομάδες θα θεωρηθούν προβληματικές (Link, Olderdick, 1996: 149-168).

Ομάδες συμφερόντων διαδραματίζουν επίσης καίριο ρόλο σε αυτή τη διαδικασία, καθώς ανταγωνίζονται μεταξύ τους, με στόχο να επιτύχουν την κοινωνική αναγνώ-

ριση ορισμένων καταστάσεων ως κοινωνικών προβλημάτων. Τα μέσα ενημέρωσης αποτελούν συχνά όπλο σε αυτήν την προσπάθεια, καθώς οι επιδραστικές ομάδες τα χρησιμοποιούν για να αναδείξουν συγκεκριμένες καταστάσεις, συνδυάζοντας θεματικές αφηγήσεις με συναισθηματική φόρτιση, ενισχύοντας έτσι την κοινωνική τους βαρύτητα (Schneider & Ingran, 1993: 334-347).

Στο πλαίσιο της δημοσιογραφικής κάλυψης της παραβατικότητας των νέων, παρατηρείται συχνά μια δυσαναλογία μεταξύ της έκτασης της προβολής και αναπαραγωγής των γεγονότων και την πραγματική τους συχνότητα. Τα μέσα ενημέρωσης δίνουν υπερβολική έμφαση στην παραβατικότητα των νέων, τόσο σε σύγκριση με άλλα ζητήματα που αφορούν τους νέους όσο και σε σχέση με την πραγματικότητα των ίδιων των γεγονότων (Clark et al., 2008· Wayne et al., 2010). Αυτή η μεροληψία στην επιλογή των ειδήσεων ενισχύει την αντίληψη του κοινού ότι η νεανική παραβατικότητα αποτελεί σημαντικότερο πρόβλημα από ό,τι είναι στην πραγματικότητα.

Επιπλέον, καθώς οι περισσότεροι δημοσιογραφικοί οργανισμοί λειτουργούν ως εμπορικές επιχειρήσεις, η ανάγκη παραγωγής εμπορεύσιμου περιεχομένου εντείνει τις παραπάνω τάσεις. Τα μέσα ενημέρωσης στοχεύουν στην προσέλκυση και διατήρηση του κοινού τους, κάτι που επηρεάζει τον τρόπο κάλυψης των ειδήσεων. Το αποτέλεσμα είναι η ενίσχυση των στερεοτύπων και η αναπαραγωγή μεροληπτικών αφηγήσεων που συχνά εστιάζουν στην καταστολή αντί στην πρόληψη (Ruigrok, van Atteveldt et al., 2016: 909).

Ακρογωνιαίος λίθος για τη μεταστροφή της προσοχής της εγκληματολογικής θεωρίας από τον παραβάτη και τα αίτια εμφάνισης της παραβατικής συμπεριφοράς προς τις κοινωνικές διεργασίες απόδοσης του χαρακτηρισμού κάποιας συμπεριφοράς ή ατόμου ως «επικίνδυνα» ή «εγκληματικά», αποτέλεσε η θεωρία της ετικέτας (labelling theory) (Δημόπουλος, 2012: 41-42). Σύμφωνα με τον κοινωνικό ψυχολόγο E. Lemert, οι μηχανισμοί κοινωνικού ελέγχου συμβάλλουν σε περαιτέρω παρέκκλιση των ανηλίκων. Υποστηρίζει ότι κατά την κοινωνική διαντίδραση που ακολουθεί έπειτα από την πρωτογενή παρέκκλιση, η οποία συχνά χαρακτηρίζεται από χαμηλό επίπεδο κοινωνικής απαξίας, οι χαρακτηρισμοί αφομοιώνονται από το δρων υποκείμενο, αναδιαμορφώνοντας την ταυτότητά του, με αποτέλεσμα τη δευτερογενή παρέκκλιση (Lemert, 1951: 76). Οι διαδικασίες με τις οποίες διαμορφώνονται οι κανόνες που νοηματοδοτούν την παρέκκλιση απασχόλησαν έντονα τον κοινωνιολόγο H. Becker. Στο έργο του *The Outsiders* (Οι περιθωριοποιημένοι), αναφέρει πως οι κοινωνικοί κανόνες ορίζουν ποιες καταστάσεις ή πράξεις λογίζονται ως «σωστές» και ποιες ως «λανθασμένες», και η εφαρμογή των κανόνων αυτών προκαλεί αιτιοκρατικά τον χαρακτηρισμό όσων τους παραβιάζουν ως «περιθωριοποιημένων» (Becker, 2000: 213-214). Από την άλλη, διευκρινίζει τον διττό χαρακτήρα τού παραπάνω όρου, καθώς για το άτομο που χαρακτηρίζεται με αυτόν τον τρόπο ενδέχεται να μην αποδέχεται τον κανόνα ή να θεωρεί πως οι κριτές του δεν έχουν ούτε την ικανότητα ούτε τη δικαιοδοσία να τον κατακρίνουν. Έτσι, για τον παραβάτη, ο περιθωριοποιημένος είναι

ο ίδιος ο κατακριτής του (Becker, 2010: 187). Στις βασικές θέσεις της προσέγγισής του βρίσκεται, μεταξύ άλλων, η νομιμοποίηση των κανόνων από τους λεγόμενους «εργολάβους ηθικής» (moral entrepreneurs), οι οποίοι εκπροσωπούν την κυρίαρχη ιδεολογία και είναι υπεύθυνοι για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων των ισχυρών, ενώ παράλληλα συνιστούν αρωγούς για τη συγκρότηση κοινωνικών ερμηνειών σχετικά με την κοινωνική ηθική, το γενικό καλό και το δημόσιο συμφέρον (Becker, 2000: 197-202). Για την ολοκλήρωση αυτής της κοινωνικής διαδικασίας απαιτούνται δύο στάδια: α) η συνεργασία με άλλους ενδιαφερόμενους, οι οποίοι έχουν κοινό συμφέρον και β) η χρήση των ΜΜΕ με στόχο την κοινωνική κινητοποίηση απέναντι στον προτεινόμενο κανόνα, με σκοπό την αφύπνιση του κοινού (Becker, 2000: 185). Το περιεχόμενο αυτής της κινητοποίησης είναι η άσκηση πίεσης προς τους κυβερνώντες μέσω της ανάδειξης της επικινδυνότητας ή και του επείγοντος της κατάστασης, ώστε να επισπευθεί η δημιουργία του κανόνα μέσω της επίκλησης των γενικότερων αξιών.

Στην εννοιολογική οριοθέτηση της έννοιας του «πανικού» έναντι συγκεκριμένων κοινωνικών ζητημάτων, αναφέρεται και η λειτουργιστική προσέγγιση του Smelser στο έργο του περί συλλογικής συμπεριφοράς. Σύμφωνα με τον Smelser (1962: 11), η έννοια του «πανικού» ανταποκρίνεται σε μία μορφή συλλογικής συμπεριφοράς. Όταν ένα κοινωνικό πρόβλημα γίνεται ορατό και οι αρμόδιοι θεσμικοί φορείς αδυνατούν να το επιλύσουν, μία πιθανή κοινωνική αντίδραση είναι ο πανικός. Ωστόσο, η συλλογική συμπεριφορά δεν θα λάβει χώρα ελλείψει της «ανάπτυξης και διάδοσης μιας γενικευμένης πεποίθησης». Αυτή η πεποίθηση είναι αυτό που επιτρέπει στους φορείς να κατανοήσουν μια πίεση, τι την προκάλεσε και τι πρέπει να γίνει γι' αυτήν. Αυτό μερικές φορές υπερσχύει στα γραπτά του Smelser, για παράδειγμα όταν γράφει ότι «το κεντρικό προσδιοριστικό χαρακτηριστικό ενός επεισοδίου συλλογικής συμπεριφοράς είναι μια πεποίθηση που οραματίζεται την ανασύσταση κάποιου στοιχείου της κοινωνικής δράσης». Όπως αναφέρει: «Πρώτον, μπορούμε να κοιτάξουμε “προς τα πίσω” στη συγκεκριμένη συνιστώσα υπό πίεση, από την οποία κάθε γενικευμένη πεποίθηση αναδιαρθρώνει... Δεύτερον, μπορούμε να κοιτάξουμε “μπροστά” στο είδος της συλλογικής συμπεριφοράς που παράγει κάθε τύπος πεποίθησης – εάν άλλοι καθοριστικοί παράγοντες επιτρέπουν τη ροή της δράσης» (Smelser, 1962: 83).

Στο ίδιο μήκος κύματος, ο Stanley Cohen (1980: 9) μελέτησε την κοινωνική αντίδραση που προέκυψε από την αντισυμβατική νεολαία στην Αγγλία το 1964, και τις συγκρούσεις ανάμεσα σε δύο νεανικές υποομάδες και υποκουλτούρες, τους Mods και τους Rockers. Οι συγκρούσεις αυτές, αν και είχαν μία περιορισμένη έκταση, παρουσιάστηκαν ως απειλή στη δημόσια τάξη και ασφάλεια από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, τους πολιτικούς και τους φορείς του τυπικού κοινωνικού ελέγχου. Η υπερβολική αυτή αντίδραση διόγκωσε τον φόβο και την ανασφάλεια της κοινωνίας, με αποτέλεσμα την αύξηση της αστυνόμευσης και τη στροφή προς την καταστολή, με επένδυση στο παραδοσιακό σύστημα ποινικής δικαιοσύνης. Σύμφωνα με την ανάλυση του Cohen, ηθικός πανικός μπορεί να προκληθεί από μια κατάσταση, ένα επεισόδιο, ένα πρόσωπο

ή μια ομάδα προσώπων που ορίζεται ως απειλή για τις κοινωνικές αξίες. Η απειλή αυτή παρουσιάζεται με τυποποιημένο και στερεοτυπικό τρόπο από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Οι παρουσιάσεις αυτές ενισχύουν τους κυρίαρχους ηθικούς φραγμούς ως πρότυπα συμπεριφοράς και συχνά υποστηρίζονται από εκδότες, επισκόπους, πολιτικούς και άλλους ορθά σκεπτόμενους ανθρώπους. Ένας σημαντικός άξονας της ανάλυσης του Cohen είναι ο διαφορετικός τρόπος με τον οποίο διαφορετικά κοινά διαμορφώνουν «κείμενα προς ανάγνωση», δηλαδή συγκροτημένες νοηματοδοτήσεις. Επομένως, οι ηθικοί πανικοί μαρτυρούν σημαντικές πληροφορίες για τους ίδιους τους «ηθικά πανικοβλημένους» και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα. Έτσι, δεν πρόκειται για εσφαλμένες αντιλήψεις εμφυτευμένες από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης ή από τους φορείς κοινωνικού ελέγχου, αλλά οι ίδιοι έχουν καθιερώσει την ηθική αγανάκτηση με ενθουσιασμό και αυτοδικία (Cohen & Young, 1973). Αυτό γίνεται διακριτό από το γεγονός πως το κοινό δεν έχει παθητικό ρόλο, αλλά ζητωκραυγάζει όσο η αστυνομία συλλαμβάνει τους κακοποιούς (Cohen, 2002: 134). Εν κατακλείδι, ο τρόπος με τον οποίο αποτυπώνεται ο άλλος (other) σκιαγραφείται ταυτόχρονα, και με την αποτύπωση του παράλλου (otherer). Ενδιαφέρουσα οπτική της παραπάνω σύλληψης συνιστά η έννοια του οριενταλισμού (Said, 2003), σύμφωνα με την οποία η απεικόνιση της ανατολής από την οπτική γωνία της δύσης αποκαλύπτει πολλές από τις ανησυχίες και τις ανασφάλειες του δυτικού κόσμου.

Στο παράδειγμα του ηθικού πανικού, όπως αναπτύσσεται από τον Cohen, η αρχική παρέκκλιση προσεγγίζεται ως αποτέλεσμα δομικών προβλημάτων και της περιθωριοποίησης που αντιμετωπίζουν οι νέοι, ενώ παράλληλα εξετάζεται η δημιουργία μίας αντικουλτούρας ως ιδεολογικό αντίβαρο στις παραπάνω αντιξοότητες. Η δυσανάλογα δραματική αποτύπωση του προβλήματος στον Τύπο, περιλαμβάνοντας στοιχεία εσφαλμένης παρουσίασης, συγκροτεί την αρχική κοινωνική αντίδραση. Με τη σειρά της, επέρχεται η κλιμάκωση συνοδευόμενη από τεχνικές δραματοποίησης και ευαισθητοποίησης μέσω της υπεραναφοράς του φαινομένου σε άρθρα αλλά και την χρήση βαρύγδουπων αναφορών όπως «συμμορία» ή «οργανωμένο έγκλημα», χωρίς φυσικά να ορίζονται με σαφήνεια τα χαρακτηριστικά αυτών (Esbensen & Tusinski, 2007: 22-25). Έτσι, λοιπόν, σχηματίζονται στερεότυπα σύμφωνα με το γενικευμένο σύστημα αξιών περί παραβατικότητας. Τα κοινωνικά υποκείμενα ανταποκρίνονται εκ των υστέρων στα στερεότυπα που τους αποδίδονται. Σειρά έχει η δημιουργία μίας κουλτούρας ελέγχου και αστυνόμευσης ως απάντηση στις ανησυχίες ότι το φαινόμενο μπορεί να βγει «εκτός ελέγχου». Καθ' αυτή τη διαδικασία επέρχεται η πώλωση κατά την οποία η αυξημένη καταγραφή του φαινομένου ισοδυναμεί και με την εμφάνιση αύξησης του ίδιου του φαινομένου, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μία «αυτοεκπληρούμενη προφητεία». Συνοψίζοντας, παρατηρείται μία αλυσιδωτή αντίδραση στην οποία υπόκειται ο κοινωνικός φόβος και ανησυχία (Jones, 1997: 7).

Ο Jock Young (1971: 33), ο οποίος χρησιμοποίησε πρώτος τον όρο «ηθικός πανικός», περιγράφει με ανάλογο τρόπο τα στάδια συγκρότησής του, αναλύοντας τα στά-

δια του «φαύλου κύκλου» και αναφερόμενος στη χρήση ηρωίνης στο Notting Hill των ΗΠΑ κατά την περίοδο 1968-1974. Αναφέρει πως με αφορμή κάποιο τυχαίο σοβαρό περιστατικό, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης προβάλλουν το φαινόμενο με δραματικούς τόνους, με αποτέλεσμα την ευαισθητοποίηση και των φορέων πολιτικής, οι οποίοι ζητούν να υπάρξει μεγαλύτερη παρέμβαση. Έτσι, η αστυνομία θέτει το συγκεκριμένο πρόβλημα ως προτεραιότητα, με φυσικό αποτέλεσμα τη μεγαλύτερη καταγραφή του, η οποία με τη σειρά της αναπαράγεται και επιβεβαιώνεται από τα ΜΜΕ. Έτσι, ολοένα και περισσότεροι δημόσιοι φορείς και μερίδες της κοινότητας εστιάζουν προς το πρόβλημα και ζητούν ακόμη περισσότερη διάθεση πόρων για την αντιμετώπισή του. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο φαύλος κύκλος ανατροφοδοτείται και συντελείται μία κοινωνική ανακατασκευή του προβλήματος, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αυτό δεν υπάρχει εξαρχής.

Ωστόσο, στην περίπτωση της ανήλικης παραβατικότητας εμφανίζεται μία σημαντική αντίθεση συγκριτικά με την τυπολογία του Cohen και την τυποποιημένη εικόνα του λαϊκού δαίμονα ως «ευδιάκριτου κοινωνικού τύπου», πάνω στην οποία βασίζεται το σύνολο της εικόνας που εξωτερικεύεται. Αυτή η «θολή» εικόνα του λαϊκού δαίμονα αιτιολογείται με την αδυναμία της κοινωνίας να διακρίνει τη διαφορά ανάμεσα στους ανήλικους παραβάτες και την αθώα νεολαία, γεγονός που προκαλεί έντονη ανησυχία και ανασφάλεια, καθώς καταρρίπτει τον συμβατικό τρόπο αντίληψης περί ενοχής και αθωότητας (Hay, 1995: 198).

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις που προηγήθηκαν αναπτύσσουν πληθώρα προβληματισμών και σκέψεων αναφορικά με το ζήτημα της κοινωνικής κατασκευής του εγκλήματος και τον ρόλο των μέσων μαζικής ενημέρωσης σε αυτήν τη διαδικασία. Έτσι, έχοντας εφελθτήριο τα παραπάνω, η ανάλυση που θα ακολουθήσει αποτελεί μία προσπάθεια διερεύνησης του φαινομένου της ανήλικης παραβατικότητας στην Ελλάδα, όπως αυτό διατυπώνεται στον ηλεκτρονικό Τύπο της χώρας, με σκοπό να διαπιστωθεί εάν πρόκειται για μία σύγχρονη περίπτωση ηθικού πανικού. Αναλυτικότερα, θα μελετηθούν οι τρόποι με τους οποίους τα μέσα παρουσιάζουν το φαινόμενο, εάν εντοπίζονται αντιθέσεις μεταξύ των συντηρητικών και προοδευτικών εφημερίδων, οι διαδικασίες μέσω των οποίων αντλεί νομιμοποίηση η θέσπιση νόμων και πολιτικών και, τέλος, ποιος είναι ο ρόλος ή οι ρόλοι που διαδραματίζει σε αυτήν τη διαδικασία ειδησεογραφίας και χάραξης αντεγκληματικής πολιτικής η αστυνομία.

3. Μεθοδολογία

Προς διερεύνηση των παραπάνω ερωτημάτων, πραγματοποιήθηκε μία ποιοτική έρευνα με τη χρήση της μεθόδου ανάλυσης περιεχομένου γραπτών τεκμηρίων, και ειδικότερα δημοσιευμάτων στον ηλεκτρονικό Τύπο (Krippendorff & Klaus, 1980). Με αφετηρία το θεωρητικό πλαίσιο που αναλύθηκε παραπάνω, διαμορφώθηκε ένα σύστημα κωδικοποίησης των περιεχομένων του δείγματος και κατηγοριοποίησης των εννοιών

και θεμάτων που προκύπτουν από τα συγκεκριμένα ποιοτικά δεδομένα. Ειδικότερα, πραγματοποιήθηκε μία ευέλικτη θεματική ανάλυση ως προς τη δυνατότητα προσθήκης νοηματικών κατηγοριών, λαμβάνοντας υπόψη πάντα τη συχνότητα και την ένταση με την οποία εμφανίζονται οι κατηγορίες αυτές. Η επιλογή αυτή έγινε με γνώμονα την πληρέστερη παρουσίαση του τρόπου με τον οποίο παρουσιάζεται η βίαιη ανήλικη παραβατικότητα στον ελληνικό ηλεκτρονικό Τύπο ως προς τα ερευνητικά ερωτήματα και το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η παρούσα έρευνα.

Τα δεδομένα της ανάλυσης προέκυψαν από δειγματοληψία βάσει κριτηρίου. Η δειγματοληψία βάσει κριτηρίων περιλαμβάνει την εξέταση και μελέτη «όλων των περιπτώσεων που πληρούν προκαθορισμένα κριτήρια σπουδαιότητας» (Patton, 2002: 238). Για τον λόγο αυτό, κομβικής σημασίας αποτελεί η ανάλυση της επιλογής των κριτηρίων αυτών. Αρχικά, το πρώτο κριτήριο είναι χρονικό και περιλαμβάνει το σύνολο των άρθρων που έχουν δημοσιευτεί κατά την περίοδο μεταξύ 1 Ιανουαρίου 2023 και 31 Δεκεμβρίου 2023, δεδομένου ότι πρόκειται για μία περίοδο μετά το πέρας της επιβολής μέτρων εγκλεισμού κατά του Covid-19, που λογίζεται ότι επηρέασαν αρνητικά στην ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των παιδιών (Araújo, Veloso et al., 2020) και θεωρείται σε αρκετά από τα ερευνόμενα άρθρα ως μία από τις βασικές αιτίες αύξησης του φαινομένου της ανήλικης παραβατικότητας. Επιπλέον, επιλέχθηκαν άρθρα που αφορούν τη βίαιη ανήλικη παραβατικότητα που σημειώθηκε στην Ελλάδα, και συγκεκριμένα περιστατικά στα οποία συμμετέχουν σε αυτά ως δράστες ένα ή περισσότερα άτομα τα οποία έχουν συμπληρώσει μέχρι και το 18ο έτος της ηλικίας τους. Το φαινόμενο αυτό κρίθηκε άξιο ανάλυσης υπό το πρίσμα της θεωρητικής προσέγγισης του Stanley Cohen περί ηθικών πανικών και λαϊκών δαιμόνων, αλλά και της κοινωνιολογικής σχολής σκέψης της κοινωνικής κατασκευής, δεδομένου ότι το έγκλημα προσελκύει έντονο δημοσιογραφικό ενδιαφέρον. Ιδίως η παραβατικότητα ανηλικών θεωρείται «άξια αναφοράς» εξαιτίας της προσδοκώμενης παρουσίας των ανηλικών στο κοινωνικό σώμα και επομένως επιφέρει δραματική απήκηση στους αναγνώστες. Συμπληρωματικά, τα εγκλήματα βίαιης φύσης, όπως οι ληστείες, οι ξυλοδαρμοί και οι βιασμοί, τείνουν να καταλαμβάνουν δυσανάλογα μεγάλο χώρο στα δελτία ειδήσεων (Gordon, Kendall et al., 1997: 17). Τέλος, η επιλογή της Ελλάδας ως γεωγραφικό κριτήριο σχετίζεται, αφενός, με την εγγύτητα των ερευνητών στο ερευνητικό πεδίο και, αφετέρου, με το έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει το συγκεκριμένο φαινόμενο στη χώρα.

Συνολικά αναλύθηκαν 415 άρθρα δημοσιευμένα σε τέσσερις ελληνικές διαδικτυακές εφημερίδες, δύο εκ των οποίων εντάσσονται ιδεολογικά στον συντηρητικό χώρο («Πρώτο Θέμα» και «Η Καθημερινή») και δύο στον προοδευτικό («Εφημερίδα των Συντακτών» και «Documento»), με σκοπό την πληρέστερη αποτύπωση του φαινομένου συνολικά, αλλά και στον εντοπισμό ενδεχόμενων διαφορών μεταξύ των εφημερίδων που είναι άξιες αναφοράς. Η προτίμηση του διαδικτυακού Τύπου έναντι του έντυπου, αφορά τόσο την προσβασιμότητα από πλευράς ερευνητών όσο και για το γεγονός πως το διαδίκτυο παρέχει μία ταχύτερη και ευρύτερη διανομή της πληροφορίας (Brock,

2013: 1). Τα παραπάνω άρθρα αναγνώστηκαν από τους ερευνητές και τα δεδομένα που προέκυψαν κατηγοριοποιήθηκαν σε συγκεκριμένους κωδικούς. Οι κωδικοί αποτελούν ένα σύνολο εννοιολογικών κατηγοριών στις οποίες εντάσσονται σημαντικά δεδομένα ως προς τη μελέτη των ερευνητικών ερωτημάτων (Krippendorff & Klaus, 1980: 270). Στην προκειμένη περίπτωση αφορούν τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται ο δράστης, και περιλαμβάνουν την ηλικία, το φύλο, την εθνικότητα, τα κίνητρα και το σύνολο των λεξιλογικών επιλογών που συνοδεύουν την παρουσίαση αυτή, όπως επιθετικοί προσδιορισμοί, σημεία στίξης κ.ά. Αντίστοιχη διαδικασία έγινε και για τον τρόπο που παρουσιάζεται το φαινόμενο συνολικά, με τους κωδικούς να περιλαμβάνουν το είδος της παράβασης, τον τόπο, το στοιχείο της ομαδικότητας, την ύπαρξη όπλου ή βιντεοσκόπησης στο περιστατικό, τον τρόπο περιγραφής των πράξεων, τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται η αστυνομία και, τέλος, λέξεις και φράσεις που υποδηλώνουν την αύξηση του φαινομένου. Η διαδικασία προσθήκης περαιτέρω κωδικών τερματίστηκε όταν επήλθε θεωρητικός κορεσμός, με αποτέλεσμα να μην προκύπτουν νέες κατηγορίες που να εμπλουτίζουν τα ευρήματα της ανάλυσης, λαμβάνοντας υπόψη τη σχετικότητα της παραπάνω παραδοχής, καθώς πρόκειται για ένα ευρύ φαινόμενο (Τσιώλης, 2014: 136).

Καταληκτικά, και σε συνάρτηση πάντα με την εναρκτήρια θεωρητική βάση, οι παραπάνω κωδικοί εντάχθηκαν σε γενικότερα θεωρητικά πλαίσια, με σκοπό τη διερεύνηση των αρχικών υποθέσεων και ερωτημάτων της έρευνας (Τσιώλης, 2014: 105).

Στην παρακάτω μελέτη, λοιπόν, θα αναλυθεί, όπως προαναφέρθηκε, ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζεται στον ελληνικό ηλεκτρονικό Τύπο το φαινόμενο της βίαιης ανήλικης παραβατικότητας, το προφίλ του δράστη, ο ρόλος της αστυνομίας και οι διαδικασίες νομιμοποίησης των πολιτικών αντιμετώπισης υπό το πρίσμα της θεωρητικής οπτικής της κοινωνικής κατασκευής και του θεωρητικού μοντέλου του ηθικού πανικού.

4. Ερευνητικά ευρήματα

Έπειτα από την ανάλυση των άρθρων, τα δεδομένα που προέκυψαν μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε δύο βασικούς άξονες. Ο πρώτος αφορά λέξεις, φράσεις, εικόνες και άλλα νοηματικά εργαλεία (π.χ. σημεία στίξης, υπογραμμισμένες λέξεις κ.ά.) που συγκροτούν την παρουσιαζόμενη εικόνα του «ανήλικου παραβάτη». Τα εργαλεία αυτά σχηματίζουν την εντύπωση για την προσωπικότητα του δράστη, την εξωτερική του εικόνα, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ή τον τρόπο σκέψης του. Ο δεύτερος άξονας σχετίζεται με την ανήλικη παραβατικότητα ως φαινόμενο συνολικά. Με ανάλογο τρόπο, δηλαδή με τη χρήση εκφραστικών μέσων, παρουσιάζονται τα ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά υπό τα οποία καταγράφεται η ανήλικη παραβατικότητα. Τα παραπάνω επιτυγχάνονται μέσα από την ειδησεογραφική κάλυψη περιστατικών και τη δημοσιοποίηση λεπτομερειών σχετικά με αυτά, αλλά και από σχόλια, τα οποία αρκετές φορές λανθάνουν εντός των κειμένων. Γύρω από αυτές, τις αρχικά μεμονωμένες και

ασύνδετες μεταξύ τους, παρουσιάσεις της πραγματικότητας συγκροτούνται σταδιακά πιο οργανωμένες απόψεις αναφορικά με το εξεταζόμενο φαινόμενο, οι οποίες με τη σειρά τους συνιστούν νομιμοποιητική βάση για την ενεργοποίηση του κρατικού μηχανισμού. Έντονο ενδιαφέρον στην παραπάνω διαδικασία παρουσιάζει ο ρόλος ή οι ρόλοι της αστυνομίας, καθώς αποτελεί βασική πηγή από την οποία προκύπτουν οι λεπτομέρειες ενός περιστατικού αλλά και τα στοιχεία/δεδομένα του φαινομένου. Παράλληλα, η δράση της είναι και αυτή αντικείμενο ειδησεογραφικής κάλυψης, ενώ ταυτοχρόνως είναι το μέσο επιβολής των κρατικών μέτρων αντιμετώπισης.

4.1. Πώς παρουσιάζεται ο ανήλικος παραβάτης

Οι πληροφορίες που σχετίζονται με την απεικόνιση των ανήλικων παραβατών σχετίζονται με το φύλο, την ηλικία, την εθνικότητα, καθώς και με την εξωτερική εμφάνιση. Επίσης, ανά περιπτώσεις, γίνονται αναφορές στα κίνητρα και την παλαιότερη εμπλοκή με τις διωκτικές και δικαστικές αρχές. Συνήθως, η προσωπικότητα του ανηλίκου σκιαγραφείται αρνητικά (Λαμπροπούλου, 1997: 51), με βασικό κριτήριο τις συγκεκριμένες πράξεις του που καλύπτει το άρθρο.

4.1.1. Πώς παρουσιάζονται τα κίνητρα

Ξεκινώντας από τα κίνητρα, παρατηρείται πως στις περισσότερες περιπτώσεις δεν δίνεται μεγάλη προτεραιότητα στην αποσαφήνιση των αιτιών που οδήγησαν στο περιστατικό, καθώς αρκετές φορές χρησιμοποιήθηκαν φράσεις όπως «για άγνωστη αιτία», «δεν έχουν γίνει γνωστά τα αίτια» ή «για άγνωστο λόγο». Σημαντική διαφοροποίηση παρατηρείται σε περιπτώσεις συμπλοκών κατά τις οποίες υποβόσκουν οπαδικά κίνητρα. Παρουσιάζεται έντονο ενδιαφέρον για τον χαρακτηρισμό και προσδιορισμό ενός επεισοδίου ή επίθεσης ως «οπαδικής», κάτι που διακρίνεται από φράσεις όπως «εξετάζεται εάν υπήρξαν οπαδικά κίνητρα» ή «δεν είναι το μοναδικό περιστατικό οπαδικής βίας». Συγκεκριμένα, ο χαρακτηρισμός «οπαδικό επεισόδιο» χρησιμοποιείται περισσότερο από κάθε άλλη προσδιοριστική αιτία, με εξαίρεση την οικονομική, η οποία φαίνεται να θεωρείται έως και αυτονόητη σε περιπτώσεις ληστείας. Αναλυτικότερα, χρησιμοποιούνται φράσεις όπως «για να του αποσπάσουν χρήματα», «επειδή χρωστούσε χρήματα» και «το έκανε για τα χρήματα». Σε γενικές γραμμές πάντως, οι αναλύσεις για τα κίνητρα πίσω από τα περιστατικά εμφανίζονται επιφανειακές και απλουστευμένες (Λαμπροπούλου, 1997: 51).

4.1.2. Πώς παρουσιάζεται ο παράγοντας του φύλου

Αναφορικά με τον παράγοντα του φύλου, η αστυνομία, οι φορείς δικαιοσύνης ανηλίκων και οι ερευνητές έχουν επανειλημμένα διαπιστώσει ότι οι γυναίκες παρουσιάζουν σταθερά σημαντικά χαμηλότερα ποσοστά παραβατικότητας σε σχέση με τους άνδρες (Junger-Tas, Ribeaud & Cruyff, 2004: 333). Η παραδοχή αυτή επιβεβαιώνεται και αναπαράγεται και μέσα από τα δημοσιογραφικά άρθρα που καλύπτουν το φαινόμενο της

ανήλικης παραβατικότητας. Συγκεκριμένα, ο προσδιορισμός των δραστών ως προς το φύλο θεωρείται μέχρι και αυτονόητος όταν πρόκειται για αγόρια, σε σημείο που δεν γίνεται ούτε αναφορά σε αυτό. Αντιθέτως, το φύλο αναφέρεται και ενίοτε τονίζεται όταν εμπλέκονται κορίτσια. Αυτό αφορά τόσο περιστατικά τα οποία πραγματοποιούνται εξ ολοκλήρου από ένα ή περισσότερα κορίτσια όσο και αν εμπλέκονται άτομα και των δύο φύλων. Παρατηρείται, βέβαια, πως στη δεύτερη περίπτωση ο ρόλος των κοριτσιών παρουσιάζεται περισσότερο συμμετοχικός ή δευτερεύων και δεν λογίζονται ως κύριοι φορείς της δράσης. Αυτό διαφαίνεται από την επιλογή να παρατίθενται πάντα δεύτερα σε σειρά «δύο αγόρια και δύο κορίτσια», «συμμετείχαν και τέσσερα κορίτσια». Η στάση αυτή παρουσιάζεται από τα άρθρα ότι επιβεβαιώνεται και από το σύστημα δικαιοσύνης, όπου σε μία περίπτωση κρίθηκαν «ένοχα τα οκτώ αγόρια, αθώα τα τέσσερα κορίτσια», ενώ σε άλλη «το κορίτσι αφέθηκε ελεύθερο». Καταληκτικά, η οπτική με την οποία αντιμετωπίζουν τα μέσα ενημέρωσης περιστατικά παραβατικότητας στα οποία μετέχουν κορίτσια μπορεί να συνοψιστεί από ένα αίσθημα έκπληξης, το οποίο εντοπίζεται στη συχνή χρήση θαυμαστικών σε τέτοιες περιπτώσεις (π.χ. «τρία κορίτσια...!»).

4.1.3. Οι απεικονίσεις ως προς την εθνικότητα

Οι απεικονίσεις στα μέσα μαζικής ενημέρωσης μπορεί να συμβάλλουν στη δημιουργία αρνητικών στερεοτύπων, αλλά και στην ενεργοποίηση των ήδη υπάρχοντων στερεοτύπων. Δεδομένης της εξάρτησης από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, τα άτομα μπορεί να μην είναι τόσο εύκολο σε θέση να αξιολογήσουν κριτικά ή να αποκλείσουν τις μεροληπτικές ή διαστρεβλωμένες απεικονίσεις που προβάλλονται (Oliver, 2003: 429). Λαμβάνοντας τα παραπάνω υπόψη, έντονο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως στις δύο συντηρητικές εφημερίδες ο προσδιορισμός των εμπλεκόμενων ενός περιστατικού, ως προς την εθνικότητά τους, ως «αλλοδαπών ή ημεδαπών», τίθεται ως προτεραιότητα, κυρίως όταν εμπλέκεται στο περιστατικό ένα ή περισσότερα άτομα μη ελληνικής καταγωγής. Φράσεις όπως «ο δράστης είναι αλβανικής καταγωγής» ή «όλα τα άτομα ήταν Ρομά» θεωρούνταν σημαντικές πληροφορίες για τη σκιαγράφηση του προφίλ των δραστών. Ωστόσο, η επιλογή αναφοράς αυτής της πληροφορίας, όποτε ήταν γνωστή, και η σύνδεσή της με ένα αρνητικά φορτισμένο περιστατικό, ενισχύει τα υπάρχοντα στερεότυπα γύρω από αυτές τις ομάδες. Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και οι πολιτικοί εκμεταλλεύονται τον λαϊκό φόβο, με αποτέλεσμα την αναζωπύρωση της εκθρότητας έναντι ανθρώπων που είναι εύκολο να ταυτοποιήσουν και να αντιπαθήσουν (Welch et al., 2002: 5).

4.1.4. Λοιπά χαρακτηριστικά και ο τρόπος με τον οποίο συντελούν στην απεικόνιση των ανήλικων παραβατών

Η χρήση επιθετικών προσδιορισμών είναι ο βασικός λεξιλογικός τρόπος με τον οποίο τα μέσα σκιαγραφούν τους ανήλικους. Οι πιο συχνοί χαρακτηρισμοί που χρησιμοποιούνταν για να περιγράψουν τους ανήλικους παραβάτες ήταν: «σκληροί», «βίαιοι» και «ανεξέλεγκτοι». Η επιλογή αυτών των λέξεων, καθώς και η προτίμηση χρήσης της

ενεργητικής φωνής σχετικά με τα ρήματα που αναφέρονται στην αφήγηση των γεγονότων, θέτει στο επίκεντρο τον δράστη και συμβάλλει στην αρνητική παρουσίασή του.

Επίσης, η ηλικία δραστών και θυμάτων είναι ακόμη ένα στοιχείο που πρωταγωνιστεί στις αναπαραστάσεις των μέσων, σε βαθμό που καταλαμβάνει κατά κανόνα θέση στους τίτλους των άρθρων. Παρατηρείται πως όσο νεότεροι είναι οι εμπλεκόμενοι, τόσο με μεγαλύτερη έκπληξη αναφέρεται η ηλικία τους, όπως «ο κατηγορούμενος ήταν 13 ετών!» ή «μόλις 12 ετών» ή «μικρά παιδιά».

Εξίσου σημαντικό εύρημα αποτελεί ότι οι δημοσιογράφοι επέλεξαν να δημοσιοποιούν, μέσα από τα άρθρα τους, το αν ο ανήλικος παραβάτης διέθετε ποινικό μητρώο. Μερικές από τις φράσεις που υποδηλώνουν την παλαιότερη εμπλοκή του ανηλίκου με τις δικωτικές και δικαστικές αρχές, και εντοπίστηκαν μέσα στα δημοσιογραφικά άρθρα, ήταν: «είχε απασχολήσει και στο παρελθόν τις αρχές», «ο σεσημασμένος» ή «είχε συλληφθεί στο παρελθόν». Κάτι τέτοιο αντιβαίνει στην ευρύτερη φιλοσοφία του νομοθετικού πλαισίου για τη διαχείριση των ανήλικων παραβατών, αφού απώτερος σκοπός είναι ο μη στιγματισμός και η προστασία της ευαλωτότητάς τους λόγω ηλικίας. Επιπλέον, το ποινικό μητρώο κάθε ατόμου, συμπεριλαμβανομένου και αυτών των ανηλίκων, προστατεύεται από τον Γενικό Κανονισμό Προστασίας δεδομένων (GDPR). Το μείζον πρόβλημα είναι η αρνητική επίδραση που θα μπορούσε να έχει ο θεσμός του ποινικού μητρώου στην επανένταξη του ανηλίκου στην κοινωνία, και συγκεκριμένα στην αγορά εργασίας (Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, 2009: 4-6).

Σύμφωνα με το άρθρο 75 του κανονισμού (ΕΕ) 2016/679: «Οι κίνδυνοι για τα δικαιώματα και τις ελευθερίες φυσικών προσώπων, ποικίλης πιθανότητας και σοβαρότητας, είναι δυνατόν να προκύπτουν από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει σε σωματική, υλική ή μη υλική βλάβη, ιδίως όταν η επεξεργασία μπορεί να οδηγήσει σε διακρίσεις, κατάχρηση ή υποκλοπή ταυτότητας, οικονομική απώλεια, βλάβη φήμης, απώλεια της εμπιστευτικότητας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που προστατεύονται από επαγγελματικό απόρρητο, παράνομη άρση της ψευδωνυμοποίησης, ή οποιοδήποτε άλλο σημαντικό οικονομικό ή κοινωνικό μειονέκτημα· [...] Όταν υπόκεινται σε επεξεργασία δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα, τα οποία αποκαλύπτουν φυλετική ή εθνοτική καταγωγή, πολιτικά προνήματα, θρησκεία ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις ή συμμετοχή σε συνδικάτα και γίνεται επεξεργασία γενετικών δεδομένων, δεδομένων που αφορούν την υγεία ή δεδομένων που αφορούν τη σεξουαλική ζωή ή ποινικές καταδίκες και αδικήματα».

Μέσα από περιφραστικά σχήματα διαμορφώνονται από το κοινό εικόνες που πλαισιώνουν τον ανήλικο παραβάτη. Οι περιγραφές αφορούν το ντύσιμο, τις κινήσεις, κατά περιπτώσεις τη χρήση όπλων, αλλά και τον τόπο και τις συνθήκες υπό τις οποίες διαδραματίζονται τα γεγονότα. Ενδεικτικές περιγραφές του ντυσίματος ήταν τα «φορούσαν μαύρα», «κουκουλοφόροι οι δράστες» και «μπλουζες ομάδων». Αναφορικά με τις κινήσεις, περιγράφεται πως οι ανήλικοι «προσέγγισαν απειλητικά», «περικύκλωσαν και επιτέθηκαν», «χτύπησαν λυσσαλέα». Σχετικά με τον τόπο ή τις

συνθήκες, δίνονται λεπτομέρειες όπως: «στο προαύλιο σχολείου», «μπροστά στα μάτια δεκάδων γονέων και παιδιών», «παρέπεμπε σε σκηνή από επεισόδιο μεταξύ χούλιγκαν» ή «μέσα σε εγκαταλελειμμένο σπίτι». Τέλος, αναφορικά με τη χρήση όπλων, εντοπίστηκαν φράσεις όπως «ένοπλοι ανήλικοι», «έδειχνε το μαχαίρι απειλητικά», «είχαν και σιδερογροθιές» ή «κρατούσαν ξύλα και ρόπαλα».

4.2. Πώς παρουσιάζεται το φαινόμενο της ανήλικης παραβατικότητας

Σε μεγάλο βαθμό, οι λέξεις με τις οποίες περιγράφονται οι παραβατικές πράξεις στα δημοσιογραφικά άρθρα περιορίζονται, σχετίζονται ή εξαρτώνται από τον τρόπο με τον οποίο ο ποινικός νόμος ορίζει τις πράξεις αυτές. Το ποινικό δίκαιο συνιστά κανονιστικές αρχές που θέτουν το νομικό και νομοτεχνικό πλαίσιο υπό το οποίο μπορεί να κινηθεί ο νομοθέτης, και αφορά τη βλάβη, τον άδικο χαρακτήρα της πράξης και το έννομο αγαθό που προσβάλλεται (Βιδάλν & Κουλούρης, 2012: 243-244). Ωστόσο, παρά την ύπαρξη αυτών των αυστηρών πλαισίων νοηματοδότησης μίας πράξης, παραμένει το ερώτημα του πώς και ποιες ειδήσεις επιλέγονται να δημοσιευτούν. Μία από τις προσεγγίσεις που βοηθά στην κατανόηση του παραπάνω ερωτήματος είναι αυτή του Niklas Luhmann, το 1996, ο οποίος αναλύει το θέμα της επιλογής της είδησης, θεωρώντας την όχι προϊόν ελευθερίας ή περιορισμού των συντακτών του μέσου, αλλά επιλογή του ίδιου του συστήματος των μέσων μαζικής επικοινωνίας επί τη βάση δικών του επιλεκτικών μηχανισμών (Λαμπροπούλου, 1997: 13). Έτσι, αναλύει οκτώ (8) κριτήρια που εφαρμόζονται σχετικά με την επιλεκτικότητα της είδησης, αυτά είναι: ο αιφνιδιασμός των θεατών, η παρουσίαση συγκρούσεων, η ποσότητα γεγονότων και η σύγκρισή τους ανά το έτος ή τον τόπο, η τοπική αναφορά, η παραβίαση κανόνων ηθικών και δικανικών, οι ειδήσεις με ηθικές αξιολογήσεις, η προβολή δραστών και θυμάτων, αναζητώντας αιτίες στα άτομα, γεγονότα επικαιρότητας (Luhmann, 1996: 58-72).

4.2.1. Η παρουσίαση των ποιοτικών χαρακτηριστικών του φαινομένου

Η επιλογή εστίασης της παρούσας ανάλυσης σε περιστατικά παραβατικότητας που εμπιρεύουν χρήση βίας δεν είναι τυχαία. Η υπερεκπροσώπηση των βίαιων εγκλημάτων κατά προσώπων και η υποβάθμιση των εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας είναι κοινό εύρημα πληθώρας μελετών που σχετίζονται με τις απεικονίσεις των μέσων μαζικής ενημέρωσης (Ditton & Duffy, 1983· Opolot, 1980· Mawby & Brown, 1983· Gabor & Weimann, 1987). Συγκεκριμένα, οι Ditton και Duffy ανέφεραν στην έρευνά τους ότι το ποσοστό των εγκλημάτων βίας που αναφέρονται στην εφημερίδα υπερέβαινε το ποσοστό που ήταν γνωστό σε επίσημες πηγές με αναλογία 22 προς 1 (Ditton & Duffy, 1983: 162-163). Έτσι, και στην παρούσα ανάλυση παρατηρείται μία υπερεκπροσώπηση των περιστατικών που εμπιρεύουν τη χρήση βίας, αλλά και παράλληλα διαφαίνεται ένα έντονο δημοσιογραφικό ενδιαφέρον σε συγκεκριμένες υποθέσεις, όπως για εγκλήματα που παρουσιάζουν υπέρμετρη χρήση βίας και διαθέτουν μεγάλη

ποιοτική απόκλιση από τον μέσο όρο. Τέτοια περιστατικά αφορούσαν ομαδικούς βιασμούς ή ομαδικούς σχολικούς εκφοβισμούς (bullying), τα οποία περιγράφονταν ως «εξωφρενικά περιστατικά» ή «με πρωτοφανή αγριότητα». Έχει μεγάλη σημασία η έννοια της ομαδικότητας, καθώς στα περισσότερα άρθρα αυτή ξεπερνάει τα όρια της ομάδας και φτάνει τα όρια της συμμορίας. Είναι γεγονός πως σε κανένα από τα άρθρα τα οποία μελετήθηκαν δεν δίνεται ένας πλήρης ορισμός του τι είναι συμμορία, αλλά πραγματοποιείται μια στερεοτυπική απεικόνιση, με τα μέλη να είναι κυρίως νεαροί άνδρες από εθνικές ή φυλετικές μειονότητες, προερχόμενοι από αστικές περιοχές. Εκτός των επιθέτων και των εντυπωσιακών περιπτώσεων δράσης των συμμοριών, άξια αναφοράς είναι και τα συνεχή άρθρα για την εξέλιξη της υπόθεσης, που ήταν πρωτοφανή σε μέγεθος, λαμβάνοντας μεγαλύτερη έκταση από τη συνθησιμένη.

4.2.2. Η παρουσίαση των ποσοτικών χαρακτηριστικών του φαινομένου

Με ανάλογο τρόπο δραματοποίησης παρουσιάζονται και τα ποσοτικά χαρακτηριστικά του φαινομένου. Η αποτύπωση της αύξησης του φαινομένου πραγματοποιείται με τη χρήση φράσεων όπως «ένα ακόμα περιστατικό», «ακόμη ένα», «ένα νέο περιστατικό», «αυξητική τάση», «πληθαίνουν» και «αυξάνονται». Παράλληλα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον συνιστά και η χρήση ιατρικών όρων για την υπόδειξη της κρισιμότητας του φαινομένου. Τέτοια παραδείγματα αποτελούν λέξεις και φράσεις όπως «έξαρση», «άλλο ένα κρούσμα» και «επιδημία η ανήλικη παραβατικότητα». Οι όροι αυτοί φέρουν βαρύ σημασιολογικό ενδιαφέρον, ιδιαίτερα αν ληφθεί υπόψη πως μέχρι πρότινος χρησιμοποιούνταν σε μεγάλο βαθμό από ολόκληρη την κοινωνία σε συνάρτηση με την πανδημία του Covid-19. Επιπλέον, οι λεξιλογικές αυτές επιλογές παραπέμπουν σε μία παρουσίαση του φαινομένου της ανήλικης παραβατικότητας ως «ασθένεια» που χρίζει «ίασης». Η προσέγγιση αυτή, δηλαδή ότι το έγκλημα αποτελεί μία κοινωνική παθολογία και επομένως μπορεί να θεραπευτεί, προτάσσει αντίστοιχα και τη μεταχείριση του εγκληματία με όρους θεραπευτικής παρέμβασης (Βιδάλη, 2013: 73).

Γενικότερα, παρατηρείται πως οι αναφορές σε άρθρα που υποδηλώνουν αύξηση του φαινομένου, εντοπίζονται ολοένα και περισσότερο με την πάροδο του έτους. Αποκορύφωμα αποτελεί η δημοσίευση πλήθους άρθρων κατά τους δύο τελευταίους μήνες (Νοέμβριος και Δεκέμβριος), τα οποία πραγματεύονται την ανήλικη παραβατικότητα. Τα άρθρα αυτά χαρακτηρίζονται ως ειδησεογραφικά, αλλά αρκετά που αναφέρονται ως «απόψεις», στα οποία δημοσιογράφοι, επιστήμονες, εκπαιδευτικοί και άλλες αυθεντίες, εκφράζουν τον προβληματισμό και την ανησυχία τους σχετικά με το φαινόμενο. Βασικό στοιχείο αυτών των άρθρων είναι ότι η δραματική αύξηση του φαινομένου λογίζεται, κατά κοινή παραδοχή, δεδομένη. Επί αυτής της παραδοχής ως βάση αναπτύσσεται δημόσιος λόγος, με εστίαση στα αίτια και τους τρόπους αντιμετώπισης του προβλήματος. Αξίζει σε αυτό το σημείο να σημειωθεί πως ο Ποινικός Κώδικας τροποποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2024, με αρκετές αλλαγές να αφορούν την αυστηροποίηση ως προς την αντιμετώπιση των ανήλικων παραβατών.

4.2.3. Η απεικόνιση της δράσης της αστυνομίας

Εστιάζοντας στη διερεύνηση του ρόλου της αστυνομίας, δύο είναι τα βασικά στοιχεία που εντοπίζονται καθαρά. Το πρώτο αφορά το γεγονός πως, κατά κανόνα, όλα τα άρθρα κάνουν αναφορά στον τρόπο με τον οποίο αντέδρασε η αστυνομία στο περιστατικό. Το δεύτερο αφορά την επανειλημμένη χρήση εικόνων που απεικονίζουν περιπολικά οχήματα ή αστυνομικούς υπαλλήλους. Τα δύο παραπάνω ευρήματα σχετίζονται με την ευρύτερη σχέση των μέσων μαζικής ενημέρωσης με την αστυνομία. Μια σχέση συμβιωτική, αφού οι δημοσιογράφοι λαμβάνουν μια σταθερή ροή ειδησεογραφικού υλικού (Gold & Simmons, 1965· Graber, 1980· Christensen et al., 1982· Marsh, 1988), και σε αντάλλαγμα η αστυνομία συχνά λαμβάνει από τα μέσα ενημέρωσης υποστήριξη των απόψεών της για το έγκλημα και τους εγκληματίες (Sherizen, 1978· Karmen, 1978· Christensen et al., 1982· Marsh, 1988). Η κάλυψη από τις εφημερίδες τείνει να υποστηρίζει τις απόψεις και τις αξίες της αστυνομίας σχετικά με το έγκλημα και τους εγκληματίες, και είναι γενικά ευνοϊκή για την εικόνα της αστυνομίας και τη σχέση της με το κοινό (Marsh, 1988: 68). Κάτι τέτοιο εντοπίζεται μέσα στα άρθρα που ερευνήθηκαν με φράσεις όπως «η αστυνομία αντέδρασε άμεσα», «εξιχνιάστηκαν από την αποτελεσματική έρευνα των αστυνομικών» ή «η Ελληνική Αστυνομία, με συντονισμένες δράσεις, αντιμετωπίζει αλλά και εργάζεται μεθοδικά για την αποτροπή της παραβατικής συμπεριφοράς, και δη των ανηλίκων». Με αυτόν τον τρόπο διαϊωνίζεται η αντίληψη στο κοινό ότι η αστυνομία μπορεί να ελέγξει την εγκληματικότητα και είναι αποτελεσματική ως προς τον σκοπό της, δηλαδή την κοινωνική ευημερία και την ευταξία. Ταυτόχρονα, εκτός από συμβιωτική σχέση διαθέτουν και νομιμοποιητική σχέση, αφού νομιμοποιούν τις απόψεις της υπάρχουσας πολιτικής τάξης και διαδίδουν τις άρχουσες ερμηνείες τους για τα γεγονότα (Fishman, 1980: 154).

4.3. Η νομιμοποίηση των κρατικών μέτρων αντιμετώπισης

Η επιλεκτική προβολή και η υπερεκπροσώπηση της ανήλικης παραβατικότητας από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης επηρεάζει τη γνώση του κοινού για την εγκληματικότητα. Έτσι, το κοινό διαμορφώνει στάσεις και απόψεις για την αντιμετώπιση του κοινωνικού προβλήματος και κατ' επέκταση αυτό έχει έμμεση επιρροή στην επιτυχία της αντεγκληματικής πολιτικής (Λαμπροπούλου, 1997: 43). Οι κρατικές πολιτικές που έχουν εφαρμοστεί τα τελευταία χρόνια, κινούνται γύρω από την τάση της αυστηροποίησης των ποινών και της τιμωρητικότητας, ενώ σπανίζουν προληπτικά μέτρα για την καταπολέμηση της ανήλικης παραβατικότητας. Κάτι τέτοιο εντοπίζεται τόσο από τις νομοθετικές αλλαγές στον Ποινικό Κώδικα αλλά και από τις σχετικές δράσεις της κυβέρνησης για την αντιμετώπιση περιστατικών ενδοσχολικής βίας και εκφοβισμού.

Με τον Ν. 5090/2024, εισήχθησαν τροποποιήσεις στον Ποινικό Κώδικα και στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Οι αλλαγές αυτές επηρέασαν και τα σχετικά άρθρα που αφορούν τους ανήλικους παραβάτες. Πιο συγκεκριμένα, στο άρθρο 54 του Ποινικού

Κώδικα: «Περιορισμός σε ειδικό κατάσταση νέων», αυξάνεται η διάρκεια παραμονής σε περιπτώσεις αν η απειλούμενη κάθειρξη είναι ισόβια ή πρόσκαιρη, ανώτερη από αυτήν του προηγούμενου εδαφίου, η διάρκεια του περιορισμού σε ειδικό κατάσταση κράτησης δεν υπερβαίνει τα δέκα (10) έτη ούτε είναι κατώτερη από δύο (2). Ενώ παλαιότερα προβλεπόταν η διάρκεια παραμονής σε ειδικό κατάσταση κράτησης να μην υπερβαίνει τα οκτώ (8) έτη. Επιπλέον, για το άρθρο 122: «Αναμορφωτικά μέτρα» προστίθεται το μέτρο της παρακολούθησης ειδικών εκπαιδευτικών, καλλιτεχνικών ή πολιτιστικών προγραμμάτων σε κρατικούς, δημοτικούς ή ιδιωτικούς φορείς και η παρακολούθηση προγραμμάτων αθλητισμού και η συμμετοχή σε αθλητικά σωματεία. Σχετικά με το άρθρο 127 παρ. 1, διαγράφεται το σημείο που αναγραφόταν «και εμπεριέχει στοιχεία βίας ή στρέφεται κατά της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητας» και διαμορφώνεται ως: Περιορισμός σε ειδικό κατάσταση κράτησης νέων επιβάλλεται μόνο σε ανηλίκους που έχουν συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο (15ο) έτος της ηλικίας τους, εφόσον η πράξη τους, αν την τελούσε ενήλικος, θα ήταν κακούργημα. Δηλαδή πλέον εμπεριέχονται και τα βίαια αλλά και τα μη βίαια κακούργηματα. Τέλος μείζονος σημασίας είναι η αλλαγή στο άρθρο 133 «Νεαροί ενήλικες», όπου αναγράφεται: Όταν ο δράστης κατά τον χρόνο τέλεσης αξιόποινης πράξης δεν έχει συμπληρώσει το εικοστό πρώτο (21ο) έτος της ηλικίας του, το δικαστήριο μπορεί: α) να διατάξει τον περιορισμό του σε ειδικό κατάσταση κράτησης νέων (άρθρο 54) εφόσον κρίνει ότι η τέλεση της πράξης οφείλεται στην ελλιπή ανάπτυξη της προσωπικότητάς του, λόγω της νεαρής ηλικίας, και ότι ο περιορισμός αυτός θα είναι αρκετός για να αποφευχθεί η τέλεση άλλων εγκλημάτων, ή β) να επιβάλει μειωμένη ποινή (άρθρο 83). Στην περίπτωση αυτή, εφαρμόζεται η διάταξη της παρ. 3 εδ. β', του άρθρου 130. Ο κρατούμενος μπορεί να παραμείνει στο ειδικό σωφρονιστικό κατάσταση νέων μέχρι την ηλικία των είκοσι πέντε (25) ετών. Δηλαδή, μειώθηκε το ηλικιακό όριο εφαρμογής των παραπάνω μέτρων από το 25ο έτος ηλικίας κατά την τέλεση, που αναγραφόταν στον παλαιότερο Ποινικό Κώδικα, στο 21ο έτος ηλικίας κατά την τέλεση. (Μαντζούτσος, 2024: 4,17-18).

Εξίσου σημαντικές είναι και οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν βάσει του Ν. 5029/2023 – «Ζούμε Αρμονικά Μαζί – Σπάμε τη Σιωπή», προκειμένου να αντιμετωπιστεί η ενδοσχολική βία και ο εκφοβισμός. Αρχικά, τίθεται σε ισχύ η πλατφόρμα Stop-Bulling, όπου μπορούν να αναφερθούν σ' αυτήν τόσο από γονείς όσο και από τους ίδιους τους μαθητές περιστατικά στα οποία ήταν είτε θύματα είτε αυτόπτες μάρτυρες. Ενώ, προκειμένου να περιοριστούν τα περιστατικά ενδοσχολικής βίας, αυστηροποιούνται οι ποινές που μπορούν να εφαρμοστούν με τη σχετική τροποποίηση της ΥΑ 79942/2019, στο άρθρο 31/Απρίλιος 2024. Πιο συγκεκριμένα, ο κάθε διευθυντής της σχολικής μονάδας έχει πλέον τη δυνατότητα να εφαρμόσει αποβολή έως και τρεις μέρες (3), ενώ παλαιότερα είχε τη δυνατότητα μόνο μίας (1) μέρας αποβολής. Επιπλέον, με τη σύμφωνη γνώμη του Συλλόγου Δασκάλων ή Καθηγητών έχουν πλέον τη δυνατότητα αποβολής μαθητή έως και πέντε (5) μέρες, ενώ παλαιότερα είχαν μόνο τη δυνατότητα

αποβολής για τρεις μέρες (3). Ταυτόχρονα, δυο νέες μορφές ποινών που μπορούν να εφαρμοστούν από τον Σύλλογο Διδασκόντων είναι αυτή της αλλαγής σχολικής τάξης αλλά και της απαγόρευσης συμμετοχής του μαθητή σε καλλιτεχνικές ή αθλητικές εκδηλώσεις-εκδρομές. Τέλος, μειώνονται οι γραφειοκρατικές διαδικασίες που χρειάζονταν προκειμένου να εφαρμοστεί η αυστηρότερη των ποινών εντός σχολικού πλαισίου, αυτής της αλλαγής σχολικού περιβάλλοντος (Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού, 2024: 26).

Εξίσου σημαντικός είναι και ο ρόλος της αστυνομίας, η οποία χρησιμοποιείται από τον κρατικό μηχανισμό για να καταπολεμήσει την ανήλικη παραβατικότητα. Αρχικά, σαν μέτρο πρόληψης εφαρμόζονται περιπολίες από τις αστυνομικές δυνάμεις σε μέρη που συχνάζουν οι νέοι, προκειμένου να αποφευχθούν παραβάσεις. Οι αστυνομικοί σε τέτοιες περιπτώσεις φορούν πολιτικά ρούχα και είναι κυρίως άοπλοι. Ταυτόχρονα, εφαρμόζεται ένα ιστορικό καταγραφής για ανηλίκους που διαπράττουν κλοπές, το οποίο θα παραμένει διαρκώς ενημερωμένο. Επιπλέον, δημιουργήθηκε ένας πενταψήφιος αριθμός, 24ωρης λειτουργίας, το 10201, προκειμένου να λαμβάνει καταγγελίες για περιστατικά ανήλικης παραβατικότητας. Εκτός από τις καταγγελίες, είναι αρμόδιο για την κεντρική διαχείριση των περιστατικών, αλλά και για την παροχή υποστήριξης και ενημέρωσης. Επίσης, έχει τεθεί σε ισχύ ένα panic button για ανηλίκους, αλλά και μία εφαρμογή στην οποία αναγράφονται τα δικαιώματά τους και τρόποι με τους οποίους μπορούν να δράσουν σε καταστάσεις bullying (Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη, 2024).

Έτσι, με γνώμονα τα παραπάνω, η καλλιέργεια αισθημάτων φόβου από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και η δημιουργία καινούργιων προκαταλήψεων ή η διατήρηση αυτών που ήδη υπάρχουν στην κοινή γνώμη, είναι χρήσιμες προκειμένου να αυξηθεί η αυστηρότητα του μηχανισμού του κοινωνικού ελέγχου. Βέβαια, κάτι τέτοιο είναι αντίθετο με τις συστάσεις του ΟΗΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης προς αποφυγή των στιγματιστικών συνεπειών του εγκλεισμού στους ανηλίκους και την προώθηση εναλλακτικών μέτρων (Γασπαρινάτου, 2024). Η προβολή των καθημερινών θεωριών στους πολίτες νομιμοποιούν και ενισχύουν τις ενέργειες των φορέων επίσημου κοινωνικού ελέγχου, όπως η αστυνομία και τα δικαστήρια. Άρα, ο τυπικός κοινωνικός έλεγχος είναι αναποτελεσματικός χωρίς τον άτυπο, αφού και οι δυο αποτελούν μέρη ενός ενιαίου συστήματος που συντείνει στο να μεταδοθεί μια συγκεκριμένη αξιολογική και κανονιστική γνώση για την εγκληματικότητα και το πώς αυτή μπορεί να αντιμετωπιστεί (Λαμπροπούλου, 1997: 43).

5. Είναι το φαινόμενο της παραβατικότητας ανήλικων στην Ελλάδα ένας σύγχρονος ηθικός πανικός;

Εφαρμόζοντας τη θεωρία του Cohen, με βάση το παράδειγμα των σταδίων ενός ηθικού πανικού, μπορεί να διαπιστωθεί εάν το φαινόμενο της ανήλικης παραβατικότητας στην Ελλάδα συνιστά έναν σύγχρονο ηθικό πανικό. Τα δύο αρχικά στάδια (-1

και Ο) αφορούν τα βαθύτερα αίτια εμφάνισης του φαινομένου, καθώς και τον ρόλο που διαδραματίζει η παραβατική συμπεριφορά ως προς τα συγκεκριμένα αίτια. Στην προκειμένη περίπτωση, με βάση τα ερευνητικά δεδομένα, κύρια αίτια αύξησης της ανήλικης παραβατικότητας παρουσιάζονται οι αρνητικές επιπτώσεις των μέτρων εγκλεισμού κατά του Covid-19 στην ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των νέων. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι γίνεται λόγος για ένα πολυπαραγοντικό φαινόμενο με ρίζες βαθύτερα δομικά και κοινωνικά προβλήματα. Ωστόσο, η πραγματική εστίαση της θεωρίας του ηθικού πανικού ξεκινά με την αρχική κοινωνική αντίδραση, δηλαδή την επιτόπια προσπάθεια αναγνώρισης και κατασκευής ενός νοήματος για τις πράξεις κάποιου «άλλου». Η προσπάθεια αυτή συνοδεύεται συχνά από λανθασμένες αντιλήψεις και περιλαμβάνει μία προληπτική διάσταση (McCall & Becker, 1990: 3-4). Βασική διαδικασία σε αυτό το στάδιο είναι η επισύναψη «ταμπέλας» (labelling) (Cohen, 1980: 12-13). Πρόκειται για το θεμελιώδες βήμα για την έναρξη ενός κλιμακούμενου κύκλου δυσανάλογων κοινωνικών αντιδράσεων. Από τα δεδομένα προέκυψαν αρκετοί αρνητικοί και στιγματιστικοί χαρακτηρισμοί, όπως «συμμορίες ανηλίκων», «γενιά εκτός ορίων» ή «τα παιδιά είναι επικίνδυνα». Η διαδικασία αυτή πραγματοποιείται πάντα σε συνάρτηση με τα κριτήρια επιλογής των ειδήσεων, με αποτέλεσμα την υπερκάλυψη του φαινομένου. Έτσι, προκύπτει το 2ο στάδιο, η εκμετάλλευση από τα μέσα ενημέρωσης (ευαισθητοποίηση, δραματοποίηση, κλιμάκωση) και η δημιουργία στερεοτύπων για τους αποκλίνοντες, με βάση το κυρίαρχο «σύστημα πεποιθήσεων». Φυσικό επακόλουθο αποτελεί η επιχείρηση δημιουργίας μίας αποκλειστικής κουλτούρας ελέγχου με τη βοήθεια εργολάβων ηθικής. Οι εκτιμήσεις για επιδείνωση της κατάστασης συμβάλλει στην αυστηροποίηση των νομικών μέτρων και στην αύξηση της αστυνόμευσης, και γίνεται από ειδικούς, δηλαδή άτομα που παρουσιάζονται ως αυθεντίες, όπως κοινωνικοί λειτουργοί, εκπαιδευτικοί, ψυχολόγοι κ.ά. Έτσι, στην 3η φάση παρουσιάζεται πράγματι αύξηση του φαινομένου, γεγονός που αιτιολογείται από τις αυξανόμενες ειδικές επιχειρήσεις της ΕΛΑΣ για την αντιμετώπιση της ανήλικης παραβατικότητας, με αποτέλεσμα περισσότερους ελέγχους και συλλήψεις. Ενδέχεται κατά τα στάδια 1-3 να παρατηρηθεί ένας κύκλος ανατροφοδότησης μεταξύ των πληροφοριών και των πηγών τους (κοινωνία – μέσα ενημέρωσης – αστυνομία) μέχρι να επέλθει «κορεσμός». Έτσι, η αντίληψη πως η ανήλικη παραβατικότητα ολοένα και αυξάνεται, ενισχύεται σε βαθμό που απαιτούνται ολοένα και αυστηρότερα μέτρα. Εγγενείς αυτής της διαδικασίας αποτελούν οι περιπολίες που πραγματοποιούν γονείς στην Κηφισιά, με σκοπό την επιτήρηση περιστατικών ανήλικης παραβατικότητας (Η Καθημερινή, 2023). Καταληκτικά, λοιπόν, η κατάσταση οδηγείται στην επιβεβαίωση των στερεοτύπων και σε μία «αυτο-εκπληρούμενη προφητεία», κατά την οποία επαληθεύεται ο ηθικός πανικός (Jones, 1997: 7).

6. Συμπεράσματα

Η ανάλυση του τρόπου με τον οποίο τα μέσα μαζικής ενημέρωσης προβάλλουν την ανήλικη παραβατικότητα αναδεικνύει τη σημασία τους στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και, κατ' επέκταση, στη νομιμοποίηση των κρατικών πολιτικών αντιμετώπισης. Στον ελληνικό ηλεκτρονικό Τύπο, οι ανήλικοι παραβάτες και τα περιστατικά που συνδέονται με αυτούς παρουσιάζονται με τρόπο που ενισχύει τις κοινωνικές προκαταλήψεις. Χαρακτηριστικά όπως η ηλικία, το φύλο και η εθνικότητα των ανηλίκων τονίζονται, συμβάλλοντας στη δημιουργία μιας εικόνας που ενισχύει αρνητικά στερεότυπα και διαμορφώνει μια αίσθηση αυξανόμενης απειλής. Η τάση αυτή δεν περιορίζεται μόνο σε μια απλή περιγραφή γεγονότων, αλλά προσθέτει ένα υπερδραματοποιημένο υπόβαθρο, που συχνά οδηγεί την κοινή γνώμη σε πανικό, όπως εξηγείται μέσα από τη θεωρία του Stanley Cohen για τον ηθικό πανικό.

Ειδικά τα τελευταία χρόνια, με αφορμή την πανδημία του Covid-19 και τις κοινωνικές επιπτώσεις της, η ανήλικη παραβατικότητα προβάλλεται ως ένα φαινόμενο που παρουσιάζει έντονη έξαρση, ενισχύοντας την ανησυχία. Συγχρόνως, η προβολή των ανηλικών δραστηριοτήτων γίνεται συχνά με τρόπο που στιγματίζει συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες. Όταν τονίζονται χαρακτηριστικά όπως η εθνικότητα, τα μέσα ενισχύουν τα ήδη υπάρχοντα στερεότυπα, καλλιεργώντας μία διαδικασία πολλαπλής θυματοποίησης και κοινωνικού αποκλεισμού. Ο στιγματισμός των ανηλικών αυτών βασίζεται περισσότερο σε προκαταλήψεις παρά σε μια προσπάθεια κατανόησης των κοινωνικών αιτιών που οδηγούν στην παραβατικότητα. Αυτή η προσέγγιση ενισχύει την αντίληψη ότι το πρόβλημα είναι ανεξέλεγκτο, παραμελώντας τις βαθύτερες αιτίες και τις συνθήκες που μπορεί να οδηγούν τους νέους σε αποκλίνουσα συμπεριφορά.

Σε αυτό το πλαίσιο, η υπερπροβολή του φαινομένου της ανήλικης παραβατικότητας λειτουργεί και ως μηχανισμός νομιμοποίησης αυστηρότερων κρατικών μέτρων. Οι αλλαγές στον Ποινικό Κώδικα και οι πολιτικές πρωτοβουλίες που εφαρμόζονται έχουν στόχο να ενισχύσουν την καταστολή, δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στην τιμωρητικότητα παρά στην πρόληψη. Αυτό αποδεικνύεται από τις αυστηρότερες ποινές που θεσπίστηκαν, αλλά και από την ενίσχυση της αστυνομικής παρουσίας σε χώρους όπου συχνάζουν ανήλικοι. Αν και τα μέτρα αυτά αποσκοπούν στη μείωση των περιστατικών, στην πραγματικότητα ενισχύουν τη δυναμική του ηθικού πανικού, καθώς η αντιμετώπιση του φαινομένου βασίζεται κυρίως στην καταστολή.

Η επιλεκτική προβολή των περιστατικών παραβατικότητας από τα ΜΜΕ επηρεάζει σημαντικά όχι μόνο την αντίληψη της κοινής γνώμης, αλλά και τις κρατικές αντιδράσεις. Η αστυνομία, ως βασικός μηχανισμός κοινωνικού ελέγχου, διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στη διαχείριση των περιστατικών αυτών, τόσο ως πηγή πληροφόρησης όσο και ως μέσο επιβολής των μέτρων. Αξίζει να αναφερθεί πως η επιλεκτική προβολή παρατηρείται σε όλες τις εφημερίδες ανεξαρτήτως ιδεολογικού υπόβαθρου (προοδευτικές ή συντηρητικές). Όμως, αυτό που εντοπίζεται είναι πως οι συντηρητικές

εφημερίδες χρησιμοποιούν συχνότερα βαρύγδουπες εκφράσεις και στιγματιστικές λέξεις για τον ανήλικο.

Ωστόσο, αυτή η προσέγγιση δημιουργεί έναν φαύλο κύκλο, όπου η αυστηροποίηση των μέτρων και ο στιγματισμός των ανηλίκων ενισχύουν τις κοινωνικές ανισότητες και τον αποκλεισμό. Η έλλειψη προληπτικών μέτρων και η εστίαση στην καταστολή δεν αντιμετωπίζουν τις βαθύτερες κοινωνικές αιτίες, ενώ ταυτόχρονα αυξάνουν την κοινωνική πόλωση και την αποξένωση των νέων από την κοινωνία. Για να επιτευχθεί πραγματική μείωση της ανήλικης παραβατικότητας, είναι απαραίτητο να επανεξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζεται το φαινόμενο, με έμφαση στην πρόληψη και στην κοινωνική ένταξη των νέων, παρά στην τιμωρία και τον αποκλεισμό.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Becker, H. S. (2000). *Οι Περιθωριοποιημένοι. Μελέτες στην Κοινωνιολογία της παρέκκλισης*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Βιδάλη, Σ. (2013). *Εισαγωγή στην Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Βιδάλη, Σ. & Κουλούρης, Ν. (2012). *Αποκλίνουσα συμπεριφορά και ποινικό φαινόμενο*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Γασπαρινάτου, Μ. (2020). *Νεανική παραβατικότητα και αντεγκληματική πολιτική*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Γασπαρινάτου, Μ. (2024). «Νεανική παραβατικότητα. Καταστολή και ο φαύλος κύκλος της βίας», *Εφημερίδα των Συντακτών*. (Διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο: https://www.efsyn.gr/stiles/aporseis/449339_neaniki-parabatikotita-katastoli-kai-o-faylos-kyklos-tis-bias).
- Δημόπουλος, Χ. (2012). *Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα των Ανθρώπων (2009). *Έκθεση και προτάσεις αναφορικά με το «Ποινικό Μητρώο Ανηλίκων και Νεαρών Ενηλίκων»*. (Διαθέσιμο στο: https://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/paidia/roiniko_mitrowo_anilikwn_2009.pdf).
- Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2016). *Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 27ης Απριλίου 2016, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της Οδηγίας 95/46/ΕΚ (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων)*. (Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679>).
- Η Καθημερινή (2023). «Άγρια βράδια στα στενά της Κηφισιάς – Η «Κ» με γονείς που κάνουν νυχτερινές περιπολίες». (Διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο: <https://www.kathimerini.gr/society/562738903/agria-vradia-sta-stena-tis-kifisias-i-k-me-goneis-poy-kanoun-nychterines-peripolies/>).
- Κουράκης, Ν. (2012). *Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων. Ποινική και εγκληματολογική προσέγγιση*. Αθήνα-Κομοτηνή: Α. Ν. Σακκούλας.
- ΚΥΑ, ΦΕΚ, 2176Β'/08.04.2024, *Δημιουργία και λειτουργία Ειδικής Ψηφιακής Πλατφόρμας για την αντιμετώπιση ενδοσχολικής βίας και φαινομένων εκφοβισμού*.

- Λαμπροπούλου, Ε. (1997). *Η κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας: η περίπτωση της βίας και της εγκληματικότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Lippmann, W. (1988). *Κοινή Γνώμη*. Αθήνα: Κάλβος.
- Luhmann, N. (2003). *Η πραγματικότητα των μέσων μαζικής επικοινωνίας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Μαντζούτσος, Α. (2024). *Οι νέες αλλαγές στον Ποινικό Κώδικα και τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Συγκριτικοί Πίνακες Παλαιών & Νέων Ρυθμίσεων* (Ν. 5090/2024), Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών.
- Νόμος 5029/2023 – «Ζούμε Αρμονικά Μαζί – Σπάμε τη Σιωπή»: *Ρυθμίσεις για την πρόληψη και αντιμετώπιση της βίας και του εκφοβισμού στα σχολεία και άλλες διατάξεις*.
- Ritzer, G. (2000). «Θεωρία των συμβολικών διαντιδράσεων». Στο Μ. Πετμεζίδου (Επιμ.). *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία. Δομολειτουργισμός. Κριτική στον θετικισμό. Συμβολικές διαντιδράσεις, νόημα και ερμηνεία*. Τόμος Ι, 3η έκδοση (235-279). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.
- Υπουργείο Παιδείας Θρησκευμάτων Αθλητισμού (2024). *Σχολικός Εκφοβισμός: Παρεμβαίνοντας σε μια σκληρή Πραγματικότητα*. Εθνική Στρατηγική.
- Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη (2023). *Γ. Οικονόμου: Επιμένουμε στην αντιμετώπιση της νεανικής παραβατικότητας και την ενίσχυση της ασφάλειας στην καθημερινότητα*. Δελτίο Τύπου.
- Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη (2023). *Χρειάζονται συνέργειες για να αντιμετωπίσουμε καλύτερα τα κοινωνικά φαινόμενα, όπως η ενδοοικογενειακή βία και η ανήλικη παραβατικότητα*. Δελτίο Τύπου.
- Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη (2024). *Η Ελληνική Αστυνομία υλοποιεί το νέο σχέδιο πρόληψης και αντιμετώπισης της βίας και της παραβατικότητας ανηλίκων*. Δελτίο Τύπου.
- Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη (2024). *Σε λειτουργία το 10201 – Η 24ωρη τηλεφωνική γραμμή για την προστασία των ανηλίκων*. Δελτίο Τύπου.
- ΥΑ ΦΕΚ, 2177Β'/08.04.2024. *Αρμοδιότητες και καθήκοντα υπεύθυνων αποδεκτών αναφορών στη σχολική μονάδα και τετραμελών ομάδων δράσης στις Διευθύνσεις Εκπαίδευσης για την πρόληψη και αντιμετώπιση της ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού*.
- ΦΕΚ, 2404Β'/22.04.2024. *Ρύθμιση θεμάτων σχετικών με τις δράσεις και τα προγράμματα που εκπονούνται για την αντιμετώπιση περιστατικών ενδοσχολικής βίας και εκφοβισμού*.
- ΦΕΚ, 6311Β'/06.11.2023. *Συγκρότηση της επιστημονικής επιτροπής αξιολόγησης και εκπόνησης πρωτοκόλλων χειρισμού και αντιμετώπισης περιστατικών ενδοσχολικής βίας και εκφοβισμού*.

Ξενογλώσση

- Araújo, L. A. de, Veloso, C. F., Souza, M. de C., Azevedo, J. M. C. de & Tarro, G. (2020). "The potential impact of the Covid-19 pandemic on child growth and development: a systematic review". *Jornal de Pediatria*, 97(4): 369-377.
- Becker, H. S. (2010). "Outsiders". In F. P. Williams III & M. D. McShane. *Criminology theory: Selected classic readings*. Routledge.
- Becker, H. & McCall, M. (Eds.) (1990). *Symbolic Interaction and Cultural Studies*. University of Chicago Press, Chicago.
- Becker, H. (1966). *Outsiders: studies in the sociology of deviance*. Free Press: NY.
- Blumer, H. (1971). "Social problems as collective behavior". *Social Problems*, 18(3): 298-306.
- Brock, G. (2013). *Out of print: Newspapers, journalism and the business of news in the digital age*. Kogan Page Publishers.

- Cohen, S. (1980). *Folk Devils and Moral Panics: the creation of the mods and rockers*, 2nd edn. Martin Robertson: Oxford.
- Cohen, S. & Young, J. (Eds.) (1973). *The Manufacture of News: social problems, deviance and the mass media*. Constable: London.
- Cohen, S. (2002). *Folk Devils and Moral Panics* (3rd ed.). London: Routledge.
- Christensen, J., Schmidt, J. & Henderson, J. (1982). "The selling of the police: Media, ideology, and crime control". *Contemp Crises*, 6: 227-239.
- Clark, C., Ghosh, A., Green, E. & Shariff, N. (2008). *Media portrayal of young People*. National Childrens Bureau.
- Ditton, J. & Duffy, J. (1983). "Bias in the newspaper reporting of crime news". *Brit. J. Criminology*, 23: 159.
- Downes, D., Rock, P., Chinkin, C. & Gearty, C. (Eds.) (2013). *Crime, Social Control and Human Rights: From Moral Panics to States of Denial, Essays in Honour of Stanley Cohen*. Routledge.
- Esbensen, F.-A. & Tusinski, K. (2007). "Youth gangs in the print media". *Journal of Criminal Justice and Popular Culture*, 14(1).
- Finnane, M. (1994). "Larrikins, Delinquents and Cops: Police and Young People in Australian History". In R. White, C. Alder (Eds.). *The Police and Young People in Australia*. Cambridge University Press: Melbourne.
- Fishman, M. (1980). *Manufacturing the news*. University of Texas Press.
- Gold, D. & Simmons, J. L. (1965). "News selection patterns among Iowa dailies". *The Public Opinion Quarterly*, 29(3): 425-430.
- Graber, D. (1980). *Crime news and the public*. New York: Praeger Publishers.
- Hay, C. (1995). "Mobilization Through Interpellation: James Bulger, Juvenile Crime and the Construction of a Moral Panic". *Social & Legal Studies*, 4(2): 197-223.
- Jones, P. (1997). "Moral Panic: The Legacy of Stan Cohen and Stuart Hall". *Media International Australia*, 85(1): 6-16.
- Junger-Tas, J., Ribeaud, D. & Cruyff, M. J. (2004). "Juvenile delinquency and gender". *European Journal of Criminology*, 1(3): 333-375.
- Karmen, A. (1978). "How much heat? How much light: Coverage of New York City's blackout and looting in the print media". In C. Winick (Ed.). *Deviance and mass media* (179-200). Beverly Hills: CA: Sage Publications.
- Krippendorff, K. (1980). *Content Analysis: An Introduction to its Methodology*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Lemert, E. M. (1951). *Social Pathology: A systematic approach to the theory of sociopathic behavior*. New York: Mc Graw-Hill.
- Link, M. W. & Oldendick, R. W. (1996). "Social construction and white attitudes toward equal opportunity and multiculturalism". *The Journal of Politics*, 58(1): 149-168.
- Marsh, H. (1988). *Crime and the press: Does news paper crime coverage support myths about crime and law enforcement?* (Dissertation: Sam Houston State University, Huntsville, TX). Ann Arbor, MI: University Microfilms International.
- Mawby, R. I. & Brown, J. (1983). "Newspaper images of the victim: A British study". *Victimology*, 8: 355-368.
- Oliver, M. B. (2003). "Race and Crime in the Media from a Media Effects Perspective". In N. A. Valdivia, *A Companion to Media Studies* (429-444). Blackwell Publishing Ltd.
- Opolot, J. S. (1980). "Analysis of Crime in Africa by the Mass Media in the 1960's and 1970's". *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 4(1): 43-48.

- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Pearson, G. (1983). *Hooligan: A history of respectable fears*. The MacMillan Press LTD: London and Basingstoke.
- Ruigrok, N., van Atteveldt, W., Gagestein, S. & Jacobi, C. (2016). "Media and juvenile delinquency: A study into the relationship between journalists, politics, and public". *Journalism: Theory, Practice & Criticism*, 18(7): 907-925.
- Sacco, V. F. (1995). "Media Constructions of Crime". *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 539(1): 141-154. doi:10.1177/0002716295539001011.
- Said, E. W. (2003). *Orientalism Once More*. Institute Social Sciences (ISS). (Available in <https://www.iss.nl/en/media/saidlecture>).
- Smelser, N. (1962). *Theory of Collective Behaviour*. London: RKP.
- Sherizen, S. (1978). "Social creation of crime news: All the news fitted to print". In *Deviance and mass media*, ed. C. Winick 203-224). Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Schneider, A. & Ingram, H. (1993). "Social construction of target populations: Implications for politics and policy". *American Political Science Review*, 87(2): 334-347.
- Strömbäck, J. (2005). "In search of a standard: Four models of democracy and their normative implications for journalism". *Journalism Studies*, 6(3): 331-345.
- Strömbäck, J. (2008). "Four phases of mediatization: An analysis of the mediatization of politics". *The International Journal of Press/Politics*, 13(3): 228-246.
- Gordon, T., Kendall, G. & Carpenter, B. (1997). "Violence in the media: Youth, government and censorship". In J. Bessant & R. Hill (Eds.). *Youth Crime and the Media: Media representations of and reactions to young people in relation to law and order* (17-22). Tasmania: National Clearinghouse for Youth Studies, Hobart.
- Thio, A. & Taylor, J. (2011). *Social problems*. Jones & Bartlett Publishers.
- Wang, G., Zhang, Y., Zhao, J., Zhang, J. & Jiang, F. (2020). "Mitigate the effects of home confinement on children during the Covid-19 outbreak". *The Lancet*, 395(10228): 945-947.
- Wayne, M., Petley, J. & Murray, C. (2010). *Television news, politics and young people*. Palgrave Macmillan.
- Weimann, G. & Gabor, T. (1987). "Placing the blame for crime in press reports". *Deviant Behavior*, 8: 283-297.
- Welch, M., Price, E. A. & Yankey, N. (2002). "Moral Panic Over Youth Violence". *Youth & Society*, 34(1): 3-30.
- Williams III, F. P. & McShane, M. D. (2010). *Criminology theory: Selected classic readings*. Routledge.
- Young, J. (1971). "The Role of Police as Amplifiers of Deviancy, Negotiators of Reality and Translators of Fantasy: Some consequences of our present system of drug control in Notting Hill". In S. Cohen (Ed.). *Images of Deviance* (27-62). Penguin: Harmondsworth.
- Zhang, Y., Davies, A. & Zhai, C. (2024). "Understanding the social construction of juvenile delinquency: Insights from semantic analysis of big-data historical newspaper collections". *Journal of Computational Social Science*, 7(4): 1095-1137.

